

Struktura chování

Maurice Merleau-Ponty

ZÁKLADNÍ FILOSOFICKÉ TEXTY

Svazek 10

Struktura chování

Maurice Merleau-Ponty

se studií
Alphonse de Waelhense
Filosofie dvojznačnosti

FILOSOFIA - ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ
Praha 2008

Cet ouvrage, publié dans le cadre du programme d'aide à la publication F. X. Šalda, bénéficie du soutien du Ministère Français des Affaires Etrangères et Européennes, de l'Ambassade de France en République Tchèque et de l'Institut français de Prague.

Tato kniha vychází s laskavou pomocí francouzského Ministerstva zahraničních a evropských věcí, Velvyslanectví Francouzské republiky v České republice a Francouzského institutu v Praze v rámci podpůrného programu F. X. Šalda.

Vydání této knihy bylo podpořeno projektem „Výzkumy subjektivity - mezi fenomenologií a psychoterapií“, identifikační číslo IAA900090603.

městská knihovna
knih. 1 odd. 1

L 14752

Lle7b ex. 1

© Presses Universitaires de France, 1942

Překlad © Jiří Pechar a kol., 2008

© FILOSOFIA - ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ, 2008
nakladatelství Filosofického ústavu AV ČR

ISBN 978-80-7007-290-5

Obsah

K českému překladu 11

STRUKTURA CHOVÁNÍ Maurice Merleau-Ponty

ÚVOD: Problém vztahů vědomí a přírody 17

Kapitola I: REFLEXNÍ CHOVÁNÍ 21

Úvod: Definice objektivit ve fyziologii a klasické pojetí reflexu.

Metody reálné analýzy a kauzálního vysvětlení 23

I. Klasická koncepce reflexu a její pomocné hypotézy 27

1. „Podnět“ 27

2. Místo podráždění 33

3. Reflexní okruh 34

A. Chemické, sekretorní, vegetativní podmínky reflexu 35

B. Mozkové a cereberální podmínky; pojmy inhibice a kontroly, koordinace a integrace; hierarchická koncepce nervového systému 36

C. Závislost reflexu na současných reakcích 40

D. Závislost na předchozích reakcích: iradiace, převrácení reflexu, Weberův zákon a pojem prahu 43

4. Reakce 49

Resumé; problém pořadí; pořadí anatomické a pořadí fyziologické 52

II. Interpretace reflexu v tvarové psychologii 56

1. Reflex oční fixace; vzájemné vztahy excitací a jejich vztahy s reakcí 56

2. Důsledky 58

3. Ověření těchto důsledků: funkční reorganizace a suplování, zejména při hemianopsii 62

4. Biologický význam reflexu 68

III. Závěr	73
1. Kategorie „formy“	73
2. Je „forma“ zbytečná a redukuje se v dostatečně rozvinuté fyziologii nervová funkce na propojení vztahů fyzikálního typu?	75
3. Forma a finalita. Pořadí jako deskriptivní kategorie	77
Kapitola II: VYŠŠÍ ZPŮSOBY CHOVÁNÍ	81
I. Pavlova reflexologie a její postuláty	83
Reflexologie předpokládá popis chování. Fyzikálně-chemická analýza a analýza chování ve fyziologii	83
II. „Centrální sektor“ chování a problém lokalizací	94
1. Obecně přijímané výsledky v problému lokalizací	94
A. <i>Analýza nemoci, poruchy struktury</i>	96
B. <i>Globální fungování a fungování mozaikovitě</i>	107
C. <i>Směšená koncepce lokalizací a funkční paralelismus</i>	110
2. Interpretace těchto výsledků: dostačuje pojem koordinace k jejich vysvětlení?	116
A. <i>Koordinace při prostorovém vnímání a „mizení obrazů“</i>	116
B. <i>Koordinace při barevném vnímání; „barevné niveau“</i>	120
C. <i>Koordinace ve fyziologii řeči</i>	127
D. <i>Dvojnáčnost pojmu koordinace</i>	128
3. Závěr	130
A. <i>Proti empirismu a intelektualismu ve fyziologii</i>	131
B. <i>Forma v centrálních fenoménech</i>	134
C. <i>Co je však forma?</i>	135
III. Struktury chování	137
1. Učení nemůže být interpretováno jako asociace nervových pochodů, které jsou si navzájem vnější	137
2. Popis struktur chování	148
A. <i>Synkretické formy a instinkt</i>	149
B. <i>„Transponovatelné formy“</i>	150
Signál: prostorové a časové vztahy	150
Prostorové a časové vztahy	156
Mechanické a statické vztahy	158
C. <i>Symbolické formy</i>	167

Závěr: Význam podmíněného reflexu: patologický jev nebo aktivita vyššího typu. Chování a existence	171
--	-----

Kapitola III: FYZIKÁLNÍ ŘÁD, VITÁLNÍ ŘÁD, LIDSKÝ ŘÁD	177
Úvod: Tvarová teorie chce překonat antinomii substancialismu. – Ve skutečnosti v ně znovu vyúsťuje kvůli nedostatku filosofické analýzy „formy“.	179
I. Struktura ve fyzice	188
1. V jakém smyslu je v protikladu k pozitivismu pravdou, že fyzikální svět obsahuje struktury.	188
2. Struktury však nejsou „v přírodě“	192
3. Struktura je pro vědomí	196
II. Vitální struktury	199
1. Originalita vitálních forem oproti fyzikálním systémům. Organismus a jeho prostředí jako členy nové dialektiky	199
2. Organismus jako „idea“	206
3. Jednota významu u organismu se vymyká antinomii mechanismus–vitalismus	209
III. Lidský řád	218
1. Život vědomí	218
A. <i>Vztah vědomí a jednání zůstává u současných autorů vnější. Důsledky pro teorii vnímání</i>	220
B. <i>Vlastnosti počínajícího vnímání: upíná se spíše k lidským intencím než k objektům a spíše zakouší reality, než aby poznávalo pravdy</i>	224
C. <i>Důsledky pro strukturu vědomí: více druhů intencí, vědomí reality</i>	228
2. Vědomí ve vlastním smyslu lidské	235
3. Proti kauzálnímu myšlení v psychologii. Interpretace freudismu v pojmech struktury	237
4. „Psychično“ a duch nejsou substance, nýbrž dialektiky nebo formy jednoty. – Jak překonat alternativu „mentalismu“ a „materialismu“. – Psychično jako struktura chování	241
Závěr: Dvoji smysl předcházejících analýz. Připouští kritický závěr?	245

Kapitola IV: VZTAHY DUŠE A TĚLA A PROBLÉM PERCEPTIVNÍHO VĚDOMÍ	247
I. Klasická řešení	249
1. Naivní vědomí a jeho empirický realismus	249
2. Filosofický realismus smyslové věci	254
3. Pseudokartezianismus vědy	256
4. Descartova analýza perceptivního vědomí	260
5. Kritická idea. Řešení problému vztahů duše a těla intelektualistickou teorií vnímání	264
II. Neexistuje určitá pravda naturalismu?	269
1. V jakém smyslu vedou předchozí kapitoly k transcendentálnímu postoji. Hmota, život, duch definované jako trojí řád významu	269
2. Naše řešení však není kriticistické	274
3. Je třeba rozlišovat vědomí jako místo významů a vědomí jako proud prožívaného	280
<i>A. Vnější vnímání. Fenomén věci. – Fenomén vlastního těla. – Návrat k perceptivnímu poli jako k původní zkušenosti. Realismus jako dobře odůvodněný omyl</i>	280
<i>B. Omyl, psychické a společenské struktury</i>	290
4. Struktura a význam. Problém perceptivního vědomí	294
Citovaná literatura	297
FILOSOFIE DVOJZNAČNOSTI	
Alphonse de Waelhens	307
Redakční poznámka	321
Jmenný rejstřík	323

K českému překladu

S dílem Maurice Merleau-Pontyho se česká veřejnost seznámila nejprve překladem knihy *Viditelné a neviditelné*, v níž Claude Lefort shrnul po autorově smrti texty, které měly tvořit součást nedokončeného díla. Nevýhodou přitom nebylo ani tak to, že šlo o texty, kterým autor sám nedal definitivní podobu, jako spíše to, že jejich plné porozumění předpokládá znalost předchozích děl Merleau-Pontyho. Přítomný překlad díla *Struktura chování* předkládá naproti tomu českým čtenářům knihu spadající do raného období jeho filosofického vývoje. Byla dokončena již roku 1938 a vyšla poprvé v roce 1942.

Už v tomto díle vyúsťuje myšlení Merleau-Pontyho v pojetí, které je ovlivněno základními myšlenkami Husserlovy fenomenologie, i když v době jeho napsání se s ní autor mohl seznámit pouze z přednášek A. Gurwitsche a její podrobnější studium spadá až do období pozdějšího. Východiskem tu ale pro něho byla zejména kritika určitých neurofyziologických teorií, zejména teorie reflexu, a to včetně Pavlovovy koncepce reflexu podmíněného. Mohl se přitom opřít o práce některých vědců zahraničních, s jejichž výsledky tak seznamoval francouzskou veřejnost. Šlo především o K. Goldsteina, známého zkoumáním důsledků mozkových poranění, při kterém spolupracoval i s tvarovým psychologem A. Gelbem. Jeho dílo *Der Aufbau des Organismus*, které vyšlo po Goldsteinově emigraci z Německa v roce 1934 v Haagu, bylo ve francouzském překladu vydáno teprve v roce 1951, a to právě zásluhou Merleau-Pontyho a Sartra. Dalším autorem, o něhož se mohl Merleau-Ponty při své kritice teorie reflexu opřít, byl i V. F. von Weizsäcker. Pokud jde o zkoumání zvířecího chování, mohl vycházet také z pozorování W. Köhlera a ze zkoumání zvířecího chování, jak bylo uskutečněno F. J. J. Buytendijkem a jeho žáky; Buytendijk se později na Merleau-Pontyho sám také odvolává.

Oproti mechanicky pojaté reflexní teorii Merleau-Ponty ukazuje, že na normálním reflexním chování se účastní organismus jako celek. Goldsteinova pozorování mu dovolují doložit také, že poruchy chování po poškození mozku nespočívají ve výpadku určitých obsahů a že nemohou být jednoznačně lokalizovány. A pokud jde o zvířecí chování, uváděné výsledky výzkumů ukazují, že učením si zvířata neosvojují jen reakce na určité materiálně definované podněty, nýbrž že při něm získávají určité obecné schopnosti, které nelze vyložit na základě asociační teorie.

Řadu podnětů čerpá Merleau-Ponty také ze školy tvarové psychologie – Gestaltpsychologie, jak dokládají i četné citace zejména z prací jejího čelného představitele K. Koffky. Výraz Gestalt Merleau-Ponty překládá slovem forma a některé souvislosti, v kterých se tento pojem v knize objevuje, nás vedly k tomu, že jsme se takového překladu přidrželi i v češtině, kde je ovšem jinak běžné hovořit o tvarové psychologii, a tedy i překládat výraz Gestalt jako tvar (i když vhodnější by byl asi ekvivalent „útvár“). S berlínskou školou Gestalttheorie se ovšem Merleau-Ponty rozchází tam, kde se pokoušela Gestalt odhalovat už ve fyzice a dospívala tak k určité materialistické koncepci, pro kterou neexistují podstatné rozdíly mezi strukturami charakterizujícími řád fyzikální, vitální a lidský. Jeho pojetí naproti tomu předpokládá i mezi těmito řády vztahy strukturální, díky nimž určité nižší struktury jsou integrovány do struktur vyšších. Jestliže tedy odmítá vysvětlení mechanistické, nepřipouští na druhé straně ani předpoklad nějaké zvláštní životní síly, s kterým operují koncepce vitalistické. A stejně tak jako adekvátní vysvětlení zvířecího a lidského chování nemůže podle něho podat empiristický naturalismus, Merleau-Ponty nepřijímá ani intelektualistické vysvětlení kritickistické filosofie: jestliže struktura pro něho představuje určitý významový celek, běží nicméně o význam, který je inkarnován v prožívané tělesnosti: není to ani věc, ale není to na druhé straně ani čistá idea. Oproti čistému objektu a čistému subjektu je třeba uznat jistou třetí dimenzi, v níž mizí zásadní protiklad mezi naší autonomií a naší závislostí.

Z těchto východisek dospívá Merleau-Ponty posléze – ve čtvrté části své knihy – k filosofické koncepci, kterou může spojit s husserlovskou fenomenologií. Ale bohatý materiál experimentů

a pozorování analyzovaný zejména v prvních dvou částech knihy neztrácí svoji zajímavost ani tím, že od napsání knihy uplynula už delší řada let. Otázky, které tato analýza má osvětlit, zůstávají totiž nadále předmětem diskusí, a jestliže Merleau-Ponty sám poznamenává, že behaviorismus je s to vždy najít další modely, které by mu dovolily obhájit stanovisko redukující chování na součet elementárních reflexů, podobná tendence se dnes projevuje v současných neurověděch.

Zmínil jsem se už o tom, že při překladu německého výrazu Gestalt jsme se přidrželi výrazu forma, který odpovídá francouzskému ekvivalentu používanému Merleau-Ponty. Dodejme ještě, že slovní dvojici *naturante* a *naturée*, která odpovídá latinským pojmům známým třeba z filosofie Spinozovy – *natura naturans* a *natura naturata* –, jsme přeložili v češtině dost neobvyklými výrazy *naturující* a *naturovaná*, které samozřejmě budou srozumitelné, jen pokud čtenář si vybaví jejich latinské ekvivalenty; ale každý pokus nahradit je jinými českými výrazy by srozumitelnost jen ještě více ztižil.

Na překladu pracoval pod mým vedením kolektiv s těmito členy: PhDr. Alena Bakešová, Josef Fulka, PhD., Michael Hauser, PhD., RNDr. Tomáš Jeníček, Karel Novotný, PhD., Jiří Olšovský, PhD., PhDr. Marcela Sedláčková, Ing. Jan Svoboda, Petr Urban, PhD. a PhDr. Otakar Vochoč. Doc. MUDr. Pavlu Urbanovi, CSc., děkujeme za laskavé přehlédnutí neurofyzilogických partií knihy.

Překládali jsme z 2. vydání v Presses Universitaires de France z roku 2002. Tak jako při předchozích překladech filosofických prací jsme překlad originálního textu porovnávali také s vydaným překladem německým a anglickým. Do němčiny Merleau-Pontyho knihu přeložil Bernhard Waldenfels a pod názvem *Die Struktur des Verhaltens* vyšel tento překlad v roce 1976 v nakladatelství Walter de Gruyter v Berlíně. Autorem anglického překladu byl Alden L. Fischer a pod názvem *The Structure of Behavior* jej vydalo Duquesne University Press v Pittsburghu v roce 1983 (1. vydání je ale už z roku 1963).

Podobně jako v německém překladu jsme se rozhodli vřadit do textu, kvůli snadnější orientaci čtenáře v jejím obsahu, i nadpisy jednotlivých dílčích kapitol, jak se objevují v detailním obsahu,

který Merleau-Ponty uvádí na konci svého díla. Na závěr knihy jsme zařadili i překlad studie A. de Waelhense, která uvádí její francouzské vydání.

Jiří Pechar

Struktura chování

Maurice Merleau-Ponty

Ú V O D

Problém vztahů vědomí a přírody

Naším cílem je porozumět vztahům mezi vědomím a přírodou – přírodou organickou, psychologickou, nebo i sociální. Přírodou tu míníme rozmanitost událostí, jež jsou vůči sobě navzájem vnější a jsou spojeny vztahy kauzality.

Pokud jde o fyzickou přírodu, kriticismické myšlení má pro tento problém dobře známé řešení: reflexe odhaluje, že fyzikální analýza není rozložením na reálné prvky, že kauzalita ve svém faktickém smyslu není produkující operací. Potom tedy fyzická příroda v tom smyslu, který jsme právě dali tomuto slovu, neexistuje, ve světě není nic, co by bylo cizí duchu. Svět je souborem objektivních vztahů nesených vědomím. Lze říci, že fyzika svým vývojem tuto filosofii fakticky ospravedlňuje. Vidíme, jak používá nerozdílně modely mechanické, dynamické, nebo i psychologické, jako by se poté, co se osvobodila od ontologických nároků, stávala lhostejnou vůči klasickým antinomiím mechanismu a dynamismu, které předpokládají přírodu o sobě.

V biologii není situace stejná. Diskuse týkající se mechanismu a vitalismu zůstávají fakticky otevřené. Je tomu tak pravděpodobně proto, že analýza fyzikálně-matematického typu tu postupuje vpřed velmi zvolna, takže je náš obraz organismu ještě z největší části představou materiální masy *partes extra partes*. Za těchto podmínek zůstává biologické myšlení nejčastěji realistické, buď tím, že klade vedle sebe oddělené mechanismy, nebo že je podřizuje určité entelechii.

Pokud jde o psychologii, kriticismické myšlení jí neponechává jinou možnost než být „psychologií analytickou“,¹ která by paralelně s analytickou geometrií nacházela všude přítomnost souzení, a v tom, co se zbytku týče, studiem určitých tělesných mechanismů. V té míře, v jaké chtěla být přírodní vědou, psychologie zůstá-

¹ Brunschvicg, L., *Spinoza et ses contemporains*, Alcan, Paris ³1923.

vala věrna realismu a kauzálnímu myšlení. Na počátku století dělал materialismus z „psychična“ speciální sektor reálného světa: mezi událostmi o sobě měly mít některé odehrávající se v mozku vlastnost, že existují také pro sebe. Spiritualistická antiteze pojímala vědomí jako nějakou produktivní příčinu nebo jako věc: nejprve to byl realismus „stavů vědomí“ spojených kauzálními vztahy, druhý svět paralelní a analogický se „světem fyzickým“, podle humovské tradice; a potom v rafinovanější psychologii realismus „duchovní energie“, který za diskontinuitní psychická fakta dosadil rozmanitost splývání a vzájemného prolínání, realitu plynoucí – avšak vědomí zůstávalo analogem síly. To bylo dobře vidět, když šlo o to, vysvětlit jeho působení na tělo, a když se nezbytné „vytváření energie“ redukovalo na minimum, aniž bylo možno se bez něj obejít:² svět fyziky byl pojímán veskrze za realitu o sobě, v níž se dávalo vyvstat vědomí jako jakési druhé realitě. Pro psychology se vědomí odlišovalo od jsoacen přírody tak jako jedna věc od jiné věci jistým počtem charakteristických rysů: Psychický fakt, říkalo se, je nerozprostraněný, znám jen jednomu... V nedávnější době aplikuje Freudovo učení na vědomí energetické metafory a chování vysvětluje vzájemným působením sil nebo tendencí.

Takto máme u současníků ve Francii vedle sebe filosofii, která činí z celé přírody objektivní jednotu utvořenou před vědomím, a vědy pojímající organismus a vědomí jako dva řády reality a v jejich vzájemném vztahu jako „účinky“ a jako „příčiny“. Je snad řešení v čistém a prostém návratu ke kriticizmu? A když už byla provedena kritika reálné analýzy a kauzálního myšlení, není už v naturalismu vědy nic, co by „pochopeno“ a transponováno mělo najít v transcendentální filosofii místo?

K těmto otázkám se dostaneme tak, že vyjdeme „zdola“ a že budeme analyzovat pojem chování. Tento pojem se nám jeví jako významný, protože sám o sobě je neutrální vzhledem ke klasičkému rozlišování „psychična“ a „fyziologična“, a může nám tedy poskytnout příležitost obojí nově definovat.³ Víme, že u Watsona

² Bergson.

³ Že má určitý způsob *chování*, se říká o člověku nebo o zvířeti – o kyselině, elektronu, kameni nebo o mraku to řekneme jen metaforicky. V přítomné prá-

se uplatňuje negace vědomí jako „vnitřní reality“ podle klasické antinomie ve prospěch fyziologie a chování je redukováno na součet reflexů a podmíněných reflexů, mezi nimiž se nepředpokládá žádný vnitřní vztah. Avšak tato atomistická interpretace selhává právě už v teorii reflexu (kap. I), a tím spíše pak v psychologii, a to i v objektivní psychologii způsobů vyššího chování (kap. II), jak to ukázala Gestalttheorie. Když se projde behaviorismem, má to přinejmenším tu výhodu, že vědomí nebude zaváděno jako psychická realita nebo jako příčina, nýbrž jako struktura. Zbývá pak otázka (kap. III), jaký je smysl a způsob existence těchto struktur.

ci jsme se pojem chování snažili objasnit přímo, a ne sledovat způsob, jakým je chování bráno na vědomí v americké psychologii. Tento přímý postup zdůvodníme stručně připomínkou toho, uprostřed jakého ideologického zmatku se pojem chování vyvinul v zemi svého původu. Jak ukazuje nedávné dílo p. Tilquina – které se nám dostává do rukou ve chvíli, kdy naše vlastní dílo je ve stadiu korektur –, tento pojem si jen neskadno razil cestu uprostřed filosofii, které nebyly s to jej myslet. Již u jeho hlavního iniciátora Watsona se mu dostávalo jen nedostatečného filosofického vyjádření. Řeklo se, že chování není lokalizováno v centrálním nervovém systému (Tilquin, A., *Le Behaviorisme, origine et développement de la psychologie de réaction en Amérique*, Vrin, Paris 1942, s. 72 a 103), že jeho místo je mezi jednotlivcem a jeho okolím (tamtéž, s. 34), že studium chování se tudíž může provádět bez jediného slova o fyziologii (tamtéž, např. s. 107) a že se konečně vztahuje na proud aktivity (*stream of activity*), který živý tvor šíří kolem sebe (tamtéž, s. 180 a 351) a který dává podnětům určitý charakteristický smysl (tamtéž, s. 106) a vtěluje je do odpovědi (tamtéž, s. 346). Co je v tomto náhledu na chování zdravého a hlubokého – tj. nazření člověka jako debaty a stálého „dohadování se“ s fyzickým světem a se světem společenským – bylo kompromitováno nedostatečnou filosofii. V reakci na temnoty psychologické niternosti behaviorismus hledá povětšinou času oporu jen ve vysvětlení fyziologickém, nebo i fyzikálním, aniž by věděl, že toto vysvětlení je v rozporu s výchozími definicemi –, prohlašuje se za materialistický, aniž by viděl, že to znamená umísťovat toto chování zároveň do nervového systému. Podle našeho názoru (který není názorem p. Tilquina), když Watson mluvil o chování, měl na zřeteli to, co jiní označili jako *existenci*, a nový pojem mohl dostat svůj filosofický statut, jen když by se kauzální nebo mechanické myšlení nahradilo myšlením dialektickým.

Kapitola I

REFLEXNÍ CHOVÁNÍ

**Úvod: Definice objektivitv ve fyziologii a klasické pojetí reflexu.
Metody reálné analýzy a kauzálního vysvětlení**

Vědecká analýza chování se zprvu definovala v protikladu k danostem naivního vědomí. Jestliže jsem v potemnělé místnosti a jestliže se na zdi objeví světelná skvrna a pohybuje se po ní, řeknu, že „upoutala“ mou pozornost, že jsem k ní otočil oči, že při všech svých pohybech „strhuje“ s sebou můj pohled. Když je postihováno zvnitřku, mé chování se jeví jako orientované, mající určitou intenci a určitý smysl. Zdá se, že věda vyžaduje, abychom tyto rysy odvrhli jako zdání, za nimiž je třeba odhalit realitu jiného druhu. Řekneme, že viděné světlo „je pouze v nás“. Kryje se s určitým vibračním pohybem, který sám není nikdy dán vědomí. „Kvalitativní zdání“ označme jako „fenomenální světlo“, vibrační pohyb jako „světlo reálné“. Protože reálné světlo není nikdy vnímáno, nemůže vystupovat jako *cíl*, vzhledem k němuž se orientuje mé chování. Lze je myslet jen jako příčinu, která působí na můj organismus. Fenomenální světlo bylo přitažlivou silou, reálné světlo je jakési *vis a tergo*. Toto převrácení hned vyvolá řadu otázek. Od chvíle, kdy je světlo definováno jako fyzikální činitel, který působí na mou sítnici, nemáme už právo předpokládat, že by v něm byly dány rysy, které patří fenomenálnímu světlu. Podnět, který nazýváme „světelnou skvrnou“, se v případě vědecké analýzy rozloží na tolik dílčích procesů, kolik je na mé sítnici různých anatomických prvků. Stejným způsobem, jestliže trvalé působení světelné skvrny na mé oči pojmáme jako realitu mimo mé vědomí, se toto působení rozloží v neurčitý sled fyzických faktů; s každým časovým momentem se musí obnovovat, jak to tak dobře vyjadřuje karteziánská idea neustálého tvoření. A právě tak ani pohyb mých očí, které se upírají na světelnou skvrnu, pro naivní vědomí nebyl žádným problémem, protože byl řízen určitým cílem. Nyní tu už však není žádný *terminus ad quem*, a jestliže mé oči mění polohu takovým způsobem, že se světelná skvrna obrazí ve středu mé sítnice, musíme najít dostatečný důvod tohoto přizpůsobení v příčinách nebo podmínkách, jež tomuto pohybu předcházejí. V onom bodě mé sítnice, kde se světelná skvrna nejprve utvářela, musí být dispozitiv, které vhodným způsobem řídí amplitudu a směr

mého fixačního reflexu. Řekne se tedy, že každé místo na sítnici má určitou „prostorovou hodnotu“, to znamená, že je spojeno předem danými nervovými obvody s určitými motorickými svaly takovým způsobem, že když na ně dopadne světlo, pouze spustí mechanismus připravený fungovat. Konečně jestliže se světelná skvrna přemísťuje a jestliže ji moje oko sleduje, musím i tady tento fenomén chápat, aniž bych do něho vnášel cokoli, co by se podobalo *intenci*. Na mé sítnici, která je pojímána nikoli jako libovolná promítací plocha, nýbrž jako receptor, či spíše jako soubor diskontinuálních receptorů, není přesně řečeno žádný pohyb světla. Vlna je jednotlivinou jen pro člověka, který se na ni dívá a vidí, jak se k němu přibližuje; v moři to není nic jiného než zvedání se částí vody podle vertikály, aniž by se hmota přesouvala podle horizontály. Stejně tak ani „přemísťování“ světelného paprsku na mé sítnici není fyziologickou realitou. Sítnice jen zaznamená postupné podráždění bodů, přes které paprsek prochází. V každém z nich působí na odlišný nervový prvek, může tedy vyvolat jen fixační reflex podobný tomu, který byl popsán výše, z toho plyne, že se zdá, jako by moje oko „sledovalo“ světlo. Ve skutečnosti je jeho pohyb integrací řady dílčích adaptací tak jako chůze spočívá v podstatě ve sledu vyrovnávaných pádů. Obecně vzato fyzikální činitele nemohou na organismus působit svými *formovými* vlastnostmi, jako je pohyb, rytmus, prostorové rozvržení. Prostorová nebo časová forma fyzikální události se neukládá na receptoru, nezanechává na něm jinou stopu než řadu stimulací, které si jsou navzájem vnější. Podněty mohou působit jediné svými bodovými vlastnostmi. A tak jakmile přestaneme důvěřovat bezprostředním danostem vědomí a jakmile chceme budovat vědeckou představu organismu, zdá se, že jsme dovedeni ke klasické teorii reflexu – to znamená k tomu, že budeme podnět a reakce rozkládat na množství dílčích procesů, které jsou si v čase, stejně jako v prostoru, navzájem vnější. Adaptace odpovědi na situaci by se vysvětlila předem danými korelacemi (pojímanými často jako anatomické dispozitivní) mezi určitými receptivními orgány nebo ústroji a určitými výkonnými svaly. Nejprostší nervové fungování není ničím jiným než uvedením do chodu velmi velkého počtu autonomních obvodů. Reflex bude, jak by se dalo říci, „longitudinálním“ jevem.

Je to působení určitého fyzikálního nebo chemického činitele na místně definovaný receptor, které vyvolává prostřednictvím určité dráhy určitou odpověď.

V této lineární řadě fyzikálních a fyziologických událostí má podnět význam příčiny v empiristickém smyslu stálého a nepodmíněného antecendentu a organismus je pasivní, protože se omezuje na provádění toho, co je mu předepsáno místem podráždění a nervovými obvody, které tam mají počátek. Normálně se věří, že otáčíme oči k předmětu, „abychom ho viděli“. Nejenže tato „prospektivní aktivita“⁴ je odmítnuta jako patřící antropomorfickým danostem vnitřního pozorování, nýbrž existuje dokonce pouze jakožto účinek reflexního mechanismu. Nejenže prostorové vnímání neřídí fixační pohyb mých očí, ale bylo by třeba dokonce říci, že je jeho výsledkem. Polohu skvrny vnímám, *protože* mé tělo na ní odpovědělo adaptovanými reflexy.⁵ Ve vědeckém studiu chování je třeba zahrnout jako subjektivní všechny pojmy intence nebo užitečnosti či hodnoty, protože nemají opodstatnění ve věcech a nejsou jejich vnitřními určeními. Mám-li hlad a ponořen do práce vztáhnou ruku po ovoci položeném náhodně blízko mne a donesu ho k ústům, ovoce nepůsobí jako předmět nesoucí určitou hodnotu; to, co spustí v pohyb mou motorickou reakcí, je soubor barev a světél, fyzikální a chemický podnět. Jestliže položím ruku vedle „cíle“, protože jsem byl nepozorný, druhý pokus o uchopení nesmí být spojován s nějakou setrvalou intencí, nýbrž vysvětlen jednoduše přetrváváním příčin, které předtím vyvolaly pokus první. Jestliže se chování zdá být intencionálním, je tomu tak proto, že je řízeno předem danými nervovými drahami takovým způsobem, že skutečně dosáhnou uspokojení. „Normální“ aktivita organismu je jen fungováním tohoto aparátu vytvořeného přírodou; neexistují opravdové normy, existují jen účinky. Klasická teorie reflexu a metody reálné analýzy a kauzálního vysvětlení, jejichž

⁴ Déjean, R., *Étude psychologique de la „distance“ dans la vision*, PUF, Paris 1926, s. 109.

⁵ Srov. „Nativisme réflexe“ od H. Piérona, „Du rôle des réflexes localisateurs dans les perceptions spatiales“, *Journal de Psychologie*, 18, 1921, 10, s. 804-817.

je pouhou aplikací, se zdají být jediné schopné utvářet vědeckou a objektivní představu chování. Předmět vědy je definován vzájemnou exterioritou částí nebo procesů.

Ovšem je fakt, že klasická teorie reflexu je současnou fyziologií překonána. Stačí ji vylepšit, anebo je třeba změnit metodu? Byla objektivita mechanistickou vědou chybně definována? Bylo rozštěpení na subjektivní a objektivní špatně provedeno, je protiklad světa vědy, který je veskrze mimo já –, a světa vědomí definovaného naprostou přítomností sebe sobě samému, neudržitelný? A jestliže reálná analýza ztroskotává, našla by biologie svou metodu v ideální analýze fyzikálně-matematického typu, v spinozovském intelektuálním poznání? Anebo snad jsou hodnota a význam vnitřními určeními organismu, který by byl přístupný pouze novému způsobu „rozumění“?

I. Klasická koncepce reflexu a její pomocné hypotézy

Jestliže řád v reflexu⁶ – to znamená adaptace odpovědi na podnět a koordinace dílčích pohybů v úplném gestu –, je zajišťován předem ustavenými spoji od smyslového povrchu k výkonným svalům, klasická koncepce staví do popředí topografické zřetele; místo podráždění má rozhodovat o reakci; podnět má působit těmi ze svých vlastností, které mohou modifikovat anatomické prvky jeden po druhém; nervový okruh musí být izolovaný, protože kdyby nebyl řízen tímto způsobem, reflex by nemohl být adaptovaný k podnětu, tak jak skutečně adaptovaný je. Jenže se už ví dávno, že takto definovaný reflex je velice zřídka kdy pozorovatelný.

1. „Podnět“

Působí často mnohem méně svými elementárními vlastnostmi než svou prostorovou distribucí, svým rytmem a rytmem svých intenzit. Obecněji vzato, velice často dochází k tomu, že účinek komplexního podnětu není předvídatelný na základě prvků, z nichž se skládá.

Podrážděním nervových kmenů se nikdy nedosáhne reakcí srovnatelných s těmi, které vyvolává podráždění receptorů. U žáby a (Sherrington) u savce bylo možno ukázat, že podráždění zadních kořenů vyvolá kontrakce na úrovni svalů, které jsou závislé na odpovídajících kořenech předních: tato metamerizovaná, segmentární reakce, která nemá na tomto stupni organizace žádný biologický význam, se nevyskytuje, když je chování řízeno podrážděním receptorů; bezpochyby proto, že jsou schop-

⁶ Fakta, která budou zmíněna v této kapitole, jsou téměř všechna známa. U německých autorů, jako je Weizsäcker nebo Goldstein, jsou však pojata v originálních kategoriích, které odpovídají nové koncepci vysvětlování ve fyziologii. To tuto kapitolu zdůvodňuje.

né – ony samy nebo jejich centrální projekce – zaregistrovat vlastnosti vztahující se k formě podnětů, které tedy o reakci rozhodovaly mnohem víc než místo a povaha excitantu. Tým důvod by vysvětloval, že typické reflexy mohou být v dost omezeném počtu: „obsah“ podnětů se může měnit, aniž by se změnila sama vyvolaná odpověď, pokud mají stejnou prostorovočasovou formu.⁷ V případě konkurence podnětů určuje výsledný reflex forma mnohem více než povaha, místo, nebo dokonce i intenzita podráždění.⁸ Bolestivé podráždění penisu, i když jen slabé, inhibuje erekční reflex. Dotyk na páteř užovky znehybní (Luchsinger), zatímco silnější podráždění kůže vyvolávají zcela odlišné reakce. Když se působí na ucho kočky, lze podle struktury použitého excitans vyvolat pět různých reflexních odpovědí. Boltec klesne, když se na něj zatlačí, ale na šimrání odpoví několika rychlými záchvěvy. Podle formy elektrického podráždění (faradické nebo galvanické) nebo podle jeho síly se charakter odpovědi zcela mění, např. slabé proudy vyvolávají rytmické odpovědi, proudy silnější reflexy tonické. Kočka zbavená mozku vodu, jakmile je jí vpravena do hltanu, zvrací; ale voda, do níž bylo přidáno několik kapek alkoholu, vyvolá zkroucení a pohyby jazyka (Sherrington a Miller).

Tato závislost reflexu na formálních nebo globálních vlastnostech excitans by mohla být v klasické koncepci pouze zdáním. Vysvětlit nervové fungování může znamenat jediné převést složité na jednoduché, odhalit stálé prvky, jimiž je tvořeno chování. Podnět stejně jako reakce se tedy rozloží, až se dojde k „elementárním procesům“, tvořeným podnětem a odpovědí, které jsou ve zkušenosti vždy spojené. Např. působení podnětu šimrání bude rozloženo na tolik dílčích účinků, kolik je v uchu anatomicky odlišných taktálních receptorů. Chvění ucha, které odpovídá tomuto podráždění, bude rovněž rozloženo v jistý počet elementárních kontrakcí. V zásadě by měla každé části podnětu odpovídat určitá část reakce. A všechny reflexy by měly být tvořeny týmiž elementárními sekvencemi, jen jinak seskupenými. Kvalitativní vlastnosti situace a kvalitativní vlastnosti odpovědi – to, co pro vědomí představuje rozdíl mezi šimráním ucha zvířete a přitlačením na ně, mezi záchvěvem tohoto ucha a pohybem retrakce –, by se muse-

ly, jestliže jsou skutečně v tom i onom případě tytéž receptory zasazeny, zredukovat na různé kombinace týchž podnětů, týchž elementárních pohybů. Je absolutně vyloučeno, aby jeden organický substrát mohl střídavě plnit funkce opravdu rozdílné a reakce měnila svoji *povahu* kvůli pouhému rozdílu v rytmu podráždění, kterým jsou střídavě vystaveny tytéž aparáty.

Přesto reflexy, které jsme právě vyjmenovali, nemohou být rozloženy na elementární reakce. Abychom uvedli jen dva příklady, působení vody, k níž bylo přidáno několik kapek alkoholu, na kočku zbavenou mozku, se nedá pochopit jako působení čisté vody a čistého alkoholu. Na druhou stranu voda a alkohol nevytvářejí chemické spojení, které by mohlo mít na receptory působení odlišné od působení svých složek. To, co vytváří z komplexního podnětu něco jiného než součet složek, budeme tedy hledat v organismu. Stejně tak i inhibující účinek dotyku kůže „spinální“ užovky se nedá pochopit jako pouhý algebraický součet jednotlivých podráždění, která vyvolá, a těch, která jinak vyvolávala pohyb plazení. Když bereme v úvahu nejčastější pozorování, nic nás neopravňuje, abychom reakce, které označíme jako kvalitativní, pojímali jako něco zdánlivého – a reakce, jež odpovídají reflexní teorii, jako jediné reálné.

Tyto poznámky nezavádějí spolu s pojmem formy nebo celkovosti podnětu nic, co by ke svému zaregistrování předpokládalo nějaký druh psychična, a měli pravdu ti, kdo připomněli, že fyzika zná stroje speciálně konstruované tak, aby reagovaly na formy.⁹ Klavír je právě zařízení, které umožňuje produkovat podle pořadí a kadence přijatých impulzů nespočetné melodie, všechny navzájem odlišné, a je známo, jaké použití měla metafora klavíru ve fyziologii nervových center.¹⁰ Telefonní automat je ještě zjevněji aparát, který odpovídá jen na stimuly určité formy a modifikuje své reakce podle prostorového a časového pořadí podnětů. Avšak působí konstelace podráždění na organismus tak jako pianistovy prsty na nástroj? V klavíru samotném dochází vždy jen k odděleným pohybům kladívek nebo strun, a právě jen v motorických montážích

⁷ Weizsäcker, V. F. von, „Reflexgesetze“, in: A. Bethe a kol. (eds.), *Handbuch der normalen und pathologischen Physiologie*, X, Springer, Berlin 1927, s. 38–39.

⁸ Tamtéž, s. 44.

⁹ Ruyer, R., „Un ‚modèle mécanique‘ de la conscience“, *Journal de Psychologie*, červenec–říjen, 29, 1932, s. 552.

¹⁰ Srov. níže, kap. II.

pianisty a v nervovém systému posluchače utvářejí izolované fyzické fenomény, jejichž sídlem je klavír, jediný celkový fenomén, jen v nich existuje doopravdy melodie ve své souvislosti a se svým charakteristickým rytmem. S klavírem, na který by hrály vnější podněty a v němž by vyznačovaly svou vlastní formu, organismus nemůže být srovnáván právě z toho prostého důvodu, že přispívá k vytváření této formy.¹¹ Když má ruka, držící nástroj na chytání, sleduje každý pohyb, kterým se zvíře snaží uniknout, je jasné, že každý z mých pohybů odpovídá na vnější podnět, avšak je také jasné, že tyto podněty by nemohly být zachyceny bez pohybů, kterými vystavují své receptory jejich vlivu. „...vlastnosti objektu a intence subjektu ... se nejen mísí, ale vytvářejí také nový celek.“¹² Když oko a ucho sleduje unikající zvíře, tak se nedá říci při výměně podnětů a reakcí, „kdo začal“. Protože všechny pohyby organismu jsou vždy podmíněny vnějšími vlivy, můžeme zajisté, chceme-li, pojímat chování jako účinek okolí. Ale protože všechny podněty, které organismus přijímá, byly samy zase možné jen díky předchozím pohybům, které přijímající orgán vystavily vnějším vlivům, bylo by zrovna tak možno říci, že chování je prvotní příčinou všech podnětů. Takto je forma podráždění vytvářena organismem samým, jeho vlastním způsobem, jak se vystavuje působení vnějšku. K tomu, aby mohl přežívat, musí samozřejmě nacházet kolem sebe určitý počet fyzikálních a chemických agens. Avšak je to organismus sám, kdo v souladu s povahou svých receptorů, s prahy svých nervových center, s pohyby orgánů, vybírá z fyzického světa podněty, na něž bude citlivý.¹³ „Prostředí (*Umwelt*) je ve světě vydělováno bytím organismu – přičemž samozřejmě organismus může být jen tehdy, jestliže ve světě najde adekvátní prostředí...“¹⁴ Byl by to klavír, který uvádí v pohyb sám sebe takovým způsobem, aby vystavoval – podle pro-

měnlivých rytmů – ty a ty ze svých not působení vnějšího klavírka, a to působení, jež by samo o sobě bylo jednotvárné.

Model telefonního automatu se zdá být uspokojivější. Zde máme zajisté přístroj, který sám podněty vypracovává. Díky zařízením instalovaným v automatické centrále bude mít totéž vnější působení proměnlivý účinek podle kontextu působení předchozích a následných. *O* na automatickém číselníku bude mít různou platnost podle toho, jestli přichází na prvním místě – když např. volám okruh Oberkampff –, nebo na místě druhém – když např. požaduji okruh Botzaris. Lze tedy říci, že zde, tak jako v nějakém organismu, podnět – to, co uvádí aparát v pohyb a určuje povahu jeho reakcí –, není součet dílčích podnětů, neboť u součtu je lhostejné pořadí jeho sčítanců, nýbrž určitá konstelace, určité uspořádání, určitý celek, který dává každému z lokálních podnětů jeho momentální smysl. Vyznačení *B* má vždy tentýž bezprostřední účinek, avšak v automatické centrále přejímá různé funkce podle toho, zda předchází vyznačení *O* nebo je následuje – stejně jako tatáž pomalovaná kruhová plocha nabyvá dvojího kvalitativně odlišného aspektu podle toho, zda v ní vidím modrý kruh na růžovém pozadí, nebo naopak růžový prsteneček, uprostřed něhož se objevuje modré pozadí. V jednoduchém případě telefonního automatu, který je konstruován pro omezený počet manipulací, nebo v případě elementárního reflexu, může být sama ústřední organizace podnětů pojata jako fungování předem ustavených dispozitivů: první manipulace by měla ten účinek, že by pro další manipulace zpřístupnila určitý rejstřík, kam by se pak vpisovala. Budeme muset zkoumat, zda při reakcích vyšší úrovně lze stejným způsobem přiřadit každému podnětu zvláštní operaci, každému „faktor“ nějaký viditelný dispozitiv, nebo dokonce vztáhnout funkci k ideálním proměnným, které by byly nezávislé. Už nyní je jisté, že i na úrovni reflexu interakce podnětů nedovoluje pojímat nervovou aktivitu jako součet „lineárních“ fenoménů odvíjejících se od receptorů k efektorům a že v nervovém systému se někde musejí uplatňovat, tak jako u automatické centrály, „fenomény příčné“.¹⁵

¹¹ Weizsäcker, V. F. von, „Reflexgesetze“, c. d., s. 45. „Organismus je,“ píše Weizsäcker, „utvářen podrážděním.“

¹² Tamtéž.

¹³ Tamtéž.

¹⁴ Goldstein, K., *Der Aufbau des Organismus*, Martin Nijhoff, Haag 1934, kap. II, s. 58. V tom není žádný „vitalismus“. Tyto popisy zde musejí být brány jako to, co jsou. Interpretace přijde později.

¹⁵ Wertheimerovy „Querfunktionen“. Srov. týž, „Experimentelle Studien über das Sehen von Bewegung“, *Zeitschrift für Psychologie*, 61, 1912, s. 247.

Tyto poznámky se nevztahují jen na složené reflexy. Pod označením „kombinace reflexů“ fyziologové už dlouho zkoumali komplexní reakce, které nebyly plně předvídatelné na základě zákonů prostého reflexu. To se však dělo s nadějí, že budou převedeny na tyto zákony, až budou lépe určeny. Ve skutečnosti sebemenší podnět zasahuje v receptorech zároveň více anatomických prvků. Nejsou zákony „skládání reflexů“ zákony reflexu samého?¹⁶ Poněvadž všechny reakce, které známe, jsou reakcemi na nějaký komplex podnětů, je to, co se říká o elementární reakci, pouhým dohadem. Nemůžeme dokonce ani předpokládat, že tomu, co je anatomicky jednoduché, nutně odpovídá něco funkčně jednoduchého. Skutečně se také jistí fyziologové citili nuceni zavést znovu do jazyka vědy kvalitu.¹⁷ Při formulaci zákonů „skládání reflexů“ Sherrington bere v úvahu biologickou hodnotu podnětů: jestliže si konkurují dvě podráždění, říká, bolestné podráždění druhé podráždění inhibuje.¹⁸ Avšak protože klasická koncepce, které zůstává věrný, vyžaduje, aby reflex závisel na určitém lokálním dispozitivu, a protože biologická hodnota podnětu, která se zdá být určující, nemá adekvátní receptory, předpokládá lokální nervová zakončení specializovaná na příjem bolestivých podráždění.¹⁹ V samotném okamžiku, kdy je fyziolog donucen zavést do definice podnětu hodnotu, tak jí, aby se tak řeklo, realizuje v odlišných receptorech. V teorii nervového fungování se vše odehrává tak, jako bychom stáli před nevyhnutelnou alternativou antropomorfismu a anatomické koncepce reflexu, zatímco by bylo možná třeba tuto alternativu překonat. Před jakoukoli systematickou interpretací popis *známých faktů* ukazuje, že osud podráždění je určován jeho vztahem k celku organického stavu a k podrážděním současným či předcházejícím a že vztahy mezi organismem a jeho prostředím nemají charakter kauzality lineární, nýbrž kauzality cirkulární.

¹⁶ Weizsäcker, V. F. von, „Reflexgesetze“, c. d., s. 50.

¹⁷ Tamtéž, s. 45.

¹⁸ Tento zákon je popírán, ale naším cílem tu není posuzovat jeho přesnost.

¹⁹ „Nociceptory“.

2. Místo podráždění

Zdá se potvrzené, že nelze hovořit u každého podráždění o anatomicky vymezeném poli receptce.

Sherrington poukázal na to, že hranice reflexogenního pole pro reakci poškrábání se mění podle dni a okolností.²⁰ Je možno dodat: také podle intenzity a frekvence podráždění.²¹ Pole receptce je striktně určeno jen v umělých podmínkách laboratorního pokusu nebo za podmínek patologických: u člověka jsou receptory reflexu stejnostranné extenze neměnné jen po přetěti míchy.²² Zpravidla se připouští, že je nemožné každému bodu sítnice připsat fixní a „prostorovou hodnotu“, a že tudíž „lokální znamení“ každého počítku (pokud podržíme tento pojem) není jednostrannou funkcí pozice podráždění na sítnici. Když tu budeme ve vnímání vidět zvláštní případ reakce, je nám bezpochyby dovoleno aplikovat na teorii reflexu to, co nás učí fyziologie smyslů.²³ Podráždění makuly může vyvolat počítky lokalizované „naproti“, „vpravo“ nebo „vlevo“ podle polohy oka vzhledem k očnici a hlavy vzhledem k tělu. Stejným způsobem podráždění určitého receptoru může vyvolat různé reflexy a podráždění dvou odlišných bodů může vzbudit stejný reflex.²⁴

Klasická teorie se nejprve pokouší podat interpretaci těchto faktů, aniž by se vzdala svých vůdčích idejí; bude tudíž zapotřebí předpokládat, že každý receptor je spojen předem danými spoji se všemi motorickými uspořádáními, jejichž uplatnění může ovládat. Podrzuje se princip „privátních cest“, tedy cest, z nichž každá přísluší speciální kategorii reakcí – fyziolog se spokojí tím, že je zmnohonásobí. V tomto směru se však muselo jít hodně daleko, poněvadž pozorování ukazuje, že tatáž motorická reakce může

²⁰ Goldstein, K., *Der Aufbau des Organismus*, c. d., kap. II, s. 46 nn.

²¹ Weizsäcker, V. F. von, „Reflexgesetze“, c. d., s. 40.

²² Tamtéž.

²³ H. Piéron již porovnal pokroky teorie podmíněného reflexu s pokroky teorie vnímání. (Srov. „Les Problèmes de la perception et de la psychophysiologie“, *Année psychologique*, 27, 1926, s. 1 nn.) Brzy budu mít příležitost ukázat jednotu nervového fungování v jeho částí motorické a v jeho smyslovém sektoru.

²⁴ Sanders-Ezn, L., citováno Weizsäckerem („Reflexgesetze“, c. d., s. 42).

být někdy spuštěna povely, situovanými v nejrůznějších bodech organismu. Protože na druhé straně existuje pětikrát více drah aferentních než drah eferentních, Sherrington připouští, že odstředivé dispozitivní mají určitou „poslední společnou dráhu“, v níž tentýž nervový substrát může sloužit k tomu, aby byly spuštěny reakce kvalitativně rozdílné. Neopouští takto klasickou koncepci uspořádání, která je vysvětluje vzájemnou závislostí specializovaného receptoru a specializovaného efektoru? Jestliže tentýž motorický substrát může sloužit více funkcím, nevidíme, co by v principu vylučovalo rozšíření této hypotézy na sektor aferentní. Místo aby odpovídaly právě tolika „privátním“ okruhům, různé reflexy by představovaly variabilní způsoby fungování téhož nervového aparátu. Nepovažujeme ještě tuto druhou koncepci za zajištěnou, avšak klasická teorie nervového fungování je silou věcí přivedena k tomu, aby se vyzbrojila pomocnými hypotézami, které jí takřka protřečejí – tak jako ptolemaiovský systém odhalil svoji nedostatečnost velkým počtem předpokladů ad hoc, jež se staly nutnými, aby jej uvedly v soulad s fakty.

3. Reflexní okruh

Existuje nějaká určitá dráha, nějaký izolovaný proces vedení, když se jde od podráždění k reakci? Rozlišení mezi exteroceptivitou, interoceptivitou a propioceptivitou, za které vděčíme Sherringtonovi, se zde zprvu samozřejmě. Nicméně samotné Sherringtonovo dílo a pozorování současné fyziologie by bezpochyby umožnily tvrdit, že neexistuje nikdy čistě exteroceptivní reflex – to znamená takový, který by měl ke své existenci zapotřebí pouze zásah vnějšího podnětu. Všechny reflexy vyžadují v organismu spolupůsobení mnoha podmínek, které jsou ve vztahu k reflexnímu oblouku vnější a které mají zrovna tak jako „podnět“ právo na to, aby byly označeny za příčiny reakce. Při poznávání organismu dochází k tomu, na co bylo poukázáno při poznávání přírody:²⁵ zvykáme si pojímat

jako „příčinu“ tu podmínku, na kterou můžeme nejsnadněji působit. Jestliže se opomíjí zmiňovat mezi antecedenty reflexu ty, které jsou organismu vnitřní, je tomu tak proto, že jsou velmi často spojeny v určitém bodě. Avšak tato relativní stálost vnitroorganických podmínek představuje sama určitý problém, neboť reflexní aparát není ani anatomicky, ani funkčně aparátem izolovaným, a tudíž stabilita vnitřních podmínek nemůže být pokládána za předem danou strukturu.

A. Chemické, sekretorní, vegetativní podmínky reflexu

Zdá se především, že reflex je pod vlivem řady chemických, sekretorických a vegetativních podmínek, které jsou dostatečně silné, aby potlačily, a někdy dokonce převrátily účinek očekávaný od určitého podnětu. Podráždění sympatiku nebo vagu se podle humorálního stavu projevuje reakcemi krajně proměnlivými. Kalcium, které obvykle zpomaluje pulz, ho zrychluje v případě insuficience aorty. Pilocarpin, normální dráždí dlo vagu, se může za určitých podmínek stát dráždidlem sympatiku. Podráždění vagu zrychluje bušení srdce po předchozím podání nikotinu. Citlivost na adrenalin se v receptoru značně proměňuje v závislosti na sekreci hypofýzy. Senzibilizující působení adrenalinu na cholesterinemii závisí na chemickém prostředí, které musí být neutrální či kyselé, což znamená, že iontový stav ovlivňuje fungování autonomního nervového systému. Avšak toto fungování předpokládá ještě jistou rovnováhu mezi elektrolytem a koloidálními částicemi, která je sama zase vázána na potenciál na povrchu buněk, jenž závisí na celé řadě faktorů a vpsledku na stavu vegetativního nervového systému. Jde tu opět o opravdovou kruhovou kauzalitu. Avšak animální systém sám závisí na systému vegetativním. Přetnutí vagu modifikuje chronaxii v oblastech kůry. Farmakodynamické působení na vegetativní systém modifikuje chronaxii periferních smyslových ústrojí. Ostatně určitá poškození mozku pozorovaná jako následek válečných zranění přivodila naopak zase změny krevního tlaku, tepu a pupilární inervace.²⁶

²⁵ Lalande, A., *Les Théories de l'induction et de l'expérimentation*, Paris 1929.

²⁶ Všechny tyto výsledky byly shrnuty Goldsteinem v *Der Aufbau des Organismus*, c. d., kap. II, s. 46 nn.

B. Mozkové a cereberální podmínky; pojmy inhibice a kontroly, koordinace a integrace; hierarchická koncepce nervového systému

K této první řadě podmínek by bylo třeba připojit vlivy cerebrální a cerebelární, které se, alespoň u člověka, pravděpodobně uplatňují ve všech reflexech. Nikdo nepopírá existenci fenoménu „šoku“, který, například u žab po poškození vnitřních orgánů nebo nohou, přeruší nebo modifikuje všechny reflexy.²⁷ Již dlouho se ví, že u člověka pozornost zaměřená na nějaký reflex stačí někdy k tomu, aby jej inhibovala. Únava nebo hypnóza modifikují reflexy tak, že je oslabují nebo zesilují. Reflex flexe prstů u nohou vyvolaný podrážděním chodidla závisí do té míry na mozkových podmínkách, že objevení se extenze namísto pohybu flexe je pokládáno za znamení nějakého poškození na úrovni pyramidových drah (Babinski). Obecně se zdá být nepopíratelné, že reflexy zvířete, kterému byl odňat mozek, se velmi liší od reflexů normálních.²⁸ U jistých chobotnic se po odstranění mozkových ganglií a části ganglií centrálních prahu podráždění krajně zvedají nebo naopak klesají; koordinace pohybů chapadel je narušena; reflexy uchopování a konzumace ve vztahu ke krabům jsou nepravidelné.²⁹ Takzvané spinální aktivity závisí tedy na cerebrálních a cerebelárních vlivech.

Autoři se rozcházejí, pouze když jde o interpretaci těchto faktů. Často se hledá nějaké vysvětlení, které by uchovalo koncepci reflexu a podřídilo jej pouze cerebrální regulaci, a především kontrole veskrze vegetativní: připustilo by se, že mozek má obecnou inhibiční schopnost. Avšak fakta nás vůbec nenutí vysvětlovat „šok“, o němž jsme hovořili výše, jako spuštění inhibičních dispozitivů, které by byly vlastní mozku, protože se dosáhne zajisté úplné inhibice pohybů v okamžicích, které následují po přetěti míchy (spinální šok). Nebyl by takto šok porušením fungování, které není nikde lokalizováno a které může mít svůj původ ve velmi různých nervových oblastech? Jestliže se toto připustí, a protože

cerebrální šok existuje, působení mozku na reflex by pak nemohlo spočívat pouze v tom, že by povoloval nebo zakazoval určité reakce už zcela dané – mozek sám by musel k jejich průběhu přinášet i pozitivní příspěvek. V tomto ohledu by kvalitativní pojem „bdělosti“ (Head) byl uspokojivější, když jde o vysvětlení reflexní nedostatečnosti při infekcích, únavě a hypnóze. Avšak toto pojetí poskytuje jen příliš vzdálený popis chování a roli mozku dostatečně neupřesňuje. Jde pouze o funkci koordinace a integrace? Tyto pojmy mohou označovat pouhé spojení předem ustavených automatismů. Jak představa integrace či koordinace, tak představa kontroly či inhibice předpokládají, že se v nervovém systému bude spatřovat dvoustupňová hierarchická struktura – přičemž první stupeň by tvořily reflexní oblouky odpovídající klasickému typu a na ten by se navrstvovala vyšší instance, koordinační centra a inhibiční dispozitivu – jejíž rolí by bylo automatismy řídit, asociovat je a disociovat. Právě tuto hierarchickou koncepci bychom chtěli přezkoumat na příkladu, kde by se tedy nepřímo uplatňoval zároveň pojem integrace a pojem kontroly.

Připomněli jsme výše, že chodidlový reflex flexe je v případě poškození pyramidových drah nahrazen reflexem extenze prstů. Byly pokusy vysvětlit tento fakt tím, že by se předpokládalo, že u normálního subjektu reflex extenze, připravený fungovat, je inhibován pyramidovými podrážděními, která by podle Sherringtona upřednostňovala fyzické medulární reflexy vnějšího původu na úkor reflexů tonických a proprioceptivních.³⁰ Avšak tato hypotéza je nekontrolovatelná: předpokládá se existence reflexního dispozitivu, který se u dospělého a normálního subjektu vůbec nedá konstatovat, aby se pak jeho objevení u nemocného vysvětlilo pouhým „escape of control“ či odbrzděním automatismu. Pokud bychom se omezili na popis účinků nemoci, bylo by třeba říci, že s sebou nese změnu formy reflexu. Průběh a struktura odpovědi se mění podle toho, jestli k ní přispívá celý nervový systém, nebo jen jeho část.

Právě tuto kvalitativní změnu chování pokládá klasická teorie reflexu za pouhé zdání. Redukuje ji na pouhou substituci jedno-

²⁷ Weizsäcker, V. F. von, „Reflexgesetze“, c. d., s. 51.

²⁸ Tamtéž, s. 53.

²⁹ Buytendijk, F. J. J., „Das Verhalten von Octopus nach teilweiser Zerstörung des ‚Gehirns‘“, *Archives néerlandaises de physiologie*, XVIII, 1933, s. 52–53.

³⁰ Weizsäcker, V. F. von, „Reflexgesetze“, c. d., s. 53.

ho předem ustaveného okruhu za jiný. Patologické chování se má chápat odečtem od chování normálního; nemoc je pojímána jako pouhý deficit či v každém případě jako negativní jev, chce se, aby v organismu fakticky nedocházelo k žádné *události*. Hypotéza, podle níž reflex extenze je u normálního subjektu připraven fungovat, je evidentně určitá *konstrukce*. A ta vede pak k další konstrukci. Jestliže je pravda, že u normálního subjektu existuje okruh schopný spustit reflex extenze, zbývá ještě pochopit, jak to, že se tento reflex nedostaví. Předpokládá se tedy, že je inhibován. Vytváří se idea inhibice, aby se *zdůvodnila nepřítomnost arbitrárně předpokládaného reflexu extenze*. Tato idea se nezavádí proto, aby učinila srozumitelným fakt sám, nýbrž aby zamaskovala očividnou neshodu mezi teorií a zkušeností. Je tedy dovoleno říci, že pomocné hypotézy o kontrole a inhibici mají spíše za úkol uchovat klasickou teorii reflexu než umožnit pozitivní pochopení povahy nervové aktivity. To, že chování nemocného, tak jako ostatně i chování zvířete, dítěte nebo „primitiva“, se nedá pochopit pouhou desegregací dospělého, zdravého a civilizovaného způsobu chování, je možná nejméně zpochybňovanou představou moderní psychologie. Je tudíž třeba sladit fyziologické vysvětlení s psychologickým popisem. Pokusme se tedy na příkladu, který jsme si zvolili, upřesnit onu kvalitativní přeměnu nervového fungování, která by byla pro chorobu podstatná. Reflex extenze se vyskytuje u periferních ochrnutí,³¹ která se nijak netýkají dráhy, jež vede z mozkové kůry pyramidovými drahami k předním rohům míšním, a kde tudíž není možné předpokládat odbrzdění automatického. U mnoha subjektů, u kterých se v normální poloze dostaví reflex extenze, se tento reflex už nedostaví, jakmile je jejich noha v kolenu ohnuta, jakmile je položíme na břicho nebo i jen když se jim uloží, aby provedli určité pohyby hlavou. Jestliže, jak se zdá, je reflex extenze podmíněn převrácením chronaxií – při-

³¹ [Výraz „reflex extenze“ by tu měl být vlastně v uvozovkách, protože odpovídá teorii, kterou tu Merleau-Ponty podrobuje kritice. K. Goldstein hovoří o tom, že při některých periferních ochrnutích jsou u palce dorzální flexory snadněji podrážditelné než flexory plantární, a jako příklad uvádí ochrnutí po poškození ischiadiku. – Pozn. překl.]

čemž chronaxie flexorů se stává větší než chronaxie extenzorů a extenze se stává snadnější než flexe –, řekněme, že normální nebo patologický stav těchto chronaxií je určován nikoli nějakým lokalizovaným inhibičním dispozitivem, nýbrž nervovou a motorickou situací v celku organismu.³² Působení mozku na reflexní aktivitu tedy už není autorizací, kterou určitá vyšší instance dává nebo odpírá automatickým či autonomním procesům. Současně s tím, jak mozek ztrácí mezi mechanismy připravenými fungovat svoji roli arbitra, je znovu vřazen do nervového okruhu a dostává pozitivní roli v samotné konstituci reflexních odpovědí. To on by pak dával převládnout určitému způsobu nad jiným způsobem, například flexi nad extenzí.³³ Dotýkáme se zde obecného problému nervových lokalizací nebo vztahů mezi funkcí a substrátem v nervovém systému. V teorii reflexu stejně jako v teorii centrálního fungování měli badatelé zprvu tendenci přiřadit ke každému nervovému elementu určitý fragment chování, který by na něm závisel: lokalizovaly se „slovní obrazy“, pro každý reflexní pohyb se hledal specializovaný dispozitiv. Fakty nedovolily přidržet se tohoto reálného rozkladu chování v izolovatelné fragmenty. Bylo čím dál zřejmější, že různé nervové oblasti neodpovídají reálným částem chování – slovům, určitému reflexu definovanému svým podnětem –, nýbrž určitým typům či určitým úrovním aktivity, například úmyslné řeči na rozdíl od řeči automatické, reflexům flexe, které ve srovnání s reflexy extenze představují jemnější, hodnotnější adaptaci. Psychologie i fyziologie zároveň pocítují nutnost nového typu analýzy založeného na biologickém smyslu různých způsobů chování.³⁴ Důsledkem zasahování cerebrálních vlivů by byla reorganizace chování, jeho pozvednutí na vyšší úro-

³² Goldstein, K., *Der Aufbau des Organismus*, c. d., s. 90 nn.

³³ Tamtéž, s. 307–308.

³⁴ Pozdější paragraf ukáže (srov. kap. II), že existují oba typy lokalizace, že tělesný prostor je ambivalentní. Právě to pro nás činí studium těchto otázek důležitým. Organismus je zároveň strojem, v němž celková aktivita je součtem aktivit lokálních, i celkem, v němž lokální aktivity nelze izolovat. Jaký způsob existence tedy má, jak uskutečňuje přechod od *partes extra partes* k jednotě, jak může být podle prvního hlediska věci a podle druhého idejí?

veň adaptace a života, a nejen pouhé asociování a disociování předem ustavených dispozitivů. Nejde tu o libovolnou konstrukci; tato hypotéza věrně odpovídá faktům, zatímco klasická koncepce nutí pojímat Babinského reflex jako inhibici inhibice. Je ostatně v souladu i s jinými výsledky patologie. Pojímá nervový systém jako určitý celek, nikoli jako aparát tvořený dvěma heterogenními součástmi. Obecně tedy objevení se rozumu, objevení se vyššího nervového systému proměňuje i ty části chování, jež závisejí na středním mozku a zdají se být nejvíce instinktivní. Dualismus spočívající v prosté podřízenosti je nemožný.³⁵

C. Závislost reflexu na současných reakcích

Spuštění určitého „reflexního okruhu“ závisí ještě také na současných nebo předcházejících reakcích. Tento fakt je již dlouho zkoumán pod označením „sumace reflexů“. Obecně platí, že když dojde k nějaké reakci, jsou veškeré reakce, jež by mohly být ve stejném okamžiku vyvolány jinými podněty, inhibovány, a když si dva antagonistické reflexy takto konkurují, nedochází ke kompromisu, nýbrž realizuje se jen jeden z obou.³⁶ Všechno probíhá, jako kdyby nervový systém nemohl dělat dvě věci najednou. Tento fakt nutí zajisté k tomu, aby se mezi nervovými okruhy předpokládaly příčné (transverzální) vztahy. Ty ale u mnoha autorů zůstávají stejného typu jako lineární vztahy klasické koncepce: organismus nehraje při zpracovávání podnětů žádnou pozitivní roli. Takový je

³⁵ Goldstein například ukazuje, že určitá poškození mozkové kůry neponechávají sexuální chování nenarušené: „Es bedarf bei solchen Kranken z. B. schon ganz besonderer Hilfe von aussen um einen Sexualverkehr in Gang zu bringen.“ („U takových nemocných je např. už třeba zcela speciální pomoci zvenčí, aby se sexuální styk uvedl v chod.“) Goldstein, K., *Der Aufbau des Organismus*, c. d., s. 301. Autor pokračuje: „Von einem besonders starken Trieb ist im allgemeinen nicht die Rede; im Gegenteil erst wenn durch rein äusserliche Manipulation die Einführung des Sexualorgans stattgefunden hat, kommt die sexuelle Erregung überhaupt in Gang.“ („O nějakém obzvlášť silném pudu nemůže být obecně řeč; naopak, teprve když díky čistě vnější manipulaci byl vpraven sexuální orgán do pochvy, dostává se sexuální vybití vůbec do chodu.“)

³⁶ Weizsäcker, V. F. von, „Reflexgesetze“, c. d., s. 76.

smysl pojmů reciproční inhibice nebo vzájemné inervace, které zavedl Sherrington. Nervové procesy, které řídí kontrakci flexorů, by automaticky vyvolávaly inhibici extenzorů, a naopak. Ale ani zde není způsob spojení předpokládán mezi nervovými okruhy dostatečně flexibilní: podle Goldsteina lze jeví vzájemné inhibice pozorovat jen při elektrickém dráždění svalů vyřazených ze spojitosti. Přirozená inervace se tímto rigidním zákonem neřídí, vyjma inervace při prudkém pohybu. Jakmile jde o jemné pohyby ruky nebo i o pohyby uchopování, lze konstatovat současnou inervaci antagonistů, jejíž distribuce závisí na cíli, jehož se má dosáhnout, a na typu pohybu, jenž má být proveden. To, co se děje na úrovni flexorů, nerozhoduje tedy o tom, co se děje na úrovni extenzorů, nebo naopak, ale oba tyto dílčí procesy se jeví jako aspekty celkového fenoménu, který je teprve třeba popsat.³⁷ Obecněji se zdá nutné položit otázku, jakou hodnotu má pojem antagonismu, a bylo například možné zpochybňovat, že vegetativní život spočívá v rovnováze mezi podrážděními sympatickými a parasympatickými.³⁸ Aby se bez nutnosti nerozmnožovaly hypotézy, bylo by třeba definovat takovou koncepci nervového fungování, která by současně a podle téhož principu učinila srozumitelným vzájemné vylučování reflexů i proměnlivou spolupráci nervových okruhů uvnitř každého z nich. Kdyby se připustilo, že každý reflex předpokládá zpracování podnětů, na kterém je účasten celý nervový systém, dalo by se dost dobře pochopit, že tento systém nemůže dělat „dvě věci najednou“, aniž by bylo třeba předpokládat jakýkoli speciální inhibiční mechanismus. Pokud jde o řízenou distribuci motorických podnětů, ta by právě nalezla své vysvětlení v tomtéž vypracování podnětů, které by bylo vlastní funkcí nervového systému. Jestliže ostatně někdo bude chtít pro vysvětlení každého z oněch vlivů, které působí na reflex, předpokládat předem ustavený dispozitiv, bude třeba tyto dispozitivní množovat nad jakoukoli míru, bude třeba, aby samy vykonávající orgány byly spojeny s centrem aferentními spoji speciálně odpovědnými za určení reflexu, který

³⁷ Goldstein, K., *Der Aufbau des Organismus*, c. d., s. 175–183.

³⁸ Tamtéž.

se má dostavit, protože tento reflex je, jak ukazuje pozorování, funkcí výchozí situace právě těch svalů, v nichž se uskutečňuje.

Totéž podráždění ramene mořské hadice vyvolá vyklenutí k podrážděnému bodu, je-li rameno v horizontální rovině, a naopak pohyb uniformní k nejsilněji napjaté straně, jestliže rameno volně visí dolů.³⁹ Úder pod česku vyvolá u člověka reakci extenze, je-li příslušná noha přehozena přes druhou -, a reakci flexe, je-li pasivně natažena. Extrakt z hypofýzy vyvolá v děloze protichůdné reakce podle toho, je-li žena těhotná, nebo nikoli. Podráždění bloudivého nervu má opačné účinky podle toho, je-li kardie v příslušném okamžiku zúžena nebo dilatována.⁴⁰

Budeme snad i zde muset předpokládat speciální inhibiční dispozitivity, které by podle stavu terminálního orgánu zabránily tomu či onomu reflexu? Nutnými je však učinily jen postuláty klasické metody. Fungování organismu se analyzuje tak, že se postupuje z periferie k centru; nervové fenomény jsou pojímány podle modelu diskretních stimulací, jež jsou přijímány na povrchu organismu; diskontinuita sensorických zakončení nervového systému je prodloužována do jeho nitra, takže fungování je nakonec prezentováno jako mozaika autonomních procesů, které se navzájem kříží a korigují. Protože se od začátku předpokládalo, že existují předem stanovené reflexní oblouky, tak když se konstatuje, že naše odpovědi se mění podle stavu svalů, které *vedou* do činnosti, je nutné k normálním dispozitivům připojit dodatečné řízení, jež by je mohlo v pravý čas inhibovat. Co bychom si ale pomysleli o fyziikovi, jenž by byl při každém novém pozorování nucen připojit ke své teorii něco jako pojistnou klauzuli, která by její aplikaci pozastavovala? Pravda je to, že tak jako figura vděčí za svůj charakteristický aspekt onomu pozadí, z něhož se vyděluje, tak každý pohyb předpokládá pozitivní a negativní podmínky v celku nervového

³⁹ Tamtéž, s. 45–46. [Jak upozorňuje německý překladatel, odkaz na Goldsteinovu knihu tu není přesný: Goldstein na místě, na něž se odkazuje, nehovoří o patelárním reflexu, nýbrž o plantárním reflexu, který je vyvoláván podrážděním chodidla. Výraz „hadice“ dosazujeme stejně jako německý překladatel za výraz „étoile de mer“, protože má odpovídat německému výrazu „Schlangenstein“. – Pozn. překl.]

⁴⁰ Tamtéž.

systému,⁴¹ ale tyto podmínky nesmí být realizovány odděleně, jako kdyby se připojovaly k reakcím již hotovým a teprve na poslední chvíli je modifikovaly. S fakty by se spíše shodovalo, kdybychom centrální nervový systém pojímali jako místo, kde se vypracovává celkový „obraz“ organismu a kde se dostává výrazu lokálnímu stavu každé jeho části – způsobem, který zbývá ještě upřesnit. Právě tento celkový obraz by řídil distribuci motorických impulzů, dával by jim předem organizaci, o níž svědčí i nejmenší z našich pohybů, a rozděloval by podráždění mezi flexory a extenzory s ohledem na stav terminálních orgánů.

D. Závislost na předchozích reakcích: iradiace, převrácení reflexu, Weberův zákon a pojem prahu

Tatáž hypotéza by vysvětlovala i poslední fakt, o němž nám ještě zbývá promluvit: závislost každého reflexu na těch, které mu předcházejí (Sherrington).

Bylo pozorováno, že nějaký reflex je často následován opačným pohybem, a tento jev je označován příznačnými termíny: někdy jako zpětný odraz,⁴² jindy jako „následná indukce“ (Sherrington).⁴³

Časový průběh reakcí a vliv předcházejících účinků jsou možná ještě patrnější u fenoménů iradiace (Sherrington) a převrácení reflexu. Určité podráždění, jemuž je nějaký receptor vystaven dlouho a se vzrůstající intenzitou, vyvolává čím dál rozsáhlejší reakce, takže nakonec se jich může účastnit celý organismus.⁴⁴

⁴¹ Tamtéž, s. 175 nn.

⁴² Merleau-Ponty zde má výraz „contre coup“ a poznamenává pod čarou, že jím překládá německý výraz „Rückschlag“; odkazuje v této souvislosti zejména na Weizsäckera („Reflexgesetze“, c. d., s. 71).

⁴³ „Také zde se fyziologové snažili vysvětlit fakty tak, že se spojovala část s částí, zatímco možná jde o jediný celkový reflex charakterizovaný dvojfázovou formou, s účinky projevujícími se postupně ve dvou protichůdných směrech.“ Tamtéž.

⁴⁴ V jistém smyslu by mohl být tento jev pojímán jako mezní případ suplování, jak k němu dochází, když je znemožněna nějaká motorická reakce: je zná-

Jestliže se odpovědi na totéž podráždění mění – kontrakce flexorů jedné nohy, poté kontrakce extenzorů opačné nohy, při vyloučení stejnostranných extenzorů a kontralaterálních flexorů –, je tomu podle klasické definice tak proto, že totéž podráždění se šíří po receptoru a zasahuje postupně nervové oblasti stále vzdálenější od bodu počátečního doteku. Tato interpretace se však špatně shoduje s fakty. Mezi pěti zákony, které Sherrington vyvozuje ze své studie o iradiaci při podráždění nervových kořenů, nacházíme sice zákon „prostorové blízkosti“, podle něhož funkční vztah mezi aferentními a eferentními kořeny závisí na vzdálenosti; ale druhý zákon stanoví, že i u nejslabších podráždění je motorický výboj rozdělen na několik segmentů, a že motorické kořeny tudíž nejsou funkčními jednotami; a třetí zákon říká, že každý motorický aparát vyžaduje nejen určitou kvantitu podráždění, ale také podráždění určité povahy. (Strychnin má za účinek právě to, že činí ovládnání extenzorů senzibilním vůči týmž agens, jež vyvolávají podráždění flexorů).⁴⁵ Je tedy pravděpodobné, že určité svalové, a tudíž i nervové soubory pracují již při nejslabším podráždění ve svém celku.⁴⁶ Zdá se, že každá vlna, ba i ta nejmenší, probíhá celým systémem: současně s tím, jak se zlepšují metody pozorování, jsou u každého podráždění zjišťovány vzdálenější účinky a řekli jsme, že ablace některých nervových oblastí modifikuje veškeré reflexy.⁴⁷ Protože se základní podráždění přenáší do všech okruhů fenoménu iradiace, nemůže mít dodatečné podráždění jednoduše takový účinek, že povede k zapojení nových okruhů, jejichž řízení by bylo vzdálenější od původně podrážděného bodu. Vyvolává bezpochyby redistribuci podráždění a inhibicí, „reorganizaci celkového stavu“, „jako když

mo, že když je znehybněna noha, kterou by se živočich poškrábal, převezme druhá noha pohyb, který se pro onu první stal nemožným; jestliže je živočich položen na bok, který by měl být poškrábán (Weizsäcker, V. F. von, „Reflexgesetze“, c. d., s. 93), poškrábe se na volném boku, a v dalším budeme mít příležitost studovat u určitých druhů hmyzu ještě nápadnější případy přenosů nebo suplování reflexů. Konečně vliv samotného efektorického aparátu, jak jsme se o něm právě zmínili, je zvláštním případem téhož procesu derivace.

⁴⁵ Weizsäcker, V. F. von, „Reflexgesetze“, c. d., s. 80.

⁴⁶ Tamtéž, s. 78.

⁴⁷ Tamtéž, s. 79.

zařepeme kaleidoskopem“.⁴⁸ Velká zásluha Sherringtonova spočívá v tom, že zobecnil ideu inhibice a pochopil, že veškeré reflexy zahrnují v proměnlivých proporcích podráždění i inhibice. Právě rozdělení těchto inhibičních a excitačních působení se mění podle toho, jak podnět trvá nebo nabývá na intenzitě.⁴⁹ Inhibice se v tomto smyslu jeví jako speciální případ spolupráce. Protože na druhé straně se jen zřídka stává, že podráždění určité svalové oblasti je v jiných oblastech doprovázeno prostou a čistou inhibicí, nelze ve fungování motorických nervových elementů pokládat za prokázaný zákon „vše nebo nic“, a zdá se, že každý z nich je schopný fungovat různými způsoby, podle toho, co je v daném okamžiku předepsáno celkovou situací systému. Tyto závěry by se potvrdily, kdybychom místo zkoumání nepřilíš příznivého případu podráždění spinálních kořenů popisovali účinky určitých podráždění pokožky, zejména na nepohyblivějších částech těla. Při vzrůstajícím dráždění rozšířeného vchodu do zvukovodu vyvoláváme u kočky postupně: pohyby šije a přední stejnostranné tlapy – pohyby zadní stejnostranné tlapy – kontrakce ocasních a hrudních svalů – pohyby zadní kontralaterální tlapy – pohyby přední kontralaterální nohy. Údajná iradiace tedy mísí reflexy symetrické i asymetrické, krátké nebo dlouhé, a nezasahuje motorické dispozitivu v tom pořadí, jaké odpovídá jejich anatomickému umístění. Jestliže se však zákon prostorové blízkosti neuplatňuje, jaký zákon lze tedy těmito pozorováními odhalit? Tak jako jsme výše viděli, že poté co podráždění zapůsobilo na flexory jedné nohy, kontrahovalo extenzory nohy druhé, jako by šlo o to, aby se pro zvíře nestala nemožnou pozice vstoje, tak i zde „určují průběh reflexu mnohem více základní formy pohybu chůze než prostorové šíření v nervové substanci“.⁵⁰

⁴⁸ Sherrington citovaný Weizsäckerem, tamtéž.

⁴⁹ Weizsäcker, V. F. von, „Reflexgesetze“, c. d., s. 79.

⁵⁰ Tamtéž, s. 82. Srov. Lapique, L., „Physiologie générale du système nerveux“, in: G. Dumas (éd.), *Nouveau Traité de Psychologie*, I, Paris 1930, kap. IV, s. 201. Prodlužované podráždění se vždy přenáší z jednoho údu na úd, který je s ním při obvyklém fungování ve spojení: u žaby, která se obvykle pohybuje vpřed symetrickými pohyby, bude extenze jedné nohy následována extenzí nohy druhé; ale u psa, jehož obvyklé pohyby jsou střídavé, podráždění, poté co vyvolalo extenzi jedné tlapy, vyvolá flexi druhé.

Zatímco podnět kontinuálně narůstá, organismus neodpovídá pohyby, které by dávaly výraz pokračujícímu šíření podráždění předem ustavenými okruhy: podráždění je zpracováváno tak, že při každém zřetelném nárůstu je v motorických aparátech převáděno v nové pohyby a dělí se mezi ně tak, aby se spustil pohyb, který má biologický smysl. Tato diskontinuitní změna formy v obraze reflexních motorických podráždění, to, že se objevuje nový typ uspořádání, který už není založen na setrvalosti určitých okruhů,⁵¹ nýbrž je v každém okamžiku vytvářen vlastní aktivitou nervového systému a podle vitálních požadavků organismu, to vše překonává v samotných Sherringtonových pozorováních staré pojetí reflexu, jehož se Sherrington nicméně dále přidržuje.⁵² Jestliže bude možné nalézt nějaký zákon chování, pak by tento zákon nemohl přímo spojovat pozorované reakce s určitými lokálními dispozitivy; tyto reakce totiž závisí na celkovém stavu nervového systému a na aktivních intervencích, které jsou nutné pro zachování organismu. Jak chápat tuto závislost částí vzhledem k celku? Finalismus nelze vyvrátit ignorováním faktů, z nichž čerpá argumenty, ale tím, že je pochopíme lépe než on.

Závislost reflexu na těch, které mu předcházely, je patrná také u faktů inverze reflexu. Jde tu o limitní případ prahových fenoménů. Weberův zákon ukazoval, že tentýž podnět může nebo nemusí vyvolat odpověď organismu podle toho, zda zasáhne po řadě jiných podnětů nebo zda naopak nalezneme nervový systém ve

⁵¹ Bezprostředně poté, co Lapique poznamenal, že iradiace se řídí zákonem vitálních pohybů každého zvířete, místo aby se přizpůsobovala anatomické distribuci motorických působení, dodává nicméně: „Tento vztah však není nevyhnutelný, jak by tomu bylo, kdyby závisel jen na určité struktuře: opět zde narážíme na obecný zákon variabilního přepojování.“

⁵² Iradiaci ve starém smyslu slova jako přesahující působení podráždění, které zasahuje nejbližší nervové dráhy, lze konstatovat jen v určitém zvláštním případě, v případě podráždění velmi bolestivých a přehnaně silných. Zde je první příležitost k tomu, aby se postřehlo, že staré pojetí nervového fungování vystihuje spíše než normální aktivitu živého tvora určité patologické fenomény či určité laboratorní experimenty. Srov. Weizsäcker, V. F. von, „Reflexgesetze“, c. d., s. 82. Bude ještě naším úkolem zaměřit pozornost na tyto zvláštní případy samy a vysvětlit, jak to, že organismus se může v umělém prostředí a ve svém životním prostředí chovat podle rozdílných zákonů.

stavu klidu. Při převrácení reflexu vyvolává tentýž podnět reakce, které nejsou pouze diskontinuitní, ale také převrácené. Není nijak nesnadné nalézt pro tyto jevy fyzikální modely. Totéž zvýšení tlaku působícího na plyn vyvolá různé účinky podle toho, zda plyn je či není v blízkosti tlakového maxima odpovídajícího teplotě pokusu. Ve fyzice stejně jako v přírodních vědách je formule „stejné příčiny vyvolávají stejné účinky“ dvojnásobná. Avšak fakt, že ve fyzice existují „prahy“, by mohl být oporou mechanistické fyziologie jen tehdy, kdyby fyzikální interpretace byla nutně mechanistická. Klasická teorie reflexů pojímá fenomén „prahů“ jako substituci okruhů: reflexní dráhy jsou přístupné jen podráždění určité intenzity, a když nahromaděná podráždění překročí práh příslušející jednomu z nich, přenesou se na jiný okruh. Diskontinuita účinků je vysvětlována anatomickou diskontinuitou substrátu a absolutními vlastnostmi prvků. Teoretikové reflexu, zdá se, věří, že tento způsob vysvětlení je jediný, který je „vědecký“. Fyzika ukazuje, že tomu tak není. Ať už je současná tendence teorie změn stavu jakákoli, žádný fyzik nevěří, že osud vědy je svázán s mechanistickou interpretací, která by přechod z plynného stavu do stavu kapalného pojímala jako zhuštění kvazipevných částic vyskytujících se už předtím v plynu a která by redukovala zjevnou diskontinuitu fenoménu na základě předpokladu částic majících neměnné vlastnosti. Stává se, že moderní fyzika bere v úvahu diskontinuitní a takřkající anatomické struktury, ale ty zpravidla vřazuje do silových polí.⁵³ A v žádném případě se necítí nucena volit mezi ontologickými tvrzeními: kontinuita nebo diskontinuita, síla nebo prostorové rozložení. Jestliže se fyziologie chce inspirovat fyzikou, musí sama také překonat předsudek reálné analýzy. Žádný principiální důvod, žádný požadavek vědecké metody tedy nenuť interpretovat Weberův zákon v jazyce staré teorie reflexu - to znamená pojímat prahy různých nervových aparátů jako jednu provždy určené jejich vlastní strukturou. Pokud jde o fakty, je známo, že centrální poškození nebo i jen únava vedou často k tomu, že zvýší nebo sníží prahy reflexů, nebo obecněji k tomu, že je učiní

⁵³ Srov. níže, kap. III.

labilními. Prahy by tedy byly funkcemi obecného stavu nervového systému. Malé dávky adrenalinu snižují krevní tlak o to více, čím vyšší je tonus cévních svalů (Cannon). Jestliže však k působení adrenalinu dochází v době, kdy žaludeční svaly jsou v klidu, bude mít naopak tonický účinek (Kroetz). Tento fakt by byl bez ohledu na jakoukoli předem pojatou hypotézu přesně popsán, jakmile by se řeklo, že nervový aparát, v němž jakékoli účinné podráždění vyvolá poruchu rovnováhy, se při překročení určitých intenzit stává necitlivým vůči vnějšímu působení; jestliže takové působení dále trvá, nervový aparát reaguje tak, že toto působení ve skutečnosti nevyvolává zvýšení, nýbrž naopak snížení celkového stavu podráždění. Protože prahey samy nejsou neměnnými charakteristikami určitých nervových aparátů, nic nedovoluje překládat tento popis do jazyka fyziologického atomismu – předpokládat například, že tonický reflex připisovaný určitým dispozitivům jako něco, co je jim vlastní, se dostavuje jen pod jistým, jednou provždy daným prahem, a že jakmile bylo tohoto prahu dosaženo, podráždění se automaticky přenáší na jiný aparát, který zajišťuje reflex inverzní. Tím, co tonickému aparátu (pokud nějaký takový chceme předpokládat) stanoví jeho momentální práh, je celkový stav nervového systému; tím, co tento aparát uzavírá a přiděluje naopak antagonistickému dispozitivu takovou chronaxii, že je nyní sám podrážděním zasažen, je opět centrální aktivita nervového systému. I za předpokladu, že každá typická reakce by byla vázána na odlišný aparát, nelze se vyhnout hypotéze centrálního vypracovávání, v němž docházejí fakticky výrazu vitální nutnosti organismu. Všechno probíhá tak, jako kdyby organismus osciloval kolem určitého privilegovaného stavu podráždění, jehož zachování je pro naše reflexy zákonem a jenž každému podnětu předepíše jeho účinek. Z tohoto hlediska by však převrácení reflexu, místo aby se „zredukovalo“ na Weberův zákon, mohlo dát tomuto zákonu význam, který v něm nebyl zprvu postřehnout.⁵⁴ Když

⁵⁴ Máme zde na zřeteli jen onu nejméně a nejnepopíratelnější formuli tohoto zákona, která staví diskontinuitní proměny počítku proti kontinuálním proměnám podnětu.

se organismus v přítomnosti dodatečného podnětu omezuje na to, že místo aby reflex převrátil, pouze jej pozdrží, neměla by se tato rezistence vůči novým podrážděním vykládat jako pouhý jev setrvačnosti. Jestliže určitá podráždění zůstávají podprahová, je tomu i zde tak proto, že nervový systém je zpracovává takovým způsobem, že stav rovnováhy zůstává nezměněn (Koffkův zákon nivelizace). Když dodatečné podráždění dále roste, není už dokonce kompatibilní se stavem, v němž se systém až dosud udržoval. Rovnováha se tedy reorganizuje na jiné úrovni podráždění, vyšší než té, jež by byla vyžadována přítomným podnětem (Koffkův zákon akcentuace), a na níž se organismus udrží určitou znatelnou dobu, zatímco podnět dále vzrůstá.⁵⁵ Podráždění by takto nikdy nebylo pasivním zaregistrováním vnějšího podnětu, nýbrž zpracováváním těchto vlivů, které je fakticky podřizuje deskriptivním normám organismu.⁵⁶

4. Reakce

I kdyby existovaly specifické podněty, receptory a nervové dráhy, nemohly by samy o sobě vysvětlit, jak se reflex přizpůsobuje podnětu, protože pohyb, který má být vykonán, závisí v každém jednotlivém případě na počáteční poloze údů, jež je proměnlivá. Při reflexu poškrábání jsou svalové kontrakce nutné k tomu, aby přivedly mou ruku k podrážděnému místu, velmi rozdílné podle toho, zda je má ruka na začátku natažena doprava nebo doleva. Lze si snad představit, že na poškrábaném místě je tolik předem ustavených okruhů, kolik možných počátečních poloh může zaujmout má ruka? Ani pak by se ještě nedalo pochopit, jak si impuls mezi přístupovými drahami zvolí právě tu, která vyvolá ve zvažova-

⁵⁵ Koffka, K., „Perception. An Introduction to the *Gestalt Theory*“, *Psychological Bulletin*, 19, 1922, s. 537–553. Srov. Köhler, W., *Die physischen Gestalten in Ruhe und im stationären Zustand, eine naturphilosophische Untersuchung*, Erlangen, Braunschweig 1920, s. 6 a 211 n.

⁵⁶ Pokud je o fakty, které tuto hypotézu ve fyziologii vnímání zdůvodňují, srov. níže, kap. II.

né situaci vhodný pohyb. A Sherrington ukázal, že adaptovaný pohyb je v tomto případě možný bez proprioceptivního signálu z pohybovaného údu, což nám nedovoluje představovat si řadu korekcí, jimiž by centrum na základě proprioceptivních indikací obměňovalo počáteční pohyb. To tedy znamená, že „reflex v sobě chová podmínky správného lokalizačního pohybu“.⁵⁷ Odkud je má, když nejsou dány rovnou s místním podnětem? Tato bezprostřední adaptace našich reflexů se neuskutečňuje jen vzhledem k prostoru, jež zaujímá naše tělo. Se stejnou jistotou postihují naše reflexy i vnější prostor. Jestliže nějaký subjekt se zavazanýma očima jde pozpátku do jisté vzdálenosti a pak je požádán, aby tuto vzdálenost znovu prošel směrem vpřed, zdaří se mu to, ať už jde rovně nebo stranou, malými či velkými kroky. Co v tomto případě řídí a nasměrovává jeho pohyb?⁵⁸ Jak si máme představovat fyziologický substrát tohoto pohybu? Nemůže jít o vizuální kontrolu, protože subjekt má oči zavázané. Watson obecně ukázal, že pohyb nemůže být řízen reprodukcí exteroceptivních podnětů. Řekne se snad, že první pohyb za sebou zanechává kinestetické stopy, jež druhému pohybu poslouží jako vodítko? Lashley ale zjistil, že krysy, jimž byl odňat malý mozek, zůstávají schopné správně proběhnout bludištěm, jemuž se „naučily“, což přinejmenším nedovoluje pokládat kinestetické obrazy za jediné řídicí principy pohybu.⁵⁹ V příkladu, který jsme si zvolili, jsou ostatně práce vykonané při přípravném pokusu a práce požadovaná při kritickém pokusu, zkoumáme-li obojí práci část po části, navzájem nesouměřitelné, protože směr chůze byl obrácen a rozpětí kroků změněno. Autoři, kteří si v podobě teorie reflexu stanovili nedostatečné principy somatického vysvětlení, se v případech tohoto druhu ocitají v pokušení nechat tu zasáhnout „inteligenci“. Avšak nehledě na fakt, že to nezprošťuje nutnosti definovat odpovídající tělesné nástroje, je inteligentní odpověď, ať už v tomto případě či při učení se dítěte, velmi nepravděpodobná. Jestliže mi někdo zaváže

⁵⁷ Weizsäcker, V. F. von, „Reflexgesetze“, c. d., s. 41.

⁵⁸ Buytendijk, F. J. J., „Versuche über die Steuerung der Bewegungen“, *Archives néerlandaises de physiologie*, XVII, 1932, s. 94.

⁵⁹ Citováno tamtéž, s. 94.

oči, zatímco ukazují pravou rukou na nějaký předmět, a požádá mě, abych na něj ukázal levou rukou nebo hlavou,⁶⁰ zdaří se mi to, aniž bych usuzoval: kdyby zasahovala inteligence, musela by zde vykonat velmi dlouhou práci, o níž nemám ani tušení, dokud jsem o ní nezačal uvažovat. Bylo by třeba určit polohu mé pravé paže vzhledem k nějakému systému souřadnic a vypočíst polohu, jakou musí vzhledem ke stejnému systému souřadnic zaujmout má levá paže, abych označil směr téhož předmětu. Ve skutečnosti mám závěry, aniž by kdekoli byly dány premisy, provádím předložený úkol, aniž bych věděl, co dělám, stejně jako se návyky osvojené jednou skupinou svalů mohou bezprostředně přenést na skupinu jinou: moje písmo na tabuli se podobá mému písmu na papíře, ačkoli svaly zúčastněné zde a tam nejsou stejné. V našich reflexních odpovědích je cosi *obecného*, co jim dovoluje právě tyto substituce efektorů. Když subjekt se zavazanýma očima couvne o určitý počet kroků, je třeba, aby byl tento pohyb zaregistrován v centrech, nikoli ve formě záznamu svalových kontrakcí, k nimž skutečně došlo, nýbrž v globální formě určitého „projitého prostoru“, který lze okamžitě převést na kroky jiné velikosti a jiného směru. Tím, co rozhodujícím způsobem řídí naše motorické reakce, je tento obecný faktor, který není nutně vázán na žádný z materiálů chování: „...zvíře se umí stejně jako člověk přemístit na určitý bod v prostoru, který mu není dán ve vnímání, a aniž disponuje znaky, jež označují ‚cestu‘.“⁶¹ Zvíře i člověk tedy reagují způsobem přizpůsobeným prostoru, a to i při absenci aktuálních nebo nedávných podnětů, které by byly adekvátní. „Tento prostor je spojen s vlastním tělem zvířete jako jakási část jeho živoucí tělesnosti. Když se zvíře pohybuje v tomto prostoru, na nějž je adaptováno, odvíjí se nepřetržitě melodie prostorových znaků a je přehrávána v různých sensorických oblastech.“⁶² Je třeba, aby věda vyvinula fyziologickou reprezentaci této „pohybové intence“,⁶³ která je „zprvu dána jako určité jádro, z něhož se pak

⁶⁰ Tamtéž.

⁶¹ Tamtéž.

⁶² Tamtéž.

⁶³ Bewegungentwurf.

vydiferencovává celek pohybu“.⁶⁴ Tělo v jeho fungování není možné definovat jako slepý mechanismus, jako mozaiku nezávislých kauzálních sekvencí.

Resumé; problém pořadí; pořadí anatomické a pořadí fyziologické

Pokusili jsme se společně s fyziology odhalit adekvátní podněty, specifické receptory a neměnné reflexní oblouky pro určitou danou reakci –, to znamená, že místo abychom klasifikovali fakty, předložili jsme je s rizikem, že se budeme občas opakovat, v pořadí, v jakém se nabízejí zkoumání založenému na klasických postulátech. Zmíněná opakování jsou však příznačná: tou měrou, jak chceme upřesnit pojmy podnětu, receptoru a reflexního oblouku, vidíme, že přecházejí jeden v druhý; reflex přestává být řadou událostí řadících se v těle vedle sebe, a nakonec dospíváme k problému, který bychom chtěli zformulovat tak, že předcházející stránky shrneme. – Adekvátní *podnět* nemůže být definován sám o sobě a nezávisle na organismu; není to fyzikální realita, nýbrž realita fyziologická či biologická. To, co nutně spouští určitou reflexní odpověď, není nějaké fyzikálně-chemické agens, nýbrž určitá forma podráždění, pro něž je fyzikálně-chemické agens spíše příležitostí než příčinou. Odtud pramení to, že fyziologům se nedaří eliminovat z jejich definice podnětu termíny, které již označují odpověď organismu, jako když mluví o podnětech bolestivých. Je to tím, že podráždění samo je už odpovědí, není to účinek vnášený do organismu zvenjšku, je to první akt jeho vlastního fungování. Pojem podnětu odkazuje na původní aktivitu, kterou organismus shromažďuje podráždění prostorově a časově rozptýlená na jeho receptorech a dává těmto racionálním entitám, jakými jsou rytmus, figura, vztahy intenzity, jedním slovem globální forma lokálních podnětů, tělesnou existenci. Protože bodová podráždění nejsou rozhodující, nemůže být rozhodující ani *místo podráždění*,

což potvrzuje labilita receptivních polí. Takto může tentýž dílčí podnět vyvolat proměnlivé účinky a tentýž nervový prvek může fungovat kvalitativně různým způsobem podle toho, co je předepsáno konstelací podnětů a zpracováním, k němuž tato konstelace vede bez ohledu na diskontinuitní senzoričká zakončení. Nebylo by snad možné chápat toto zpracování tak, aby schéma reflexu zůstalo *de iure* v platnosti? Stačilo by předpokládat, že centrální nervová aktivita zasahuje tak, že určité okruhy uzavírá a podráždění nasměrovává k jiným předem ustaveným okruhům (inhibice, kontrola). Klasickou koncepcí lze však udržet, jen pokud je regulace lokalizována v určitých dispozitivěch srovnatelných s reflexními oblouky. Nuže, nezdá se, že by tato regulace byla vázána výlučně na mozkovou aktivitu (existují fakty „odbrždění automatismu“ i při absenci jakéhokoli porušení cerebrospinálních drah – případy celkové inhibice, při níž mozková činnost není přímo zúčastněna), ani že by byla v každém místě vysvětlitelná automatickými dispozitivěmi asociace nebo disjunkce (vzájemná inhibice, postupná indukce). Každá část nervového systému se může podle okolností sama jevit jako inhibující nebo inhibovaná. O inhibici by bylo možné říci totéž, co bylo řečeno o koordinaci: že má své centrum všude a nikde.⁶⁵ Nervové fungování nemůže být vposledku vysvětleno inhibicí a kontrolou. Ty samy předpokládají nějaký proces, který by řídil jejich distribuci. Vyšší instance, jimž fakty nutí reflex podřídit, mají samy zapotřebí vysvětlení, a to ze stejných důvodů, kvůli kterým byly zavedeny. Bylo by třeba vzdát se nejen toho, aby se nervová činnost v tom, co má nejpodstatnějšího, chápala jako vázaná na určité předem ustavené dráhy, ale i toho, aby se pojímala jako volba mezi několika předem ustavenými drahami. To nás odkazuje k pojetí celkové inervace, která je sama schopna rozdělovat podráždění a reflexní dráhy veskrze konstituovat. Metafora zařízení nastavujícího výhybky není použitelná, protože se neví, kam je situovat, a protože by to bylo zařízení, které dostává své pokyny od vlaků, jež má řídit, a které improvizuje koleje a výhybky podle jejich údajů. Podněty nepřicházejí na senzoričké povr-

⁶⁴ Schilder, P., *Das Körperschema*, Springer, Berlin 1923, s. 65.

⁶⁵ Goldstein, K., *Der Aufbau des Organismus*, c. d., s. 61.

chy, aby podle Descartova přirovnání tahaly za nitky, jež ovládají svaly podílející se na odpovědi; žádné „nitky“ neexistují a vztah podnět-odpověď je i tehdy, když je stabilní, jako reflex plantární flexe u normálního jedince, zprostředkovan složitými interakcemi uvnitř nervového systému. Stejně tak nejsou ani různé pohyby, které tvoří reakci, spojeny navzájem nějakým materiálním spojením předcházejícím této reakci. Jestliže však v organismu vše závisí na všem, odkud se bere relativní stabilita jeho odpovědi, je-li dán určitý podnět, odkud se bere to, že existují typické reakce, že dokonce vůbec existují „reakce“, a nikoli neúčinné konvulze? Jestliže řád nemůže být založen na předem ustavených anatomických strukturách, odkud se bere koherentnost našich reakcí a jejich adaptace na podnět?

Tato otázka byla Sherringtonem položena ve vztahu k faktům iradiace. Správně postřehl, že v tomto případě určitý biologický řád - řád pohybů chůze - nastupuje namísto mechanického řádu anatomických spojů. Připouští tedy, že klasický reflex je pouhou abstrakcí. Rozumí tím však jen to, že jednoduché reflexní okruhy jsou ve skutečnosti komplikovány a maskovány zásahy vyšších instancí, integrací; domnívá se, že může chování vždy vysvětlit kombinací reflexních spojení; jde jen o to je znásobit; konkrétno chce rekonstruovat pomocí součtu abstrakcí. Rozdíl mezi tradičním schématem a účinnou nervovou činností je pro něho jen rozdílem mezi jednoduchým a složitým.⁶⁶ Celé Sherringtonovo dílo ukazuje, že řád - adaptovanost odpovědi na podnět a vzájemná adaptovanost částí odpovědi - nemůže být vysvětlen autonomií předem ustavených nervových drah. Ale inhibice a kontrolní dispozitiv, které tvoří vyšší rovinu nad jednoduchými reflexními oblouky, jsou samy vnímány v souladu s typem reflexního oblouku. Tyto nové okruhy nejsou, jak jsme viděli, o nic více autonomní než ony první a budou samy rovněž připouštět interference všeho druhu. Kontrola sama bude tedy muset být podřízena vyšší regulaci, a ani na tomto stupni se nesetkáme s čistým reflexem. Tazáť

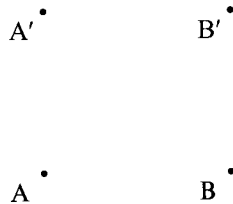
úvaha by se však musela znovu opakovat donekonečna a řešení bude stále odkládáno, nikdy nebude podáno, dokud se do nervového fungování nezavede princip, který řád *konstituuje*, místo aby mu byl podroben. Je paradoxní uchovávat teoreticky pojem reflexního oblouku, aniž ho lze kdekoli aplikovat. Stejně jako ve všech dílčích otázkách, o nichž jsme se zmínili, snaží se Sherrington i ve své obecné koncepci nervového fungování zachránit principy klasické fyziologie. Jeho kategorie neodpovídají fenoménům, které sám ozřejmil.

⁶⁶ Weizsäcker, V. F. von, „Reflexgesetze“, c. d., s. 75; Goldstein, K., *Der Aufbau des Organismus*, c. d., s. 59.

II. Interpretace reflexu v tvarové psychologii

1. Reflex oční fixace; vzájemné vztahy excitací a jejich vztahy s reakcí

Uvažujme ještě jednou o reflexu oční fixace, který nám už posloužil při definici klasické koncepce fungování nervových procesů.⁶⁷ Vychází-li se z toho, že první pohyby fixace jsou nedokonalé a že musí být následně zlepšovány – ať už učením se či vyzráváním nervových aparátů –, neupírá se jim obvykle reflexní charakter, neboť je lze pozorovat již v prvních dnech života. Říci, že tyto pohyby jsou reflexní, znamená, jak jsme viděli, že body na sítnici zasažené paprsky světla musí být v centrálním spojení s motorickými nervy, které, jak jsme viděli, jsou s to tím, že pohybují okem tak či onak, přivést světelný počíteč na makulu.⁶⁸

Tento systém spojů, který by propojoval každé vlákno očního nervu s motorickými dispozitivami, není však pořád ještě dostatečný. Dejme tomu, že oko nějakého subjektu fixované na bod A se přemístí směrem k A' a poté, aniž by došlo k pohybu hlavy, směrem k bodu B. Bod B se zobrazuje na sítnici na stejném místě, na kterém se předtím zobrazoval bod A, protože jeden i druhý postupně slouží oku jako jeho fixační body. A když je oko subjektu fixováno

na bod B, zobrazuje se bod B' na stejném místě, v němž se zobrazovalo A', když se oko fixovalo na bod A. Stejně místo sítnice je tak podrážděno postupně dvěma světelnými body A' a B'. A přece jsou svalové kontrakce nezbytné k tomu, aby došlo k posunu od A k A' a od B k B', velmi odlišné. Chceme-li mluvit o předem ustavených spojích, musíme tedy předpokládat, že každé vlákno očního nervu je spojené nejen s jedním motorickým dispozitivem, ale i se všemi těmi, které eventuálně musí uvést v činnost v závislosti na poloze oka v očníci.⁶⁹ Vidíme, k jakým komplikovaným dispozitivům vede hypotéza anatomických struktur. Navíc není jisté, zda sama sebe neruší. Předpokládá-li se totiž, že každý bod sítnice má všechna požadovaná spojení, pak tu zbývá otázka, co v každém konkrétním případě způsobuje, že podráždění najde vyhovující cestu. Lokální světelný počíteč k tomu zjevně nepostačuje, protože ten je stejný, když oko má fixovat bod B' i A'. Je tedy třeba připustit, že reflex fixace je určován zároveň na obrázku, který vidíme vedle, lokálními počítky sítnice i proprioceptivními podrážděními, které signalizují v centru výchozí pozici oka. Jak chápat intervenci těchto regulujících podráždění? Bylo by tu zapotřebí neobyčejně složitěho mechanismu výhybek. Nebylo by jednodušší připustit, že pohyb fixace není výsledkem součtu dvou řad nezávislých podráždění, ale jednoho celkového procesu, v němž nelze rozlišit podíl podráždění sítnice od podílu podráždění proprioceptivních? Hypotéza předem ustavených anatomických spojů mezi jistými body povrchu smyslových orgánů a jistými motorickými aparáty se fyziologovi zdála pravděpodobná pouze na základě slepé korespondence, kterou lze někdy pozorovat mezi místem podráždění a motorickým účinkem. Zde se však setkáváme s případem, kdy jak podráždění, tak funkční efekt zůstává konstantní, a přesto zprostředkující fenomény či nástroje reflexu, lze-li to tak označit, jsou odlišné. Nic tudíž nevybízí zachovávat zde hypotézu předem ustavených spojů ani pojímat počítky sítnice a proprioceptivní stimulace jako skutečně odlišné komponenty celkového podráždění.

⁶⁷ Srov. výše, s. 23 nn.

⁶⁸ Srov. např. Bühler, K., *Die geistige Entwicklung des Kindes*, Jena 1924, s. 103 nn.

⁶⁹ Koffka, K., *The Growth of the Mind*, Kegan Paul, Trench, Teubner and Co./Harcourt, Brace and Co., London - New York 1925, s. 79.

2. Důsledky

Jak si máme ale potom představovat vztah mezi motorickou reakcí a konstelací podnětů, které ji podmiňují? Tím, co znesnadňuje a problematizuje anatomické koncepce, je to, že nemohou snadno zahrnout regulaci reflexu, ať už situací, na kterou odpovídá, nebo jeho vlastními účinky. „Instinktivní činnost, a dokonce i největší část reflexní činnosti se jeví jako vysoce adaptovaná; zvíře vykonává činnosti, které jsou pro něj v jeho prostředí užitečné; z hlediska této teorie však adaptace není vlastností těchto úkonů samých, ale jen dojmem, který vyvolávají v pozorovateli. Činnosti nejsou vůbec determinovány vnitřní povahou situace, ale veskrze jen předem ustavenými spoji. Situace působí pouze jako činitel, který otočí klíčem, zmáčkne tlačítko, uvede stroj do pohybu. Stejně jako skutečný stroj nemůže pak ovšem zvíře vyvíjet aktivitu jinak než podle systému předem ustavených spojů, ať už je aktivita okolnostem přiměřená či nikoli. Vztah mezi situací a odpovědí je tedy čistě nahodilý.“⁷⁰ Klasická fyziologie reflexu vyžaduje, aby funkce byla jen produktem či výsledkem existujících struktur, obecně jí upírá vlastní a objektivní realitu: funkce není nic jiného než způsob, jak člověk označuje účinky mechanismu. Může se však vědecký výzkum podřídít takovému zákazu? „Pro biologa by bylo beznadějným úkolem vysvětlit nějakou strukturu, jejíž úžasná složitost by zajišťovala adaptovanou funkci, aniž by tato funkce mohla sloužit jako to, čím se rozvíjení této struktury řídí.“⁷¹

Mají-li mít vitální pohyby od začátku tu správnost a pružnost, které jsou u nich tak nápadné, nebo má-li být alespoň možné, aby se na základě zkušenosti korigovaly, musí být motorická inervace v každém okamžiku a v každém případě řízena se zřetelem na zvláštnosti situace. „Inervace svalů potřebná k napsání i jen jediného fragmentu nějakého písmene připouští velkou škálu možných variací podle toho, zda píšeme ve velkých nebo malých

⁷⁰ Koffka, K., „Mental development“, in: C. Murchison (ed.), *Psychologies of 1925*, Clark University Press, Worcester, Mass. 1928, s. 130.

⁷¹ Koffka, K., *The Growth of the Mind*, c. d., s. 79.

písmenech, rychle či pomalu, s vynaložením síly nebo naopak snadno, s takovou či jinou polohou paže, na pravou či levou, horní nebo spodní část papíru.“⁷² Všechny tyto regulace se však usku-
tečňují okamžitě. Kde jinde může spočívat jejich původ než v afe-
rentních procesech připravujících motorickou reakci? Bylo možné
prokázat,⁷³ že dítě v kolébce si strčí šestkrát za sebou do úst tužku,
kterou drží v ruce, i když mu byla pokaždé odsunuta do jiného
směru. V každém okamžiku tedy poloha paže hlášená centru pro-
prioceptivitou stačí bez jakéhokoli učení k řízení směru a ampli-
tudy motorické reakce. Je tedy nutné, aby receptivní a motorická
část nervového systému nebyly chápány jako nezávislé aparáty,
jejichž struktura by byla ustavena dříve, než vstoupí do vzájemné-
ho vztahu. „Stalo se zvykem považovat reflexní oblouk za složený
z dostředivé a odstředivé větve a pokládat tyto větve za nezávislé
části, zatímco charakteristickým rysem dispozitivu bylo spojení,
které mezi nimi existuje.“⁷⁴ Fakta naopak vedou k tomu, že sen-
sorium a motorium fungují jako části jednoho jediného orgánu.
Je např. známo, že je velmi obtížné dlouho fixovat nějaký objekt
v krajině osvětlené denním světlem, a naopak že světelný bod ve
tmě působí na oko těžko překonatelnou přitažlivou silou; dále je
známo, že reflexní pohyby našich očí sledují nejčastěji kontury,
že se řídí obrysy vnímaných objektů, a konečně, že oko zaujímá
polohu vždy takovou, aby od pozorovaného objektu dostávalo co
možná nejbohatší podněty.⁷⁵ Vše se odehrává tak, jako by pohyby
našich očí řídil zákon maxima, jako by v každém okamžiku byly
tyto pohyby tím, čím mají být, aby uskutečnily jistě privilegované
rovnovážné situace, k nimž tendují síly působící ve smyslovém sek-
toru. Když se ve tmě objeví světelný bod v okrajové zóně pohle-
du, probíhá všechno tak, jako by rovnováha senzomotorického

⁷² Kries, J. von, *Über die materiellen Grundlagen der Bewußtseinserscheinungen*, Tübingen - Leipzig 1901, citováno in: Koffka, K., *The Growth of the Mind*, c. d., s. 272.

⁷³ Shinn, M. W., „Notes on the development of a child“, *University of Kalifornia Studies*, I, 1893-1899, č. 1-4, s. 99.

⁷⁴ Koffka, K., *The Growth of the Mind*, c. d., s. 71.

⁷⁵ Tamtéž, s. 81.

systému byla porušena; výsledkem je napětí, které je odstraněno pohybem fixace přivádějícím světelný bod do funkčního centra sitnice; motorické dispozitivny se tak jeví jako prostředky obnovení rovnováhy, jejíž podmínky jsou dány v senzoričtém sektoru nervového systému, a pohyby jako vnější výraz této reorganizace pole podnětů, která by byla srovnatelná se sesouváním předmětů v nějaké nádrži působením tíže. Když se ve stereoskopu každému z očí prezentuje svíslá linie takovým způsobem, že pro normální stupeň konvergence se obě linie jeví jako paralelní a od sebe velmi málo vzdálené, subjekt brzy vidí, jak splývají v linii jedinou. Naše oční bulvy totiž, aniž bychom o tom věděli, přijaly takový stupeň konvergence, že se sitnicový obraz obou přímek utváří na odpovídajících meridiánech. Vše probíhá tak, jako by fyziologické procesy odpovídající každé ze sitnicových impresí na sebe navzájem v centru vidění vyvíjely jakousi přitažlivost, která by se v motorické oblasti převáděla v pohyby orientované ve směru těchto sil. „Jestliže zkoumáme tuto situaci z fyzikálního hlediska, zdá se, že proces tohoto typu skutečně může nastat. ... Je-li proces rovnoměrně rozložen, zůstává pole naplněno silami, které se momentálně vzájemně ruší, představují však určitou zásobu energie. Při vidění tak, zdá se, působí síly, které tendují k sjednocení obou rovnoběžek. Je-li ve fyzikálním oboru takové pole ve funkčních vztazích s pohyblivými částmi, jejichž pohyby určité formy by způsobovaly uvolnění napětí, která ještě v poli existují, pak tyto pohyby se okamžitě uskuteční, vyvolány energií, jež je v silách pole k dispozici. Tyto síly ‚čekaly‘, aby se tak řeklo, jen na nějakou příležitost, aby nechaly pracovat energii, kterou obsahují, např. tak že zapůsobí na pohyblivé části ve směru k lepší rovnováze. Lepší rovnováha u fyzikálních jevů je vždy ve směru sil, které mají tendenci k jejímu vyvolání, ale ty jí v speciálním případě nervového systému nemohou dosáhnout přímo uvnitř pole. Podaří se jim to, je-li to možné, určitou oklikou: tím, že zapůsobí na ty pohyblivé části, jimiž jsou zde oční svaly, ve směru, který vede k uvolnění jejich energie. Takto uspořádaný fyzikální proces v sobě nemá nic nadpřirozeného, neboť žádný přímý či nepřímý proces nemůže nikdy přivodit změny, které by nesměřovaly k stabilnější rovnováze celého systému. Aplikujeme-li toto schéma na vizuální část

mozku a její nervové spoje se svaly očních bulv, dostaneme nové vysvětlení pohybů fixace...“⁷⁶

Kapalina, která tenduje k rovnovážné distribuci, může k tomu, aby vnikla do nádoby spojené s tou, v níž je, použít vedlejších cest, pokud přímé cesty jsou uzavřené; stejně tak reflex by se mohl uskutečňovat prostřednictvím náhradních nervových drah, jestliže jsou obvyklé dráhy z nějakého důvodu nepoužitelné. Ale ani toto srovnání není přesné, protože kapalina hledající svoji rovnováhu ve spojených nádobách sleduje cesty předem ustavené. Nanejvýš bychom mohli předpokládat, že uzavření nejpřímějších cest, které způsobí vystoupení hladiny nad normální úroveň, vede na základě automatického dispozitivu k otevření náhradních cest připravených fungovat. Reflex by však byl na substrátech, v nichž se obvykle realizuje, relativně nezávislý v jiném smyslu. Neboť tak jako kapka vody vystavená působení vnějších sil uskutečňuje vzájemným působením vnitřních sil nové rozložení prvků a novou formu celku, které obnoví rovnováhu, byla by i reflexní aktivita schopná improvizovat aproximativní náhradní výkony, které by v organismu udržovaly ohroženou funkci, aniž by kdy byly přesným ekvivalentem reakce, která se stala nemožnou. Zhruba konstantní funkční výsledek by byl tedy dosažen proměnlivými „prostředky“ a bylo by na místě říci, že právě funkce dovoluje organismus chápat. Anatomické struktury by tedy, když jsou vrozené, měly být považovány za topografické podmínky funkčního vývoje v jeho počátku, které mohou být modifikovány fungováním samým, a tedy srovnávány s elektrodou, která vyvolává fenomén elektrolýzy, ale je jím sama zase zpětně měněna; a pokud jsou tyto struktury něčím získaným, měly by být považovány za výsledek nejobvyklejšího fungování, a anatomie by pak byla jakýmsi řezem ve fyziologickém vývojovém dění. A konečně, kdyby bylo prokázáno, že nervové procesy v každé situaci směřují k obnově ní jistých privilegovaných rovnovážných stavů, pak by tyto stavy představovaly objektivní hodnoty organismu a bylo by oprávněné

⁷⁶ Köhler, W., „An aspect of Gestalt Psychology“, in: C. Murchison (ed.), *Psychologies of 1925*, c. d., s. 191 n.

klasifikovat způsoby chování ve vztahu k nim jako uspořádané a neuspořádané, jako významové a nevýznamové. Tato označení by zdaleka nebyla vnějšková a antropomorfní, nýbrž náležela by živoucí bytosti jako takové.

3. Ověření těchto důsledků: funkční reorganizace a suplování, zejména při hemianopsii

Tyto důsledky byly ovšem již verifikovány, pokud jde o reflex fixace, pokusy s transplantací, které už dávno provedl Marina.⁷⁷ Jestliže u opice spojíme vnitřní svaly očních bulv s nervovými vlákny, která řídí obvykle jejich vnější svaly, na druhé straně zase tyto vnější svaly s nervovými vlákny, která obvykle řídí jejich svaly vnitřní, pak zvíře umístěné do temné místnosti obrací správně oči k světelnému bodu, který se objeví např. vpravo. Ať už je nástrojem této adaptovanosti cokoli, je jasné, že by nebyla pochopitelná, kdyby rozhodující byly anatomické dispozitivní, kdyby regulační proces výše popsaného typu nezajistil adaptaci fungování po výměně neuromuskulárních spojení.

Köhlerova hypotéza nenachází použití jen „reflexu“ fixace. Bylo by ji možno zavést, i když se zkoumá, jak se přemísťuje ruka, aby uchopila viděný předmět nebo donesla do úst předmět, na který sáhla. V těchto případech stejně jako v případech předchozím musí vizuální či hmatový vjem v kombinaci s centrálními reprezentacemi polohy údů a těla sám řídit motorickou reakci, protože, jak bylo pozorováno,⁷⁸ dítě, jestliže chce uchopit nějaký předmět, nedívá se na svoji ruku, nýbrž na předmět, a jestliže chce donést k ústům předmět, který drží v jedné ruce, nepotřebuje nikdy zjišťovat pomocí druhé ruky polohu svých úst. Vysvětlení stejného druhu by také vydalo počet z reflexních pohybů hlavy k zvukovému zdroji. Ví se (Katz), že v této reakci, je-li reflexní, hraje roli pouze

⁷⁷ Marina, A., „Die Relationen des Palaeencephalons (Edinger) sind nicht fix“, *Neurol. Centralbl.*, 34, 1915, s. 338–345. – Srov. Koffka, K., *The Growth of the Mind*, c. d., s. 271 nn.

⁷⁸ Guillaume, P., *L'imitation chez l'enfant*, Alcan, Paris 1925, s. 123.

časový interval, který odděluje příchod zvuku k pravému uchu a k uchu levému, aniž si ostatně subjekt uvědomuje tento interval jako takový. Je tedy třeba předpokládat, že i zde nervové procesy odstartované oběma zvukovými podněty směřují ke stavu rovnováhy, v němž by oboje zvukové vlnění bylo současné, a podněcující orientační pohyby schopné tento výsledek přivodit.⁷⁹

Již dlouho je známo, že hovnivár je schopen po uštípnutí jednoho nebo více článků nožek okamžitě postupoval dál. Ale pohyby zbylého pahýlu a pohyby celého těla nejsou pouhým přetrváváním normálního postupu vpřed; představují nový způsob pohybu, řešení zcela nového problému, který vznikl uštípnutím. K této reorganizaci fungování určitého orgánu (*Umstellung*) navíc dochází jen tehdy, když je nezbytná kvůli charakteru terénu: je-li terén nerovný, takže článek těla, byť zkrácený, na něm může nacházet opěrné body, je normální způsob postupu vpřed zachován; není zachován, pokud se zvíře dostane na hladký povrch. Reorganizace fungování není tedy odstartována automaticky odejmutím jednoho či vícero článků, jak by tomu bylo, kdyby šlo o předem ustavený nouzový dispozitiv; dochází k ní jen pod tlakem vnějších podmínek a z toho lze usoudit, že je, stejně jako právě zmíněný reflex fixace, improvizována silami činnými v aferentním sektoru nervového systému. Trendelenburgovy pokusy to stvrzují.

Zvíře, které je po částečné excizi oblasti mozku neschopné uchopit potravu svým pravým údem, začne být schopno ho používat po amputaci levého údu, který začal onen pravý nahrazovat. Jestliže se dokončí excize center řídících pravý úd, je zvíře nadále schopné jej používat, pokud to situace naléhavě vyžaduje, např. když se potrava nachází vně klece. Je stěží možné přiřadit každé fázi tohoto pokusu nějaký nový výpomocný dispozitiv, pro nějž by momentální situace byla adekvátním podnětem; hypotéza, podle níž je vždy zcela nová distribuce inervací řízena situací samou, je v daleko lepším souladu s povahou tohoto fenoménu.

Ostatně k reorganizaci fungování, stejně jako k zapojení náhradních výkonů (*Ersatzleistungen*), při nichž nějaký úd nebo orgán

⁷⁹ Koffka, K., *The Growth of the Mind*, c. d., s. 85.

přejímá funkci nějakého jiného, dochází charakteristickým způsobem, jen když je ve hře nějaký vitální zájem, a ne když jde o akt „na povel“. To znamená, že je pro celek nervového systému prostředkem návratu k rovnováze, a ne spuštěním lokálního automatického dispozitivu. Funkční reorganizace a náhradní výkony zůstávají však elementárními nervovými fenomény, které nedospívají k flexibilitě takzvaných vědomých reakcí: u psa, kraba nebo mořské hvězdice se neobjevují, pokud úd, místo aby byl amputován, je pouze znehybněn. V těchto případech se celá aktivita vynakládá na vyprošťovací úsilí, které ponenáhu degeneruje v neuspořádané chování. U člověka naopak k užitečným „oklikám“ dochází bez uvažování, jestliže je úd naprosto znehybněn. Tyto skutečnosti jsou tedy pro nás podstatné, protože ozřejmují, že mezi slepým mechanismem a inteligentním chováním existuje orientovaná činnost, z níž klasický mechanismus a intelektualismus nejsou s to vydat počet.⁸⁰

⁸⁰ Ke všem těmto bodům srov. Goldstein, K., *Der Aufbau des Organismus*, c. d., s. 146 nn. Na fenomén přenosu návyků jsme již měli příležitost upozornit: člověk, jemuž byla amputována pravá ruka, nemá přesně vzato zapotřebí učit se psát levou rukou; naše písmo má konstantní charakteristiky, ať už píšeme na list papíru pouze s využitím svalů prstů nebo na tabuli s využitím svalů celé paže. Fakt, že v encefalu permanentně existují funkční struktury nebo „formy“, které se mohou projevovat v různých motorických celcích, bude předmětem našeho zájmu ve II. kapitole. S reflexními náhradními výkony by mohly být srovnávány i pohyby, jimiž Gelbův a Goldsteinův pacient (*Psychologische Analysen hirnpathologischer Fälle*, I, J. A. Barth, Leipzig 1920, kap. I, s. 1–142: Zur Psychologie des optischen Wahrnehmungs- und Erkennungsvorganges) napodoboval obrysy předmětů prezentovaných jeho pohledu, které u něj nahrazovaly chybějící schopnost vnímat vizuální celky. Rozhodujícím bodem je, že pacient nevěděl právě ani o optickém defektu, ani o motorické náhražce, která jej maskovala. (Tamtéž, s. 5–24.) Mezi tzv. vyššími nervovými funkcemi a funkcemi, které jsou nepatřičně označovány jako nižší, existují tedy všechny možné přechody. Dosud jedině pojem „forma“ umožňuje vysvětlit zároveň to, co je již na nižších nervových funkcích intencionálního, i to, co v oněch vyšších zůstává slepého. Vysvětluje i nápadný paralelismus existující – zvláště v případě nemoci – mezi určitými reflexními způsoby chování a vyššími způsoby chování. Budeme mít ještě příležitost popsat v návaznosti na Buytendijka a Plessnera („Die physiologische Erklärung des Verhaltens. Eine Kritik an der Theorie Pawlows“, *Acta Biotheoretica*, řada A, I, část 3, 1935, s. 151–171) opravdovou „experimentální neurózu“ vyvolanou u jednoho ze

Ale nejlepší příklad nervové činnosti orientované k funkční rovnováze poskytuje vidění osob postižených hemianopsií.⁸¹ Jestliže změřením zorného pole vidění určíme oblasti sítnice, které si u takového nemocného zachovávají schopnost vyvolávat světelné počítky, zjistíme, že disponuje již jen dvěma polovinami sítnice, a dalo by se proto očekávat, že jeho vizuální pole bude odpovídat polovině – pravé nebo levé – normálního vizuálního pole se zónou jasného vidění na periferii. Ve skutečnosti tomu tak není; subjekt má pocit, že špatně vidí, ale ne že je omezen na polovinu vizuálního pole. Je tomu tak proto, že organismus se na situaci vytvořenou nemocí adaptoval tím, že fungování oka zreorganizoval. Oční bulvy se posunuly tak, aby světelným podrážděním, ať už přicházejí zprava či zleva, vystavovaly nepoškozenou část sítnice; jinými slovy, zachovaný sektor sítnice, místo aby zůstal tak jako před nemocí vyhrazen přijímání světelných paprsků přicházejících z jedné poloviny pole, zaujal v očníci centrální pozici. Ale reorganizace svalového fungování, která je srovnatelná s tím, s čím jsme se setkali u reflexu fixace, by neměla žádný účinek, kdyby zároveň s ní nedošlo k přerozdělení funkcí v prvcích sítnice a rovněž v prvcích kalkariny, které jim, jak se zdá, odpovídají bod po bodu.

psů, s nimiž pracoval Pavlov, opakovanými pokusy – s postoji negativismu, vrtkavosti či lability chování, jak je dobře zná lidská patologie. Goldstein sám ukázal paralelu (*Der Aufbau des Organismus*, c. d., s. 24 nn.) mezi chováním zvířat, která se po sympatektomii vyhýbají horkému vzduchu a průvanu (Cannon) –, a chováním lidí s poškozením mozku, kteří se vyhýbají všem situacím, které nebyli s to zvládnout, a redukuji tudíž své životní prostředí; zrovna tak mezi postojem zvířete, které „dělá, že je mrtvé“, a postojem nemocného, který je stále „zaměstnaný“, takže není nikdy k dispozici pro některý z úkolů, které by mu prostředí mohlo neočekávaně klást. Snad by bylo možné hledat ve „formách“ chování důvod analogií, na které upozornil R. Caillois („La Mante religieuse, recherche sur la nature et la signification du mythe“, *Mesures*, duben 1937), mezi určitými dramaty zvířecího života a některými z nejhůževnatějších lidských mýtů. Tato srovnání, která nás v každém případě staví před jistá problém, nemají v sobě již nic antropomorfního, jakmile takzvaným elementárním nervovým jevům přiznáme určitou orientaci, určitou strukturu.

⁸¹ Srov. Fuchs, W., „Eine Pseudofovea bei Hemianopikern“, *Psychologische Forschung*, I, 1922, s. 157–186. Fuchsovy výsledky jsou shrnuty a interpretovány K. Goldsteinem, *Der Aufbau des Organismus*, c. d., s. 32–38.

Různé oblasti sítnice nejsou, jak známo, u normálního člověka vůbec ekvivalentní, pokud jde o ostrost vidění, o vnímání barvy a prostoru. Protože se nyní určité prvky sítnice, které jsou při normálním vidění „periferní“, staly centrálními, a naopak, musí mezi nimi docházet k systematické permutaci funkcí. Zejména dřívější stará fovea odsunutá na periférii ztratila své privilegium jasného vidění a byla nahrazena „pseudofoveou“ situovanou v centru nynější zóny přijímající podráždění. Fuchsova měření ukazují, že ostrost vidění pseudofovey je o šestinu, čtvrtinu, nebo dokonce polovinu vyšší než anatomické fovey. Světelná podráždění, která přijímá, jsou pro subjekt „přímo před ním“. Všechny barvy jsou konečně vnímány novou foveou, i když je situována v té oblasti sítnice, která je u normálního subjektu slepá pro zelenou a červenou.

Držíme-li se klasických koncepcí, které vztahují perceptivní funkce každého bodu sítnice k její anatomické struktuře a např. k poměru čípků a tyčinek, které se tam vyskytují, pak funkční reorganizace při hemianopsii není pochopitelná. Pochopitelnou se stává, jen jestliže vlastnosti každého bodu sítnice nejsou určeny předem ustavenými lokálními dispozitivy, nýbrž flexibilním procesem distribuce, srovnatelným s procesem rozdělení sil v kapce oleje vznášející se ve vodě. Skutečně také existuje řada pokusů,⁸² které tuto hypotézu podpirají.

Když subjekt fixuje nějaký bod na stěně vedle projekčního plátna, na které jsou promítána písmena, pak se objektivní vzdálenost fixovaného bodu od písmene, které je vidět nejzřetelněji, téměř nemění, ať je subjekt od plátna vzdálen jeden nebo dva metry, a je přibližně stejná jako vzdálenost nejzřetelněji viditelného písmena od periferie pole. Bod nejzřetelnějšího vidění by tedy neodpovídal nějakému jednou provždy stanovenému prvku sítnice, nýbrž v každém okamžiku by byl situován v centru vizuálního pole skutečně vnímaného, a to by se naprosto neshodovalo s oním úse-

⁸² Referuje o nich Koffka, K., *Principles of Gestalt Psychology*, Kegan Paul, Trench Trubner and Co./Harcourt, Brace and Co., London – New York 1936, s. 202–208. Tyto pokusy předjímají už následující kapitola, kde bude zcela speciálně řeč o perceptivním chování. Uvádíme je zde, abychom ukázali jednotný charakter fyziologického fenoménu „vidění“, v němž nelze izolovat „okulomotorické reflexy“. Organizace motorických impulzů závisí na organizaci aferentních podráždění, a ta sama zase není vysvětlitelná část po části.

kem světa, který se na sítnici objektivně promítá. Když měníme velikost písmen na projekčním plátně, zjišťujeme, že objektivní vzdálenost mezi bodem fixace a bodem nejzřetelnějšího vidění, a tedy i objektivní velikost pole, které je vnímáním obsáhnuto, roste spolu s rostoucí velikostí promítaných písmen. Vliv vlastností vnímaného předmětu na objektivní velikost vizuálního pole je daleko větší než vliv podmínek striktně anatomických, jak dokazuje třetí řada pokusů. Když měníme současně a proporcionálně velikost písmen i vzdálenost subjektu od plátna, tak i když za těchto podmínek úhel, v jakém je každé písmeno viděno, zůstává konstantní, zjistí se, že u větších písmen je vzdálenost mezi bodem fixace a písmenem, které je vidět nejzřetelněji, objektivně větší, a objektivně větší je tedy také plocha vnímaného vizuálního pole. Zdá se tedy, že *kvantita prostoru obsáhnutého naším vnímáním a poloha zóny zřetelného vidění ve fenomenálním poli vyjadřují ani ne tak geometrickou projekci předmětů na sítnici, nýbrž spíše určité způsoby organizace smyslového pole ve vztahu s charakteristickými vlastnostmi předmětů prezentovaných oku a závisí na jistých zákonitostech rovnováhy vlastních nervového systému daleko víc než na anatomických strukturách.*

„Funkce, kterou každá část sítnice plní v celkovém procesu, se mění podle úkolu, před nímž organismus stojí, podle druhu řešení, které každá jednotlivá situace vyžaduje.“⁸³ Když je předmět vnímán jako situovaný „naproti“ nám anebo když je viděn zřetelně, není tomu tak *proto*, že se promítá na makulu; je třeba naopak říci, že makula je ta oblast sítnice, na niž se nejčastěji promítají předměty vnímané jako naproti nám a v zřetelném vidění, a tyto vlastnosti zase dává fenomenálním předmětům situace, jakou fyziologické procesy, jež jim odpovídají, zaujímají v konstelaci momentálních perceptivních procesů, a spolu s ní vztahy rovnováhy, které se mezi obojími procesy ustavují v souladu s Köhlerovým obecným schématem. *Nejčastěji* mají tyto vztahy za důsledek, že se v jasném vidění a ve frontální poloze objevuje předmět, jehož obraz se utváří v centru zóny citlivé na podráždění.⁸⁴ Těmto feno-

⁸³ Goldstein, K., *Der Aufbau des Organismus*, c. d., s. 37.

⁸⁴ Experimenty, o nichž jsme hovořili výše, ovšem ukazují, že sítnicový bod nejjasnějšího vidění není nutně situován v centru zóny citlivé na podráždění, nýbrž v centru účinných sítnicových podnětů, tj. těch, které se ukazují ve feno-

menálním charakterům, které jsou vědomí známy,⁸⁵ mají odpovídat v jejich základu jisté specifické vlastnosti fyziologických procesů. Je pochopitelné, že tkáně jsou jimi modifikovány, a tím by bylo dáno to, že funkce si vytváří vhodné orgány a že se na zdravé polovině sítnice pacienta postiženého hemianopsií utváří pseudofovea. Je příliš brzy na to, aby se toto vysvětlení rozšířilo i na anatomické struktury, považované dosud za vrozené.⁸⁶ Pokud však jde o lokalizace získané, je třeba předpokládat jejich regulaci funkcí. Pokud se nestane nemožným rozpoznávání předmětů, jako např. v případě hemiambyopie, k žádné funkční reorganizaci nedochází.⁸⁷ Naproti tomu se objeví, a to bez vědomí nemocného, jakmile je tato základní funkce zlikvidována.

4. Biologický význam reflexu

Protože naše nejméně vědomé reakce se nedají nikdy v celku nervové činnosti izolovat a zdají se být v každém případě řízeny interní i externí situací samou a do určitého bodu schopné se přizpůsobit tomu, co tato situace má specifického, není už možné předpokládat mezi „reflexními“ aktivitami a aktivitami „instinktivními“ nebo „inteligentními“ ono ostré rozlišení, které teoreticky stanovily klasické koncepce. Proti slepému automatismu nelze stavět intencionální aktivitu, jejíž vztahy k němu by ostatně zůstávaly nejasné. Klasická koncepce reflexu se nicméně zakládala na jistém

menálním vizuálním poli. Při současném stavu poznatků by bylo předčasné formulovat tyto hypotetické zákony se striktností, kterou tento stav neopravňuje. Podstatné je, že zřetelné vidění a vidění nezřetelné lze zhruba uvést v korelaci s obsaženými a obsahujícími částmi vizuálních procesů a chápat centrální oblasti zóny vnímavé pro podráždění jako určené „smyslem figur“ (Koffka, K., *Principles of Gestalt Psychology*, c. d., s. 202 nn.) a její periferní oblasti jako určené „smyslem pozadí“.

⁸⁵ Mohli bychom stejně tak dobře říci, že jsou „vyjádřeny ve verbálním chování“. Není nutné tu zavádět vědomí a my tak činíme jen kvůli stručnosti.

⁸⁶ Koffka sám to dělá jen s výhradou dodatečného ověření (*Principles of Gestalt Psychology*, c. d., s. 207).

⁸⁷ Goldstein, K., *Der Aufbau des Organismus*, c. d., s. 34.

počtu pozorování, která je třeba brát v úvahu. Je to tím, že v organizaci a integraci chování existují všechny možné stupně. Tak jako série vodičů, uvnitř kterých se elektrické náboje rozdělují podle zákona rovnováhy, může být propojena zcela teničkami drátky, aniž by tvořila jediný fyzikální systém, stejně tak i nervová aktivita se může rozdělovat v dílčí celky a členit v odlišné procesy, jejichž vzájemný vliv je zanedbatelný. Kdyby v organismu stejně jako i v přírodě skutečně vše záviselo na všem, neexistovaly by žádné zákony a žádná věda. Köhlerovy celkové procesy připouštějí vnitřní rozštěpení a Gestalttheorie si uchovává stejnou vzdálenost od filosofie pouhé koordinace (*Und-Verbindungen*) i od romantické koncepce absolutní jednoty přírody.⁸⁸ Chce však rozlišovat pravdivou analýzu, která sleduje přirozená členění fenoménů, od analýzy, která je všechny považuje za věci, tj. za celky vybavené absolutními vlastnostmi, a která nerespektuje dílčí struktury, do nichž jsou vřazeny. Reflex, tak jak je definován v klasických koncepcích, nepředstavuje normální aktivitu zvířete, nýbrž reakci, kterou získáme od organismu, když ho přinutíme, abychom tak řekli, pracovat ve formě oddělených částí, odpovídat nikoli na komplexní situace, nýbrž na izolované *podněty*. To znamená, že odpovídá chování organismu nemocného, neboť poranění mají za první účinek přerušování funkční kontinuity nervových tkání, a „chování laboratorního“, kdy je živočich postaven do antropomorfní situace, protože namísto toho, aby měl co dělat s těmi přirozenými jednotami, jakými je událost či nějaká kořist, je jí nucen k jistým rozlišovacím úkonům, musí reagovat na určité fyzikální a chemické činitele, které mají oddělenou existenci jenom v lidské vědě.⁸⁹ Každá organická reakce předpokládá celkové vypracovávání podráždění, které dává každému z nich vlastnosti, jaké by samo o sobě nemělo. Nepřekvapuje, že i v laboratoři se lze setkat s tak málo reflexy, které jsou čisté: reakce odpovídající klasické definici – to znamená konstantní pro daný podnět – bylo možno objevit jen tehdy, když jde o bezprostřední vztah mezi receptorem a efektem, jen

⁸⁸ Srov. Köhler, W., *Die physischen Gestalten in Ruhe und im stationären Zustand, eine naturphilosophische Untersuchung*, c. d., s. 156 nn.

⁸⁹ Goldstein, K., *Der Aufbau des Organismus*, c. d., s. 106 nn.

když běží o reakci orgánové autoregulace (Goldsteinovy *Eigenreflexe*), při níž tyto orgány pracují, lze-li tak říci, na vlastní vrub. Forma těchto reakcí je charakteristická: jde vždy o pohyb prosté orientace vůči podnětu, nanejvýš o pohyb přiblížení údu a uchopení. Organismus takto dosahuje neutralizace nebezpečných podnětů, a konstantní reflex by tedy byl „katastrofickou“ reakcí, která se objevuje v „mezích situacích“⁹⁰ a která by byla srovnatelná, chceme-li, s jednotlivými unikovými reakcemi lidské patologie. Když se klasická fyziologie snažila obdržet v laboratoři konstantní reflexy, pozorovala někdy při stejném podnětu opačné reakce nebo stejnou odpověď na podněty odlišné. Ona pseudokonstantnost reflexu, kterou považovala za normální, a vrtošivé reakce, které se s ní zdají být v protikladu, jsou ve skutečnosti dva různé aspekty jedné a téže anomálie fungování. Tuto jednotvárnost navzdory modifikacím podnětu mohou reakce předvádět proto, že v celkové aktivitě organismu nejsou pevně „centrovány“, a jestliže naopak jedna může náhle nastoupit na místo jiné při konstantním podnětu, je to tím, že ani jedna, ani druhá reakce nejsou vřazené do nějakého dynamického celku, který by ji vyžadoval a vyžadoval jedině ji.⁹¹ Patologie vyššího chování rovněž zná toto střídání stereotypie a naprosté „náhodnosti“,⁹² které vyjadřují stejnou měrou neschopnost nemocného zvládat nějakou situaci. Jakmile chtěla fyziologie analyzovat méně rudimentární způsoby adaptace – nikoli už pouhé autoregulace orgánů (*Eigenreflexe*), nýbrž reakce, které řeší nějaký problém kladený prostředím (*Fremdreflexe*), ne už jen pouhé kompenzační procesy, nýbrž skutečné akce (v tomto smyslu jednou z nich je již „reflex“ poškrábání) –, nesetkala se ani s konstantností, a ani ne s krajní labilitou reakcí předchozích. To, co je pozorováno, hlavně když se živočich postaví do přirozené situace, je jiný druh konstantnosti a jiný druh variací. Jestliže při chůzi noha uvázne tím, že narazí na kořen, ohýbací svaly nohy náhle uvolní své napětí a organismus reaguje tak, že toto uvolnění,

⁹⁰ Tamtéž, s. 112.

⁹¹ Tamtéž, s. 106.

⁹² Piagetův „n'importequisme“.

kteří nohu vyprostí, ještě zvýrazní. Jestliže naproti tomu při sestupu z hory udělám špatný krok a patou narazím prudce na zem dříve než chodidlem, uvolní i tentokrát ohýbací svaly náhle své napětí, avšak organismus reaguje okamžitou kontrakcí. Jedná se tu o odpovědi, k nimž „dochází v rámci zpracování určité celkové situace podnětů a které mohou být rozdílné, když tento podnět působí v odlišných celkových situacích, když má pro organismus rozdílné významy“.⁹³ Zde je variace odpovědi v přítomnosti analogických podnětů ve vztahu k smyslu situací, v nichž se objevují, a naopak se může stát, že situace, které se jeví jako odlišné, jestliže jsou analyzovány v pojmech fyzikálně-chemických podnětů, vyvolávají analogické reakce. Reflexy získané v laboratoři se podobají pohybům člověka, který kráčí v noci a jehož hmatové orgány, chodidla a nohy fungují, aby se tak řeklo, izolovaně.⁹⁴ Toto fungování jakožto fungování oddělených částí představuje v živočišné ontogenezi něco pozděně získaného: s reflexy v pravém slova smyslu se setkáme jen u dospělého mloka, embryo vykonává pohyby celkové, globální a nediferencované pohyby plavání.⁹⁵

Může dokonce být, že u člověka lze nalézt nejnadhěji čisté reflexy, protože člověk je snad jediný s to odděleně vystavit tu či onu část svého těla vlivům okolí. Když zkoumáme u člověka pupilární reflex, mohlo by se říci, že subjekt své oko „propůjčuje“ experimentátorovi; tehdy a pouze tehdy lze pozorovat zhruba konstantní reakci při daném podnětu; tato pravidelnost se neprojeví při vitálním využití zraku.⁹⁶ Takto tedy reflex, výsledek patologické disociace, který není charakteristický pro základní

⁹³ Goldstein, K., *Der Aufbau des Organismus*, c. d., s. 111.

⁹⁴ Tamtéž.

⁹⁵ Viz Buytendijk, F. J. J., „Le Cerveau et l'Intelligence“, *Journal de Psychologie*, 28, 1931, s. 357.

⁹⁶ Měli jsme už příležitost zmínit (srov. výše, s. 65), že u nemocného postiženého hemianopsií měření zorného pole vidění a pozorování vizuální funkce při jejím přirozeném fungování dávají také neshodné výsledky. V tomto druhém postoji dochází k funkční reorganizaci, která při laboratorním zkoumání nevystoupí, poněvadž se vyžaduje od organismu, aby odpovídal na bodové podněty. Zákon reflexologie se dají transformovat v zákony psychofyziologie – a jak brzy uvidíme, v zákony psychologie.

aktivitu živé bytosti, nýbrž pro experimentální dispozitiv, kterého používáme při jeho zkoumání – anebo luxusní aktivita, která je jak v ontogenezi, tak ve fylogenezi pozdní, může být pojmán jako konstitutivní prvek živočišného chování jen díky antropomorfní iluzi.⁹⁷ Není to nicméně ani pouhá abstrakce, a v tomto ohledu Sherrington nemá pravdu: reflex existuje; představuje velice specifický případ chování pozorovatelný za určitých podmínek. Není však základním předmětem fyziologie, *není to tak, že by se jeho pomocí dalo pochopit všechno ostatní*. Nelze pojímat jako biologickou realitu každou reakci, které se dosáhne v laboratoři, když se zkoumá nemocný organismus nebo organismus za umělých podmínek. Předmětem biologie je postižení toho, co činí živou bytost živou, to znamená nikoli – podle realistického postulátu, který je společný mechanicismu i vitalismu –, navrstvení elementárních reflexů nebo intervencí „životní síly“, nýbrž nerozložitelné struktury způsobů chování. Automatické reakce můžeme pochopit jako degradaci reakcí uspořádaných. Právě tak jako anatomie odkazuje na fyziologii, právě tak fyziologie odkazuje na biologii. „Formy reflexních pohybů jsou marionety života ... obrazy těch pohybů, které organismus vykonává, když stojí, jde, bojuje, létá, uchopuje a pojídá, při hře a při rozmnožování.“⁹⁸

⁹⁷ S tímž konfliktem mezi požadavky reálné analýzy a požadavky zkoumaných fenoménů se setkáme u pojmu *počitek*. Počitek, to znamená postihování čisté kvality, naprosto není původním a elementárním obsahem vědomí, nýbrž představuje pozdní a výjimečný způsob organizace lidského vědomí, a teorie, které se pokoušejí skládat vědomí z počitků, jsou antropocentrickými iluzemi. To, co je v chování stejně jako ve vnímání chronologicky první, není ani mozaika vnějších částí, ani přesná jednota, kterou umožňuje teprve analýza, je to, jak bylo často řečeno, synkretismus.

⁹⁸ Weizsäcker, V. F. von, „Reflexgesetze“, c. d., s. 37.

III. Závěr

1. Kategorie „formy“⁹⁹

Můžeme shrnout: kritika teorie reflexu a analýza několika příkladů ukazují, že aferentní sektor nervového systému by měl být pojímán jako pole sil, které vyjadřují současně vnitřní stav organismu i vlivy vnějších činitelů; tyto síly mají tendenci navzájem se vyvažovat podle jistých privilegovaných způsobů distribuce a nacházejí v pohyblivých částech těla k tomu vhodné pohyby. Tou měrou, jak jsou prováděny, tyto pohyby vyvolávají ve stavu aferentního systému změny, které pak samy zase vyvolávají nové pohyby. Tento dynamický a kruhový proces by takto zajišťoval pružnou regulaci, jaké máme zapotřebí, abychom vysvětlili skutečné chování.

Podali jsme podle Köhlera několik fyzikálních modelů takového procesu, a zejména model elektrický. Köhlerovi byly vyčítány tyto „dobrodružné fyziologické hypotézy“. To proto, že nebyly brány v tom smyslu, jak je chápe on. Nemyslí, že by několik analogií stačilo k tomu, aby bylo možno nervové fungování převést na proces elektrické distribuce. Podřizuje hypotézu soudu zkušenosti a nelpí speciálně na tomto modelu. Ukazuje se, že existují „fyzikální systémy“, jejichž vlastnosti jsou podobné těm, jež jsme rozpoznali u nervového systému: vyvíjejí se k určitému privilegovanému stavu rovnováhy, a mezi lokálními fenomény existuje kruhová závislost.¹⁰⁰ Kdybychom například přisuzovali vizuálnímu sektoru

⁹⁹ [Výraz „forma“ tu odpovídá německému pojmu „Gestalt“. – Pozn. překl.]

¹⁰⁰ „Množství energie schopné práce musí být pro systém bráný jako celek minimální a entropie maximální a ... vektory, jejichž seskupení tvoří tento systém, nesmějí v jednotlivých oblastech dostávat v každé části zvlášť hodnoty a polohy určené samy o sobě: je třeba, aby svým vzájemným seskupením a relativně k sobě navzájem vytvářely určitý trvalý útvar. Stav nebo dění v každém místě závisí tudíž v principu na podmínkách daných ve všech ostatních sektorech systému. – Jestliže naopak lze formulovat odděleně zákony (rovnovážného stavu) pro jednotlivé části fyzikálního komplexu, pak tyto

nervového systému povahu fyzikálního systému obecně,¹⁰¹ vysvětlil by se reflex fixace tak, jak jsme ho popsali. Nejde o to, riskovat nějakou hypotézu mezi jinými, nýbrž zavést určitou novou kategorii, kategorii „formy“, která má svoji aplikaci jak v oblasti anorganické, tak i organické, a která by dovolila nervovému systému předpokládat bez nějaké vitalistické hypotézy ony „transverzální funkce“, o kterých hovořil Wertheimer,¹⁰² a jejichž existenci pozorování potvrzuje. Neboť tyto „formy“ a speciálně fyzikální systémy se dají definovat jako celostní procesy, jejichž vlastnosti nejsou součtem vlastností, které by měly izolované části¹⁰³ – přesněji řečeno, jsou definovatelné jako celkové procesy, které mohou být jeden od druhého nerozlišitelné, zatímco jejich „části“, jestliže se srovnávají navzájem jednotlivě, se liší svou absolutní velikostí, jinak řečeno: lze je definovat jako transponovatelné celky.¹⁰⁴ Lze říci, že forma je všude tam, kde se modifikují vlastnosti systému každou změnou týkající se pouze jedné z jeho částí, a naopak se uchovávají, když se mění části všechny a zachovávají přitom mezi sebou stejný vztah. Tyto definice vyhovují nervovým fenoménům, poněvadž při nich, jak jsme viděli, ne každá část reakce může být vztažena k dílčí podmínce, a poněvadž existuje vzájemné působení a vnitřní spojení mezi aferentními podrážděními na jedné straně a motorickými impulzy na straně druhé, a konečně i mezi oběma skupinami podráždění a impulzů. Ať už bude osud Köhlerových modelů jakýkoli, analogie, na níž jsou založeny, existuje, a můžeme ji tedy považovat za prokázanou. Zbývá nám prozkoumat, co tvoří rozlišující znak fyzikálních forem a zda lze principiálně připustit redukci „fyziologických forem“ na „formy fyzikální“.

části nevytvářejí fyzikální systém, nýbrž takovým systémem je každá sama pro sebe.“ Köhler, W., *Die physischen Gestalten in Ruhe und im stationären Zustand, eine naturphilosophische Untersuchung*, c. d., s. XVI.

¹⁰¹ Tamtéž, s. XIX.

¹⁰² Wertheimer, M., „Experimentelle Studien über das Sehen von Bewegung“, c. d.

¹⁰³ Toto je první Ehrenfelsovo kritérium, srov. Köhler, W., *Die physischen Gestalten in Ruhe und im stationären Zustand, eine naturphilosophische Untersuchung*, c. d., s. 35–37.

¹⁰⁴ Druhé Ehrenfelsovo kritérium.

2. Je „forma“ zbytečná a redukuje se v dostatečně rozvinuté fyziologii nervová funkce na propojení vztahů fyzikálního typu?

Avšak je vskutku nutné zavádět nějakou novou kategorii k tomu, abychom pochopili nervové fenomény? Gestalttheorie zdůvodňuje pojem „forma“ kritikou „anatomického“ ducha ve fyziologii. Nebyla by nutnost tohoto pojmu poněkud méně evidentní ve „funkční“ fyziologii, která by zakládala nervové dráhy na momentálních spojeních, jako jsou ty, které se ustavují, bez ohledu na topografii, mezi rezonátory (P. Schiff, P. Weiss) nebo mezi synchronizovanými neurony (L. Lapique)? Lapique vytyčil problém uspořádání, jako již Sherrington sám,¹⁰⁵ v souvislosti s fenoménem iradiace. Jestliže podráždění přesahující určitý úd se přenáší, bez ohledu na blízkost motorických ovládnání, na ten úd, který v životě živočicha s prvním spolupracuje, pak není v této „volbě“ nic tajemného: jestliže jsou určité dráhy jako jediné přístupné podráždění, je tomu tak *proto*, že jsou momentálně¹⁰⁶ synchronizovány. Ale problém

¹⁰⁵ „Senzitivní nervová vlákna určité kožní oblasti, i kdyby šlo o oblast velmi malou, se rozdělují do několika kořenových svazků, ba dokonce i do dvou či tří blízko sebe umístěných kořenů, a vstupují takto do míchy naproti celé řadě motorických vláken, patřících stejně tak extenzorům jako flexorům. Aby se pozorovaný pohyb, šířící se od flexoru k flexoru, aniž kdy zasáhne nějaký extenzor, mohl uskutečnit, je tedy snad třeba předpokládat, ptá se [Sherrington], že senzitivní plantární vlákna vyhledávala v šedé hmotě míšni motorické buňky flexorů, přičemž by pečlivě ponechávala stranou motorické buňky ostatních svalů, zejména extenzorů?“ Lapique, L., „Physiologie générale du système nerveux“, c. d., kap. IV, s. 149.

¹⁰⁶ Vztah, o kterém hovoříme, skutečně není rigidní, a právě chronaxické spojení snadno vysvětluje jeho flexibilitu. Připomeňme si, že chronaxie izolovaného nervu (označovaná jako chronaxie konstituční) se modifikuje, když je nerv včleněn do nervového systému. „Nachází-li se nervový systém v normálním stavu, to znamená, když tvoří skutečně funkční systém, existují bezpochyby všude vzájemná působení tohoto druhu; konstituční chronaxie, chronaxie izolovaného neuronu, který je v klidu, je vystřídána chronaxií synchronizační, jež je regulovatelná podle rozmanitých vlivů.“ Lapique, L., „Physiologie générale du système nerveux“, c. d., kap. IV, s. 152. Speciálně (tamtéž): „Encefalon má reálně schopnost modifikovat periferní motorické chronaxie.“ Pojem inhibice se tím značně zjednodušil a zpřesnil: je to disjunkce nervových drah díky pouhé modifikaci chronaxie. Fenomény zbrzdění a inverze reflexu se dají snadno vyjádřit v témže jazyce.

je takto přesunut. Nyní jde o to, jak jsou v organismu vhodné synchronizace zajišťovány. Podle Lapiquea závisejí na faktorech periferních a na faktorech centrálních. Poloha úď může s redistribucí chronaxií vyvolat inverzi reflexu. První provedený pohyb nebo naopak překážky kladoucí odpor tomuto pohybu mohou díky těmto prostředkům dát podnět „úplné permutaci zapojených svalů“.¹⁰⁷ Nicméně je pravděpodobné, že tyto vztahy stejně jako ty, které se uplatňují při iradiaci, nejsou rigidní a neunikají jednou provždy „vládě“¹⁰⁸ encefalických center. Ale ani nasměrovávací schopnost těchto center není schopností absolutní. Autor pojímá celek nervových vodičů jako „funkční systém“.¹⁰⁹ Mozek se skládá z neuronů, které tak jako všechno ostatní, mohou měnit chronaxii díky působení neuronů sousedních a pod postupně se šířícím vlivem periferie. Chronaxie kortikálních motorických center bude tedy proměnlivá. Lze ji pozměnit tím, že část těla, která se promítá do příslušné zóny, se ohřeje nebo ochladí anebo je elektricky drážděna. Pro totéž centrum od jednoho okamžiku k druhému lze zjistit (Cardot) velice proměnlivé hodnoty chronaxie, které závisejí zejména na pneumogastrickém nervu a na aparátu štítné žlázy. Distribuce chronaxií a organizace nervových drah závisí tedy na encefalu; činnost, kterou encefal distribuuje chronaxie, je sama jen účinkem jistých periferních nebo vegetativních vlivů a v tomto smyslu vyplývá z předchozích synchronizací. „Schopnost nasměrovávání skrze modifikaci chronaxie, kterou připisujeme mozku, není antropomorfní představou skrytou za mechanismem, který pojímáme jako nástroj této schopnosti. Až zkoumání tohoto druhu dostatečně pokročí, tato schopnost bude muset automaticky vyplynout z mechanismu samého.“¹¹⁰ Jestliže však distribuce chronaxií a organizace nervových drah závisejí takto na četných podmínkách, jež jsou vzhledem k organismu zároveň vnitřní i vnější – jestliže centrum odkazuje na periferii a periferie na cen-

¹⁰⁷ Tamtéž, s. 151.

¹⁰⁸ Tamtéž.

¹⁰⁹ Tamtéž, s. 153.

¹¹⁰ Tamtéž.

trum, pak je třeba položit Lapiqueovi tutéž otázku, kterou on položil Sherringtonovi. To, co chronaxie vysvětluje, je integrace, totiž skutečnost, že „celek nervového ovládní je schopen vyvolávat reakce všech svalů těla, i když jsou podrážděny nejrůznější body periferie“.¹¹¹ Pak je však třeba pochopit, jak to, že ze všech těchto systémů možných spojení jsou obvykle realizovány pouze ty, které mají biologickou hodnotu – jak to, že kruhový vztah příčin a účinků vyúsťuje, abychom použili Lapiqueových výrazů, v „pohyb“, a nikoli v „konvulzivní křeč bez jakékoli účinnosti“.¹¹² Teorie chronaxie ozřejmuje, že vlastní funkci nervového systému je *organizování* nervových drah v každém okamžiku. Právě tím činí jen zřetelnějším, co zbývá vysvětlit. Proto, aby se zajistila taková distribuce chronaxií, která by vyvolávala pohyby, a ne křeče, nelze už počítat s žádnou anatomickou strukturou, s žádným stabilním dispozitivem, s žádným autonomním centrem. Není-li distribuce řízena žádnou topografií a je-li na druhé straně podřízena nekonečně proměnlivým podmínkám, jak lze pak chápat, že tato distribuce určuje relativně stabilní typické aktivity, vnímání konstantních objektů, pohyby, při nichž každé dílčí podráždění bere zřetel, aby se tak řeklo, na podráždění současná a podráždění pozdější, a konečně aktivity, které jsou takřikajíc modelovány situacemi, které je vyvolávají?

3. Forma a finalita. Pořadí jako deskriptivní kategorie

Avšak problémy „uspořádání“ lze odmítnout jako antropomorfické. Jestliže Gestalttheorie není „vitalistická“, zaváděla by nicméně antropomorfismus a finalitu jak do fyziky, tak do fyziologie, už jen proto, že do fenoménů promítá lidské normy a předpokládá „orientované“ či „uspořádané“ procesy. Je zcela jasné, že když hovoříme o odpovědi „adaptované“ na podnět nebo o „koherentním“ sledu pohybů, vyjadřujeme vztahy myšlené naším duchem, srovnání,

¹¹¹ Tamtéž, s. 148.

¹¹² Tamtéž.

kteřé tento duch provádí mezi „smyslem“ podnětu a „smyslem“ reakce, mezi „celkovým smyslem“ odpovědi a dílčími pohyby, z nichž se skládá. Tyto vztahy smyslu, kterými definujeme řád, vyplývají právě z naší vlastní organizace. Není je tudíž třeba vysvětlovat zvláštními principy. Jestliže řád definujeme formálními způsoby, pouhou statistickou četností, pak skutečnost, že v každém organismu existují „privilegované způsoby chování“ – to znamená častější, než by se dalo očekávat, když by se braly v úvahu jedna po druhé vnější a vnitřní podmínky chování –, nevyžaduje už sama žádné zvláštní vysvětlení. Neboť „četnost“ je rovněž konstatování našeho ducha, ve věcech existují jen jednotlivé události, které je třeba vysvětlovat pokaždé speciálními příčinami. Neexistuje tudíž žádný důvod ptát se, co řídí chronaxický mechanismus a orientuje jej směrem k „uspořádaným“ pohybům. Jakmile takové pohyby produkuje, pak je tomu tak proto, že se setkaly podmínky k tomu nutné. Pokud se neobjeví nemoc nebo emoce se svými „deorganizujícími reakcemi“, znamená to právě, že za daných podmínek možné nejsou. A jestliže se uchovává uspořádané chování, je tomu tak proto, že je jediné možné. Je zbytečné předpokládat „schopnost nasměrování“, která by „se skrývala za“ mozgovými mechanismy, jimiž se realizuje, a problém uspořádání nemá smysl, jestliže z něho vytváříme jakýsi druhý problém kauzality. – Znamená to snad, že když není příčinou, schopnost nasměrování je účinkem, nebo, jak opět říká Lapicque, „automatickým výsledkem“ mechanismu samého? Fungování nervového systému by mohlo být při dostatečně pokročilém stavu vědy rekonstruováno kus po kuse od jednoho lokálního fenoménu k druhému. Chronaxická analýza by mohla být doplněna syntézou. Ale tato reálná syntéza je nemyšlitelná. Jestliže vyjdeme jako od reality existující o sobě od obrazu, který poskytuje chronaxická analýza o nervovém fungování, máme před sebou subordinální chronaxie, které závisejí jedna na druhé bez konce a bez přerušení, a protože každá z nich v uvažovaném okamžiku předpokládá všechny ostatní, které opět předpokládají ji, geneze celku skládáním částí je fiktivní. Rozlamuje libovolně řetěz vzájemných determinací. Není to stejný případ jako u termostatu, kde *jedna určitá* změna vnitřní teploty předpokládá jednu polohu regulačního ventilu, jež sama

zase předpokládá *jeden určitý* stav vnitřní teploty, aniž by kdy *ten-týž* fenomén byl zároveň podmiňující a podmíněný ve vztahu k témuž fenoménu. Naopak každá chronaxie je jen jedním aspektem celého procesu, jen dik abstrakci je pojímána jako lokální událost, a v nervovém systému existují pouze globální události. I když se zdá, že určitý sektor systému funguje „na vlastní vrub“ – když například významné variace v tepelných nebo interoceptivních podrážděních ponechávají téměř nedotčený reflex mrkání –, koncepcí chronaxie ukazuje, že tato izolace je funkční, že se zakládá na určitém počtu chronaxických disjunkcí a musí být integrována do konstelace chronaxií v celku systému. Jednota nervového fungování je jeho objektivním rysem, a takovým objektivním rysem je pak obzvláště ona jednota vzájemné determinace, která toto fungování odlišuje od fenoménů pouze cirkulárních. Tato jednota je rozlomena, jestliže ji pojímáme jako „výsledek“, to znamená, když ji odvozujeme z mnohosti lokálních fenoménů, jíž je imanentní. Ostatně právě tím činíme nevyhnutelným návrat k nějakému vnějšímu „principu uspořádání“, jak jej u Lapicquea samého vyjadřuje termín „*dominance*“ encefalických center. Obraz nervového fungování, který poskytuje provedená chronaxická analýza, nemůže být tudíž pojímán jako o sobě jsoucí realita, ani nemůže být oddělován od procesu, jímž se chronaxie vzájemně determinují. Právě tuto autodistribuci vyjadřuje pojem formy. Nejde o nějakou druhou kauzalitu, která by měla korigovat mechanismus: tuto námitku by bylo možno adresovat právě teorii koordinačních center. Pojem formy vyjadřuje pouze deskriptivní vlastnosti jistých přírodních celků. Je pravdou, že umožňuje použití finalistického slovníku. Avšak tato možnost sama je založena v povaze nervových fenoménů, vyjadřuje typ jednoty, který ztělesňují. „Privilegované“ způsoby chování definují organismus zrovna tak objektivně, jako to může dělat chronaxická analýza, jestliže se, jak je to třeba učinit, vzdáme mechanistického realismu zároveň s realismem finalistickým, to znamená všech forem kauzálního myšlení.

Kapitola II

VYŠŠÍ ZPŮSOBY CHOVÁNÍ

I. Pavlovova reflexologie a její postuláty

Reflexologie předpokládá popis chování. Fyzikálně-chemická analýza a analýza chování ve fyziologii

Analýza perceptivního chování se zprvu rozvinula jako doplněk a rozšíření teorie reflexu.¹¹³ Problémem, který si Pavlov položil, je to, jak může organismus vstoupit ve vztah s prostředím mnohem širším a bohatším, než je to, které bezprostředně působí formou fyzikálních a chemických podnětů na jeho smyslová zakončení. Ale tohoto rozšíření prostředí se dosahuje přenosem účinku přirozených podráždění na nové podněty: jde jen o zmožnění oněch ovládacích mechanismů, na nichž závisejí naše vrozené reakce, a zejména o jejich seskupení v řetězce automatických reakcí. Chování má být vždy vysvětleno součtem proprioceptivních a exteroceptivních podnětů přítomných v každém okamžiku (přičemž se bere zřetel na schopnosti, které jim propůjčuje podmiňování). Podstata nervové aktivity zůstává tatáž: je to proces, který se dá rozložit v reálné části.¹¹⁴

Protože „situace“ zůstává mozaikou fyzikálních a chemických podráždění a protože nové spoje vyplývají z faktických styčností, které se v ní vyskytují, budou se zpočátku ustavovat bez výběru, ve všech směrech, a vývoj bude pro Pavlova, tak jako proces učení se pro psychologický empirismus, spočívat v řadě kompenzova-

¹¹³ „...vrozené reflexy pro živočišný život nejsou dostatečné. Každodenní život vyžaduje přesnější, speciálnější vztahy živočicha s okolním světem ... věci probíhají takto: velký počet přírodních činitelů dává svou přítomností signál ... relativně méně četným činitelům podmiňujícím vrozené reflexy. Tímto způsobem může být dosažena přesná a jemná rovnováha organismu s okolním světem. Nazval jsem tuto aktivitu hemisfér aktivitou signalizační.“ Pavlov, I. P., *Leçons sur l'activité du cortex cérébral*, A. Legrand, Paris 1929.

¹¹⁴ „Tato signalizace,“ pokračuje Pavlov, „má všechny charakteristické rysy nervového aktu označeného jako reflex. Budeme nazývat tyto získané reflexy podmíněnými či reflexy styčností.“ Tamtéž.

ných omylů. Každý podnět, který působí na organismus současně s nějakým podnětem nepodmíněným, má tendenci převzít jeho reflexogenní schopnosti¹¹⁵ (zákon iradiace). Tím by byl dán synkretický styl dětských a zvířecích reakcí. Podmíněný podnět by dokonce mohl po určitou dobu předat něco ze své schopnosti libovolnému podnětu, který nikdy nebyl asociován s podnětem nepodmíněným. Tento první zákon však nepostačuje k vysvětlení toho, jak jsou způsoby našeho chování přizpůsobeny podstatným aspektům nějaké situace. Je třeba, aby mezi možnými podmíněnými podněty došlo k selekci a aby se reflex „koncentroval“.¹¹⁶ Jsme tedy dovedeni k tomu, abychom koncipovali určitou protisílu, která bude účinky iradiace korigovat a zabráni tomu, aby libovolný podnět vyvolal kteroukoli z oněch reakcí, s nimiž byl asociován. To je inhibice, která tedy bude u Pavlova chápána jako pozitivní proces schopný vykompenzovat neuspořádané účinky iradiace.

Máme například určitý zvuk Z,¹¹⁷ který nebyl nikdy asociován s masovým práškem a který je několikrát opakovaně prezentován současně se světelným podnětem S, jenž se stal podmíněným podnětem žaludeční sekrece. Tento zvuk získává zpočátku iradiací určitou slabou reflexogenní schopnost, brzy ji ale ztrácí: podnět asociovaný s podmíněným podnětem, když ten není spojen s podnětem absolutním, se stává inhibitorem (podmíněná inhibice). Zvuk měl už ostatně i při svém prvním vystoupení tak jako každý nový podnět, který se vmísí do navyké situace, určitou inhibiční schopnost (vnější inhibice). Rozhodující jsou účinky podmíněné inhibice, které nás speciálně zajímají: zvuk, který se stal díky podmíněné inhibici inhibitorem, nakonec reflex zcela zbrzdí, a když jsou světlo a zvuk prezentovány společně, žádnou žaludeční sekreci už nepozorujeme. Jestliže se k této skupině podnětů připojí tikání metronomu a nové seskupení se asociuje s masovým práškem, dochází k žaludeční sekre-

ci, avšak k sekreci slabé, o polovinu nižší oproti té, kterou na začátku pokusu vyvolával světelný podnět samotný. Je tomu tak proto, že nový podnět M má jako takový inhibiční účinek (vnější inhibice), který bude působit jak na excitační schopnost podnětu S, tak i na inhibiční schopnost podnětu Z. M by jako brzda brzdily mělo v tomto smyslu zvětšovat reflexogenní schopnost celku S + Z, kdyby současně nezmenšovalo reflexogenní schopnost podnětu S, jak to ukazuje kontrolní pokus, při němž M spojené pouze se světlem postačuje ke zredukování žaludeční sekrece, kterou je světlo schopné vyvolat. Jestliže však dále spojujeme všechny tři podněty s masovým práškem, dospějeme nakonec k následujícím výsledkům, kde číslice označují počet sebraných slinných kapek:

$$\begin{array}{lll} S = 10 & S + M = 10 & S + Z + M = 10 \\ & M = 4 & Z + M = 4 \\ & Z = 0 & S + Z = 0 \end{array}$$

Jestliže budeme chtít tento výsledek interpretovat v systému Pavlovem definovaných pojmů, budeme muset říci, že když je Z spojeno s M, inhibiční vliv už nemá, a že M, asociované často spolu s S a Z s masovým práškem, tak získalo určitou reflexogenní schopnost. Odtud výsledky: $M = 4$, $Z + M = 4$. Jestliže je však Z na druhé straně spojeno s S, které je velmi dobrým podnětem, získává znovu inhibiční schopnost, kterou už neprojevovalo ($S + Z = 0$). Všechno tedy probíhá tak, jako kdyby podnět M hrál roli, která není dosud formulovanými zákony předvídána – jako kdyby jeho přítomnost náhle změnila schopnost Z do té míry, že zatímco $Z + S$ je neúčinné, $M + Z + S$ vyprodukuje naopak deset slinných kapek. Nezdá se, že účinky určitého souboru podnětů by mohly být pojímány jako algebraický součet účinků příslušejících každému z nich individuálně. Tady se pak Pavlov odvolává na „jistý druh nervové rovnováhy, jejíž povahu nelze upřesnit“.¹¹⁸ Je pravda, že jsme dosud nenechali zasáhnout třetí zákon, který by mohl dovolit vyplnit eventuální rozestup mezi teorií a zkušeností. Až doposud nezávisela podnětující nebo inhibující schopnost na nervovém systému samém, nýbrž pouze na spojeních realizovaných pokusem, to znamená v podstatě na dění fyzikální přírody. I Pavlov nechává zasahovat „transverzální funkce“, ovšem ve zcela mechanické formě „vzájemné indukce“.¹¹⁹ každé podráždění v jednom bodě mozkové kůry vyvolá v sousedních bodech inhibici, a naopak. Tento nový zákon má za důsledek, že se výrazněji uplatní delimitace podrážděných a inhi-

¹¹⁵ Pawlov, I. P., *Die höchste Nerventätigkeit von Tieren*, Bergmann, München 1926, s. 311.

¹¹⁶ Drabovitch, W., „Les Réflexes conditionnés et la chronaxie“, *Revue philosophique*, 62, leden-únor 1937, s. 104.

¹¹⁷ Pavlov, I. P., *Les Réflexes conditionnels*, Alcan, Paris 1932, s. 78-87. Srov. Piéron, H., „Les Réflexes conditionnés“, in: G. Dumas (éd.), *Nouveau Traité de Psychologie*, II, Paris 1932, s. 35 n.

¹¹⁸ Pavlov, I. P., *Les Réflexes conditionnels*, s. 83, citováno H. Piéronem, „Les Réflexes conditionnés“, c. d., s. 35.

¹¹⁹ Pavlov, I. P., *Leçons sur l'activité du cortex cérébral*, c. d., s. 349 n.

bovaných zón v mozkové kůře a vykompenzovává tak důsledky prvních dvou zákonů.¹²⁰

Nutnost korigovat jeden zákon jiným zákonem, před nímž se Pavlov co chvíli ocitá, dokazuje zajisté, že neodhalil ústřední hledisko, z něhož by všechny fakty mohly být koordinovány. Když byl podnět S definován jako podmíněný podnět sekrece, podnět Z jako podmíněný inhibitor, podnět M konečně jako podmíněný kontrainhibitor, musela by reakce $S + Z + M$ být výsledkem reálné syntézy vycházející z vlastností každého z nich. Viděli jsme však právě, že toto vysvětlení ponechává určitý zbytek. Jestliže je podnět Z spojen s M, ztrácí svoji inhibiční schopnost, je-li však spojen s S, uchovává si ji. To znamená, že v obou „situacích“ $S + Z$ a $Z + M$ nehraje podnět Z stejnou roli nebo, jinými slovy, že to nejsou dva celky, v nichž by bylo možné nalézt společný prvek Z. Ale v té chvíli shledáváme, že onen popis chování, z něhož Pavlov vyšel, je již určitou teorií.¹²¹ Vychází se ze stanoviska, že v organismu určité komplexní podráždění obsahuje jako své reálné části ony procesy, které by byly spuštěny každým z elementárních podnětů, nebo také že každý dílčí podnět má určitou vlastní účinnost. Právě na základě tohoto postulátu se předpokládá, že S, které je, když je prezentováno samo, pozitivním podmíněným podnětem, si uchovává tutéž vlastní schopnost, i když je spojeno se Z. Protože nový soubor nevyvolává žádnou sekreci, bude tedy třeba připsat podnětu Z pozitivní inhibiční schopnost. Jestliže však $S + Z$ vstoupí do určitého širšího souboru, bude tentýž realistický postulat vyžadovat, abychom v případě seskupení $S + Z$ zachovali inhibiční schopnost, kterou má, když je samo. Korelativně bude pak třetí člen nového seskupení chápán jako kontrainhibitor, protože

¹²⁰ Inhibice má stejně jako podráždění tendenci k iradiaci v čase i v prostoru. Při překročení určité časové nebo prostorové vzdálenosti přenechává tento účinek místo účinku vzájemné indukce, která se rovněž uplatňuje v čase stejně jako v prostoru.

¹²¹ „Celý jazyk Pavlova i jeho žáků je už prostoupen teorií, a fakty by mohly být vyjádřeny jinými formami.“ Piéron, H., „Les Réflexes conditionnés“, c. d., s. 33.

seskupení $Z + S + M$ sekreci vyvolává. Představu inhibice pojaté jako pozitivní proces a s ní i ony obtíže, které jsme právě zmínili, činí nevyhnutelnou jen předem učiněné rozhodnutí pojímat celkové podráždění jako součet oněch podráždění, jež by vyvolal každý z dílčích podnětů. Ani sám Pavlov se však tohoto principu nemůže držet a viděli jsme, jak se pro vysvětlení účinků seskupení $M + Z$ odvolává na zákon nervové rovnováhy, který nijak neupřesňuje. Sám tedy naznačuje, v jakém smyslu musí být jeho analýza pozměněna. Daný objektivní podnět vyvolává v organismu různé účinky podle toho, jestli působí sám nebo současně s tím či oním dalším podnětem. Jestliže S vyvolává určitou reakci organismu, není k tomu, aby se vysvětlilo, že $S + Z$ ji nevyvolává, zapotřebí předpokládat u Z nějakou inhibiční schopnost. $S + Z$ není reflexogenní, protože připojení Z není pro organismus prostým součtem, byť i algebraickým. Nenechává přetrvávat podnět, který Z předcházela, a nahrazuje jej novou situací, jejíž součástí tento podnět už není. Stejným způsobem se seskupení $S + Z + M$ může spojením s masovým práškem stát reflexogenním, aniž by se tato vlastnost přenesla na seskupení $S + Z$, jež je pro organismus kvalitativně odlišné.¹²² To znamená, že skutečným podnětem je celek jako takový.¹²³ Bylo možné dát podmíněnou schopnost určité konstelaci podnětů, z nichž každý sám o sobě zůstal inhibujícím. Řada světlo - vysoký zvuk - nízký zvuk - dotek může být reflexogenní, zatímco řada světlo - nízký zvuk - vysoký zvuk - dotek reflexogenní není. Je možné docílit reakce na dva po sobě následující zvuky stejné výšky a nestejně intenzity, když intenzivnější zvuk následu-

¹²² Piéron, H., „Les Problèmes de la perception et de la psychophysiologie“, c. d., s. 6-7.

¹²³ Pavlov bezpochyby bral v úvahu synkretickou povahu dětských, a zejména zvířecích reakcí (zákon iradiace). Pavlovova iradiace je však jakousi drenáží, díky níž silné podráždění vtahuje do svých výstupních drah veškerá současná podráždění. Vysvětluje tudíž, že následně pak jakékoli z těchto podráždění může vyvolat zkoumanou reakci, nikoli ale to, že tato schopnost přísluší jistým určeným konstelacím (např. $S + Z + M$) a jedině jim ($S + Z + M + X$ není reflexogenní). Synkretické reakce odpovídají konfuzním celkům, zatímco pokusy zkoumající podmíněnost nás staví před reakce, jež jsou vázány na určitou přesnou strukturu.

je po méně intenzivním, zatímco v opačném pořadí tytéž zvuky žádný účinek nevyvolávají. Reakce přetrvává, jestliže se u těchto zvuků změní absolutní výška, pokud rozdíl jejich intenzit zůstává konstantní.¹²⁴ Jedna již starší práce¹²⁵ ukázala, že chobotnice, poté co si osvojila pozitivní reakci k velké nádrži, v níž nalézá svoji potravu, a zdánlivě inhibici ve vztahu k menší nádrži prezentované současně s první nádrží, vpluje nicméně do menší nádrže, když je jí prezentována samotná. Skutečným podnětem pro podmíněné reakce nejsou zvuk ani předmět pojmáné jako individuální danosti, ani soubor zvuků nebo předmětů pojmáných jako celky současně individuální a konfuzní, nýbrž je jim spíše distribuce zvuků v čase, jejich melodický sled, velikostní vztahy předmětů, obecně řečeno přesná struktura situace.

Teorie podmíněných reflexů zdaleka není věrným popisem chování, je to konstrukce inspirovaná atomistickými postuláty reálné analýzy. Přenáší do aktivity organismu způsoby členění, které odpovídají univerzu věcí, a v žádné míře nepředstavuje nutný nástroj vědeckého výzkumu.¹²⁶ Tyto postuláty lze snadno časově zařadit: patří staršímu období fyziologie a psychologie. Setkali bychom se s nimi znovu – a Pavlov sám tuto paralelu zmiňuje¹²⁷ –, kdybychom se pokoušeli analyzovat vnímání jako dané tím, co je v nitru. Když psychologové jako Helmholtz pojednávali o konstantnosti zdánlivé velikosti předmětů, předpokládali, že nám nějaký nevědomý úsudek dovoluje za obrazem, jehož velikost se v závislosti na vzdálenosti mění, nalézt skutečnou velikost. Pavlov navrhuje, aby se předpokládalo, že sítnicová podráždění vyvolaná stejným předmětem v různých vzdálenostech se stala podmíněnými podněty motorických reakcí hmatání, jak jsou prováděny,

když je objekt ve vzdálenosti dovolující dotknout se ho. Postup myšlení je v obou případech stejný. Nejprve se předpokládá, že pro každý vjem předmětu, jehož vzdálenost se mění, jsou „ve“ vědomí dány jednotlivé obrazy různé velikosti nebo v organismu nesouměřitelné fyziologické procesy. Problémem je pak nalézt v určité intelektuální operaci nebo v nějakém asociativním spojení prostředek, jak tyto psychické nebo fyziologické jednotliviny opět převést v jednotu. Tato otázka by se však takto nekladla a o těchto řešeních by se nemuselo uvažovat, kdyby se nezačalo tím, že se „psychické obrazy“ téhož předmětu nebo fyziologické procesy, jež vyvolává v nervovém systému, pojmu jako oddělené reality –, kdyby byla v psychologii a ve fyziologii jako řídicí pojem zvolena struktura, a nikoli atom.¹²⁸

Může se zdát překvapující, že Pavlov, který byl rozhodnut založit vědu o chování, a aby přitom zůstal co nejbliže faktům, připustit jen fyziologická vysvětlení,¹²⁹ zavedl nicméně do svého výzkumu postuláty staré psychologie. Je to tím, že ve skutečnosti ani u něho, ani nikde jinde fyziologické vysvětlení nemůže mít přímou formu. Pokud se týká Pavlova, libovolnost jeho fyziologických schémat není příliš patrná na onom jednoduchém příkladu, který nám posloužil k tomu, abychom je popsali. Stane se ale zjevnou, když je konfrontujeme s určitými komplexními způsoby chování, na něž se je Pavlov sám pokouší aplikovat.

U psů podrobených opakovaným pokusům pozoruje překvapivé způsoby chování.¹³⁰ Jakmile je zaveden aparát, který umožňuje sbírat sekre-

¹²⁴ Piéron, H., „Les Réflexes conditionnés“, c. d., s. 28.

¹²⁵ Piéron, H., „Contribution à la Psychologie du Poulpe, la mémoire sensorielle“, *Année Psychologique*, 20, 1914, s. 182–185. Srov. týž, „Les Problèmes de la perception et de la psychophysiologie“, c. d., s. 1.

¹²⁶ Piéron, H., „Les Problèmes de la perception et de la psychophysiologie“, c. d., s. 6.

¹²⁷ Pavlov, I. P., *Leçons sur l'activité du cortex cérébral*, c. d., s. 100–101, citováno H. Piéronem, „Les Réflexes conditionnés“, c. d., s. 34, pozn. 1.

¹²⁸ H. Piéron zmiňuje, že Pavlov prý byl po svém setkání s Köhlerem na Psychologickém kongresu v New Havenu v roce 1929 ochoten uznat specifickou roli komplexů a struktur.

¹²⁹ „...fyziologii hemisfér nemá pomáhat psychologie, nýbrž za základ přesné a vědecké analýzy subjektivního světa člověka musí naopak sloužit fyziologické studium těchto orgánů u zvířat.“ Pavlov, I. P., *Leçons sur l'activité du cortex cérébral*, c. d.

¹³⁰ Pawlov, I. P., *Ein Beitrag zur Physiologie des hypnotischen Zustandes beim Hunde* (spolupr. dr. Petrova), s. 183 n. Tuto práci diskutují Buytendijk, F. J. J., Plessner, H., „Die physiologische Erklärung des Verhaltens“, c. d., s. 160 n. Od nich přejímáme následující kritické výhrady.

ce, zvíře upadne do stavu srovnatelného s hypnózou. Je-li pes vystaven podmíněnému podnětu, odpovídá obvyklými sekrečními reakcemi, ale k motorickým reakcím naproti tomu nedochází. Je-li zvíře vystaveno nepodmíněnému podnětu (kus masa), nereaguje jako obvykle: jednou je slinná sekrece normální, ale neprobíhají žvýkací pohyby, jindy naopak pes žere potravu, ale slinná sekrece se dostaví až po deseti nebo dvaceti vteřinách. Prozkoumejme vysvětlení, jež Pavlov pro tento poslední případ podává. Vytvoření podmíněného reflexu pro něj spočívá v tom, že se ustaví spojení mezi kortikálním centrem, které přijímá podmíněný podnět, kortikálním centrem, které ovládá žvýkací pohyby, a subkortikálním centrem, na němž závisí alimentární reakce. Tato porucha chování bude tedy označena jako „disociace motorických a sekrečních reakcí“. Vůbec nepůjde o to, vřadit tuto poruchu do jejího biologického kontextu, aby se tak za těmito různými symptomy odhalila všeobecná změna chování.¹³¹ Aby se vyjádřily pozorované způsoby chování, řekne se, že sekreční centrum je inhibováno, zatímco motorické centrum inhibováno není. Ale tato selektivní inhibice má sama zapotřebí vysvětlení. Odtud pak dvě hypotézy, pro jejichž přijetí nemáme ovšem žádný důvod: Pavlov nejprve předpokládá celkovou inhibici mozku, která vyšla z bodů odpovídajících umělým podmíněným reflexům a rozšířila se na subkortikální centrum, jež ovládá slinné sekrece, a na kortikální motorické analyzáto-ry. Poté co zavedl předpoklad úplné inhibice, kterou žádné pozorování neodhaluje, Pavlov předpokládá, že spatření masa ponechává inhibici sekrečního centra zprvu nedotčenou a ruší inhibici centra motorického, které je, jak říká, mobilnější než centrum sekreční. Tato větší mobilita je předpokládána jen kvůli požadovanému zdůvodnění. Když ji Pavlov nechává hrát příslušnou roli, nijak fenomén *nevysvětluje*, pouze popisuje motorickými a fyziologickými termíny zrušení inhibice, které samo je jen předpokládáno, a „proces, který je sám o sobě problematický, přepisuje do jazyka ještě problematictějšího“.¹³² Když jsme právě hovořili o biologickém kontextu těchto poruch, naráželi jsme tím na negativistické způsoby chování, které Pavlov rovněž popisuje, ale pro něž hledá vysvětlení zvlášť: pes ve stavu hypnózy odvrátí hlavu, když je mu nabídnut kus masa, při prvním, při druhém nebo i při třetím předložení. Jakmile se pokrm dává pryč, otočí naopak hlavu ve směru misky a sleduje ji pohledem. V nejpříznivějších případech nakonec s velkou námahou otevře a zavře

¹³¹ Buytendijk, F. J. J., Plessner, H., „Die physiologische Erklärung des Verhaltens“, c. d., s. 164–165.

¹³² Tamtéž, s. 166.

tlamu, a inhibice zmizí. Aby tyto způsoby chování vysvětlil, Pavlov zavádí do hry komplikovaný systém podráždění, inhibicí a desinhibicí. Definuje nejprve stav hypnózy nebo inhibice jako „paradoxní“ fázi, v níž jsou prahy mozkových buněk sníženy natolik, že silný podnět se pak chová jako podnět příliš silný a vyvolá inhibici. Na druhé straně předpokládá, že motorické centrum zúčastněné na reakcích obsahuje určitý bod pozitivní inervace, který spouští pohyby směrem k masu, a bod negativní inervace, který naopak řídí pohyby abdukce. Když jsou přijaty tyto hypotézy, negativistické způsoby chování se vysvětlí takto: vizuální podráždění vyvolaná masem ústí na základě vytvořených podmínek v bodě pozitivní inervace, ale najdou jej v paradoxním stavu, a vyvolají tam tedy inhibici. Podle zákona vzájemné indukce vyvolá inhibice pozitivního bodu podráždění bodu negativního. Zvíře se od masa odvrátí. Když experimentátor maso oddálí, pozitivní bod, který až do této chvíle byl silně inhibován, přejde podle zákona vnitřní vzájemné indukce sám od sebe do stavu podráždění. Právě tak negativní bod podrážděný během první fáze přejde do stavu inhibice a má tendenci vyvolat vzájemnou indukci podráždění bodu pozitivního. Když ten je takto dvojnásobně podrážděn, vyvolá nejprve pohyby směrem k masu, když je maso oddalováno, a po jeho dvojím nebo trojím předložení normální motorický reflex, jímž je negativistický postoj ukončen.

Tyto příklady zřetelně ukazují rozestup, který existuje mezi pozorovatelným chováním a anatomicko-fyziologickými hypotézami, které je mají vysvětlit. Jestliže má slovo podmíněný reflex nějaký smysl, musí označovat relativně stabilní reakci spojenou s určitými podněty. Pozorování zvířat naopak ukazuje, že jejich reakce jsou proměnlivé, že se mohou disociovat, nebo dokonce převrátit v opak. Ale v pojmech inhibice a vzájemné indukce si Pavlov poskytl principy, které dovolují zaplnit všechny trhliny teorie, a zkonstruoval vysvětlení, jež ponechává pojem podmíněného reflexu nedotčený.¹³³ Mechanismus podráždění, inhibicí a desinhibicí, na nějž se Pavlov odvolává, vzbuzuje nutně dojem výpomoc-

¹³³ „Co bychom si pomysleli o fyzikovi, jenž by byl přesvědčen o existenci éteru, a provedl by proto tak jako Michelson pokusy, aby ji prokázal, a negativní výsledek pokusu by pak chtěl vysvětlit nějakou zvláštní vlastností éteru nebo protisílou, která ruší jeho účinek?“ Buytendijk, F. J. J., Plessner, H., „Die physiologische Erklärung des Verhaltens“, c. d., s. 167.

ného prostředku, který má zamaskovat nesoulad mezi teorií a zkušeností, pokud právě se nám nedostane informace o procesech mozkové fyziologie odjinud. Teorie, která bez experimentální opory předpokládá síly protikladného směru, uniká zřejmě vyvrácení zkušeností, protože může vždy v určitém bodě vzít na pomoc jeden z obou principů, když druhý selže. Ze stejného důvodu nepřipouští ani žádné experimentální potvrzení. Pavlovovy kategorie neodpovídají zdaleka faktům, ale jsou jim vnuceny. Termíny podráždění, inhibice a desinhibice označují ve svém vlastním smyslu určité deskriptivní aspekty chování, které nám dává poznat naše vnitřní a vnější zkušenost. Naproti tomu inhibice, jak ji definuje Pavlov – to znamená jako pozitivní nervový proces spuštěný určitými podněty –, je fyzikálně-mechanistickým symbolem, který si nemůže činit nárok na stejnou výsadu evidence.¹³⁴ Protože Pavlov přenesl deskriptivní pojmy nalezené při pozorování chování přímo do centrálního nervového systému, mohl se domnívat, že používá fyziologickou metodu. Ve skutečnosti jde o fyziologii imaginární, a nemůže tomu ani být jinak. Neboť fyziologická metoda, v níž se zdánlivě uplatňuje nejlepší vědecký duch, je ve skutečnosti právě tou metodou, která dává nejvíce místa dohadům a jejíž postup je ze všech metod nejméně přímý. Ve smyslu výrazu „fyziologický fakt“ tkví jistá dvojnáčnost.¹³⁵ Je používán hned k označení fenoménů v mozku přímo pozorovaných, hned zase obecněji k označení těch, které na základě analýzy chování předpokládáme za akce zvířete nebo člověka. A na „fyziologický fakt“ v druhém smyslu slova je přenášena výsada objektivity, kterou má pouze ve smyslu prvním, a to na základě určitého realistického předsudku. Kdybychom přesně znali ony fyziologické fenomény, jejichž sídlem je nervový systém, bylo by na místě řídit se při analýze chování podle nich. Ale toho, co bezprostředně víme o nervovém fungování, je ve skutečnosti velmi málo. Právem se můžeme tázat, zda objektivita ve fyziologickém poznání je totožná s metodami

¹³⁴ Tamtéž, s. 166.

¹³⁵ Goldstein, K., „Die Lokalisation in der Großhirnrinde nach den Erfahrungen am kranken Menschen“, in: A. Bethe a kol. (eds.), *Handbuch der normalen und pathologischen Physiologie*, c. d., s. 639.

fyzikálního a chemického měření.¹³⁶ Použití fyzikálních a chemických dráždění a chronaximetrická měření nám dovolují konstatovat určité účinky nervové aktivity ve stanovených podmínkách, jež jsou ostatně dost odlišné od podmínek jejího normálního fungování. Není jisté, že nervová funkce může takto být dostatečně charakterizována. Při současném stavu našich znalostí je tomu v každém případě tak, že ať zkoumáme organismus pozorováním chování nebo měřením reakcí, které v něm vyvolávají určitá fyzikální a chemická agens, postihneme vždy pouze projevy nervové funkce, a oba postupy jsou stejně nepřímé. V obou případech je stejně nutné užívat úsudků. V této situaci jsou rizika omylu tím menší, čím více jsme si vědomi nepřímé povahy fyziologického poznání, a dá se tudíž předpokládat, že maximální jsou u těch, kdo si jako Pavlov činí nárok na to, že vycházejí z fyziologie. Protože z ní ve skutečnosti nikdo vycházet nemůže, začíná Pavlov – navzdory svým vlastním principům – studiem chování, popisem reakcí organismu za určitých situací, a protože si není dostatečně vědom konstruktivní povahy fyziologie, zakládá ji na nejméně obhajitelných postulátech staré psychologie. Metoda vědomě psychologická a deskriptivní by poskytovala více záruk.

Zbývá nám tyto principiální kritiky zdůvodnit a rozvinout určitou koncepcí tím, že budeme analyzovat některé výsledky moderních výzkumů, které se týkají centrálního nervového fungování a vývoje chování.

¹³⁶ Goldstein, K., *Der Aufbau des Organismus*, c. d., kap. III, Exkurs, s. 81–86. Srov. Buytendijk, F. J. J., Plessner, H., „Die physiologische Erklärung des Verhaltens“, c. d., s. 163: „Jestliže se řekne: podráždění je modifikace povrchového napětí nervové buňky, nejenže se tímto způsobem nic nezískalo, pokud jde o porozumění fenoménu samému, ale ztrácí se navíc ze zřetele podráždění jako fyziologický fenomén. Přesně tak jako definice, která činí ze zvuku vibrací vzduchu, umožňuje sice fyzikální akustiku, ale uzavírá přístup k bezprostřednosti, a tím k teorii hudby.“

II. „Centrální sektor“ chování a problém lokalizací

1. Obecně přijímané výsledky v problému lokalizací

Atomistické postuláty, které Pavlova nutí pojímat komplexní podráždění jako souhrn podráždění jednoduchých, vylučují z neurofyziologie pojem receptivní koordinace. Model nervové činnosti se hledá v „elementárním“ procesu, který asociuje jednoduchou reakci s určitým izolovaným procesem. Protože mezi obojím existuje bod za bodem korespondence, badatel si představuje fyziologický substrát reakce ve formě spojení (nebo disjunkcí) a na mapě mozku zakresluje body, kam podráždění přichází, přičemž konstatované pozitivní nebo negativní reakce nacházejí své vyjádření v pozitivních a negativních bodech inervace. Jestliže se přejde ke komplexnějším reakcím, budou se v úrovni těchto bodů spolu scházet navzájem si konkurující podněty. Jejich získané schopnosti se však budou spolu kombinovat jen formou algebraického součtu a jejich spojení může reakci ovládanou inervačním bodem jediné připustit nebo zakázat, zesílit nebo zeslabit, ale nikoli *kvalitativně změnit*.¹³⁷ Stejným způsobem vylučuje Pavlova fyziologie i myšlenku motorické koordinace. Podráždění nebo inhibice inervačních bodů, o níž jsme právě mluvili, závisí ovšem na tom, co se děje ve zbytku kůry; vzájemná indukce a propioceptivní podmíněnost určité reakce reakcí předcházející jsou zajisté „transverzálními funkcemi“. Jestliže však vzájemná indukce dává nějakému lokálnímu fenoménu schopnost inhibovat fenomén jiný, nedovoluje mu nicméně změnit jej kvalitativně, neposkytuje tedy nástroj pro pružnou reakci. Podmíněnost určité reakce reakcí předcházející dovoluje sice pochopit, že reálné fragmenty chování se mohou

¹³⁷ I v samotné Pavlovově škole poukázal Ivanov-Smolenskij na nutnost určitého procesu kortikální integrace při recepci podnětů (citováno H. Piéronem, „Les Réflexes conditionnés“, c. d., s. 34).

navzájem úzce spojovat nebo rozpojovat, nemůže ale umožnit vzájemné přizpůsobení jednotlivých částí a rytmickou organizaci, které jsou například u verbálního chování tak nápadné. „Dík faktu, že oba procesy (podráždění a inhibice) se v bdělém stavu navzájem limitují, vytváří se v mozkových hemisférách rozsáhlá mozaika, kde se vedle sebe nacházejí na jedné straně podrážděné body a na druhé straně body inhibované a v dočasném stavu spánku. Přítomnost těchto promíšených bodů, hned podrážděných a hned zase spících, určuje veškeré chování živočicha.“¹³⁸ Stejně jako v někdejší koncepci lokalizací tvoří nervové fenomény určitou mozaiku a nervová aktivita nikdy není autonomním procesem distribuce. Teorii podmíněných reflexů je třeba stejně jako klasické teorie reflexů položit Buytendijkovu otázku: máme u nervových fenoménů ve skutečnosti „co dělat s funkcemi struktury nebo s funkčními strukturami“?¹³⁹ Pavlov předpokládá mezi podněty, centrálním nervovým systémem a chováním jakousi bodovou a jednoznačnou korespondenci. Zejména by měl nervový systém řídit chování působením, které by bylo srovnatelné s působením kormidla u lodi nebo volantu u automobilu:¹⁴⁰ řídicí orgán by vykonával jakési kvazimechanické působení a pro daný směr fungování by byla možná jen jediná pozice tohoto orgánu. Tato koncepce nervového fungování může být v každém případě aplikována jen na mozkovou kůru, kam se aferentní a eferentní nervová vlákna promítají bodově. Existence podmíněných motorických reakcí u ryb, které mozkovou kůru nemají, dokonce i u bezobratlých, ba i u prvoků,¹⁴¹ nasvědčuje tomu, že tyto reakce nejsou vázány na žádný speciální anatomický dispozitiv a že musí vyjadřovat určitou obecnou vlastnost nervových fenoménů nebo i fenoménů bio-

¹³⁸ Pavlov, I. P., *Die höchste Nerventätigkeit von Tieren*, c. d., s. 311, citováno Buytendijkem a Plessnerem, „Die physiologische Erklärung des Verhaltens“, c. d., s. 158.

¹³⁹ Buytendijk, F. J. J., Fischel, W., „Über die akustische Wahrnehmung des Hundes“, *Archives néerlandaises de physiologie*, XVIII, 1933, s. 267.

¹⁴⁰ Buytendijk, F. J. J., Plessner, H., „Die physiologische Erklärung des Verhaltens“, c. d., s. 163–164.

¹⁴¹ Piéron, H., „Les Réflexes conditionnés“, c. d., s. 35.

logických.¹⁴² Ale pokud jde o fungování mozkové kůry samé, ubírá se moderní fyziologie Pavlovovým směrem?

Ačkoliv diskuse zůstává stále otevřená, ať už jde o ohraničení toho či onoho centra nebo o definice duševních funkcí, které mají být v každém jednotlivém případě lokalizovány, zdá se, že bylo dosaženo shody¹⁴³ o smyslu lokalizací obecně, o významu místa v nervové substanci. Chtěli bychom formulovat některé ze získaných výsledků, protože nám dovolí poznat „centrální sektor“ chování a porozumět jeho vřazení do těla.

A. Analýza nemoci, poruchy struktury

1. I lokalizované poškození může vést ke strukturním poruchám, které se týkají celku chování, a analogické strukturní poruchy mohou být vyvolány poškozeními situovanými v různých oblastech mozkové kůry.

Stará teorie lokalizací podcenila dvě faktické nesnáze – tu, která se týká lokalizace poškození, a tu, která se týká lokalizace funkce –, na něž kladl důraz Monakov,¹⁴⁴ ale podcenila i třetí nesnáz, totiž jak definovat zkoumanou chorobu a odpovídající normální funkci, a tato nesnáz nemohla být překonána bez metodologické reflexe, bez určité teorie biologického poznání. Již dlouho se ví, že pro patologii je problémem vytvořit „nozologické jednotky“, odhalit základní poruchu, z níž vyplývá mnohost pozorovatelných symptomů. Ale v obecné patologii jsou někdy symptomy dány

¹⁴² Tamtéž.

¹⁴³ Srov. například shodné závěry H. Piérona (*Le Cerveau et la Pensée*, c. d.) a K. Goldsteina „Die Lokalisation in der Großhirnrinde“, c. d.

¹⁴⁴ Poškození se může rozšiřovat do oblastí velmi vzdálených oblastem, kde lze anatomicky zjistit. – Může znemožnit určitou funkci, aniž by bylo oprávněné tuto funkci lokalizovat v poškozených oblastech. Je zajisté třeba, aby specializované dráhy přiváděly do mozku podněty, které vyšly ze senzorických aparátů, nebo přenášely do svalů podněty odstředivé (srov. Goldstein, K., „Die Lokalisation in der Großhirnrinde“, c. d., s. 636). Existuje tedy zřejmě anatomická projekce periferie organismu do mozkové kůry. Nesmí se z toho však vyvozovat, že při fungování se údajná centra projekční zóny chovají jako autonomní řídicí centra. Anatomické rozlišování „projekce“ a „asociace“ nemá fyziologickou platnost. Týlní poškození způsobuje slepotu, ale to neznamená, že „vidíme“ týlním lalokem.

zcela jednoznačně: jde o masivní snížení schopností, organismus často přestává za všech okolností odpovídat na určité fyzikálně-chemické podněty, porucha postihuje určité reálné části chování. Nebo abychom to upřesnili, protože jsou narušeny základní adaptace na životní prostředí, postačují požadavky tohoto prostředí obvykle k tomu, aby se choroba odhalila a charakterizovala. Patologické chování bude tedy dosti často možné definovat reálnou analýzou vypočítávající reakce uchované a reakce, které vypadly. Aby se symptomy navzájem spojily a aby se vymezila nosologická jednotka, bude často možné odhalit reálné zřetězení principiálně pozorovatelných účinků a příčin, které vede od povrchových projevů k základní poruše. Tu bude tedy možné označit jako kauzální původ choroby, a i když narušuje fungování celého organismu, porucha má určité sídlo a může být na mapě těla lokalizována. – Když byla tato metoda reálné analýzy a kauzálního vysvětlení přenesena do psychické patologie, vedla k tomu, že afázie či obecněji různé agnózie byly definovány určitými vymezenými poruchami, nepřítomností určitých obsahů chování. Věřilo se, že i symptomatologie duševních chorob se může spokojit vymežovaním výpadků. Nebral se zřetel na to, že symptom je odpovědí organismu na určitou otázku prostředí, a že se tak obraz symptomů mění spolu s otázkami, které jsou organismu kladeny.¹⁴⁵ Symptom vždy odpovídá určitému očekávání ducha, a má-li být signifikativní, je třeba, aby toto očekávání bylo přesné. Když lékař přejímal konfušní klasifikace, které jsou dány v řeči, tázal se pouze, zda nemocný může mluvit, rozumět, psát, číst. Psychologové sice upustili od pojmů „schopnost mluvit“ nebo „schopnost vzpomenout si“, ale omezili se pouze na to, že podávali jejich empiristické ekvivalenty, a konkrétní akt mluvení nebo reference k minulosti byl zredukován na vlastnění určitých specifických obsahů vědomí, „představ“ nebo „obrazů“. Afázie i amnézie měly tedy být rovnou definovány jako ztráta určitých souborů „psychických stavů“ nebo jako ztráta jejich kontroly. Lékaři bezděčně vydělovali v chování pacienta postiženého afázií to, co se dá interpretovat jako porucha verbálních obrazů. Jestliže se objevily i jiné symptomy, byly buď připisovány přidavným poškozením a odsouvány stranou jako něco, co narušuje „čistotu“ případu, anebo, protože pozorování nemocného téměř vždy přesahovalo teoretický rámec choroby, lékaři se snažili odvozovat rušivé symptomy z „primárních poruch“ – parafázií z psychické hluchoty, poruchy psaní ze zničení nebo z neúčinnosti „verbálních obrazů“.¹⁴⁶

¹⁴⁵ Goldstein, K., *Der Aufbau des Organismus*, c. d., s. 9–11.

¹⁴⁶ Tamtéž.

Tlak faktů a rozpory teorie přinutily psychologii a fyziologii uvědomit si postuláty, které je řídily při klasické koncepci lokalizací. Teorie verbálních obrazů byla stejně jako filosofie schopnosti současně realistická, protože analyzovala akty v reálné fragmenty, i abstraktní, protože je izolovala z jejich kontextu. Anatomický způsob myšlení se snažil realizovat nervové fungování ve viditelných spojích a v přesně vymezených oblastech. Moderní výzkumy postupují naopak metodou konkrétního popisu a ideální analýzy. Poškození mozkové kůry vedou jen zřídka k přesně ohraničeným poruchám, které by se týkaly izolovaně určitých částí normálního chování.¹⁴⁷ Organismus se obvykle nestává prostě a jednoduše nevnímavým pro určité sektory fyzikálně-chemického prostředí, neztrácí schopnost vykonávat *určitý počet pohybů*. Je známo, že jedinci trpící afázií nebo apraxií jsou určitých verbálních nebo reálných aktivit schopni nebo neschopni podle toho, zda jsou tyto aktivity vázány do konkrétního a afektivního kontextu, nebo jsou naopak „libovolné“. Pozorování při určitých amnestických afáziích ukazuje, že subjekt neztratil ve skutečnosti *slova*, jichž je v automatické řeči nadále schopen používat; ztratil schopnost *pojmenovávat*, protože při aktu pojmenování jsou objekt a slovo pojímány jako reprezentanti určité kategorie, jsou tedy nazírány z určitého „hlediska“ zvoleného tím, kdo pojmenovává, a protože u subjektu omezeného na konkrétní a bezprostřední zkušenost už tento „kategoriální postoj“ není možný.¹⁴⁸ Tím, co je nepřístupné, není tedy určitá zásoba pohybů, nýbrž určitý typ aktů, určitá úroveň aktivity. Je proto pochopitelné, že porucha se neomezuje na nějakou specifickou schopnost, ale objevuje se v proměnlivých stupních u všech schopností, jež vyžadují tentýž postoj nezávislosti na bezprostřed-

¹⁴⁷ Přesně ohraničené poruchy vystupují jen „v případě přesně vymezeného poškození drah, jež spojují mozkovou kůru s periferií, nebo při poškození oněch oblastí kůry, s nimiž jsou tyto dráhy v bezprostředním vztahu“ (Goldstein, K., „Die Lokalisation in der Großhirnrinde“, c. d., s. 631). Každé porovnání, ba i určité otřesy způsobují kromě přesně vymezených případků i obecné poruchy mozkového fungování (snížení úrovně úsilí, pozornosti, „nervového napětí“). Piéron, H., *Le Cerveau et la Pensée*, c. d., s. 54).

¹⁴⁸ Gelb, A., Goldstein, K., „Über Farbensamenamnesie“, *Psychologische Forschung*, 6, 1925, s. 127–186.

ní motivaci.¹⁴⁹ „Pokaždé, když je (nemocný) nucen opustit reálno, aby vstoupil do sféry toho, co je jen ‚možné‘ nebo ‚myšlené‘, dochází k nezdaru,“¹⁵⁰ a to ať jde o jednání, vnímání, vůli, cit nebo o řeč. Určitá specifická porucha bude tedy muset být vždy vázána do celkového chování a z tohoto hlediska se stává možným srovnání mezi obrazem afázie a obrazem jiných chorob. Všude jde v jisté míře o výpadek určité základní funkce, kterou Gelb a Goldstein označují jako „kategoriální postoj“, Head jako „schopnost symbolického výrazu“, Woerkom jako „funkci zprostředkování“ (*darstellende Funktion*).¹⁵¹ Protože chování nemocného zůstává mnohem těsněji než chování normálního jednotlivce upnuto ke konkrétním a bezprostředním vztahům prostředí, bude se základní porucha také moci definovat jako „neschopnost postihnout to, co je pro určitý proces základní“,¹⁵² anebo konečně i jako neschopnost zřetelně vyčlenit určitý myšlený nebo přehrávaný celek jako *figuru* na pozadí, které by bylo pojímáno jako lhostejné.¹⁵³ Patologická proměna probíhá ve směru k chování méně diferencovanému, méně organizovanému, více globálnímu, více amorfnímu.¹⁵⁴ – Při alexii se stává, že nemocný může přečíst svoje jméno jako slovo, ale nikoli jednotlivá písmena, z nichž se skládá; při motorické afázií zase, že může určitě slovo vyslovit, je-li vázáno do určitého verbálního

¹⁴⁹ Amnézie jmen barev je u Goldsteinem studovaného subjektu doprovázena poruchami schopnosti barvy rozřadit podle daného klasifikačního principu (jednou podle jasnosti, jindy podle základního barevného tónu). Je to tím, že tato operace, má-li být správně provedena, vyžaduje tentýž kategoriální postoj, jakého je třeba pro pojmenování objektu. Určitý vzorek musí být pojat jako reprezentant určité barevné kategorie. Nemocný naproti tomu může třídit jen podle konkrétních dojmů podobnosti, které se v něm spíše utvářejí, než aby je řídil. Třídí tedy bez jakéhokoli principu, a z toho vyplývá, že když je taktó vydán na pospas svým dojmům sounáležitosti, spojuje někdy dohromady vzorky, které jsou si podobné z hlediska jasnosti, a jindy neočekávané vzorky, které mají společný jen základní barevný tón, ať je daný pokyn jakýkoli. Gelb, A., Goldstein, K., „Über Farbensamenamnesie“, c. d., s. 149 n.

¹⁵⁰ Goldstein, K., *Der Aufbau des Organismus*, c. d., s. 18.

¹⁵¹ Tamtéž.

¹⁵² Tamtéž, s. 19; týž, „Die Lokalisation in der Großhirnrinde“, c. d., s. 666.

¹⁵³ Tamtéž.

¹⁵⁴ Goldstein, K., *Der Aufbau des Organismus*, c. d., s. 20.

celku, ale nikoli je-li izolované. Při hemiplegii zůstávají někdy možné celkové pohyby, „legato“, zatímco pohyby rozčleněné, „staccato“, jsou znemožněny.¹⁵⁵ Je jasné, že choroba tu nepostihuje přímo obsah chování, nýbrž jeho strukturu, a že tedy není něčím, co se *pozoruje*, nýbrž spíše něčím, co se *chápe*. Chování nemocného se neodvodí z chování normálního jedince pouhým odečtením určitých částí, představuje *kvalitativní* změnu, a určité úkony jsou selektivně narušeny právě v té míře, v jaké vyžadují postoj, jakého už subjekt není schopen. Zde se tedy objevuje nový druh analýzy, který už nespočívá v izolování prvků, nýbrž v pochopení celkového chování a jeho imanentního zákona. Choroba už není, tak jak by to odpovídalo běžné představě, jakoby nějakou věcí nebo silou, která by vyvolávala určité účinky; a zrovna tak patologické fungování není, jak by to odpovídalo přespříliš rozšířenému pojetí, homogenní s normálním fungováním. Je to nový význam chování, který je společný celé řadě symptomů, a vztah základní poruchy k symptomu už není vztahem příčiny k účinku, nýbrž spíše logickým vztahem principu k důsledku nebo významu ke znaku.

Gelbovy a Goldsteinovy práce velmi dobře osvětlují strukturální povahu poruch, které jsou důsledkem poškození mozkové kůry, a zdůvodňují myšlenku vzájemného porovnání různých mozkových onemocnění. Autoři zjišťují u pacienta zraněného ve válce (Schneider, označovaný v jejich pracích iniciálou) poruchy týkající se současně vizuálního vnímání, vizuálního rozpoznávání a vizuální vzpomínky¹⁵⁶ -, prostorovosti hmatových daností a hmatového rozpoznávání -, motoriky (nemocný není schopen začít nebo dokončit určitý pohyb se zavřenými očima)¹⁵⁷ -, konečně paměti, inteligence a řeči.¹⁵⁸ Klasické koncepce by u tohoto nemocného

opravňovaly diagnostikovat současně psychickou slepotu, astereognozii a poruchy inteligence při difuzních poškozeních různých částí mozku. Jedná se však o muže raněného ve válce, u něhož šlo, jak se zdá, o jediné zranění střepinou granátu, a nedotčenost elementární senzibility a elementární motoriky, normální obraz tělesného i duševního chování v praktickém životě činí ostatně hypotézu mnohočetných zranění jen málo pravděpodobnou. Poruchy jsou systematické povahy. Zdá se tedy, že tyto různé defekty není možné odvodit z jednoho z nich, například z poruchy vizuálního vnímání, která byla pozorována jako první, a již byla proto zprvu¹⁵⁹ přikládána zvláštní váha, kterou nemá. Zdá se, že veškeré defekty vyjadřují určité základní narušení chování: „Všude tam, kde bylo pro správnou reakci nutné mít určitou danost naráz jako učleněný celek, pacient selhal, zatímco když pro splnění jeho úkolu postačoval postupný proces, jednal pokaždé živě a šťastně.“¹⁶⁰ Máme tedy co činit se strukturální poruchou determinovanou přesně vymezeným poškozením. Tuto korelaci zpozoroval již Head,¹⁶¹ jenž v ní spatřoval obecný zákon nervového fungování.

Pozorování, které jsme právě shrnuli, srovnává Goldstein sám s pozorováními, jež zaznamenali jiní autoři a která se týkají nemocných trpících afázií. Nemocný, jež zkoumali Bouman a Grünbaum,¹⁶² vykazuje

„Seelenblinden“ von der Sprache aus“, *Psychologische Forschung*, 17, 1933, s. 1 n. - Všechna tato zkoumání byla prováděna na stejném subjektu S... buď Gelbem a Goldsteinem, nebo jejich žáky; pozorování nemocného - přijatého nejprve do domova pro osoby s poraněním mozku a později podrobovaného periodickým prohlídkám na klinice ve Frankfurtu nad Mohanem -, které trvalo řadu let a zaměřovalo se na veškeré aspekty jeho chování (včetně chování sexuálního: srov. Steinfeld, J. E., „Ein Beitrag zur Analyse der Sexualfunktion“, *Zeitschrift für die gesamte Neurologie und Psychiatrie*, 107, 1927, s. 172 n.), představuje jedinečný dokument. Obdivuhodných popisů podaných Gelbovou a Goldsteinovou školou, pokud jde o vztah, jež existují mezi specifickými poruchami vnímání a poruchami myšlení, použijeme ještě v jiné práci. Zde z těchto prací uvádíme jen to, co je nutné pro položení problému lokalizací a významu místa v nervové substanci.

¹⁵⁹ Gelb a Goldstein diagnostikovali ve své první práci (citované zde na s. 100, pozn. 155) „Gestaltblindheit“ čili slepotu pro tvary. Pozdější studie tuto diagnózu rozšiřují.

¹⁶⁰ Goldstein, K., „Die Lokalisation in der Großhirnrinde“, c. d., s. 665.

¹⁶¹ Head, H., „Speech and cerebral localisation“, *Brain*, 46, 1923, s. 355.

¹⁶² Bouman, L., Grünbaum, A. A., „Experimentell-psychologische Untersuchungen zur Aphasie und Paraphasie“, *Zeitschrift für die gesamte Neurologie und Psychiatrie*, 96, 1925, s. 481 n. - Srov. Goldstein, K., „Die Lokalisation in der Großhirnrinde“, c. d.

¹⁵⁵ Goldstein, K., „Die Lokalisation der Großhirnrinde“, c. d., s. 667.

¹⁵⁶ Gelb, A., Goldstein, K., *Psychologische Analysen...*, c. d., s. 1-142 (kap. I), Zur Psychologie des optischen Wahrnehmungs- und Erkennungsvorganges.

¹⁵⁷ Tamtéž, s. 157-250 (kap. II), Über den Einfluß des vollständigen Verlustes des optischen Vorstellungsvermögens auf das taktile Erkennen. - Srov. Goldstein, K., „Über der Abhängigkeit der Bewegungen von optischen Vorgängen“, *Monatschrift für Psychiatrie und Neurologie*, 54, 1923, s. 141-194.

¹⁵⁸ Gelb, A., Goldstein, K., *Psychologische Analysen...*, c. d.; Benary, V., „Studien zur Untersuchung der Intelligenz bei einem Fall von Seelenblindheit“, *Psychologische Forschung*, 2, 1922, s. 209; a Hocheimer, W., „Analyse eines

poruchy na první pohled dost odlišné od těch, které byly zjištěny u S... Gelbův a Goldsteinův nemocný někdy navzdory svým vizuálním poruchám rozpoznal určitý předmět podle určitých charakteristických detailů, například hrací kostku podle určitých černých bodů, které jsou na ní vyznačeny. Boumanův a Grünbaumův subjekt naproti tomu detaily nevnímá a tyto autoři z toho vyvozují, že mezi oběma případy není nic srovnatelného. Ve skutečnosti však, jestliže se stává, že na S... působí rušivé příliš přesné detaily (není například schopen rozpoznat ve špatně nakresleném kruhu „špatný kruh“), je tomu tak vždy proto, že jeho vnímání se nezaměřuje na to, co je podstatné; neschopnost odhlédnout od detailů a neschopnost jakýkoli detail vnímat jsou ve skutečnosti poruchami téže formy,¹⁶³ v obou případech má nemocný stejně daleko k organizovanému vnímání normálního jedince, který je schopen současně postihovat celky, aniž by se jevil konfuzně, a postřehovat detaily, pokud mají nějaký význam. U obou nemocných je patrný tentýž základní defekt „struktury figura a pozadí“. U S... nejsou detaily vybrány jako podstatné, nejsou vloženy do určitého celku – nejsou ve vlastním smyslu vnímané. Jestliže rozpoznává nějaký předmět podle jeho výšky a šířky, nejsou tyto vlastnosti postihovány přímo, nýbrž jsou rekonstituovány a vyvozovány z určitých konfuzních znaků.¹⁶⁴ Ve skutečnosti tedy existují mezi poruchami u Gelbova a Goldsteinova subjektu a u subjektu Boumanova a Grünbaumova jen povrchní rozdíly. U posledně uvedeného subjektu lze ostatně konstatovat poruchy pozornosti, myšlení, spontánní řeči, čtení, pojmenovávání a artikulace, které mají stejnou formu, a to formu podobnou jako poruchy S...: „Ve všech těchto oblastech psychický nebo psychomotorický proces je fixován v primitivní fázi vývoje, který směřuje od amorfního celkového dojmu k diferencovanější strukturaci (*Ausgestaltung*).“¹⁶⁵

Ještě průkaznější je srovnání mezi pozorováním Gelba a Goldsteina a Woerkomovým pozorováním pacienta postiženého afázií.¹⁶⁶ Rozdílnosti mezi oběma případy jsou evidentní: Woerkomův nemocný disponuje ve

vizuální oblasti mnohem lépe organizovanými danostmi, než jakými disponuje S..., u něhož se redukuje na barevné skvrny bez přesných obrysů a rozměrů. Naproti tomu S... mluví mnohem lépe než Woerkomův pacient, disponuje mnohem vyšším počtem výrazů a gramatická správnost je u něj konstantní. Tyto rozdíly – k nimž se budeme ještě muset vrátit v jedné příští pasáži – nesmějí zastírat rysy, které se u obou pozorování absolutně shodují. Oba pacienti jsou stejně neschopni provést nějaký úkon na pouhý slovní pokyn; aby se jim to zdařilo, musejí zaujmout odpovídající psychickou situaci (čehož S... dosahuje tím, že si opakuje příkaz, který mu byl dán). Jeden ani druhý nedokáže určit směr, odkud vychází určitý zvuk, aniž by orientoval v tomto směru svoje tělo. Jeden i druhý dokáže lokalizovat dotekem bolest na svém těle, ale oba jsou stejně neschopni přenést bod, kde se jejich ruka zastaví, na nějaké schéma. Woerkom zdůrazňoval nadřazenost S... v používání řeči a v zacházení s pojmy a defekty svého pacienta v této oblasti. Aby však byl stav S... v tomto ohledu přesně vyhodnocen, je třeba vzít v úvahu ony náhradní výkony, které u něho zastírají závažnost defektů. Bedlivé pozorování ve skutečnosti ukazuje, že například sčítání se u něho redukuje na manuální operaci, bez jakékoli představy čísel.¹⁶⁷ Pokud jde o řeč, ta není u S... navzdory zdání vůbec normální. Pacient nedokáže sledovat kázání nebo nějakou promluvu. Mluví plyně jen tehdy, když odpovídá na požadavky určité konkrétní situace, v každém jiném případě si své věty musí připravit předem. Aby přednesl slova nějaké písně, musí zaujmout postoj zpěváka. Větu, kterou pronesl, neumí rozčlenit ve slova, a naopak zase související, ale pauzou oddělená slova pro něj nikdy netvoří větu. Nedokáže hláskovat písmena nějakého slova, které dobře vyslovuje jako celek, ani je nedovede odděleně napsat, i když tímto slovem disponuje jako automatickým motorickým celkem. To ukazuje, do jaké míry je u něho řeč defektní, i když jeho defekty jsou obzvláště výrazné při nazírání simultánních celků.¹⁶⁸

Lashleyovy pokusy,¹⁶⁹ jež zopakoval Buytendijk, potvrzují tento popis chorobného chování při centrálních poškozeních mozkové kůry. Elementární pohyby, z nichž se „skládá“ chování krysy – akty chůze, skoku, vzprímeného postoje na zadních tlapkách – ani smyslové rozlišování, které je řídit, se nezdají být po kauterizaci centrální a frontální oblasti mozkové

¹⁶³ Je známo, že toto jsou charakteristické rysy dětského vnímání, které je současně synkretičtější a někdy v jednotlivostech přesnější než vnímání dospělého.

¹⁶⁴ Srov např. Gelb, A., Goldstein, K., *Psychologische Analysen...*, kap. I: Zur Psychologie des optischen Wahrnehmungs- und Erkennungsvorganges“, c. d., s. 69 n.

¹⁶⁵ Goldstein, K., „Die Lokalisation in der Großhirnrinde“, c. d., s. 668.

¹⁶⁶ Woerkom, W. van, „Über Störungen im Denken bei Aphasiepatienten“, *Monatsschrift für Psychiatrie und Neurologie*, 59, 1925, s. 256 n.

¹⁶⁷ Srov. Benary, V., „Studien zur Untersuchung der Intelligenz bei einem Fall von Seelenblindheit“, c. d., s. 209–297 a zvláště s. 222–224.

¹⁶⁸ Goldstein, K., „Die Lokalisation in der Großhirnrinde“, c. d., s. 670–672.

¹⁶⁹ Lashley, K. S., *Brain Mechanism and Intelligence*, Chicago 1929.

kůry narušeny. Zvíře je ale neobratné, všechny jeho pohyby jsou pomalé a toporné, zatímco v normálním stavu je živé a mrštné. Jestliže krysa má přejít po dřevěné lačce široké několik centimetrů, tlapka jí často uklouzne stranou, zvíře upadne, když se chce otočit nebo slézt. Všechno se děje tak, jako kdyby vjemy, „které v normálním stavu řídí pohyby, svými časovými a prostorovými vztahy, svou konfigurací už nemohly operované zvíře dostatečně určovat“.¹⁷⁰ Jeho pohyby už nejsou koordinované: vezme kousek sušenky, kousne ale do stonku ležícího vedle ní, uchopí potravu do zubů, ale neprovede současně tlapkami pohyby, které by byly nutné. Zatímco normální krysy se dost rychle naučí seběhnout po schůdkách proti světlu, aby se tak dostaly do svého hnízda, a po určitém zaváhání si navyknu nalézat své hnízdo pod schůdky postavenými v opačném směru, u operovaných krys trvá proces učení naproti tomu mnohem déle, a jakmile je jednou osvojen, nepřenáší se snadno na odlišnou situaci. Všechno se děje tak, jako kdyby chování operovaného zvířete už nebylo řízeno prostorovým vztahem schůdků k hnízdu, ale konkrétním celkem, do něhož je tato prostorová struktura jakoby zanořena. Zdravé krysy si v labyrintu ve tvaru T bez námahy navyknu volit cestu vpravo, která je dovede k jejich hnízdu, a rychle si také navyknu volit cestu vlevo, jestliže už na konci první cesty cíl nenajdou. Operované krysy naproti tomu setrvávají při osvojeném návyku i po šesti dnech a po pětadvaceti neúspěšných pokusech. Adaptace na pravou stranu u nich tedy není stejné povahy jako u krys normálních. Mohlo by se říci, že v případě operovaného zvířete cesta vpravo určuje směr chůze svými zvláštními konkrétními vlastnostmi, a že normální zvíře si osvoji naopak adaptaci vzhledem k určité typické struktuře, což vysvětluje, že tato adaptace se může snadno přenést na jinou situaci, která je od oné první materiálně odlišná. Krysy navyklé probíhat dlouhou cestu ve tvaru L, aby se dostaly k potravě, dají nakonec přednost jiné, kratší cestě, je-li na jejím konci vidět cíl. Operovaná zvířata naproti tomu dál používají delší cestu, jako kdyby prostorové vztahy předmětů pro ně přestaly být reflexogenní.¹⁷¹ Tato pozorování by se dala shrnout v tom smyslu, že operovaná krysa přestává podobně jako člověk s poraněným mozkiem řídit své chování

¹⁷⁰ Buytendijk, F. J. J., „An experimental investigation into the influence of cortical lesions on the behaviour of rats“, *Archives néerlandaises de physiologie*, XVII, 1932, s. 370–434. – Srov. týž, „Le Cerveau et l'intelligence“, c. d., s. 345–371.

¹⁷¹ Srov. Buytendijk, F. J. J., Fischel, W., „Strukturgemäßes Verhalten von Ratten“, *Archives néerlandaises de physiologie*, XVI, 1931, s. 55 n.

podle toho, co je v určité situaci podstatné a co se může opět najít v jiných analogických situacích.¹⁷² „Obecná porucha funkcí spočívá v redukováném vnímání¹⁷³ celků (*Gestalten*) a v redukované diferenciaci aktivit.“¹⁷⁴

Jak si podle tohoto popisu patologických fenoménů můžeme představit nervové fungování? Existence strukturních poruch svědčí o tom, že existuje obecná funkce organizace chování. Tato funkce by měla charakterizovat centrální oblast mozkové kůry, tu, která byla dlouho označována jako „oblast asociací“. Neměli bychom očekávat, že se tam nalezne množství anatomických dispozitivů, z nichž každý by byl odpovědný za určitý pohyb, ale spíše regulační systém schopný dát způsobům chování, které na něm závisejí, určité obecné rysy, že se tam naleznou celkové procesy, které napodobují, aby se tak řeklo, strukturální povahu nesnázi, jež jsme popsali. Zde je třeba, aby struktura měla přednost před obsahy, fyziologie před anatomii. Určité přesně vymezené poškození by zde působilo tak, že by přerušilo určité procesy, a nikoli vyřadilo určité orgány. Místo poškození by se uvnitř této centrální oblasti mohlo měnit, aniž by se znatelně změnil klinický obraz nemoci. Nervová substance by tu nebyla schránkou, v níž by byly uloženy nástroje těch či oněch reakcí, nýbrž dějištěm, kde se odehrává kvalitativně proměnlivý proces. A tato hypotéza je potvrzována fakty. Lashley¹⁷⁵ už poukázal na to, že účinek nějakého centrálního poškození, který, jak jsme viděli, spočívá v tom, že chování disociuje a narušuje

¹⁷² „Většina pozorovaných poruch je dokonale analogická změnám chování u lidských subjektů s kortikálními poškozeními, tak jak byly tyto změny popsány Grünbaumem, Goldsteinem, Headem a jinými.“ Buytendijk, F. J. J., „An experimental investigation into the influence of cortical lesions on the behaviour of rats“, c. d.

¹⁷³ Rozumí se samo sebou, že ve všem, co předchází, a to přes antropomorfní jazyk, kterého užíváme kvůli stručnosti, není u zvířete předpokládáno vědomí. Jde pouze o to, zaznamenat objektivně rozdíl mezi podněty schopnými působit na normální zvíře a na zvíře operované: v prvním případě je forma situací reflexogenní, v druhém případě jsou účinné jen individuální a materiální vlastnosti podnětů.

¹⁷⁴ Buytendijk, F. J. J., „An experimental investigation into the influence of cortical lesions on the behaviour of rats“, c. d.

¹⁷⁵ Lashley, K. S., *Brain Mechanism and Intelligence*, c. d.

jeho artikulaci, závisí na místě poškození mnohem méně než na jeho rozsahu. Defekty v případě centrálního poškození jsou příliš odlišné od defektů pozorovaných v případě poškození periferního, než aby se zde i tam dalo předpokládat fungování stejného typu: zvíře je po enukleaci schopné znovu se naučit pohybu v labyrintu po šesti chybných pokusech, zničení vizuální zóny mozkové kůry dovolí obnovit chybný návyk až po třech stech padesáti třech chybných pokusech.¹⁷⁶ Kdyby centrální oblasti nervového systému byly tak jako jeho receptorická zakončení jen svazkem autonomních vodičů, musely by poruchy vyvolané centrálním poškozením mít tentýž ráz jako poruchy periferního původu: musely by být zároveň selektivnější a méně trvalé než ty, jež ve skutečnosti pozorujeme, porucha učení se obecně by byla nemyslitelná. Ale obecná organizační funkce, o níž jsme mluvili, nesmí být uzavřena jen v nejcentrálnější oblasti kůry; musela by předpokládat integritu celku a excentrická poškození by ji mohla narušit. Asymetrická poškození u některých chobotnic přivodí kromě svých specifických účinků¹⁷⁷ obecné poruchy analogické poruchám, které způsobuje odnětí mozkových ganglií a části ganglií centrálních: neúplnost úkonu srovnatelnou s poruchami u člověka trpícího apraxií,¹⁷⁸ nedostačnou kooperací mezi oběma polovinami těla, nekoordinované pohyby ramen, zvýšení nebo snížení obecné dráždivosti, labilitu chování.¹⁷⁹ Analogické strukturní poruchy, s nimiž jsme se setkali u Goldsteinova pacienta a u pacienta Boumanova a Grünbaumova, odpovídají poškozením lokalizovaným v obou případech velmi rozdílně: v prvním případě jde pravděpodobně o jediné poškození způsobené střepinou granátu v extrakalkarinární oblasti, v druhém případě o levostranné frontální poškození.

¹⁷⁶ Lashley, K. S., „Cerebral control versus reflexology“, *Journal of Genetic Psychology*, 5, 1931 [?], s. 3.

¹⁷⁷ Postoj „nakřivo“ a pohyby křížem, asymetrické zbarvení zvířete v první době po operaci - obranná pozice s rameny staženými k sobě na jedné polovině těla. Buytendijk, F. J. J., „Das Verhalten von Octopus nach teilweiser Zerstörung des ‚Gehirns‘“, c. d., s. 24-70 a s. 55 n.

¹⁷⁸ Tamtéž, s. 52.

¹⁷⁹ Tamtéž, s. 53.

B. Globální fungování a fungování mozaikovitě

2. *Nervové fungování nelze nicméně pojímat jako globální proces, v němž by všechny části systému spolupůsobily stejnou měrou. Fungování není nikdy indiferentní vzhledem k substrátu, v němž se realizuje.*

Titíž autoři skutečně shodně uznávají, že lokalizace poškození takřkajíc určuje hlavní bod aplikace strukturálních poruch i jejich přednostní distribuci.¹⁸⁰ Poškozením zadní mozkové oblasti souseďící s optickým sektorem budou, tak jako u Schneidera, odpovídat defekty projevující se výrazně především v oblasti vnímání. Jestliže jsou poškození naproti tomu situována v přední mozkové oblasti, tak jako u pacienta Woerkomova, nebo v oblasti auditivní, postihují poruchy naopak speciálně řeč (psychická hluchota, afázie). V žádném případě nelze tedy veškeré způsoby chování uvádět do vztahu k jediné nediferencované aktivitě.¹⁸¹ Navzdory chvatným pozorováním válečné patologie je po destrukci určité specializované oblasti mozkové kůry sice možné pozorovat určité náhradní výkony,¹⁸² ale nikdy se nerestituují funkce.¹⁸³ Způsoby reorganizace a náhradní výkony, jež Goldstein popisuje, defekt maskují, aniž by jej odstranily.¹⁸⁴ S... zůstává stále neschopný postihnout vizuální celky a imitační pohyby, díky nimž se mu daří identifikovat je sledováním jejich hlavní linie, nezlepšují vizuální danosti jako takové. Naopak zase při taktilní agnózii vizuální formy přejímají funkci taktilních celků, aniž by je obnovovaly.¹⁸⁵ Slepá polovina

¹⁸⁰ Goldstein, K., „Die Lokalisation in der Großhirnrinde“, c. d., s. 672.

¹⁸¹ Goldstein vylučuje koncepci „difuzní aktivity mozkové kůry v jejím celku“ (tamtéž, s. 673). „Aktivita (různých sektorů kůry) přispívá k celku jistými určitými prvky“. (Tamtéž, s. 672). - Piéron odmírá tezi, „podle níž by mozek hrál v duševním fungování jen určitou banální roli jako rezervoár energie nebo nediferencovaný substrát“. (*Le Cerveau et la Pensée*, c. d., s. 55)

¹⁸² Piéron, H., *Le Cerveau et la Pensée*, c. d., s. 55.

¹⁸³ Goldstein, K., „Die Lokalisation in der Großhirnrinde“, c. d., s. 684 n.

¹⁸⁴ Tamtéž, s. 693.

¹⁸⁵ Tamtéž, s. 687.

sítnice zůstává u jedince postiženého hemianopsií slepá.¹⁸⁶ Jestliže efekt, který je pro organismus užitečný, zůstává stejný, představuje náhradní výkon nejčastěji určitou *okliku* a náhradní aktivita je svou povahou a ve svém původu od aktivity prvotní odlišná.¹⁸⁷ Pokud jde o údajné přejímání funkcí jedné hemisféry hemisférou druhou, bylo by něčím prokázáným jen tehdy, kdyby šlo o totální zničení první z nich a kdyby bylo možné s jistotou stanovit, že druhá hemisféra před poškozením na příslušných aktivitách v jakékoli míře nespolečně pracovala. Ale tato poslední podmínka nemůže být nikdy splněna, je-li pravda, jak mnoho faktů nasvědčuje,¹⁸⁸ že u dítěte pracují obě hemisféry společně, a že tedy upřednostnění jedné z nich u dospělého nevylučuje hypotézu o spolupráci druhé hemisféry.

Ale jak fungují samy specializované oblasti mozkové kůry? „Je nepochybné, že odlišně situovaná ohniska nevedou ke stejnému obrazu symptomů, že místo (poškození) má při utváření určitého obrazu symptomů podstatný význam. Celá otázka spočívá v tom, jaké povahy je tento význam a jakým způsobem poškození určitého místa způsobí, že se objeví určitý soubor symptomů.“¹⁸⁹ Fakty, které nutí předpokládat specializaci mozkových oblastí, nevylučují vztah těchto oblastí k celku *při fungování*. Autoři se shodují i v přesvědčení, že tyto oblasti nejsou specializované na recepci určitých obsahů, ale spíše na jejich strukturaci. Všechno vypadá tak, jako kdyby ani ony nebyly sídlem určitých autonomních dispozitivů, nýbrž působíštěm určité organizační aktivity, která je ovšem aplikována na určitý typ materiálů. Řekli jsme, že týlní poloha poško-

¹⁸⁶ Je pravda, že u pacienta trpícího hemianopsií přejala různé body neporušené kalkariny nové „prostorové hodnoty“ a nové hodnoty chromatické (srov. výše, s. 65) a na základě výstavby neměly žádnou určitou hodnotu. Za chvíli se ještě vrátíme k tomuto způsobu, jak se v mozku překrývá fungování mozaikové a fungování strukturální.

¹⁸⁷ Goldstein, K., „Die Lokalisation in der Großhirnrinde“, c. d., s. 686–687.

¹⁸⁸ Současná kontrakce obou horních údů, když elektrické podráždění by mělo ovlivnit jen jeden z nich, bezrozdílné používání obou rukou, výskyt afatických symptomů při poškození v ohnisku jedné nebo druhé hemisféry, následovaný rychlou restitucí.

¹⁸⁹ Goldstein, K., „Die Lokalisation in der Großhirnrinde“, c. d., s. 681.

zení vede u Gelbova a Goldsteinova pacienta k tomu, že u něho převažují poruchy vnímání, které si při analýze vynutily pozornost jako první.¹⁹⁰ Další zkoumání ukázala, že tím, co je u S... defektní, je obecněji simultánní nazření.¹⁹¹ Má se snad tato gnosická porucha vyvozovat z oné poruchy vnímání, která byla pozorována jako první? Stalo se snad simultánní nazření celků nesnadným *proto*, že jsou narušeny vizuální formy? Je snad vytvářeno z vizuálních forem podobně jako dům z kamenů? A je korelativně s tím celkové fungování mozkové kůry součtem fungování lokálních? Psychologický empirismus a fyziologický atomismus jdou spolu ruku v ruce. Fakta neskýtají žádný poukaz, který by mluvil v jejich prospěch. Protože existují náhradní výkony a protože postihování simultánních mnohostí se v případě, že je nemožné prostřednictvím vizuálních daností, uskutečňuje jakž takž pomocí postupných daností hmatu, není jako takové absolutně podmíněné existencí vizuálních forem, a nemůže tudíž být lokalizováno v poškozené týlní oblasti. Pravděpodobnější se stává opačná hypotéza: utváření vizuálních forem by u normálního jedince záviselo na obecné organizační funkci, která by u něho podmiňovala také existenci simultánních celků; přirozené fungování týlní oblasti mozkové kůry by vyžadovalo spolupráci její centrální oblasti. Na druhé straně jsme ale viděli, že náhradní výkony nikdy nejsou restitucemi, že chápání simultánních celků se v případě, že nejsou k dispozici vizuální obsahy, stává rudimentárním, a to nikoli proto, že by na nich záviselo tak, jako účinek závisí na příčině, nýbrž proto, že jediné ony mu dodávají adekvátní symbolismus a v tomto směru jsou nenahraditelnými pomocnými prostředky. Není tedy možné připsat konstituování vizuálních forem čistě jen týlní oblasti, jako kdyby ta nevyžadovala spolupráci centra, ani lokalizovat postihování simultánních celků v centrální aktivitě, jako kdyby za nic nevědělo speciálním materiálům optické zóny. Týlní poškození

¹⁹⁰ Srov. výše, s. 100; a Gelb, A., Goldstein, K., *Psychologische Analysen...*, kap. I: Zur Psychologie des optischen Wahrnehmungs- und Erkennungsvorganges, c. d.

¹⁹¹ Srov. výše, s. 102; Benary, V., „Studien zur Untersuchung der Intelligenz bei einem Fall von Seelenblindheit“, c. d., s. 290 n.

narušuje postihování simultánních celků tím, že odnímá centrální aktivitu její nejpřiměřenější nástroje. Stejně chápe vztahy mezi lokálními fungováními a fungováními centrálními i Piéron: týlní poškození vyvolávají poruchy vizuálního myšlení a levostranná poškození temporálně parietální vyvolávají poruchy verbálního myšlení.¹⁹² a to nikoli proto, že by tyto oblasti byly sídlem odpovídajících způsobů myšlení, nýbrž proto, že tyto způsoby v nich nalézají přednostně prostředky své realizace. „Způsoby myšlení, asociativní procesy se mohou uskutečňovat kolem určitého převládajícího smyslového jádra, přičemž se projevují rozdíly u různých jednotlivců a u daného jednotlivce za různých okolností.“¹⁹³

C. Smíšená koncepce lokalizací a funkční paralelismus

3. *Místo v nervové substanci má tedy dvojnásobný význam. Lze přijmout jen smíšenou koncepci lokalizací a funkční koncepci paralelismu.*

Určité způsoby chování závisejí na centrální kůře nikoli proto, že by sestávaly ze stejných elementárních pohybů, které by tam měly svá napojení nebo svá místa ovládnutí, ale proto, že mají stejnou strukturu, dají se zařadit pod stejnou ideu a jsou situovány na stejné lidské úrovni. Normální sexuální iniciativy a uvědomělé zacházení s čísly, v případě S... obojí stejně narušené, nemají společný žádný elementární pohyb, žádnou reálnou část a dají se srovnávat, a dokonce i definovat jen za pomoci určitých „antropomorfních“ predikátů: bude například možné říci, že oba dva způsoby chování jsou „adaptacemi na virtuálně“. Fungování v této centrální oblasti tedy nemůže být chápáno jako aktivace nějakých specializovaných mechanismů, z nichž každý by odpovídal určitému pohybu v prostoru, nýbrž jako globální aktivita, která je s to dávat materiálně rozdílným pohybům stejnou typickou formu, stejný hodnotový predikát, stejný význam. Centrální fungování by se neměnilo od

jednoho úkonu k druhému co do počtu zúčastněných dispozitivů, nýbrž tentýž substrát by fungoval zde i tam způsobem kvalitativně odlišným. Jestliže se jako „mozek“ označuje masa buněk a vodičů, pak by vyšší způsoby chování nebyly v mozku chápány v tomto smyslu *obsaženy*, pouze by na mozku závisely jako na funkční entitě. Jestliže se prostorem rozumí množství navzájem vnějších částí, nebyly by tyto způsoby chování v prostoru. Mozek si můžeme ovšem vždy představovat v prostoru definovaném vzájemnou exterioritou homogenních částí. Je však třeba vědět, že fyziologická realita mozku nemá možnou reprezentaci v tomto prostoru. Poškození v centrální oblasti kůry vyvolává pozorované účinky nikoli potud, že ty či ony buňky, ty či ony spoje ničí, nýbrž že narušuje určitý typ fungování nebo určitou úroveň chování. Ať jsou lokalizace daných poškození a jejich vývoj jakékoli, bude tedy možné pozorovat systematickou dezintegraci funkce. Tyto lokalizace jsou těmi, které byly označeny jménem „lokalizace vertikální“. - Na druhé straně je jasné, že na úrovni vodičů, které přinášejí do mozku hlášení přijatá smysly nebo rozdílejí na různé svaly patřičná podráždění, má každá část nervové tkáně za úkol zajišťovat „vztahy mezi organismem a určitou částí vnějšího světa“.¹⁹⁴ Každému bodu nervové substance a fenoménům, které v ní vznikají, odpovídá určitý bod vnímavých povrchových ploch nebo svalů a určitý vnější podnět nebo určitý pohyb v prostoru, přinejmenším určitá složka tělesného pohybu. Poškození na této úrovni budou mít za následek, že organismus přestane být vystaven vlivu určitých podnětů nebo že bude eliminována určitá zaso- ba pohybů, aniž by v tomto smyslovém nebo motorickém defektu bylo cokoli systematického. Různým vnímaným obsahům nebo různým vykonávaným pohybům zde odpovídá aktivace různých oblastí substrátu (lokalizace „horizontální“).¹⁹⁵ - Přispívají nicméně nervové vodiče při normálním fungování i mimo případ periferních poškození k celkovému chování něčím, co lze izolovaně

¹⁹² Piéron, H., *Le Cerveau et la Pensée*, c. d., s. 61-66.

¹⁹³ Tamtéž, s. 66-67.

¹⁹⁴ Goldstein, K., *Der Aufbau des Organismus*, c. d., s. 166.

¹⁹⁵ Goldsteinova koncepce, z níž zde mnoho přejímáme, se plně shoduje se závěry M. Ombredana. „O řeči se musí uvažovat současně ... v horizontální

určit? Nikoliv, protože, jak jsme viděli, jsou ve funkčním vztahu s centrem. Situace na receptorech elementárních podnětů neurčuje jednoznačně prostorové nebo kvalitativní vlastnosti odpovídajících vjemů, neboť ty už závisejí na konstelaci simultánních podnětů. A při poruchách elementárního vidění (barvy a světlo) se nesetkáme s deficitem, který by závisel na místě poškození, nýbrž se systematickou destrukcí vizuální funkce, která postupuje od vidění barev, jež je „integrovanejší“ a méně odolné, k vidění světla, které je méně integrované a odolnější. Uvnitř vizuální oblasti, která je definována jako „horizontální lokalizace“, přičemž je ovšem ve svém fungování spojena s centrem, je tedy třeba předpokládat ještě podržené lokalizace vertikální. A právě v tomto bodě není klasické rozlišování oblastí projekce a asociace uspokojivé. Lokální podráždění rozložená na povrchu receptorů podstupují po svém vstupu do specializovaných center mozkové kůry řadu strukturací, které je vyvazují z kontextu prostoročasových událostí, do nichž byly reálně vřazené, a uspořádávají je podle originálních dimenzí organické a lidské aktivity.

Zdá se, že se H. Piéron s ostatními autory na tomto smíšeném pojetí lokalizací shoduje, a aniž používá tohoto jazyka, popisuje řadu horizontálních lokalizací a lokalizací vertikálních, které se při nervovém fungování kříží. Připouští, že hmat ve vlastním slova smyslu a hmat hloubkový,

rovině senzoricích a motorických prvků, které se spojují, aby zajistily její fungování, a ve vertikální rovině stupňů komplexity a diferenciací vykonávaných vyjadřovacích operací. Ohnisková mozková destrukce může přivodit disociace v obou rovinách. To znamená, že vysvětlení afázie si nemůže činit nárok na racionální jednotu čistě psychologické teorie, ale že vedle úvah na úrovni inhibovaných vyjadřovacích operací musí předpokládat neredukovatelné empirické prvky, které jsou spjaty s prostorovými, každé logice se vymykajícími vztahy senzoricích a motorických aparátů, jejichž spojené fungování poskytuje řeči její materiální nástroje.“ („Le Langage“, *Revue philosophique*, 56, 1931, s. 217–271, 424–453 a s. 252). Budou tedy existovat všechny možné přechody mezi krajním případem amimie nebo anartrie, kde se deficit týká především určitých obsahů, a na opačném pólu případem globálního deficitu, který ponechává vnímání a využití konkrétních situací neporušené – podle toho, zda je poškození situováno na úrovni „mozkových zakončení senzoricích a vykonávajících aparátů“, nebo zda se jim vzdaluje a blíží se centru (tamtéž, s. 252–254).

citlivost na chlad a citlivost na teplo, „bolestná“ citlivost, citlivost kostní a konečně citlivost artromuskulární, které psychofyzilogická analýza navzájem odděluje a jejichž vodiče zůstávají odlišné na úrovni míšních nervů a příslušných mezistanic (*Le Cerveau et la Pensée*, s. 94–95), nemají v mozkové kůře odlišné reprezentace. Kortikální receptory odpovídají různým oblastem těla, nikoliv různým typům citlivosti. V případě poškození jsou tyto poslední postiženy podle stupně jejich „vnímavosti“, což v podstatě, zdá se, znamená, že odpovídají nikoli lokálně odlišným nervovým aparátům, nýbrž spíše různým způsobům fungování téhož substrátu. Podobně také, zatímco patologie nám dovoluje rozlišovat citlivost pro barvy (při hemiachromatopsii), citlivost pro objem (při hemiastereopsii) a citlivost pro světlo (při hemiafotopsii), potvrzuje se, že okcipitální vizuální sféra odpovídá bod po bodu sítnici. Zdá se tedy, že je definitivně nemožné připisovat uvnitř vizuální sféry nějaké speciální centrum vidění barev, jiné centrum vidění tvarů a třetí centrum vidění světla (*Le Cerveau et la Pensée*, s. 151), a jestliže je následkem poškození selektivně postižena některá z těchto tří citlivostí, není to proto, že by byla z fungování vyřazena nějaká speciální oblast vizuální sféry, nýbrž proto, že poškození podle své závažnosti systematicky ničí vizuální funkci počínaje jejími nejfragilnějšími formami (*Le Cerveau et la Pensée*, s. 147). Pokud jde o řeč, přijímá H. Piéron řadu horizontálních lokalizací, které jsou alespoň u agnozií přesnější než ty, které předpokládá P. Marie (koordinační centra mluvních pohybů, pohybů psaní, „verbálního myšlení“ a uvnitř tohoto posledního koordinačního centra pro slova čtená a slova slyšená). Avšak v každém z těchto center je fungování pojímáno podle dvojího principu: na jedné straně jako fungování mozaikové, na druhé straně jako fungování globální, a z tohoto posledního hlediska je jednota mozkové fyziologie obnovena i přes hranice „koordinačních center“. Protože existuje čistá slovní slepota, předpokládá se například, že evokace „vizuálních obrazů“ slov využívá určitých specializovaných dispozitivů a že pro tuto funkci existuje koordinační centrum odlišné od toho, jež zajišťuje obecně vizuální evokaci nepřítomných předmětů. (Pokud jde o všechny tyto zmíněné lokalizace, srov. *Le Cerveau et la Pensée*, s. 213–244, 248 nn.) Ale toto koordinační centrum není nějakým místem v mozku, kde by byly vedle sebe „mozkové stopy“ různých slov, zatímco by na jiném místě mozku byly uloženy stopy jiných vizuálních obrazů, a „centra vnímání“ by měla být posléze hledána mimo tato „centra obrazů“. Vše vybízí k tomu, aby fyziologické procesy, které provázejí vnímání a paměťovou evokaci, byly chápány jako přehrávání analogických melodií na jediném souboru receptorů, přičemž v prvním případě iniciativa vychází z periferie, v druhém

případě z centra (*Le Cerveau et la Pensée*, s. 242). O nic víc by nemohla být řeč o tom, rozlišovat centrum vizuálních verbálních obrazů a centrum vizuálních obrazů obecně: výše uvedená koordinační centra mohou být jen výchozími body a regulačními orgány procesů, které skrze mozkovou kůru procházejí až k samotným receptorům situovaným ve vizuální sféře (*Le Cerveau et la Pensée*, s. 243). Tím spíše by pak nebylo možné předpokládat pro každé slovo individuálně odlišné stopy. Když je evokováno nějaké slovo, lokalizované koordinační centrum se omezuje na to, že *distribuuje* nervový impuls vzruchu podle charakteristického rytmu tak, aby přehrával na vizuálních receptorech melodii, která tomuto slovu odpovídá (*Le Cerveau et la Pensée*, s. 245). Funkce mozkových oblastí, které jsou označovány jako koordinační centra, je tedy zcela jiného typu než funkce periferních vodičů: jejich aktivita se týká struktury, organizace, konfigurace způsobů chování.¹⁹⁶ Zde různá evokovaná slova už neodpovídají lokálně odlišeným nervovým aktivitám, nýbrž různým způsobům fungování téhož substrátu, funkce má zřejmě převahu oproti anatomickým dispozitivům, organizace oproti juxtapozici. Autor dokonce, jak se zdá, myslí, že anatomické specifikace, pokud existují, jsou pozdější a vyplývají z fungování samotného, protože poukazuje na to (pravda, v souvislosti s centry koordinace motorické), že koordinační centra nejsou něčím vrozeným a jsou výsledkem postupné montáže, při níž se uplatní individuální variace.

Stará fyziologie nebyla tedy v nepravu, když viděla paralelu mezi nervovou aktivitou a operacemi vědomí. Avšak metoda elementární analýzy, jež rozkládá celek na součet reálných částí, rozčleňovala nervové fungování v mozaiku juxtaponovaných procesů, rozdělila je mezi autonomní centra, redukovala akty vědomí na asociaci reálných obsahů nebo na souhru abstraktních schopností. Paralelismus, kterého se takto dosáhlo, byl iluzorní. Lze sice nacházet korespondenci mezi lokálními podrážděními a počítky izolovanými, ale pod podmínkou, že provádíme experiment v umělém prostředí laboratoře, a podráždění stejně jako

¹⁹⁶ Fyziologickým nositelem evokace nějakého slova je právě „komplex evokačních procesů, který v určitém *specifickém souboru* uvádí do hry prvky sloužící všem možným kombinacím: *uspořádání* po sobě následujících fonémů tvoří auditivní obraz jednoho slova a *tytéž* fonémy v jiném *uspořádání* dávají jiné slovo.“ (Pieron, H., *Le Cerveau et la Pensée*, c. d., s. 243) (Zdůraznění je naše.)

počítky, které se tak vyvolají, nejsou integrálními prvky normálního nervového fungování či živoucího vědomí. Diskreditace reálné analýzy v psychologii stejně jako ve fyziologii vede k nahrazení tohoto paralelismu prvků nebo obsahů paralelismem funkčním či strukturálním.¹⁹⁷

„Psychická fakta“ a „fyziologická fakta“ nejsou více spojována do dvojic. Rozpoznává se, že život vědomí a život organismu nejsou tvořeny směsicí událostí, které by si byly navzájem vnější, že psychologie a fyziologie prozkoumávají způsoby organizace chování a stupně jeho integrace, jedna proto, aby je popsala, druhá proto, aby jim přisoudila jejich tělesného nositele.¹⁹⁸

¹⁹⁷ Goldstein, K., „Die Lokalisation in der Großhirnrinde“, c. d., s. 641: „Omyl klasické koncepcce netkvěl ve snaze vzít za základ psychologie teorii lokalizací, nýbrž v nedostatečnosti její psychologické analýzy. Nespočíval o nic víc ani v tom, že se postulovaly homogenní zákony pro dění neurologické a pro dění psychologické, ani v hypotéze, podle níž by bylo možné porozumět psychologii na základě neurologie –, nýbrž v nedostatečnosti představy, kterou měla o neurologickém dění.“ Tamtéž, s. 659: „Vnímání, představa, motorické procesy, myšlenka nejsou náhodnou juxtapozicí dílčích obsahů: nýbrž každý psychický útvar má vedoucí systematickou strukturu, v níž dílčí obsahy vystupují více či méně výrazně podle svého významu pro ten který celkový proces, ale vždy v rámci celku ... Čistě kvalitativní a čistě motorické složky celkového procesu jsem pokládal za možné lokalizovat v sensorických a motorických polích. Avšak pro proces, který tomuto kvalitativnímu a motorickému dění dává teprve charakter psychického ve vlastním slova smyslu a který nachází výraz ve vzniku vlastního předmětného prožitku ... pojmu, myšlenky a specifického řečového prožitku, jsem pokládal za nutné brát v úvahu celou mozkovou kůru, a především oblast situovanou mezi motoriem a senzoriem.“ – Srov. Piéron, H., *Le Cerveau et la Pensée*, c. d., s. 60: „Pojmy schopností pojímaných jako nezávislé individuality či kolekce psychických stavů, které by bylo už jen třeba rozmístit v různých sektorech duše nebo v různých sektorech mozku, nebyly vhodné k tomu, aby se nervové fungování a fungování psychické uvedlo v souvislost ... Ale dynamické pojmy, k nimž vedlo experimentální studium duševního života, se podivuhodně přiblížily dynamickým pojmům, k jejichž přijetí nutí experimentální studium nervových funkcí samotné anatomy, kteří už nemohou omezovat své myšlení na umělé morfologické individuality mozkových laloků, ani na sbírky mrtvol, nabalzamovaných fixačními tekutinami, tak jak se dají pozorovat v poli mikroskopu.“

¹⁹⁸ Budeme si muset položit otázku, jestli se z tohoto hlediska ještě dá mluvit o paralelismu a jestli například lze očekávat od budoucnosti odhalení určitého fyziologického substrátu pro všechny struktury chování, které psychologie

2. Interpretace těchto výsledků: dostačuje pojem koordinace k jejich vysvětlení?

Doposud jsme se omezovali na sumarizování idejí, na nichž se autoři shodují, to znamená celkem vzato na kritiku psychologického a fyziologického atomismu. Zbývá zjistit, v jakých kategoriích mohou být fenomény odhalené touto kritikou pozitivně myšleny. V teorii centrálního fungování stejně jako v teorii reflexu si většina autorů počíná tak, jako by stačilo atomismus *korigovat* pojmy *integrate* a *koordinace*. Podle našeho názoru jsou tyto pojmy dvojznačné. Mohou představovat opravdovou reformu psychologického a fyziologického chápání, avšak také pouhou antitezi či protějšek atomismu. To se pokusíme prokázat rozborem tří příkladů týkajících se prostorového vnímání, vnímání barev a fyziologie řeči.

A. Koordinace při prostorovém vnímání a „mizení obrazů“

Samotná fakta, která si nejnáléhavěji vynucují hypotézu celostního fungování, jsou integrována takovým způsobem, aby atomistickým interpretacím ubrala co nejméně. Je známo, že lokalizace nějakého vnímaného bodu nezávisí pouze na místu, které podráždění zaujímá na sítnici nebo jaké odpovídající proces zaujímá v kalkanině. Už sama existence normálního vidění u šilhavého jedince ukazuje, že prostorové hodnoty sítnicových bodů a jim odpovídajících bodů kalkaniny mohou být redistribuovány. Ještě prostším příkladem je stereoskopické vnímání hloubky, které ukazuje, že dva procesy vyvolané „disparátními“ body mohou dát vzniknout vnímání jediného bodu, jehož lokalizace není určená žádným „lokálním znamením“, které by bylo inherentní podrážděným bodům, protože závisí pouze na jejich rozestupu. Permutace lokálních znamení v případech tohoto druhu je Piéronem interpretova-

popisuje, například pro všechny komplexy, které zná psychoanalýza. Nemyslíme si to (srov. níže, kap. III). Avšak bylo třeba vyzvednout zde jen ty body, v nichž se autoři shodují, a prozatím nám postačí, že jsme ukázali, že fyziologická analýza stejně jako analýza psychologická jsou ideálními analýzami. Právě z tohoto hlediska budeme pak moci zkoumat, jestli lze ke každé psychologické „ideji“ najít s ní korespondující „ideu“ fyziologickou.

ná čistě anatomickým jazykem.¹⁹⁹ Předpokládá se, že určité prostorové hodnoty se neuronům kalkaniny dostává jejich integrací do určitého asociativního a reflexního okruhu. Změna jejich prostorových hodnot bude tedy moci být chápána jen jako ustavení nových spojů. Neříká se nám nic o příčinách, které mohou vyvolat toto přeformování synchronizací a řídit je takovým způsobem, aby body obou sítnic, na které se promítá tentýž objekt, vytvořily spojené páry. Pravděpodobně by se tu poukázalo na samotný vliv podnětů: projekce obrazu identického objektu na dva navzájem si neodpovídající body sítnic – to znamená, vyjádřeno v klasickém slovníku, disparace obrazů –, by určitým způsobem vyvolala integraci obou těchto bodů do stejného asociativního okruhu. Avšak Koffka oprávněně poukázal na to, kolik antropomorfismu je v tomto pojmu sítnicové disparace. Vnější pozorovatel, který ví, že tentýž reálný bod se promítá na dva navzájem si neodpovídající body sítnic, může mluvit o disparaci; avšak oko neví, že tyto dva obrazy pocházejí od téhož objektu, a jde právě o to pochopit, jak jim vnímání dává splynout. Řekne se snad, že oba podněty se bezprostředně ohlašují jako identické díky shodnosti, která je určitým objektivním rysem? Avšak Helmholtzův experiment ukazuje, že integraci odpovídajících procesů do stejného okruhu nevyvolává shodnost obou sítnicových obrazů.

Jestliže se v stereoskopu prezentuje na jedné straně bílý list, na němž jsou vyznačeny dva černé body B a A, a na druhé straně černý list, na němž jsou vyznačeny dva bílé body B' a A', které jsou si navzájem blíže, pak když levé oko fixuje B a pravé oko B', jsou body A a A' viděny jako jediný bod v rovině situované za rovinou B-B'. V tomto případě nicméně bod na pravé sítnici odpovídající bodu, na který je promítán bod A, je černý, tak jako bod A sám. Bod, který na levé sítnici odpovídá bodu, kam se promítá A', je bílý, tak jako A' sám. Oba body A a A' nemají žádnou společnou kvalitativní charakteristiku.²⁰⁰ Společné je jim jen to, že jsou to body na homogenním pozadí. To, co je určující, je tedy funkce, kterou podnět plní v konstelaci, do níž je vázán.

¹⁹⁹ Piéron, H., *Le Cerveau et la Pensée*, c. d., s. 152, pozn. 3.

²⁰⁰ Koffka, K., „Some problems of space perception“, in: C. Murchison (ed.), *Psychologies of 1930*, Clark University Press, Worcester, Mass. 1930, s. 179.

To tedy znamená, že permutace lokálních znaků v kalkarině není fenoménem, který by bylo možno osvětlit bod po bodu: dochází k ní v každém bodě podle toho, co je vyžadováno celkem. Její příčinou je zajisté, chcete-li, disparace obrazů. Avšak tato disparace je fyziologickou realitou pouze tehdy, jestliže je reprezentována ve vizuálním spektru silami, které tendují k tomu, aby uvedly ve vztah shodná podráždění, a tato shodnost existuje pouze s ohledem na funkci, kterou každé z těchto podráždění plní v celku, jehož je částí. Projekce dvou identických obrazů na dva navzájem si odpovídající body sítnic nikdy jakožto lokální fenomén nestačí k vyvolání nějakého účinku.

Jeden Jaenschův experiment interpretovaný Koffkou ukazuje, že dvě svítící vlákna na pozadí tmy, i když jsou od pozorujícího subjektu nanejvýš vzdálená, jsou viděna jako situovaná v téže rovině. Ale jakmile jsou prezentována v plném světle, jsou co do hloubky různě odstupňována. Je dobrý důvod pro to, aby rozdílnost účinků připsal rozdílnosti okolností, tomu, že je v druhém případě hloubkové lokalizace přítomno pozadí objektů, které se promítají na sítnici zároveň s oběma vlákny. Toto pozadí zesiluje disparaci obou obrazů vláken, která až dosud zůstávala neúčinná. Takto hloubková lokalizace vláken a prostorová hodnota podráždění, které vyvolává, závisí vposledku na lokalizacích a prostorových hodnotách celkového pole. Poněvadž tatáž úvaha by platila pro každý z bodů, z kterých se údajně pole „skládá“, plyne z toho, že disparace sítnicových obrazů a přidělení prostorové hodnoty nejsou bodovými fenomény, nýbrž fenomény strukturálními, že nezávisí na vlastnostech podráždění v jednotlivém místě nebo ve všech místech, nýbrž vyplývají z vlastností celku jako takového.²⁰¹

Jestliže tedy při správném vnímání šilhavého člověka nebo při stereoskopickém vidění hloubky přisoudíme roli „nerovnováze“ mezi podrážděními pocházejícími z obou očí – tak jako lze vzít v úvahu nerovnováhu mezi vizuálními podrážděními a podrážděními jiných receptorů, aby se vysvětlila funkční reorganizace při hemianopsii²⁰² –, rozvineme tak jen klasický pojem

²⁰¹ Tamtéž, s. 181. – Jaensch, E. R., „Über die Wahrnehmung des Raumes“, *Zeitschrift für Psychologie*, dopl. sv. 6, 1911.

²⁰² Goldstein, K., „Die Lokalisation in der Großhirnrinde“, c. d., s. 685. Srov. výše, kap. I.

disparace obrazů, zbavený jeho antropomorfického charakteru. V té míře, v níž kalkarina představuje bodovou projekci sítnice, a v té míře, v níž je sítnice pojímána jako svazek autonomních nervových zakončení, „sítnice, stejně jako kalkarina, se zdají mít za roli jen zprostředkování podnětů ... konstrukce celkového vizuálního pole není zjevně výrazem aktivity kalkariny; ta je jen zprostředkovatelem, který poskytuje materiály, s jejichž pomocí se díky základní funkci mozku konstruuje celek vizuálního pole“.²⁰³ Stačí integrace do asociativních okruhů, aby umožnila tuto konstrukci prostorového pole? – Psychofyziologie si představovala, že bude možno každému bodu obou sítnic přisoudit určité „lokální znamení“; protože zkušenost ukázala, že lokální znamení nejsou neproměnná, Piéron vztahuje jejich rozložení nikoli už na předem dané anatomické dispozitivní v sítnicích, nýbrž ke koordinačním okruhům; takto lze pochopit, že dva nekorespondující body obou sítnic vřazené do téhož asociativního okruhu mohou vstoupit do funkčního vztahu a přijmout totéž lokální znamení. Avšak *jaké?* Odkud pak zase asociativní okruh má onu lokální specifickou, kterou předává dílčím podrážděním? Jestliže se myslí, že mu patří díky konstrukci, pouze se anatomická teorie lokálních znamení přenáší na vyšší instanci, a narazí se na obtíže, s nimiž se setkala: prostorová lokalizace určitého podráždění je modifikována tím, že jsou do pole vneseny dodatečné body. Lokální specifickou určitého asociativního okruhu mu nepatří, není mu inherentní, závisí na jeho vztazích k jiným asociativním okruhům, které v témže okamžiku udílejí jiným bodům sítnice lokální znamení. Tak jsme opět odkázáni k nějaké vyšší koordinační instanci. Tímto způsobem každá anatomická koncepce koordinace ponechá vysvětlení neukončené, bude ho vždy odkládat. V úvahu padá jen koncepce funkční. To znamená, že lokální specifickou jsou v každém okamžiku distribuovány k asociativním okruhům samým podle toho, co vyžaduje rovnováha celkové konstelace. Bylo možno klást otázku, na základě jaké šťastné náhody sítnicové obrazy dvou bodů, které si jsou objektivně podobné nebo které plní tutéž funkci ve dvou barevných celcích, jsou správně spojeny s tímž asociativním

²⁰³ Tamtéž, s. 683–684.

okruhem, díky němuž dostávaly totéž lokální znamení. Problém zmizí ve chvíli, kdy je jim lokální specifčnost asociativních okruhů udělena strukturou celku. Pak totiž konstrukce prostorového pole už není fenoménem centripetálním, nýbrž fenoménem centrifugálním. Psychické koreláty dvou sitnicových podráždění nedostávají tutéž funkci ve vnímaném prostoru *proto*, že tato sitnicová podráždění jsou vřazena do téhož asociativního okruhu; to, co je určuje k tomu, aby byly asociativním okruhem, je naopak tato společná funkce.²⁰⁴ Koordinace se jeví sama jako výsledek: účinek strukturálního nebo tvarového fenoménu.

*B. Koordinace při barevném vnímání;
„barevné niveau“*

Analýza fyziologických podmínek vnímání barev by vedla k týmž závěrům. Zde opět volíme jako typický výklad, který podává H. Piéron, a položíme otázku, zda představa integrace nebo koordinace stačí k vyřešení obtíží fyziologického atomismu. Ačkoli Piéron odmítá hypotézu speciálního centra pro vidění barev, připouští, že receptivní číčky sítnice jsou ve vztahu s klaviaturou chromatických neuronů, z nichž každému připadá vnímání jednoho barevného odstínu. Vlnová délka světelného podnětu by sama zajišťovala nasměrování nervového impulzu k té z kláves chromatické klaviatury, jež odpovídá odstínu světla.²⁰⁵ Co se týče stupňů intenzity barev, jejich fyziologický substrát by byl opět v zapojení do různých okruhů: když je překročen určitý práh rozlišení, je to proto, že nervový proud, který byl dosud přiváděn k určitému anatomickému dispozitivu, je náhle nasměrován k jinému okruhu. Nedostáváme se tak opět k anatomickým představám, které lokalizují funkci vidění barev, a dokonce i různé stupně této funkce v určité nervové oblasti – ačkoli autor nicméně chtěl, aby

²⁰⁴ Necháváme prozatím otevřenou otázku, jestli nositelem této zjevné finality nervového fungování je nějaký strukturální fyziologický fenomén, jak soudí gestaltpsychologie, nebo zda je pouze nutno připustit (srov. níže, kap. III), že žádná fyziologická analýza konstituce prostorového pole neexistuje.

²⁰⁵ Piéron, H., *Le Cerveau et la Pensée*, c. d., s. 154.

v případě poškození byly vnímání barev, vnímání prostorových tvarů a vnímání světla postiženy v pořadí jejich zmenšující se fragility?²⁰⁶ Máme co dělat s horizontální lokalizací, která přiděluje jistým obsahům jisté oblasti. Tak jako jsme to učinili výše v souvislosti s „lokálními znameními“, můžeme položit otázku, jestli barevné hodnoty udílené každému z objektivních bodů, které se promítají na sítnici, závisí vskutku pouze na vlastnostech místního aferentního impulzu.

Jestliže bychom se mohli držet klasické interpretace, pak by fenomén kontrastu nebyl překážkou pro bodovou analýzu barevných hodnot, přisouzených každé části pole. Neboť například Heringova teorie předpokládá v nejsložitějších případech mezi plochou, která hraje roli „figury“, a tou, která hraje roli „pozadí“, jen vzájemné působení, díky kterému se účinky vlastní každé z ploch sčítají. Jestliže se vezme za příklad kontrast světlosti, pak se bude uvažovat následujícím způsobem: bělost indukuje kolem sebe černí; šed' na černém pozadí se bude jevit velmi světlá, protože tento indukční účinek zesílí vlastní barvu pozadí; šed' na šedém pozadí se bude jevit tmavší a bude vystupovat méně zřetelně, protože obě šedé plochy se vzájemně ztemňují. Velký šedý kruh na černém pozadí se bude jevit méně světlý než malé šedé plošky téhož odstínu na témže pozadí, poněvadž díky témuž mechanismu „vnitřní kontrast“ způsobí, že různé části velkého kruhu se navzájem ztemňují. V této koncepci kontrast závisí pouze na velikosti a geometrické distribuci podnětů a celkový účinek je součtem účinků lokálních.²⁰⁷ Tento fenomén by tudíž vyžadoval uvnitř fyziologie mozku pouze hypotézu vzájemného působení lokálních impulzů, která se zdá být slučitelná s Piéronovým schématem.

Avšak v případě kontrastu barev bylo možno ozřejmit fenomény, které se zdá být nemožné interpretovat v témže smyslu. Je známo, že kroužek šedého papíru na žlutém pozadí se zdá být modrý a že naproti tomu

²⁰⁶ Piéron k tomu dodává (*Le Cerveau at la Pensée*, s. 154): „Tato citlivá evokace barevných odstínů vyžaduje ... úplnou integritu neuronů přenášejících impulzy, a zejména synchronizovaných neuronů chromatické klaviatury, neboť vlastní koeficient neuronů je proměněn i sebemenším postižením.“ Očividně je tu snaha znovu zavést kvalitativní hlediska. Zůstává nicméně v platnosti, že práce se uskutečňuje v aparátech anatomicky odlišných od těch, v nichž se uskutečňuje například distribuce lokálních znamení.

²⁰⁷ Koffka, K., *Principles of Gestalt Psychology*, c. d., s. 133.

okno osvětlené neutrálním denním světlem se v místnosti osvětlené žlutým elektrickým světlem zdá být namodralé. Oba fenomény se zdají být zprvu srovnatelné. Ve skutečnosti srovnatelné nejsou. Zatímco v prvním případě si žluté pozadí uchovává poté, co na něj byl položen šedý kroužek, značnou sytost, zdi osvětlené elektrickým světlem se zdají být naopak bezbarvé a bělavé. Zřetelné žlutého zbarvení nabývají teprve tehdy, jestliže jsou pozorovány okénkem clony. V prvním případě tedy kontrast ovlivňuje pouze figuru. V druhém případě ovlivňuje zároveň figuru i pozadí, a zvýrazňuje tudíž v prvním případě rozdíl, který bychom shledali mezi šedí a žlutí, kdybychom je pozorovali odděleně, zatímco v druhém případě rozdíl mezi zdánlivou modří denního světla a bělavou žlutí elektrického světla není větší než mezi denním světlem, když je viděno jako neutrální, a elektrickým světlem, když se jeví sytější žluté. To znamená, že druhý fenomén se řídí zákonem velmi odlišným od zákona, jímž se řídí první fenomén. Všechno vypadá, jako kdyby zbarvené (žluté) světlo pozadí směřovalo k tomu, aby se jevílo jako neutrální, zatímco objektivní neutrální světlo „figury“ by směřovalo k tomu, aby nabylo barvy komplementární k objektivní barvě pozadí, jinými slovy – jako kdyby ve chvíli, kdy elektrickému světlu připadla funkce pozadí nebo světla neutrálního, objektivně neutrální světlo se začalo jevit takové, že rozdíl objektivních barev bude v našem vnímání *transponován*, avšak zachován.²⁰⁸ Jde o jakousi „změnu niveau“ (*shift of level*), díky níž barva, jež hraje roli pozadí, se stává neutrální, zatímco barva figury se pozměňuje tak, aby rozdíl mezi pozadím a figurou zůstal nezměněn. „Jestliže dvě části sítnice přijímají různé podněty, nebude existovat neproměnný vztah mezi každou částí fenomenálního pole a odpovídajícím lokálním podnětem; zato tu bude za určitých podmínek konstantní vztah mezi rozdílem (*the gradient*) obou částí fenomenálního pole a rozdílem podnětů.“²⁰⁹ Snad by bylo lepší vynalézt pro tento nový fenomén nové jméno, které by ho od prvního odlišilo, nebo převzít od Jaenseho termín „transformace“. V každém případě zde už nejde jako u klasických fenoménů kontrastu o zvětšení rozdílů barev, nýbrž o jeho transpozici. V pokusech, na kterých se zakládá Heringova teorie, působila určitá barva na barvu sousední; Hering předpokládal, že žluť pozadí působí jako taková na šed' figury, aby tak pozměnila její vzhled. U Koffkova fenoménu naopak transformace nemůže být vztažena

²⁰⁸ Koffka, K., „Some remarks on the theory of colour constancy“, *Psychologische Forschung*, 16, 1932, s. 334–335. Pokus je zopakován s větší přesností v *Principles of Gestalt Psychology*, c. d., s. 255 nn.

²⁰⁹ Tamtéž, s. 335.

k žádnému z obou přítomných členů ani k současným působením jednoho na druhý.

Tento bod, který je pro nás zásadní, se dá ozřejmit rozhodujícím pokusem. Pokud modrá barva figury opravdu vyplývá ze žluté barvy pozadí, měl by být tento účinek zesílen, když se zvýrazní zbarvení pozadí. Na arch bílého papíru v místnosti osvětlené rozptýleným denním světlem a žárovkou tedy umístíme neprůhledný předmět tak, aby zastínil elektrické světlo. Do středu oblasti, kam předmět vrhá stín, proniká jen denní světlo a tento stín se jeví jako sytější modrý. Zakryjeme-li celou plochu obklopující oblast stínu žlutým papírem, zbarvení prostředí se zvýrazní, a pokud má pravdu klasická teorie, mělo by dojít k zesílení jevu kontrastu. Za těchto podmínek však ve skutečnosti modré zbarvení stínu mizí, a to tím úplněji, čím sytější je žlutý papír, který použijeme. Výsledek pokusu se nezmění, i když věci uspořádáme tak, aby se vyloučil vliv rozdílné světlosti mezi stínem a žlutým papírem, jakož i vliv vnitřních obrysů žlutého listu, tedy činitelů, které jsou pro kontrast nepříznivé. Výsledek zůstane týž, ať už použitému světlu dáme jakékoli zbarvení. Tento výsledek, který klasická teze nedovede vysvětlit, však naopak ospravedlňuje pojem „barevného niveau“. Na začátku pokusu mělo žluté světlo vytvářející pozadí sklon jevit se ve vnímání jako světlo neutrální a světlo ve skutečnosti neutrální se korelativně s tím zdálo být modré. Když se do pozadí dá opět žlutá barva, zruší se tím podmínka celkového fenoménu „transformace“.²¹⁰ „Zdánlivá barva obklopeného pole nezávisí, jak to předpokládala teorie kontrastu, na světle, které (objektivně) odráží, a současně s tím na světlo, které (objektivně) odráží obklopující pole, to znamená na oněch dvou fenoménech, které by se kombinovaly sčítáním, nýbrž na rozdílu (gradientu), který odlišuje jedno od druhého a na zdánlivé barvě pole obklopujícího.“²¹¹

Můžeme se za těchto podmínek držet Piéronova schématu? Barevná hodnota, kterou ve vnímání dostane určité vizuální pole, není pouze složeným účinkem lokálního podráždění a těch podráždění, která jsou současně rozložena po sítnici. Závisí také na barevné hodnotě přidělené pozadí, a ta na základě zákona rovnováhy, který je vlastní nervovému systému, tíhne k neutrálnosti, ať je přijímané podráždění jakékoliv. To znamená, že žádná

²¹⁰ Koffka, K., „Some remarks on the theory of colour constancy“, c. d., s. 340–342.

²¹¹ Koffka, K., *Principles of Gestalt Psychology*, c. d., s. 259.

součtová kombinace mezi aferentními vzruchy²¹² nevysvětlí, že ty, které reprezentují „pozadí“, vyhledají na klávesnici barev klávesu „neutrální“, a tudíž ani to, že ostatní vzruchy si na téže klávesnici najdou barvu předepsanou touto změnou „barevného niveau“. Mezi aferentní vzruchy a klávesnici se vkládá ona „transverzální funkce“, díky níž se uchovává struktura vizuálního pole, zatímco absolutní barevné hodnoty se mění.

Ale to není všechno. Barevná hodnota daného podráždění nezávisí pouze na barevné struktuře celku, závisí také ještě na jeho struktuře prostorové.

Šedý prsteneček nakreslený na pozadí, které je z poloviny zelené, z poloviny červené, se jeví šedý, když je vnímán jako jediná figura, a jeví se z poloviny načervenalý a z poloviny nazelenalý, jestliže nějaká čára přetínající prsteneček v linii oddělující obě pozadí způsobí, že je viděn jako celek složený ze dvou k sobě připojených poloprstenců.²¹³ Žádný fenomén kontrastu nevznikne, pokud je nějaký disk vnímán jako situovaný před oním pozadím, od kterého se odděluje; kontrastní efekt se objeví, když disk vidíme jako položený na pozadí. Nedávné studie fenoménu transparence ukazují, že barevné podráždění, které zůstává lokálně neměnné, vyvolává ve vnímání barevné účinky, které se od sebe značně liší podle toho, zda oko vidí celek dispozitivu, nebo jestli naopak hledí otvorem clony. Jestliže na černém pozadí necháme otáčet kruh složený z prázdných výsečí a z výsečí omalovaných modře a na spodní části tabule umístíme žlutý obdélník, pozorování skrz dva otvory clony dává sytější tmavomodré zbarvení ploše černé tabule a v rovině žlutého obdélníku šed', která vyplývá ze smíšení komplementárních barev žluté a modré (Talbotův zákon). Tyto jevící se barvy představují podráždění, k nimž objektivně dochází na sítnici. Ale jakmile se pozorování provádí bez clony, skrz průhlednou modrou plochu spatříme černou plochu a žlutý obdélník. To znamená, že hloubkové odstupňování má za následek disociaci barvy objektivně dané na sítnici.²¹⁴ Můžeme konstatovat, že pokud žlutý obdélník vidíme jako

²¹² Taková, jak ji možná pojímal Piéron, když předpokládal roli „převládající vlnové délky“ podráždění (*Le Cerveau et la Pensée*, c. d., s. 134).

²¹³ Koffka, K., *Principles of Gestalt Psychology*, c. d., s. 134.

²¹⁴ Fuchs, W., „Experimentelle Untersuchungen über das simultane Hintereinandersehen auf derselben Sehrichtung“, *Zeitschrift für Psychologie*, 91, 1923, s. 145–235.

žlutý, není to proto, že skutečně žlutý je: podle Talbotova zákona vysílá na sítnici pouze šedé světlo. Modrá barva kola viditelná v rovině černé tabule se přenáší na centrální část tohoto kola. Tímto je tedy dána jedna ze složek, na něž se neutrální šed' rozloží. Druhá je určena současně s tím. Platí totiž, jak se zdá, zákon vnímání, že „když nějaký neutrální podnět vyvolá vnímání dvou ploch, z nichž jedna je barevná, potom druhá musí mít barvu komplementární“.²¹⁵ Heider²¹⁶ ukázal, že když na dolní část žlutého obdélníku umístíme červenou figuru a před ni kolo podobné prvnímu, ale se zelenými výsečemi – nebo jednodušeji plné kolo, u kterého se střídají výseče černé a bílé –, šedivě zbarvení, které podle Talbotova zákona vznikne smíšením červené a zelené nebo bílé a černé, se rozloží, díváme-li se bez clony, na žlutou plochu viděnou skrz plochu modrou, přesně tak jako v prvním případě. To znamená, že zbarvení obou ploch zdaleka není vysvětlitelné vlastnostmi lokálních podnětů, nýbrž závisí na uspořádání celkového pole, tedy na distribuci prostorových hodnot, o níž jsme hovořili výše. – Naopak ostatně²¹⁷ hloubková organizace je podmíněna určitými objektivními vlastnostmi barevných podnětů: aby se objevil fenomén průhlednosti, musí se pozadí a průhledná plocha lišit barvou nebo aspoň jasností; čím je pozadí jasnější, čím je kolo tmavší a čím větší jsou prázdné výseče, tím dokonalejší je průhlednost.

A tak stejně jako se autoři musejí vzdát toho, aby každému bodu kalkariny připisovali lokální specifičnost, a činí tuto specifičnost závislou na proměnlivém vřazení tohoto bodu do asociativních okruhů, stejně tak by se bylo třeba vzdát toho, aby se vidění barev konstruovalo na základě místních (lokálních) charakteristik nervového vzruchu v každém z neuronů, které vzruch přenášejí. Nejde o to, že by na barevné klaviatuře hrály aferentní vzruchy a vnější podněty; melodie barev závisí na transverzální funkci, která každé části podráždění přiděluje její momentální barevnou hodnotu. – Máme však zůstat jen u tohoto závěru? Viděli jsme už výše, že fyziologický problém prostorového vnímání není vyře-

²¹⁵ Koffka, K., *Principles of Gestalt Psychology*, c. d., s. 262.

²¹⁶ Heider, G. M., „New studies in transparency, form and colour“, *Psychologische Forschung*, 17, 1933, s. 13–56.

²¹⁷ Tudor-Hart, B., „Studies in transparency, form and colour“, *Psychologische Forschung*, 10, 1928, s. 255–298, zvl. s. 263–264.

C. Koordinace ve fyziologii řeči

šen, pokud se omezíme na to, že se ony absolutní lokální znaky, které atomismus připisoval každému bodu sítnice, přenesou na asociativní okruhy. Právě tak se lze ptát, jestli zde máme předpokládat nějaký chromatický neuron pro každý světelný odstín. To by znamenalo, že různé barvy prostředí a různé body mozkové kůry by si měly bod po bodu odpovídat. Zároveň jsme však nuceni předpokládat, že nad touto realistickou projekcí vnějšího světa do kůry mozkové existují distribuční procesy, jimiž se projevuje vlastní aktivita nervové funkce. Není třeba mezi těmito dvěma představami nervového systému volit a nečiní druhá z nich onu první zbytečnou? Protože vnímání prostoru a vnímání barev jsou nejenom, brány samostatně, strukturními fenomény, ale také, jak jsme ukázali zkoumáním kontrastu a transparence, dvěma abstraktními aspekty celkového fungování, tak ten, kdo chce, aby tyto fenomény formy našly výraz na klaviatuře barev (a v řadě okruhů majících pevnou lokální specifickou), musí předpokládat funkční spoje, jejichž složitost je obtížně představitelná, a především je nutno položit otázku, čím je tento požadavek ospravedlněn. Hypotéza klaviatury barev nebo hypotéza lokální specifickosti asociativních okruhů měly své oprávnění, jen pokud aferentním podrážděním mohly dávat určitý chromatický a prostorový význam pouze topograficky vymezené dispozitivy, s nimiž jsou v určitém vztahu. Protože však v žádném případě barvu nebo vnímanou prostorovou pozici neurčuje už fyzické podráždění a jemu příslušné působení na nervový systém, není už žádný důvod předpokládat v mozkové kůře nějakou klaviaturu barev nebo prostorovou pozici, jejímž jediným účelem by bylo přijímat kvalifikovaná vnější podráždění. Protože barevná a prostorová určení jsou momenty dynamické struktury celku, která dává určitý koeficient každé části celkového podráždění, není už žádný důvod přenášet tyto koeficienty na nějakou stupnici barev a míst. Jedinou bodovou projekcí, kterou odhaluje zkušenost, je projekce receptivních ploch na kůru mozkovou. Hypotéza klaviatury barev je spjatá se starou koncepcí paralelismu obsahů a špatně se shoduje s moderní koncepcí paralelismu nervového fungování a fungování psychického.

Ve fyziologii řeči se konečně pojmy integrace a koordinace budou jevit opět jen jako kompromis s atomismem spíše než jako řešení problémů, k nimž atomismus vede. Koordináční centra nejsou skladiště zcela hotových stop. Jsou to ovládací stanice schopné na jediné klaviatuře fonémů realizovat nejrůznější celky, tak jako totéž piano může hrát nekonečné množství melodií. To, co je jim vlastní, tak jako pianistovi, je tedy, řeklo by se, distribuce intenzit, volba tónů a stanovení pořadí jejich sledu, jedním slovem vypracovávání²¹⁸ strukturálních vlastností vnímání nebo pohybu. Tyž autor na jiných místech hovoří o „klávesách“ klaviatury, kterým by byla přiřazena určitá slova,²¹⁹ nebo o celých připravených „zástrčkách“, které by řídily spouštění,²²⁰ k vysvětlení parafázie zmiňuje blízkost „kláves“ odpovídajících zaměňovaným slovům,²²¹ a dokonce v případech, kdy poranění, místo aby selektivně zasáhlo určité slovo nebo určitý jazykový typ řeči, narušuje funkci v jejím celku, od toho, co je nejméně automatizované, k tomu, co je nejautomatizovanější, hledá základ logického pořadí dezintegrace, jak se zdá, v topografických hlediscích.²²² Neznačená to snad zapominat, že „centrum“ bylo jako hlavní funkce připsáno to, že improvizují v každém okamžiku koordinace nutné k tomu, aby se na klaviatuře fonémů zahrálo příslušné slovo? Neznačená to předem realizovat strukturu slova a vracet se celkem vzato k pojmu „mozkových stop“, který autor chtěl nicméně překonat?²²³ „Listy tisku“ mají individualitu vyžadující odpovídající vlastní koordináční faktor a listy stromu mají individualitu jinou.²²⁴ Jestliže koordináční centrum,

²¹⁸ V případě poranění „není tedy narušeno používání nějakého obrazového klíše, nýbrž uskutečňování obrazu, asociativní dynamismus“. Piéron, H., *Le Cerveau et la Pensée*, c. d., s. 243.

²¹⁹ Tamtéž, s. 237, pozn. č. 2.

²²⁰ Tamtéž, s. 246–247.

²²¹ Tamtéž, s. 256.

²²² Tamtéž, s. 254, pozn. č. 2.

²²³ Tamtéž, s. 246–247.

²²⁴ Tamtéž, s. 247, pozn. č. 1.

místo aby *realizovalo* koordinace fonémů, má v sobě tolik regulačních dispozitivů, kolik je slov, nevidíme už, čím se tyto dispozitivy liší od „mozkových stop“. Jestliže se myslí, že podobná slova mají v mozku sousedící klávesy, které určují jejich evokaci, znamená to, že se ještě neupustilo od toho, aby se podle zvyklostí dřívějšího paralelismu logické vztahy nebo vztahy podobnosti mezi slovy přenášely na mapu mozku. A jestliže se konečně myslí, že i procesy nejméně automatizované jsou spojené s nervovou substancí *týmž způsobem* jako procesy, které si tam vytvořily orgány, znamená to, že jsme ve skutečnosti nepřijali funkcionální hledisko.

D. Dvoznačnost pojmu koordinace

Pojmy integrace a koordinace mohou sloužit k označení jistých rigidních montáží, díky nimž se dílčí aktivity stávají navzájem solidárními. Pravým názvem této koordinace je „automatismus“. Takové povahy je mechanismus, který zajišťuje spuštění signálu k odjezdu, když jsou všechny dveře vlaku zavřeny. Jak se zdá, tento druh koordinace se má na mysli, když se předpokládá, že každému slovu, dokonce i homonymu v centru receptivní koordinace, odpovídá odlišný přípoj. Telefonický přípoj může spojit vždy jen jeden nebo více předem daných obvodů s jedním nebo více předem danými obvody. Jak je tedy možné, že elementární impulzy vyvolané zvuky, které postupně působí na sluchové receptory, působí právě na určitou klávesu a nacházejí bezprostředně dráhu, o nichž se předpokládá, že jsou pro ně připraveny, když přece počáteční foném může přináležet takovému množství rozdílných slov a když podobnost těchto slov se v případě homonymie může rozšířit na všechny konstituující fonémy? Ani hypotéza koordináčního dispozitivu, předem v nás připraveného, by nás nezprostila nutností hledat to, co usměrňuje a řídí elementární impulzy odpovídající fonémům nebo slovům směrem k těmto zcela hotovým drahám, v aktuálním celku slova nebo věty. – Řekne se, že obvody jsou utvářeny jenom momentálními synchronizacemi. – Když je nějaké slovo pronášeno před nějakým subjektem, co tedy zaručuje, že impulzy před sebou naleznou synchronizace schopné vést je k patřičným klávesám řečového centra? Je třeba, aby ony samy

tyto synchronizace vytvářely. Všechno probíhá tak, jako bychom měli co dělat s automatickou centrálou, kde by předchozí prvek sdělení sám otevíral následujícím oscilacím dráhu, která jim přísluší. Šlo by ale o centrálu schopnou odpovídat na neurčitý počet přijímaných znaků, na zcela nové kombinace znaků již přijatých, která by se neomezovala jen na jejich shrnutí v celek, tak že by je brala jako to, čím jsou, nýbrž která by je interpretovala, a pojímala je tedy jako to, co reprezentují. Stroj je schopen jen takových operací, pro které byl zkonstruován; a představa stroje, který by byl schopen reagovat na neurčitou rozmanitost podnětů, je představou rozpornou, protože automatismu se vždy dosahuje jen tak, že spuštění práce se podřídí určitým zvoleným podmínkám. To nás tedy vede k typu koordinace velice odlišnému od toho typu, který byl definován výše. Koordinované prvky zde nejsou jen prostě k sobě připojovány. Tvoří samotným svým spojením celek, který má svůj vlastní zákon a osvědčuje tento zákon, jakmile jen jsou dány první prvky podráždění, podobně jako první tóny nějaké melodie určují určitý způsob možného závěru. Zatímco tóny brané odděleně mají nejednoznačný význam, neboť každý je schopen stát se součástí nekonečného počtu možných celků, v melodii je každý tón vyžadován kontextem a přispívá svým dílem k vyjádření něčeho, co není obsaženo v žádném z nich a co je vnitřně spolu spojuje. Tytéž tóny ve dvou různých melodiích nejsou rozpoznávány jako tytéž. A naopak, tatáž melodie může být hrána dvakrát, aniž by obě verze obsahovaly, jestliže byla transponována, jediný společný prvek. Koordinace je nyní tvorbou jednoty smyslu, která je vyjadřována k sobě přiřazenými částmi, tvorbou určitých vztahů, které za nic nevděčí materiálnosti členů, jež spojují. Právě koordinaci tohoto druhu vyžaduje fyziologie řeči. Je třeba, aby homonyma dávala podnět k vypracování, které odstraní dvoznačnost, a aby několik slabik slova označovalo toto slovo bez víceznačnosti, tak jak k tomu v běžné řeči většinou dochází, a to bude možné, jestliže impulzy vyvolávané slovy v nervové soustavě pouze potvrdí, tak jako závěrečné tóny nějaké melodie, detaily struktury načrtnuté již ve svém celku. Zrovna tak je třeba, aby se věta nějakého řečníka takřikajíc organizovala zcela sama, tak jak se to fakticky děje při normálním užívání řeči, neboť vědomí o výrazových prostředcích pro ně samy,

pozorování „slovních obrazů“ je už patologickým fenoménem. Je třeba, aby první slova již byla rytmizována a akcentována takovým způsobem, jaký odpovídá konci věty, který přitom není ještě určen či je určen leda tak, jak jsou poslední tóny melodie preformovány v její celkové struktuře. Jestliže budeme chtít mezi „dynamismem“ psychologie a dynamismem moderní fyziologie ustavit onen paralelismus, o němž se H. Piéron domnívá, že je ho třeba předpokládat, pak je nutno koordinaci, ať je to koordinace receptivní nebo motoricko-podnětová, chápat tak, jak to činí Gestalttheorie, to znamená jako vytváření „forem“ nebo funkčních struktur.

3. Závěr

Úhrnem tedy, ať jde o chápání slova nebo o vnímání barev a prostorových pozic, nelze v nervovém fungování spatřovat uplatnění předem ustavených dispozitivů, které by podněty díky svým objektivním vlastnostem uváděly zvenku do chodu. Fyziologický proces, který odpovídá vnímané barvě nebo vnímané pozici anebo významu slova, musí být improvizován, aktivně utvářen přímo v okamžiku vnímání. Funkce má tedy pozitivní a svébytnou realitu, není pouhým důsledkem existence orgánů nebo substrátu. Proces podráždění tvoří nerozložitelnou jednotu a není vytvářen součtem procesů lokálních. Barva nebo pozice, které budou skutečně vnímány v důsledku určitých sítnicových podráždění, nezávisí jen na vlastnostech těchto podráždění, nýbrž na vlastních zákonech nervového fungování. Tím, co vytváří reakce nebo určuje obsah vnímání, nejsou podněty. Vnímání svět není utvářen reálným světem. A jestliže chce fyziologická analýza postihnout fungování nervového systému, nemůže je skládat tak, že by vycházela z účinků, které psychofyziologie získává, když dává na receptory působit izolovaným podnětům. Tentýž dispozitiv, který při volném pozorování vyvolává jev transparence, se při pohledu okénkem clony jeví jako jednotná a šedá plocha.²²⁵ Živoucí fyziologii nervového systému můžeme poznat jen tak, že vyjdeme z fenomenálních daností.

²²⁵ Viz výše.

A. Proti empirismu a intelektualismu ve fyziologii

Z negativního hlediska je závěr snadný. Pavlovovy koncepce jsou s moderní patologií a fyziologií neslučitelné. Jestliže je jejich nedostatečnost patrná už v rovině, v níž jsme se nejčastěji pohybovali, byla by ještě zřejmější při úplné analýze vnímání. Nevnímám pouze „věci“, nýbrž také užitkové předměty, například oděv. Mezi aktuálním aspektem části šatstva ležící přede mnou, různými polohami, které může zaujmout v prostoru (když ji například uchopím a dám za sebe, abych ji oblékl), a pravou a levou oblastí mého vlastního těla se ustavuje řada uspořádaných vztahů, které normálnímu člověku dovolují bez váhání s oděvem manipulovat a které u pacienta trpícího agnozií chybějí. Nervové fungování nedistribuuje jen hodnoty prostorové a barevné, ale také hodnoty symbolické. Teorie podmíněného reflexu nás nutí pojímat tyto systematické transformace jako součet lokálních transformací vysvětlitelných v každém bodě mozkové kůry podmíněným působením podnětů. Jestliže se podívám na sako ležící přede mnou, jestliže je vezmu a obléknu, levý rukáv, který byl napřed u mé pravé ruky, se přemístí nalevo, a musím do něj vstrčit levou paži. Korelace mezi „tím, co bylo napravo“, a „tím, co bude nalevo“, která se projevuje v mém chování, by podle teorie podmíněného reflexu našla své vysvětlení v reflexogenní schopnosti, kterou každý dílčí podnět získá v průběhu zkušenosti. Ale už když aktuálně vnímám rukáv oděvu, index „vpravo“, jímž je označen, nemůže pocházet od podmíněností získaných, kterých nabyly ty body sítnice, jež jsou při tom podrážděny: tyto podmíněnosti jsou ve skutečnosti mnohotvárného druhu, protože tatáž sítnicová imprese mohla podle pozice očí odpovídat podnětům situovaným v objektivním prostoru velmi proměnlivým způsobem. Pouze proprioceptivní podráždění, která v centru reprezentují aktuální pozici mých očí, mohou mezi podmíněnostmi, kterých sítnicová imprese nabyla, zvolit tu, která v každém případě vstoupí do hry. To znamená, že situace vnímaná podle orientace vpravo a vlevo naprosto nezávisí na sítnicovém podnětu jako takovém, nýbrž na konstelaci podnětů současně proprioceptivních i exteroceptivních. Znovu vidíme, že podráždění se z jevu lineárně se rozvíjejícího a bodového mění

v jev transverzální a globální. Adaptované chování ale vyžaduje ještě něco navíc: je třeba, aby každý bod aktuálně viděného konkrétního prostoru měl nejen určitou přítomnou lokalizaci, nýbrž také řadu lokalizací virtuálních, které jej situují ve vztahu k mému tělu, když se moje tělo přemístí, takže například bez váhání vstřím levou paži do rukávu, který byl po mé pravé ruce, když sako leželo přede mnou. Jinými slovy, nepostačuje, aby se v průběhu mých pohybů postupně objevovaly fragmenty konkrétního prostoru vymezené hranicemi mého zrakového pole, z nichž každý by měl sám pro sebe určitou prostorovou strukturu. Je třeba, aby každý bod jedné z těchto perspektiv byl uveden ve vztah a ztožněn s těmi body, které jej reprezentují v ostatních perspektivách. Tyto nové prostorové indexy mohou být ještě méně než onen první výsledkem samotných sítnicových podráždění a podmíněných reakcí, které by tato podráždění spouštěla. Úvaha, kterou jsme uplatnili se zřetelem ke každé z prostorových perspektiv, je a fortiori platná pro jejich integraci do jednoho prostoru. Je tedy třeba, aby zjevná pozice a její virtuální variace byly funkcí dvou proměnných: na jedné straně očních podráždění a na druhé straně onoho celku podráždění, která v mozkové kůře reprezentují aktuální pozici mého těla. Takto bude každé změně této pozice odpovídat reorganizace prostorového pole: jestliže například provedu půlobrat, bude to, co bylo „vpravo“, ihned opatřeno indexem „vlevo“ a identifikováno v této nové pozici. Z toho vyplývá, že ani pro fyziologii, ani pro psychologii se prostorové pole chování nemůže konstruovat bod po bodu. Každé „lokální znamení“ závisí na globálním procesu podráždění, na němž se kromě sítnicových podráždění podílejí i podráždění, která přicházejí z motorických očních svalů, z aparátů zajišťujících rovnováhu a z celku všech svalů těla. Každá vnímaná pozice má smysl jen jakožto vřazená do prostorového rámce, který zahrnuje aktuálně vnímaný smyslový sektor, ale také „virtuální prostor“,²²⁶ jehož je smyslový sektor jen momentálním aspektem. Právě tímto způsobem se vnímající

²²⁶ Tento výraz pochází od H. Wallona, *Stades et troubles du développement psychomoteur et mental chez l'enfant*, Alcan, Paris 1925.

subjekt navzdory pohybům očí a těla, které ustavičně přemísťují bodová podráždění na ploše receptorů, může pohybovat ve stabilním prostoru. Teorie podmíněného reflexu (nehledě na to, že by předpokládala dlouhý a nesnadný proces učení a že není v souladu s časným vytvářením našich adaptací na prostor) nic nevysvětluje, protože získané podmíněnosti by musely být v každém případě uváděny do hry procesem strukturovaného podráždění, který činí jejich hypotetický předpoklad zbytečným.

Jestliže patologie a fyziologie vylučují fyziologický empirismus - tezi, podle níž by se funkční struktury realizované nervovou aktivitou redukovaly na asociace vytvořené v průběhu zkušenosti na základě styčnosti -, svědčí zároveň i proti dualismu vnímání a počítku, formy a hmoty. Mozkové oblasti příslušející elementárnímu vidění představují pouze mezistanice, kterým nejsme oprávněni přiřazovat nějakou první úroveň chování nebo nějakou první vrstvu „psychických faktů“.²²⁷ Poruchy jako hudební hluchota nebo amuzičnost²²⁸ ukazují, že u normálního člověka existují funkce auditivní organizace analogické distribuci barevných hodnot a prostorových hodnot v řádu vizuálním. Je-li však nemožné konstituovat prostorové pole chování nebo prostorové pole vnímání na základě „lokalizačních reflexů“ nebo bodových lokálních znamení, není o nic víc dovoleno přenášet jejich organizaci na nějakou vyšší instanci. Existují agnozie, které ničí onen virtuální prostor, o němž jsme hovořili, aniž by narušily prostorové struktury uvnitř zrakového pole. Možná že je modifikují, ale nečiní je nakonec nemožnými. Konkrétní prostor, tak jak je postihován uvnitř našeho zrakového pole, a virtuální prostor, do něhož jej normální vnímání vřazuje, jsou dvě různé konstitutivní vrstvy, i když první z nich je v druhé integrována. Můžeme být dezorientováni ve virtuálním prostoru, aniž bychom byli dezorientováni

²²⁷ „Je klasické označovat zónu kalkeriny v *area striata* jako centrum vidění. Tento výraz je však nevhodný. Akt vidění se neuskutečňuje cele v této receptorivní spojovací stanici, zahrnuje i spoluúčast asociativních okruhů, které ... se někdy rozprostírají až k druhému pólu mozku.“ Piéron, H., *Le Cerveau et la Pensée*, c. d., s. 154.

²²⁸ Goldstein, K., „Die Lokalisation in der Großhirnrinde“, c. d., s. 758.

v prostoru konkrétním. Můžeme být neschopni myslet prostor jako univerzální prostředí, aniž by byl současně zrušen horizont virtuálního prostoru, který obklopuje prostor ve vlastním slova smyslu viditelný. Výhoda pojmu formy spočívá právě v tom, že překonává atomistickou koncepci nervového fungování, aniž by je redukovala na difuzní a nediferencovanou aktivitu, že odmítá psychologický empirismus, aniž by se přecházelo v intelektualistickou antitezi. Analýza vnímání by vedla k tomu, že by byl obnoven přerýv - už nikoli mezi počítkem a vjemem a mezi smyslovostí a inteligencí a ani obecněji mezi chaosem prvků a nějakou vyšší instancí, která by je organizovala, nýbrž mezi různými typy nebo úrovněmi organizace.

B. Forma v centrálních fenoménech

Pokud jde o vztahy mezi chováním a mozkiem, předcházející analýzy mohou mít dvoji smysl. Možná že si vynucují pouze změnu kategorií ve fyziologii, zavedení pojmu formy. Forma ve smyslu, v jakém jsme ji definovali, má oproti vlastnostem částí, které od ní mohou být odděleny, originální vlastnosti. Každý moment je v ní určován celkem momentů ostatních a jejich vzájemná hodnota závisí na stavu celkové rovnováhy, jehož model je vnitřní charakteristikou „formy“. Zdá se, že forma v tomto smyslu spojuje všechny podmínky nutné pro vysvětlení nervového fungování. Bylo by tedy možné definovat toto fungování jako proces typu „figura a pozadí“.²²⁹ V závislosti forem na určitých topografických podmínkách existují všechny možné stupně,²³⁰ počínaje případem membrány napnuté na kovovém rámu a vystavené tlakům, vzhledem k nimž realizuje určitou rovnovážnou polohu, až po případ kapky oleje ve vodě, která realizuje určitou stabilní strukturu bez jakékoli topografické opory. Zdá se, že i v tomto smyslu je forma schopna vysvětlit víceznačnost místa v nervové substanci, od horizontálních lokalizací na periférii až po vertikální lokalizace v centru.

²²⁹ Tamtéž, s. 650.

²³⁰ Goldstein, K., *Der Aufbau des Organismus*, c. d., s. 166.

Tyto nepopírané lokalizace představují ty body mozkové kůry, kde probíhají základní procesy, „figuru“ celkového procesu, aniž by je bylo kdy možné zcela oddělit od onoho pozadí, jímž je aktivita zbytku kůry. Takto by mohl být pod podmínkou, že bude do nervového fungování zavedena „forma“, zachován přísný paralelismus či „izomorfismus“.²³¹

C. Co je však forma?

Ale samotný fakt, že jsme pro popsání těchto „fyziologických forem“ museli převzít z fenomenálního či vnímaného světa pojem „figura“ a „pozadí“, tak jako už výše uvedenou metaforu melodie,²³² nás vede k tomu, abychom si položili otázku, zda tu jde ještě o fenomény *fyziologické*, zda lze ještě procesy, které by adekvátním způsobem symbolizovaly vztahy inherentní tomu, co se obvykle označuje jako „vědomí“, právem chápat jako procesy fyziologické. Viděli jsme například, že dvoji disparátní podráždění ve vidění splyvá, jestliže plní stejnou funkci uvnitř dvou barevných ploch, totiž funkci „bod na homogenním pozadí“. Jak máme však chápat, že by toto společenství funkce mohlo být *příčinou* tohoto splynutí? Funkce „bod na homogenním pozadí“ nebo obecněji funkce „figura a pozadí“ má smysl jen ve vnímaném světě: to v něm se učíme, co to je „figura“ a co to je „pozadí“. Vnímané by takto bylo vysvětlitelné jen vnímaným samým, a nikoli fyziologickými procesy. Fyziologická analýza vnímání by prostě byla nemožná. Když se vyjde od slova jakožto fyzikálního jevu, jakožto souboru vzdušných vibrací, nebylo by možné popsat v mozku žádný fyziologický jev, který by byl schopen sloužit pro význam slova jako substrát, protože, jak jsme viděli, při slyšení a také při promlouvání slovo jakožto soubor motorických nebo aferentních podráždění předpokládá slovo jakožto melodickou strukturu, a ta zase předpokládá větu jako jednotku významu. V té míře, jak postupujeme k centru mozkové kůry, podmínky chování, místo

²³¹ Koffka, K., *Principles of Gestalt Psychology*, c. d., předmluva.

²³² Srov. výše, s. 129.

aby spočívaly v nervové substanci jako takové, tak jako tomu je na periférii, spočívají stále víc v kvalitativně proměnlivých způsobech jejího globálního fungování. Prostorovou juxtapozici periferních vodičů nahrazuje logická hierarchie funkčních úrovní a v případě poškození nastupují místo výpadku obsahů strukturní poruchy. Protože tato struktura chování a mozkové fungování, o které se opírá, mohou být myšleny jen v pojmech přejatých z vnímaného světa, tento svět se již nejeví jako řád jevů, který by byl paralelní s řádem jevů fyziologických, nýbrž jako bohatší než on. Fyziologie by nemohla být plně myšlena bez výpůjček z psychologie. A co znamená nakonec ztroskotání fyziologie prostorového vnímání? Zajisté to, že není možné konstruovat seskupování částí, ať už v „reálném“ prostoru, ať už ve sféře „reálných psychických faktů“, model prostoru tak, jak jej odhaluje vnímání, a že reálný prostor, *partes extra partes*, předpokládá, jak to řekl Kant, prostor poznáný. Tyto prosté poznámky by tedy vedly k idealitě prostoru. Definitivní závěry bude možné stanovit až po přesnější analýze pojmu formy.

III. Struktury chování

Předcházející pasáž ukazuje, že fyziologie nemůže z principiálních důvodů – kvůli nemožnosti zredukovat celek chování na součet reálných částí – převést chování na mozkové fungování poznávané měřeními chronaxií nebo obecněji fyzikálními metodami vůbec, a že naopak právě psychologická analýza chorobného chování, konfrontovaná s předpokládaným rozsahem a lokalizací poškození nám dovoluje vytvářet hypotézy týkající se „centrálního sektoru“. To, co jsme právě řekli o jejich fyziologickém substrátu, tedy pouze předjímá přímé zkoumání vyšších forem chování, a jestliže jsme nezačali právě jím, pak jen proto, abychom ukázali, že takzvaná fyziologická metoda nás odkazuje zpět na chování. Nyní je třeba obraz, který o chování podává Pavlov, srovnat s výsledky nedávných výzkumů, aniž bychom do této diskuse vnášeli jakoukoli hypotézu mozkové fyziologie.

1. Učení nemůže být interpretováno jako asociace nervových pochodů, které jsou si navzájem vnější

Protože teorie podmíněného reflexu se snažila především vysvětlit rozšíření reflexogenního pole zvířete, rozhodujícím bodem pro ni musí být vysvětlení toho, jak se získává nějaký nový a adaptovaný způsob chování. Jakožto teorie učení se setkávala s principem „pokusů a omylů“. Zvíře by v nové situaci reagovalo řadou pokusů, jimž by neměla být přiznána žádná intencionální povaha, to znamená žádný vnitřní vztah k situaci. Zvíře uzavřené v kleci, vně které je jeho potrava, by provádělo pod tlakem potřeby určité množství gest (uchopit mřížku a otřásat jimi atd.), mezi nimiž by mohlo být i gesto rozhodující (zakousnout se do páky ovládající otvírání dveří nebo zatáhnout za ni). Ty z pokusů, které nevedly k úspěchu, by byly z budoucího chování vyloučeny, ostatní by byly zafixovány a uchovány. Jak může ale tatáž situace vyvolat

nové pokusy v případě, že první nevedly k úspěchu? A díky jakému mechanismu jsou fixovány úspěšné reakce, a pouze ony? Pokud jde o první bod, badatelé (Thorndike) se odvolávali na existenci četných předem utvořených spojů mezi aferentní dráhou a větším počtem drah eferentních, což není celkem, jak jsme viděli, slučitelné s danostmi moderní fyziologie, a pokud jde o druhý bod, tak aby vysvětlili fixaci užitečných reakcí, uchýlovali se antropologicky k slasti z úspěchu. Teorie podmíněného reflexu umožňuje striktnímu behaviorismu uspokojivější vysvětlení. Organismus podniká po neúspěchu nový pokus, protože podle zákona vzájemné indukce a indukce interní ty body mozkové kůry, které až dosud zůstávaly inhibované, přecházejí do stavu podráždění. Jestliže krysa může být vycvičena, aby v labyrintu vždy zvolila cestu označenou bílou rouškou, na jejímž konci nalezne potravu, a nikdy cestu označenou rouškou černou, která je zahrazena a kde dostane elektrický šok, je tomu tak proto, že bílá rouška se stane podmíněným podnětem „pozitivních reakcí“ vzhledem k cíli.²³³ Naopak zase mříže klece v našem prvním příkladu a černá rouška v příkladu druhém vyvolávají podmíněnou inhibici. Upřednostnění získané reakce se bude stvrzovat opakováním, protože je častější než jakákoli reakce jiná (Watson), neboť k ní dochází v závěru každé řady pokusů, a to někdy už od jejího začátku. Proces učení a vývoj chování nerealizují v pravém slova smyslu nic nového. Přenášejí pouze na určité podněty schopnost spustit určité pohyby, jejichž motorické podmínky se pokládají za předem dané. Vývoj chování pouze jiným způsobem spojuje předem existující prvky.

Postačuje však časté opakování úspěšných reakcí k vysvětlení toho, že se zakotví v chování, a nestávají se naopak trvalým získkem proto, že jsou upřednostňovány? Není pravda, že k nim častěji než k jiným reakcím dochází díky samotným podmínkám „zkusného chování“, které v laboratoři stejně jako v životě končí až ve chvíli, kdy k úspěchu dojde, a skončí právě jen pak. Zapomíná se, že neúspěšné pokusy, jakými byly experimenty Thorndikovy, jsou mnohokrát opakovány, než se zvíře uchýlí k jiným prostřed-

²³³ Tolman, E. C., „Sign-Gestalt or conditioned reflex?“, *Psychological Review*, 40, 1933, s. 56.

kům.²³⁴ Častost nemůže ostatně hrát roli u inhibice získané vůči nebezpečným podnětům jednou provždy. Podmíněné reakce by se měly oslabovat na základě samotného faktu, že zabraňují návratu bolestivých zkušeností,²³⁵ a tou měrou, jak se ve výcviku pokračuje, by se měly „hloupé“ reakce znovu objevovat. Zdá se konečně, že úspěšné reakce mohou být zafixovány po jediné zkoušce, jak to dostatečně zřetelně ukazuje strmý vzestup křivek při motorickém výcviku.²³⁶ Tyto fakty navozují myšlenku, že při zafixování chování by nějakým způsobem hrála roli jeho pozitivní nebo negativní hodnota. Jak si však máme tuto intervenci hodnot představit? Co v organismu je může, abychom tak řekli, oceňovat? Vraťme se k samotnému osvojení určitého chování, abychom položili otázku, jestli se dá chápat jako nahodilé spojení.

Behaviorismus si usnadnil úkol tím, že v našem příkladu předpokládal, že páka ovládající dvířka se může stát podmíněným podnětem nejen pro reflexy uchopování a žvýkání, k nimž dochází v přítomnosti cíle, nýbrž i pro ony manipulace, které otevření dvířek *předcházely*. Zrovna tak se spokojuje s tím, že bílá rouška se stává podmíněným podnětem „pozitivních“ reakcí, a pod tímto označením se přitom směšují reakce na cíl, jež bude rouška po výcviku moci skutečně vyvolat, a přípravné reakce, které řešení připravují a které takto fixovat nelze.²³⁷ Tato nesnáze je ve skutečnosti principiální. Teorie podmíněného reflexu prezentuje podráždění a reakce, tak jak po sobě v organismu následují, jako řadu událostí, které si jsou navzájem vnější a mezi nimiž se nemohou ustavit jiné vztahy než vztahy bezprostřední časové styčnosti. Manipulace, které zvíře provádí s pákou, jsou samy o sobě jen výsledky mozkových mechanismů; přivodí skutečně uvolnění a úspěch, ale nemají žádný vztah k „vjemu“ potravy, leda snad potud, že tento vjem probouzí potřebu, a vyvolává tak stav podráždění příznivý pro aktivaci předem daných podmíněností. Ale v tomto bodě

²³⁴ Koffka, K., *The Growth of the Mind*, c. d., s. 174 n.

²³⁵ Guillaume, P., *La Formation des habitudes*, Alcan, Paris 1936, s. 51.

²³⁶ Srov. Köhler, W., *L'intelligence des singes supérieurs*, Alcan, Paris 1927, passim.

²³⁷ Tolman, E. C., „Sign-Gestalt or conditioned reflex?“, c. d.

nemají užitečné manipulace žádnou přednost: vděčí sledovanému cíli právě tolik nebo právě tak málo jako ony neužitečné pokusy, které jim předcházely. A bylo by třeba, aby cíl byl později schopen znovu je podnítit proto, že ho bylo dosaženo. Mezi přípravnými postoji a cílem se nepředpokládá žádný prospektivní vztah a chtělo by se přitom, aby cíl mohl zpětným působením znovu vyvolat podmínky, které umožnily jeho dosažení. Je-li však učení skutečně jen zvláštním případem fyzikální kauzality, nelze nahlédnout, jak by se mohlo pořadí časového průběhu převrátit a jak by se účinek mohl stát příčinou své příčiny. K tomu, aby vjem páky nebo cíle znovu vyvolal užitečné manipulace, nestačí to, že mu tyto manipulace v objektivním čase předcházely. Je třeba, aby způsoby chování, které povedou k cíli, nebo jejich fyziologický substrát měly - ať už předtím, než je zvíře „vyzkoušelo“, nebo poté co přinesly úspěch - nějakou distinktivní vlastnost, která by je vyznačovala jako vedoucí k úspěchu a včlenila je do „vjemu“ cíle. Zbývá pochopit vztah, který se ustavuje mezi cílem a přípravnými akcemi, dává tak smysl množství elementárních pohybů, které se v nich kombinují a činí z nich akt ve vlastním smyslu slova, zcela nový výtvar, jímž počínaje je historie chování kvalitativně změněna.

Při přesném popisu se učení ostatně nejeví jako proces, při němž se ke starším způsobům chování připojují určité determinované spoje mezi jistými podněty a jistými pohyby, nýbrž jako obecná změna chování, která nachází výraz v množství akcí, jejichž obsah je proměnlivý a význam stálý. Podmiňování by mohlo pouze užitečné reakce zafixovat tak, jak k nim došlo poprvé. Nic takového však nepozorujeme. Kočka vycvičená k tomu, aby získala potravu tím, že zatáhne za provázek, za něj při první úspěšné zkoušce zatáhne tlapkou, ale při druhé zuby.²³⁸ Jestliže první úspěšný pokus byl, jak se často stává, smíšen s neužitečnými pohyby nebo dílčími omyly, z pozdějších reakcí tyto náhodnosti zmizí.²³⁹ Učit se tedy nikdy neznamená nabývat schopností opakovat totéž gesto, nýbrž dát na určitou situaci různými prostředky adaptovanou odpověď. Nejde také o to, že by si zvíře osvojilo reakci na určitou individuální

²³⁸ Koffka, K., *The Growth of the Mind*, c. d., s. 174 n.

²³⁹ Tamtéž.

situaci. Běží spíše o novou schopnost řešit řadu problémů stejné formy. Je známo, že u dítěte je osvojování rozlišujícího chování ve vztahu k barvám pomalé a nesnadné. Když dospělo k tomu, že rozlišuje a správně pojmenovává zelenou a červenou, to, co je získáno, není vlastně rozlišování těchto dvou kvalit jako takových, nýbrž schopnost srovnávat a rozlišovat barvy vůbec: z rozlišení červené a zelené těži všechny dvojice barev a vývoj rozlišujícího chování nepostupuje od jedné dvojice k druhé, nýbrž tak, že rozlišování se stává ve vztahu ke všem dvojicím stále jemnějším.²⁴⁰

Buytendijkovy pokusy nacházejí takového systematické učení u ryb. Jestliže navykneme plotice žrát jednu černý chléb a jindy chléb bílý a jestliže poté, co si osvojily tento návyk, přimísíme k bílému chlebu kousky křídly, osvojí si poněkud rozlišující chování vzhledem ke křídě a chlebu jakožto vizuálním podnětům. Jestliže potom přimísíme k černému chlebu kousky černé gumy, tak se i zde po určitém období „dezorientace“ dospěje k rozlišujícímu chování, ale mnohem rychleji než v prvním případě. Jestliže znovu přejdeme k bílému chlebu, proběhne nová adaptace v mnohem kratší lhůtě. Tímto způsobem inhibice získané ve vztahu ke kouskům křídly působí, že zvíře získává rychleji inhibice ve vztahu ke kouskům gumy a naopak. Zvíře se tedy neadaptuje na určitý materiál, nýbrž - antropomorfně řečeno - na určitý druh zklamání. To, co bylo v učení skutečně získáno, nelze tedy chápat jako asociaci mezi určitým vizuálním podnětem (vlastní barva křídly nebo vlastní barva gumy) a negativním výsledkem. To, co se ve zvířeti ustavuje, je schopnost volit, určitá „selekční metoda“.²⁴¹

Fakty přenášení návyku by tuto interpretaci a obecný charakter veškerého učení potvrdily. Je pravda, že teorie podmíněného reflexu nutně nepředpokládá, že učení by se týkalo individuálních charakteristik podnětů a že by se projevovalo přesným opakováním pohybů, k nimž došlo při první úspěšné zkušenosti. Získaná podmíněnost se může kondenzovat a akt se může zkrátit, protože každá z jeho fází se opakováním stává podnětem fáze následující.

²⁴⁰ Tamtéž.

²⁴¹ Buytendijk, F. J. J., *Psychologie des animaux*, Payot, Paris 1928, s. 202 až 205.

Právě behavioristická škola ozřejmila „abstraktní“ povahu určitých zvířecích reakcí: adekvátním podnětem pro reakci pavouka není vizuální aspekt mouchy ani bzukot, jímž se ohlašuje, nýbrž jedině vibrace, kterou vyvolá v pavučině, když se v ní zmitá. Tím je způsobeno, že když dáme mouchu pavoukovi do hnízda, nechová se vůči ní jako vůči kořisti. Jeho instinktivním chováním není reakce na mouchu, nýbrž reakce na chvějící se předmět obecně, a vyvoláme je právě tak dobře, když doprostřed pavučiny umístíme ladičku. Ostatně téměř u všech druhů určuje sama struktura receptorů stejným způsobem automatickou „abstrakci“. Tyto obecné reakce vůbec nevyjadřují aktivitu orientovanou k tomu, co je podstatné, nýbrž daly by se spíše srovnat se stereotypními projevy slabomyslného, který nebere zřetel na detaily určité situace, protože je už nevnímá. Je však skutečně možné vysvětlit stejným způsobem na jedné straně stereotypie a „absurdní“ omyly zvířete, které se pokouší o totéž řešení v situacích podstatně odlišných, pokud mají jeden společný rys, a naopak už svými instinktivními vlastnostmi nedisponuje, je-li situace jen trochu neočekávaná –, a na druhé straně pružnost návyků, které jsou stejně účinné v případě situací materiálně odlišných, pokud jen mají stejný smysl? To by znamenalo směřovat univerzální a abstraktní. S „absurdními“ omyly se setkáme například v pozorováních Köhlerových, zvláště když je zvířeti zima, když je unavené nebo příliš podrážděné.²⁴² Takové omyly jen lépe ozřejmují originalitu „pravých řešení“.

Když si šimpanz má skrze mříž přitáhnout holi kus ovoce umístěného v bedýnce a jestliže se to zařídí tak, aby bedýnka byla otevřená jen ze své vrchní strany a na straně odvrácené od zvířete, opice začne ve většině případů ovoce přitahovat tak, jak to dělala při jiných jednodušších pokusech. Tentokrát ale ta strana bedýnky, která je mezi zvířetem a cílem, nedovolí opici úspěch. Tento první pohyb, který představuje slepou setrvalost, je třeba odlišit od „dobrého řešení“, kterého lze dosáhnout, jestliže otvor, jímž je cíl přístupný, byl umístěn bočně. Zde mají i nejméně „inteligentní“ opice bezprostřední úspěch, ačkoliv pokusy, jímž byly předtím vystaveny,

²⁴² Köhler, W., *Intelligenzprüfungen an Menschenaffen*, Berlin - Göttingen - Heidelberg 1921, s. 140 n.

je naučily jen tomu, aby samy šly oklikou nebo aby použily hole, když v tom nebrání žádná překážka.²⁴³ V prvním případě máme před sebou reakci, která ze situace podržuje jen její vágní podobnost se situacemi dřívějšími a pomíjí přesné danosti přítomného problému. Teorie podmíněného reflexu se hodí na jednání tohoto druhu, kdy přítomnost určitých „podnětů“ (cíl, mříže klece, hůl) spouští pohyby, jejichž podmíněnými podněty se staly. Naproti tomu v druhém případě, i když problém je odlišný od problémů, s nimiž se zvíře dosud setkalo, se chování opice vztahuje k tomu, co činí ze situace novou formu problémů už „poznanych“.

Kdybychom nyní, místo abychom se zaměřovali na pozitivní návyky, analyzovali zkušenosti vytvořené inhibice, důkaz by byl ještě snadnější. V chování dítěte se nefixují prudké reakce následující po nějaké bolestivé zkušenosti, nýbrž reakce ochranné, které mají sice stejný smysl, ale nikoli stejnou formu. Dítě, které se spálilo, nebude v přítomnosti plamene opakovat ono prudké stažení ruky, které popálení vyvolalo.²⁴⁴ To tedy znamená, že proces učení není nějakou *reálnou* operací, korelací ustavenou mezi dvěma individuálními realitami – mezi určitým podnětem a určitým pohybem –, které by nebyly svým spojením modifikovány. Podmíněný podnět působí jen jako reprezentant celé kategorie podnětů, které se staly reflexogenními současně s ním; původní reagující pohyb je fixován jen jako speciální případ obecné schopnosti, která se může obměňovat v okruhu téhož základního tématu. Skutečným podnětem není ten, který definují fyzika a chemie, reakce není určitou zvláštní řadou pohybů a spojení jednoho a druhého není pouhou koincidencí dvou po sobě následujících událostí. Je třeba, aby v organismu existoval nějaký princip, který zajišťuje zkušenosti učení obecnou platnost.

Jestliže toto nezbudilo pozornost psychologů už dříve, bylo tomu tak bezpochyby proto, jak upozornili Köhler a Koffka, že problémy, před něž bylo zvíře stavěno při starších pokusech, nebyly příznivé skutečnému učení. Jestliže se otevření klece učiní závislým na manipulaci s uzávěrem nebo i pákou, vztah přípravně-

²⁴³ Köhler, W., *L'Intelligence des singes supérieurs*, c. d., s. 219-223.

²⁴⁴ Guillaume, P., *La Formation des habitudes*, c. d., s. 53 a 55.

ho pohybu k výsledku může být jen vztahem prosté následnosti, protože mechanismus páky nebo uzávěru není z klece viditelný, a protože navíc zahrnuje řadu spojení, jež ani člověk není schopen vždy postihnout. Právě tak i volba černé nebo bílé roušky pro označení vstupů v labyrintu je zcela náhodná. Tyto experimentální podmínky nejsou tedy vhodné k tomu, aby ozřejmily vnitřní vztah mezi cílem a osvojenými reakcemi a není důvod být překvapen, jestliže zvíře v situacích tohoto druhu postupuje podle principu pokusů a omylů. Ale ani v tomto případě není empiristická teorie učení potvrzena. Jakmile dochází k učení, je třeba, aby se mezi signálem, přípravnými reakcemi a přístupem k cíli ustavil vztah, který z celku udělá něco jiného než objektivní sled fyzikálních událostí. Šimpanzi, kteří neumějí stavět, mohou nicméně klást bedny jednu na druhou, aby dosáhli cíle. Celek však vždy zůstane velmi labilní a je použitelný jen pro zvíře, které je tak jako opice schopné kompenzovat vlastními pohyby výkyvy na sebe nastavených beden.²⁴⁵ Opice postupuje slepými pokusy tak, že například postaví jednu bednu na její hranu, a pokaždé, když se stavba zřítí, začíná neúnavně znovu; zde je tedy schéma „pokusů a omylů“ použitelné. *Ale nejde tu také o žádné učení*²⁴⁶ a neobratnost zvířete je definitivní. Vývoj chování by tedy nikdy nemohl být vysvětlen zkušenostně realizovanou styčností mezi určitou situací a určitou úspěšnou reakcí. Rozhodující faktor spočívá ve způsobu, jakým organismus využívá nahodilých styčností, a ve zpracování, jemuž je podrobuje. Kdyby tomu bylo jinak, nelze nahlédnout, proč by všechny živočišné druhy nebyly od okamžiku, kdy jejich tělesná struktura zahrne receptory a umožní potřebná gesta, schopné učení jakéhokoli druhu. Rozdíl mezi absurdními omyly a úspěšnými řešeními nespočívá pouze ve specifické povaze smyslových receptorů a výkonných aparátů, protože úspěch i neúspěch se vyskytuje uvnitř jednoho a téhož druhu při příležitosti téhož problému,²⁴⁷ nebo v chování téhož zvířete v závislosti na momentu a stupni svěžesti nebo

²⁴⁵ Köhler, W., *L'Intelligence des singes supérieurs*, c. d., s. 142–143 a 145–146.

²⁴⁶ Koffka, K., *The Growth of the Mind*, c. d., s. 219.

²⁴⁷ Köhler, W., *L'Intelligence des singes supérieurs*, c. d., s. 171 n.

únavy. Ve skutečnosti nemohou k osvojení určitého návyku nikdy ničím přispět pokusy samy o sobě, to znamená viditelné pohyby. Je třeba, aby k těmto pokusům docházelo v určitém organickém rámci, který jim dává smysl a účinnost, předpokládají „senzoricko-motorické *a priori*“²⁴⁸ praktické kategorie, které se u jednotlivých druhů liší. I když povaha kladeného problému vyžaduje řadu předběžných prozkoumávání a vylučuje okamžité správné řešení, jsou tyto „pokusy“ vždy systematické povahy. Krysa umístěná do labyrintu bude sledovat obecný směr počátečních prvků. Vše probíhá tak, jako kdyby zvíře přijalo určitou „hypotézu“, která „se nedá vysvětlit úspěchem, protože se projevuje a přetrvává ještě předtím, než by ji úspěch mohl potvrdit“.²⁴⁹ Je zajisté třeba předpokládat, že zkoušce zde není podrobena libovolná řada nezávislých voleb, nýbrž určitá „dráha“, jejíž každá část je určována jen svým vztahem k celkovému směru, svou participací na zákoně celku. Po úplném prozkoumání labyrintu se i inhibice projevují v systematickém pořadí: jako první jsou vyloučeny slepé uličky paralelní s obecným směrem cíle a protikladné k němu, poté ty, které jsou ke směru cíle kolmé; a nakonec ty, které jsou paralelní a vedou stejným směrem. „První prozkoumávání, po kterých následuje konečná odměna, vedou k tomu, že uličky jsou rozříděny podle svého vztahu k tomuto obecnému směru, že jsou, abychom tak řekli, opatřeny specifickým vektorem.“²⁵⁰ Takto i v případech pro naše interpretace nejméně příznivých se „pokusy“ buď neřídí žádným vnitřním zákonem, ale pak nikdy nevyústí v učení, anebo k učení dochází, a to pod podmínkou, že organismus je schopen vytvářet mezi různými možnými „řešeními“ na jedné straně a mezi nimi všemi a „problémem“ na straně druhé vztahy, jimiž je poměřována jejich *hodnota*. Dokonce i když vztah mezi signálem a cílem je vztahem čisté následnosti, jak je tomu při pokusu Tolmanově,²⁵¹

²⁴⁸ Buytendijk, F. J. J., „Les Différences essentielles des fonctions psychiques de l'homme et des animaux“, *Cahiers de Philosophie de la nature*, IV, 1930, s. 53.

²⁴⁹ Guillaume, P., *La Formation des habitudes*, c. d., s. 69.

²⁵⁰ Tamtéž, s. 85.

²⁵¹ Srov. výše, s. 138.

můžeme předpokládat, že učení nespočívá v zaregistrování faktických styčností. Je třeba, aby se následnost, tak jak je sama o sobě, stala „následností pro organismus“. To je v Tolmanově pokuse možné, protože rouška, ulička, kterou rouška signalizuje, i cíl se stávají společně součástí prostorové struktury, která má určitý smysl. Jestliže však kočku navykneme, že dosáhne osvobození tím, že se škrábe nebo olizuje, zvíře tento pohyb postupně redukuje, až se stane nepostřehnutelným, a v případě nezdaru jej neobnovuje.²⁵² Jestliže jde o to, dosáhnout potravy nějakým gestem, které nemá žádnou objektivní souvislost s úspěchem, zvíře se při provádění tohoto gesta na cíl nedívá. Jestliže naopak mezi podmíněným podnětem a podnětem přirozeným existuje vztah, který bychom označili jako vztah logický, zvíře cíl nespouští z očí. Jsme zajisté nuceni konstatovat, že v tomto druhém případě cíl získal schopnost spouštět kromě reakcí motorických i reakce vizuálního aparátu, které s nimi fakticky konvergují. Rytmus pohybů, jejich distribuce a koordinace v čase se konečně liší podle toho, zda daná reakce má nějaký smysl a vztahuje se k samé podstatě problému, nebo zda se naopak jedná o stereotypii vyvolanou nějakým abstraktním a vnějším aspektem situace.²⁵³ Jak by se teorie podmíněného reflexu vyrovnala s těmito rozdílnostmi v chování, které odpovídají různým vnitřním spojením mezi cílem a přípravnými reakcemi, když veškeré vztahy jsou pro tuto teorii stejným způsobem vnější?

Behaviorismus vznáší proti těmto deskripcím zásadní námitku: kdybychom řekli, že osvojená reakce se vztahuje k podstatě situace a že připouští řadu variací v okruhu základního tématu, kdybychom pravá řešení od výsledků výcviku odlišovali na základě kontinuity pohybů, které zahrnují, a jejich melodického rozvinutí, připisovali bychom podle behavioristů pozorovaným způsobům chování jako něco pro ně podstatného rysy, kterých se jim dostává jen naším lidským způsobem, jakým je pozorujeme a interpretujeme. To pro lidského pozorovatele, který srovnává reakce rozložené na různé časové momenty, je získaná schopnost něčím obecným,

²⁵² Koffka, K., *The Growth of the Mind*, c. d., s. 192.

²⁵³ Köhler, W., *L'intelligence des singes supérieurs*, c. d., passim.

to pro něho také se kontinuální křivka odlišuje od linie lomené. Jestliže chování pozorujeme objektivně, to znamená okamžik za okamžikem a v rámci reálných podnětů, které je vyvolávají, máme vždy co dělat jen se speciálními pohyby odpovídajícími na speciální podráždění; jakýkoli jiný jazyk by byl „antropomorfický“. Zbývalo by však ještě vysvětlit, proč je tato takzvaná antropomorfická interpretace možná u určitých způsobů chování, a u jiných možná není. I jestliže jsme neoprávněně užili slov jako „podstata“ či „problém“, která dovolovala pohodlnější popis, zůstává tu nadále statistický rozdíl mezi organismem, který po výcviku získal schopnost reagovat na přesně definovaný podnět, a organismem, který je po procesu učení schopný adaptovat se proměnlivými způsoby na situace, jež samy jsou proměnlivé. Jestliže se odmítne brát jako předmět vědy v úvahu jakoukoli vlastnost jevů, která se neprojevuje v nazření jednotlivého případu a vyjeví se jen reflexi při analýze proměnlivých shod nebo při zkoumání statistik, vylučuje se tím antropomorfismus, vylučuje se věda – neobhájuje se objektivita, nýbrž realismus a nominalismus. Vědecký zákon, který není dán ve faktech, nýbrž nachází v nich pro nás pouze svůj výraz, by byl vystaven stejné výtce. Když se hovoří o struktuře situace a o jejím smyslu, tato slova zjevně označují určité danosti lidské zkušenosti, a jsou tudíž podezřelá z antropomorfismu. Ale „barvy“, „světla“, „tlaky“ či jejich vyjádření ve fyzikálním jazyce nejsou z něho podezřelé o nic méně. Je jasné, že všechny pojmy, jichž bychom mohli použít, poukazují na jevy lidské zkušenosti, ať naivní či vědecké. Celá otázka je jen v tom, zda jsou pro objekty miněné v intersubjektivní zkušenosti skutečně konstitutivní a nutné pro jejich definici. Předcházející pozorování ukazují právě, že reakce na strukturu situace nelze pojímat jako něco odvozeného a připisovat výsadu objektivitu těm, které závisejí na elementárních podrážděních. Podráždění přijatá na sensorických nervových zakončeních a pohyby prováděné vykonávajícími svaly jsou tedy integrovány do struktur, jež ve vztahu k nim hrají regulativní roli. Tyto strukturální procesy jsou s to vysvětlit ony zákony učení, které jsme formulovali výše: protože mezi situací a odpovědí ustavují vztah smyslu, vysvětlují ustálení adaptovaných odpovědí a obecnost získané schopnosti. Součástí schématu podnět-reakce činí

nikoli materiální vlastnosti podnětů, nýbrž formální vlastnosti situace: prostorové, časové, numerické a funkční vztahy, které tvoří její stavební kostru. Pokrok v chování je vysvětlitelný právě v té míře, v jaké se vynořují vztahy tohoto druhu a stávají se samy o sobě účinnými. Už starý Rugerův pokus²⁵⁴ nám ozřejmuje tyto originální vlastnosti celků, tak jak se uplatňují v chování. Subjekt vycvičený, aby na každé součásti kovové skládanky postupně, ale v systematickém pořadí prováděl všechny operace nutné k jejímu rozložení, se chová, jestliže má před sebou celou skládanku, jako kdyby s ní neměl žádnou praktickou zkušenost. Výsledek učení týkající se jedné „části“ situace se neuplatní vůči téže části včleněné do nového celku. Jinými slovy, reálné části podnětu nejsou nutně reálnými částmi situace. Účinnost dílčího podnětu není vázána pouze na jeho objektivní přítomnost. Je takřikajíc třeba, aby se dal organismu poznat v nové konstelaci, v níž se objeví. Je zapotřebí rozlišovat u podnětu jeho přítomnost „o sobě“ a jeho přítomnost „pro organismus“, který reaguje. Ale to, co jsme právě řekli o celé skládance, by se mohlo říci o každé ze součástí, které ji tvoří. Návyk nebyl osvojen ve vztahu k světelným paprskům, které tyto součástky odrážejí, nýbrž ve vztahu ke kovové součástce nazřené v jejím tvaru (v běžném smyslu slova) a v jejích mechanických vlastnostech. Protože rozkládání v reálné části nemůže nikdy dospět ke konci, podnět se nikdy nestává reflexogenním jako individuální fyzikální realita, nýbrž vždy jako struktura.

2. Popis struktur chování

Jestliže jsou tyto poznámky odůvodněné, musí být možné a je nutné třídit způsoby chování nikoli už tak, jak se to často dělalo, na způsoby chování elementární a komplexní, nýbrž podle toho, zda je v nich struktura zanořena do obsahu nebo zda se z něho naopak vynořuje, aby se v limitním případě stala vlastním tématem aktivity. Z tohoto hlediska by bylo možné rozlišit „formy synkretické“,

²⁵⁴ Ruger, H. A., „The psychology of efficiency“, *Archives of Psychology*, 15, 1910.

„formy transponovatelné“ a „formy symbolické“. Tyto tři kategorie neodpovídají třem skupinám živočichů: neexistuje žádný živočišný druh, jehož chování by *nikdy* nepřesáhlo synkretickou úroveň nebo by *nikdy* nesestupovalo pod úroveň symbolických forem. Živočichové se nicméně dají rozmístit na této stupnici podle typu chování, který je pro ně nejběžnější. Právě tak budeme o reakcích na prostor a čas hovořit v souvislosti s „transponovatelnými formami“. Je nicméně jasné, že instinktivní pohyb spjatý s určitou synkretickou situací je přizpůsoben prostorovým vlastnostem instinktivního objektu a má určitý časový rytmus. Základní dimenze prostoru a času se nacházejí, chceme-li, na všech třech úrovních, které jsme právě rozlišili. Nemají na nich však stejný smysl. Aby se mohly stát oněmi neomezenými prostředními, která v nich nachází lidská zkušenost, prostor a čas vyžadují symbolickou aktivitu.

A. Synkretické formy a instinkt

Na této úrovni je chování vázáno buď na určité abstraktní aspekty situací,²⁵⁵ nebo na určité komplexy podnětů velmi speciálního typu. V každém případě zůstává uzavřeno v rámci svých přirozených podmínek a dříve nezakoušené situace pojímá jen jako narážky na vitální situace, které jsou pro ně předznačené.

Nejjednodušší způsoby chování, např. ty, které nacházíme u bezobratlých, se nikdy nezaměřují na izolované objekty a závisejí vždy na velkém počtu vnějších podmínek. Mravenec umístěný na stéblu se spustí na bílý papír s vyznačeným černým kruhem jen tehdy, když má list papíru určité rozměry, když vzdálenost od půdy a sklon stébla mají určitou hodnotu a konečně jen za určité intenzity a směru osvětlení. Tento soubor podmínek odpovídá přirozeným situacím, které u zvířete spouštějí „instinktivní“ akty. Drezúry, které lze realizovat u mořské hvězdičky, překračují stěží rámec situací, v nichž se zvíře nachází ve svém přirozeném životě. Dokonce i když je učení možné, nebere zřetel na detaily experimentálního dispozitivu, dochází ke globální reakci zaměřené na vitální situace, které jsou pouze obdobné. – Když se experimentátor pokusí vytvořit u ropuchy podmíněné reflexy, ukáže se, že reakce zvířete závisejí

²⁵⁵ Srov. výše, s. 142 nn.

na eventuální podobnosti mezi pokusnou situací a situacemi, pro které má zvíře instinktivní výbavu, spíše než na asociacích a disociacích vytvořených experimentátorem. Když se před ropuchu položí žížala oddělená od ní sklem, tak navzdory nezdarům, které by měly působit inhibitivně, pokračuje zvíře ve svých pokusech chňapnout jí, neboť v přirozeném životě předepisuje instinktivní výbava vůči pohyblivému cíli opakované pokusy. Naproti tomu jestliže se zvířeti předloží mravenec, jehož chuť je nedobrá, pak tato jediná zkušenost stačí k vyvolání inhibice ve vztahu ke všem dalším mravencům, protože za přirozených podmínek zajišťuje instinktivní výbava obecné zabrzdění pozitivních reakcí vůči všem mravencům z určitého mraveniště, pokud vzorkový exemplář vyvolal reakci odporu. Jestliže se konečně zvířeti předloží malý kousek černého papíru popotahovaný tenkou nití a jestliže se mu podaří chňapnout jej, tak tato „zklamávající“ zkušenost vyvolá sice inhibici, ale ta po několika minutách mizí; lze tedy předpokládat, že závisí ne ani tak na chuťových vlastnostech papíru, jako spíše na instinktivním rytmu, který v přirozeném životě předepisuje zvířeti nové pokusy o chňapnutí jen tehdy, když se mu nepodařilo kořisti se zmocnit. Ropucha tudíž nikdy nereaguje na experimentální podnět. Ten je reflexogenní jen v té míře, v jaké se podobá jednomu z objektů přirozené aktivity s přesně vymezenými obrysy, a reakce, které vyvolává, jsou určovány nikoli fyzickými specifickými přítomné situace, nýbrž biologickými zákony chování.²⁵⁶ Budeme-li chtít dát slovům přesný význam, budeme třeba nazývat instinktivním takové chování, které doslovně reaguje na určitý soubor podnětů spíše než na podstatné rysy situace. Způsoby chování, které jsou běžně označovány jako instinktivní, představují struktury mnohem méně „adherentní“ než ty, které jsme právě popsali. Často je také obtížné odlišit je od „inteligentních“ způsobů chování.

B. „Transponovatelné formy“

Signál: prostorové a časové vztahy

Způsoby chování předchozí kategorie v sobě zajisté zahrnují referenci k určitým vztahům. Ty ale zůstávají vázány na materialitu určitých konkrétních situací, a právě proto nejsou užitkovatelné pro opravdové učení. Jakmile vidíme, jak se v historii chování

²⁵⁶ Buytendijk, F. J. J., „Les Différences essentielles des fonctions psychiques de l'homme et des animaux“, c. d., s. 46-47.

objevují *signály*, které nejsou determinovány instinktivní výbavou druhu, můžeme předpokládat, že jsou založeny na strukturách relativně nezávislých na materiálech, v nichž se realizují.

V chování určeném signálem je situace, na kterou se organismus adaptuje, pouhou časovou či prostorovou styčností podmíněného podnětu a podnětu nepodmíněného. Jak jsme však výše naznačili a jak je nyní třeba prokázat, učení opírající se o signál není pouhým přenesením této faktické styčností do chování. Musí se stát styčností „pro organismus“. Jestliže jde o styčnost prostorovou, nespojuje se nepodmíněný reflex s podmíněným reflexem, který je předmětem drezúry, nýbrž s určitou celkovou strukturou, v níž je jen jedním momentem a jež mu dává jeho smysl; to právě prokazují dobře známé experimenty Köhlerovy.²⁵⁷ Přivykne-li slepici domácí volit ze dvou stejně velkých hromádek zrní tu, která je signalizována světle šedou barvou (Š 1), a nechat stranou tu, která je signalizována středně šedou barvou (Š 2), a jestliže v kritickém pokusu, tj. po čtyřech až šesti zkouškách, v nichž spočívá drezúra, se Š 2 odstraní a nahradí se novou šedí Š 0, světlejší než Š 1, pak zvíře, které má před sebou reflexogenní barvu a barvu neutrální, by mělo, jak se zdá, zvolit onu první. Ve skutečnosti však čtyři pokusná zvířata, s nimiž byl tento výcvik proveden, zvolila padesát devětkrát novou neutrální barvu, zatímco pozitivní barva byla zvolena jen dvacet šestkrát. Kontrolní zkouška se provede tak, že se při kritickém pokusu ponechá nikoli barva pozitivní, nýbrž ta, vůči níž by měla být získána inhibice (Š 2), a prezentuje se současně s novou šedí, která je tmavší než ona. Zvolena je negativní barva. Reflexogenní schopnost je tudíž vázána nikoli na určitý odstín šedé, nýbrž na to, co je z obou „světlejší“. Korelativně s tím získaná motorická reakce není součtem individuálních pohybů. V průběhu výcviku se dbá na to, aby se vyměňovala relativní poloha nejsvětlejší a nejtmavší šedi tak, aby nedocházelo k jakékoli interferenci adaptace na levou a pravou stranu a rozlišovací reakce na barvy. Motorických reakcí se tedy účastní velmi proměnlivé svalové a nervové svazky. Motorickou strukturu uvádí v chod a reguluje struktura aferentní. Vztah mezi podmíněným podnětem a podmíněnou reakcí je tedy vztahem mezi vztahy. Drezúra nepřenáší do

²⁵⁷ Köhler, W., „Optische Untersuchungen am Schimpansen und am Haushuhn“, *Abhandlungen der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften*, 1915, Physikal.-Mathem. Klasse, č. 3; a též, „Nachweis einfacher Struktur-funktionen beim Schimpansen und beim Haushuhn“, tamtéž, 1918, Physikal.-Mathem. Klasse, č. 2.

chování nějakou faktickou styčností. Signál je určitou konfigurací (*Sign-Gestalt*).

Tolman²⁵⁸ dospívá k témuž závěru, i co se týče styčnosti časové. Bílá rouška indikující „správnou cestu“, na jejímž konci zvíře najde svou potravu, nevzděčí podle něho za svoji reflexogenní schopnost prostému faktu, že byla zvířeti vždy prezentována před každým zdařilým pokusem, nýbrž vděčí za ni tomu, že tvoří se zdařilým výsledkem určitou konfigurací. Tolman se to snaží dokázat tím, že reflexogenní schopnost roušky mizí tehdy, když je zvíře umístěno přímo na konec cesty a tam dostane elektrickou ránu. Inhibiční hodnota, kterou získá konec cesty, by se zpětně přenesla na roušku označující vstup, což by mezi nimi předpokládalo nějaký vnitřní vztah. Toto zpětné působení nebylo nicméně pozorováno Tolmanem samotným, který ovšem pracoval s unavenými zvířaty. A striktní behavioristé²⁵⁹ dodávají, že i pokud k němu dochází, lze je vysvětlit v pojmech podmíněného reflexu. Elektrická rána působí, že bílá rouška ztrácí svoji hodnotu pozitivního podnětu skutečně jen tehdy, když krysa ve chvíli, kdy ji dostala, začínala už rozvíjet právě ty reakce uchopování a žvýkání, k nimž dochází v přítomnosti cíle. Jestliže dostane elektrickou ránu ve chvíli, kdy u ní dochází k takovým reakcím na cíl (reakcím na vodu), které se liší od těch, k nimž v pokusném aparátu dochází obvykle (od reakcí na potravu), pak je vliv rány na reflexogenní schopnost bílé roušky (krysa nepřestává vstupovat na cestu vyznačenou bílou rouškou, jen jí probíhá pomaleji). Tento vliv je tím znatelnější, čím podobnější jsou si oba cíle.²⁶⁰ Zpětný účinek elektrické rány by pak bylo možné vysvětlit, aniž by bylo nutno uchýlovat se k pojmu konfigurace-signál. To, že získaná reakce má tendenci k tomu, aby byla anticipována podněty, které předcházejí podmíněnému podnětu samému, je právě obecným zákonem podmíněného reflexu. Zvířata vycvičená k tomu, aby vnikala do bedýnky s potravou, v níž se budou muset obrátit doprava, volí a sledují pravou stranu, hned jak vkročí do labyrintu. Stejně tak krysa při vstupu do Tolmanova aparátu projevuje náznaky reakcí na cíl. A protože ty se účinkem elektrické rány staly inhibujícími, zvíře se nepustí cestou, kterou sledovalo předtím. To, co by sloužilo jako nositel získané inhibice a co by působilo, že se její účinek projeví hned při vstupu do pokusné bedýnky, jsou tedy reakce na cíl, a nikoli struktura situace. Na to by bylo možné odpovědět, jak to už bylo

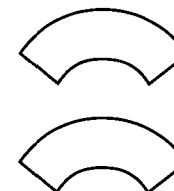
²⁵⁸ Tolman, E. C., „Sign-Gestalt or conditioned reflex?“, c. d., s. 246–255.

²⁵⁹ Miller, N. E., „A reply to ‚Sign-Gestalt or conditioned reflex‘“, *Psychological Review*, 42, 1935.

²⁶⁰ Tamtéž, s. 286 nn.

řečeno, že chování krysy, když odmítá pustit se cestou, která je vyznačena bílou rouškou, není totožné s chováním, jež bylo vyvoláno elektrickou ranou, a že stejně tak i pohyby nutné ke sledování pravé strany jsou materiálně odlišené od těch, které krysa provede, když se ocitne před zatáčkou. Reflex není *anticipován*, je *připravován a preformován*. Daný fenomén tedy není možno vysvětlit tím, že tytéž pohyby byly přeneseny z jednoho podnětu na jiný dřívější podnět. Spíše je třeba říci, že tento druhý podnět spouští pohyby, které mají vztah smyslu se změnou znaménka, k níž došlo u finálního podnětu. Tento zpětný účinek, který není pouhým přesunem na časové ose, by konec konců mluvil ve prospěch pojmu *Sign-Gestalt*. Aktivita organismu by byla doslova srovnatelná s určitou kinetickou melodií, protože každá změna na konci nějaké melodie mění kvalitativně její začátek a její celkovou fyziognomii. Stejně tak zatarasení nějaké cesty v labyrintu bezprostředně dává negativní hodnotu nejen vstupu na tuto cestu, ale i vstupu na druhou cestičku, která se na ni po určité oklice vrací ještě před zatarasem, a to i jestliže zvíře ji předtím neproběhlo. Nezdár má za následek změnu u všech podnětů, které mají k místu, kde k němu došlo, zcela určitý strukturální vztah.²⁶¹

Třebaže vztah signálu a toho, co „ohlašuje“, je, pokud jej bereme sám o sobě, prostý (setkáváme se s ním u způsobů chování, které jsou jinak málo diferencovány), v struktuře signálu lze pozorovat všechny stupně komplexnosti a povaha signálu, na nějž určitý zvířecí druh reaguje, může sloužit jako měřítko jeho „intelligence“. Domácí slepice přivyklé volit ze dvou figur tu, která je menší, pojímají jako menší tu ze stejných Jastrowových figur, kterou její pozice činí zdánlivě menší pro lidské vnímání (obr. 1).²⁶² I kdyby bylo možno říci, že kontrast mezi dvěma odstíny šedé je obsažen v barvách jakožto fyzických podnětech, pak přinejmen-

Obr. 1

²⁶¹ Tolman, E. C., „Sign-Gestalt or conditioned reflex?“, c. d., s. 254–255.

²⁶² Revesz, G., „Experiments on animal space perception“, *The VIIth International Congress of Psychology (Proceedings and Papers)*, Cambridge 1924, s. 29–56.

ším zde, kde jsou obě figury objektivně stejné, rozlišovací chování jimi nemůže být vyvoláno. Na druhé straně není zjevné, jaké uspořádání, jaká empirická spojení by je mohla vysvětlit. Nic bychom nezískali, ani kdybychom řekli, že konvexní část spodního segmentu získává odlišnost vůči odpovídající části horního segmentu díky tomu, že sousedí s konkávní stranou. To by právě znamenalo uznat, že adekvátní podnět není v objektech, ani v objektivních vztazích fyzického světa, nýbrž v určitém jiném světě, kde lokální vlastnosti závisejí na celcích. Je možno provést i protizkoušku: vidělo by se, jak zvíře vycvičené, aby volilo černý předmět, reaguje pozitivně i v případě, kdy je objekt prezentován za intenzivního osvětlení, při němž odráží tisíckrát více světla než předměty, které byly používány během výcviku. Jestliže se přidružíme fyzikálním jevům, světla, které je skutečně zachycováno okem zvířete, pak je stálost jeho chování tím méně pochopitelná, že za jiných podmínek postačí rozdíl podnětu v řádu 2 %, k tomu aby byly vyřazeny získané reakce.²⁶³ Avšak schopnost adaptovat se na strukturu signálů spíše než na jejich materiální vlastnosti není u zvířat neomezená. Jestliže se před dítě položí osm podobných krabic postupně od něj vzdálenějších a jestliže se – aniž by to dítě vidělo – střídavě vloží kousek čokolády nejprve do první z nich, pak do druhé, pak do třetí atd., pak bude dítě od druhého pokusu dále systematicky hledat cíl nikoli v té krabici, v níž jej právě našlo, nýbrž v krabici následující. Nižší opice tu selhávají.²⁶⁴ Snad by bylo možno²⁶⁵ vycvičit je tak, aby postupně hledaly v každé z krabic. To však není vlastním předmětem našeho pokusu. Výcvik tohoto druhu by totiž mohl spočívat ve vytváření inhibic vůči každé krabici, do níž už bylo nahlédnuto; to by nevyučovalo hypotézu, že každý z těchto podnětů působí individuálně, přičemž jeho znaménko by se během experimentu pouze obrátilo; nebo jinak řečeno, každá z krabic, do nichž bylo nahlédnuto, by nepůsobila – zprvu jakožto podnět pozitivní, a pak jakožto podnět inhibující – na základě svých prostorových vztahů ke všem ostatním krabicím a své pozice v sledu vykonaných operací. Nešlo by tu o nějaký pokrok při průběhu řady, nýbrž u každé krabice by začínala znovu *tatáž* monotónní operace. Ať by se jednalo o konkrétní reakci, která závisí pouze na individuálním a izolovaném podnětu, nebo o abstraktní reakci, pro kterou jsou všechny podněty stejné kvůli reálným částem, jež mají společné, drezúra by nebyla

²⁶³ Koffka, K., *Principles of Gestalt Psychology*, c. d., s. 34.

²⁶⁴ Revesz, G., „Experiments on animal space perception“, c. d.

²⁶⁵ Buytendijk, F. J. J., „Les Différences essentielles des fonctions psychiques de l'homme et des animaux“, c. d., s. 62.

reakci na *pořadí*. Naopak u dítěte, které se už při druhém pokusu naučilo náležitěmu pohybu, nemůže být obecnost reakce výsledkem ani sčítání jednotlivých reflexů, ani dispozice, která by z každého podnětu abstrahovala to, co jej činí identickým s podněty předcházejícími. První interpretace by byla možná jen tehdy, kdyby dítě celou řadu krabic přinejmenším jednou prošlo, druhá jen tehdy, kdyby dostatečný počet pokusů dovolil, dik vhodné souhře inhibic, uvolnit pozitivní reakci z vazeb, které může mít se zvláštními vlastnostmi každé krabice, aby se tak stala závislá na jejich vlastnostech společných. Ani pak by tato interpretace nedovolila pochopit, jak to, že jsou krabice prohlíženy v pořadí odpovídajícím jejich rostoucí vzdálenosti. To, co je ale třeba především vysvětlit, je toto pořadí. Adekvátní podnět této reakce spočívá v konstantním vztahu, který spojuje nadcházející podnět a předcházející podnět, krabici, do níž je třeba nahlédnout, a krabici, do níž bylo nahlédnuto, a který vyjadřujeme, když říkáme, že se musí „vždy brát ta následující“. Tento vztah je sám v sobě neměnný, ale jeho bod aplikace se u každého nového pokusu liší, a bez tohoto bodu by byl nevyužitelný. Adekvátní podnět je tudíž definován dvoji referenci, na straně jedné k prostorovému pořadí a na straně druhé k pořadí vykonaných operací. Reakce na tyto dva vztahy není abstraktní, protože ty získávají v každém případě jedinečnou hodnotu; ani to není reakce na to, co je na každé krabici individuální, protože tím, co dává každé krabici její hodnotu pozitivního podnětu, je uspořádání celku. Úspěch dítěte a selhání opice při tomto pokusu dosvědčují u prvního schopnost a u druhé neschopnost vyvázat se z elementární struktury, která uděluje pozitivní reflexogenní hodnotu místu, na kterém bylo dosaženo cíle, a otevřít se komplexnějším strukturám, v nichž je reflexogenní hodnota udělována *jakožto funkce* prostoru a času.

Objektivní popis chování v něm takto odhaluje více či méně artikulovanou strukturu, více či méně bohatý vnitřní význam a referenci na „situace“, jež jsou někdy individuální, někdy abstraktní a někdy zase podstatné.

Tutéž proměnlivost by bylo možno pozorovat, kdybychom uvažovali o typech chování – které jsou samy o sobě „nesnadnější“ a „integrovanejší“ než elementární formy chování určované signálem –, v nichž podmíněný a nepodmíněný podnět nejsou spojeny pouze styčností, nýbrž vykazují místo toho vztah, který bychom označili jako logický či objektivní. Podmíněný podnět dává potom vzniknout zvláštním reakcím, které se stále zřetelněji odlišují od

reakci na cíl. Použijeme-li antropomorfního způsobu vyjadřování, lze říci, že podmíněný podnět se stává *prostředkem* k uskutečnění určitého účelu.

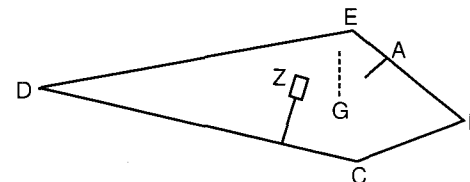
Prostorové a časové vztahy

První příklad chování tohoto typu nám poskytují případy, kdy se podnět stává reflexogenním v přímé závislosti na jeho *prostorových* či *časových* vztazích k cíli. Postavíme-li psa před mříž, ve které jsou pouze dva otvory, a umístíme-li za tuto mříž, v úrovni prvního otvoru, pohyblivý cíl, jenž se posouvá podél mříže směrem ke druhému otvoru, pes při prvních pokusech běží vždy k místu, kde byl cíl na začátku. Při pozdějších pokusech sleduje cíl v jeho pohybu podél mříže a chytí jej v okamžiku, kdy dospěje na úroveň druhého otvoru. A nakonec pes zamíří přímo ke druhému otvoru, u něž cíl předběhne a bude na něj čekat.²⁶⁶ Kdybychom předpokládali, že druhý otvor v mříži se stal podmíněným podnětem pro reakce zvířete, potom by tento podnět nemohl převážit nad účinkem podnětu nepodmíněného, který mu konkuruje, protože všechnu svoji účinnost převzal od něj a nedalo by se vysvětlit, že pes opouští svou kořist a běží na ni čekat na místo, kde ještě není. Je tedy třeba, aby se cíl přestal definovat stimulacemi, jimiž na zvíře v dané chvíli působí, a aby se vřadil do prostorových a časových struktur, jež ho zprostředkovávají a jež propojují jeho přítomnou pozici, otvor v mříži a stanoviště psa. Substituci tohoto typu lze pozorovat i v jiném Buytendijkově experimentu. Buytendijk si položil otázku, jak by se chovala krysa, kdyby si musela vybrat mezi cestou, která od začátku vede směrem k cíli (Tolmanovy experimenty už předtím prokázaly, že pokud je tato cesta stejně dlouhá, zvíře jí dává přednost), a druhou cestou, která se od cíle nejprve odchyluje, ale je posléze kratší.²⁶⁷ Tento experiment ukazuje, že jednoduchá struktura (směr cíle - směr cesty) může být u krysy nahrazena strukturou složitější, v níž hraje roli i délka cesty (obr. 2). Šest krys umístěných do pokusného aparátu se nejdříve snaží dospět přímo k cíli, načež je zastaví skleněná přepážka G a poté se samy od sebe pustí cestou A E D Z. Když touto dráhou prošly, jsou vedeny kratší cestou A B C Z. Pak je proveden první srovnávací

²⁶⁶ Buytendijk, F. J. J., „Die Bedeutung der Feldkräfte und der Intentionalität für das Verhalten des Hundes“, *Archives néerlandaises de physiologie*, XVII, 1932, s. 459-494.

²⁶⁷ Buytendijk, F. J. J., Fischel, W., Ter Laag, P. B., „Über die Zieleinstellung von Ratten und Hunden“, *Archives néerlandaises de physiologie*, XX, 1935, s. 446-466.

pokus. Zvířata jsou umístěna do bodu A a ponechá se jim volnost. Pět z nich se pustí delší cestou, jejíž počáteční prvky se nacházejí ve směru cíle, šesté se nejdříve vydá rovněž stejnou cestou, ale potom se vrátí a pustí

Obr. 2

se cestou A B C Z. Jestliže jsou však zvířata opakovaně umístěna do bodu A, na konci prvního dne (pět pokusů) si dvě ze čtyř krys, které zbyly jako účastníci experimentu, vyberou kratší cestu a druhého dne, při šestém pokusu, ji zvolí obě zbývající rovněž. Aby se vyloučil vliv návyku, bylo zvíře po každé správné volbě vedeno tou delší cestou; aby byla jistota, že se nejedná o podmíněnou reakci na pravou a na levou stranu, zvířata jsou umístěna do nového aparátu, který je zrcadlovým obrazem onoho prvního. Tato opatření výsledek nezmění: ten dopadne ve prospěch kratší cesty. Řekne se snad, že „cesta mířící ve směru cíle“ se stala inhibující následkem prvních pokusů? Ale ta nikdy nevedla k nezdaru. Nanejvýš by se dalo říci, že vede k cíli *méně rychle*. Stačí tato okolnost k vytvoření inhibice? Jestliže to připustíme, uznává se tím, že podmíněným podnětem není reálný prvek fyzického světa, nýbrž určitý vztah, určitá časová struktura.²⁶⁸ Ve skutečnosti, jak uvidíme, je mnohem pravděpodobnější, že se tu uplatní spolupůsobení prostorových struktur jako takových.

Jiné pokusy totiž ukazují, že prostorové struktury jsou v chování krysy mnohem přesnější než struktury časové. Jestliže je k dispozici labyrint s pohyblivými přepážkami, které umožňují obměňovat cestu, již musí zvíře proběhnout, aby se dostalo k východu, a jejíž otevřený okruh zahrnuje jednou dvě zatačky doleva a podruhé dvě zatačky doprava, lze zvíře ve dvou řadách experimentů vycvičit tak, aby proběhlo každou z obou drah bez chybného pohybu. Nepodaří se však dosáhnout střídání obou způsobů

²⁶⁸ Odpor, jaký dílíci struktury kladou této nové integraci, lze změřit tak, že se s ní nechají konkurovat. Když si krysy musí zvolit mezi cestou, jejíž prvky tvoří ostrý úhel, a jinou cestou, na níž se vyskytují jen tupé úhly, zatímco jinak je všechno stejné, krysy si častěji vyberou tu druhou. Lze to zařít tak, aby tupé úhly byly na delší cestě a ostré úhly na cestě kratší. Výsledky se tímto novým uspořádáním takřka nezmění.

bů chování, které označíme symbolem *ll pp ll pp*. A jestliže se zvíře umístí do delšího labyrintu, jenž vyžaduje mezi vstupem a východem totéž střídání, je drezúra úspěšná.²⁶⁹ Poněvadž jakýkoli jiný faktor byl pečlivě vyloučen, rozdíl mezi těmito typy chování může spočívat jen v rozdílu mezi strukturami, které jsou v prvním případě uspořádány ve vztahu k času a ve druhém případě ve vztahu k prostoru. Tytéž řady pohybů jsou nebo nejsou možné podle toho, zda se odvíjejí v určitém otevřeném prostoru nebo zda po sobě pouze následují v čase. To, co je realizovatelné v jednotě určité akce, která pokračuje v jednotném prostoru, již realizovatelné není, pokud se jedná o více cyklů pohybů spojených v čase. Živé tělo neorganizuje nerozdílně čas a prostor, nedisponuje jedním tak, jako disponuje druhým. Nic nemůže patřičněji prokázat nedostatečnost Pavlovových názorů. Prostorový a časový labyrint jsou totiž z pavlovovského hlediska nerozlišitelné a dalo by se říci, že pro něho existují pouze labyrinty časové.

Tyto experimenty nás však zároveň varují i před jiným omylem, jenž je vzhledem k Pavlovovu omylu symetrický a inverzní. Pojmy prostoru a času zde nelze brát v jejich lidském smyslu, podle kterého mohou být časové vztahy symbolizovány vztahy prostorovými. Pro zvířecí chování tato vzájemná časoprostorová korespondence neexistuje a prostor představuje takřkajíc pevnější a tvárnější strukturu než čas. U člověka bychom našli něco analogického v úrovni ve vlastním smyslu perceptivní, kde dimenze času a prostoru spolu interferují. Výsadní postavení prostoru u zvířete a přítomnost jakéhosi časoprostoru v perceptivním chování stává filosofa před tutéž nesnáz. V obou případech jde o to, explicitně vystihnout způsoby chování či zkušenosti, které se prezentují jako původní, aniž bychom je deformovali intelektualistickou interpretací. Časové vztahy, jež ve zvířecím chování hrají jistou roli, se vyznačují pevnou „soudržností“ a jako by určitou viskozitou, kterou můžeme jen těžko vystihnout na základě čistých a snadnou manipulaci připouštějících pojmů prostoru a času.

Mechanické a statické vztahy

Vztah mezi prostředkem a účelem může být konečně podložen *mechanickými a statickými strukturami*. Ty představují vyšší stupeň integrace, poněvadž v chování psa, který se adaptuje, jak jsme viděli, na prostorové vztahy, nehrají, zdá se, žádnou roli. Umístí-li se kus masa na krabici a obtočí-li se provázek, jehož konec visí až na zem, psi se nenaučí přitáhnout si

²⁶⁹ Uvedeno in: Guillaume, P., *La Formation des habitudes*, c. d., s. 88 n.

maso k sobě; dokud se omezují jen na „dívání“; je třeba, aby spadnutí kousku masa způsobilo nahodile, když si s provázekem hraji.²⁷⁰ Pes, kterého pozoroval Köhler a který se při jiných pokusech projevil jako velmi „inteligentní“, zmnožuje své reakce na cíl, ale nikdy se nepokusí zatáhnout za provázek, který má před sebou.²⁷¹ Kočky si osvojí adaptované chování jen tehdy, když se provázek předtím oťrel kouskem ryby.²⁷² Nižší opice, a tím spíše šimpanzi, se naproti tomu zdají být schopny adaptovaných reakcí na mechanické a statické vztahy jako takové.²⁷³ Je zbytečné popisovat dobře známý pokus, během něhož jeden z Köhlerových šimpanzů nasazuje bambus s menším průměrem do bambusu s větším průměrem a používá tento nástroj, aby si přitáhl cíl, který nebyl přímo dostupný. Chtěli bychom pouze zdůraznit úlohu, jakou mohla hrát náhodná poloha bambusového stonku v ruce zvířete v okamžiku, který předcházel zmíněnému objevu. Lze prokázat, že tato poloha představovala příznivou, možná dokonce nutnou okolnost, ovšem nikoli příčinu celého procesu učení. Jestliže jsou totiž k dispozici²⁷⁴ čtyři trubice, jejichž průměry se postupně zvětšují, přičemž rozdíl od jedné k druhé je konstantní, a jestliže postupně předložíme zvířeti tři možné páry tak, že táž trubice bude v jednom případě tlustší a v jiném případě tenčí z obou, konstatujeme, že zvíře si reakci neosvojilo ve vztahu ke každé trubici uvažované individuálně. Už od prvních manipulací tohoto typu bylo totiž pozorováno, že je to vždycky tenčí z obou trubic, která je zasazována do druhé, a že jí tudíž zvíře vždy uchopuje pravou rukou, jež je obratnější, zatímco druhou pasivně drží v ruce levé. Nuže, během druhé řady pokusů, které popisujeme – ať byla nejbližší tenčí trubice nebo naopak tlustší – uchopila opice v osmi případech z dvanácti silnější trubici do levé ruky a tenčí do ruky pravé. Při čtyřech dalších pokusech zvíře upravilo rozmístění trubic na normální stav, jakmile je mělo v ruce, bez jakéhokoli váhání a ještě předtím, než se je pokusilo k sobě přiblížit. Reakce spojování tedy není nijak vázána na

²⁷⁰ Buytendijk, F. J. J., *Psychologie des animaux*, c. d., s. 236 n.

²⁷¹ Köhler, W., *Intelligenzprüfungen an Menschenaffen*, c. d., s. 19.

²⁷² Srov. Shepherd, W. T., „Tests on adaptive intelligence in dogs and cats as compared with adaptive intelligence in Rhesus monkeys“, *American Journal of Psychology*, 26, 1915; Nellmann, H., Trendelenburg, W., „Ein Beitrag zur Intelligenzprüfung niederer Affen“, *Zeitschrift für vergleichende Physiologie*, 4, 1926, s. 180 nn.

²⁷³ Buytendijk, F. J. J., *Psychologie des animaux*, c. d.

²⁷⁴ Köhler, W., „Nachweis einfacher Strukturfunktionen beim Schimpansen und beim Haushuhn“, c. d., s. 56 n.

absolutní vlastnosti každé z trubic, nýbrž se v každém okamžiku řídí vzájemným vztahem jejich průměrů. Je tedy třeba se domnívat, že v průběhu prvního pokusu hrál tento vztah jako takový rozhodující úlohu, protože právě k němu se zvíře naučilo přihlížet.

Dostí obecně se však připouští, že chování šimpanze překračuje úroveň podmíněného reflexu adaptovaného na individuální podněty. Pro nás je zajímavější povšimnout si mezer a nedostatků mechanických a statických vztahů. V popisech chování, které jsme podávali doposud, je cosi umělého; když se u zvířete vyvolávají reakce na geometrické a fyzikální vztahy, vzbuzuje se dojem, že tyto vztahy jsou přirozeným rámcem jeho chování, tak jako jsou u člověka konstitutivní pro jeho svět. Ještě předtím, než se mohly projevit ve zvířecím chování, bylo ve skutečnosti třeba, aby byly prolomeny jiné, přirozenější struktury, a vynořují se z celků nesnadno rozpojitelých. Připomeňme Köhlerův pokus, při němž je šimpanz, který již použil holi, ponechán sám v kleci za přítomnosti nedosažitelného cíle a suchého keře, jehož větve se dají snadno ulomit. Výsledky jsou u různých pokusných zvířat velmi odlišné a k nějakému řešení v každém případě vždy dojde až po dlouhé fázi nečinnosti. To tedy znamená, že větve stromu jakožto podnět není ekvivalentem hole a že prostorové a mechanické vlastnosti, které by jí umožnily tuto funkci převzít, nejsou zvířecímu chování bezprostředně přístupné. Jeden Köhlerův šimpanz, který se při předchozích experimentech nicméně již naučil manipulovat s bednami, nepoužije tu, která se mu nabízí, pokud na ní sedí jiná opice; opře se o ni, takže nelze říci, že ji neviděl, avšak zůstává pro něho opěradlem nebo místem odpočinku a nemůže se stát nástrojem.²⁷⁵ Mechanické struktury se tedy mohou stát reflexogenními jen tehdy, pokud nejprve dojde k reorganizaci silnějších struktur, které předmětům připisují nějakou užitkovou hodnotu. Chyba, které se setrvale dopouštějí různé směry empiristické a intelektualistické psychologie, spočívá v úsudku, že když větve stromu jakožto fyzická realita má sama o sobě vlastnosti délky, tloušťky a pevnosti, které jí umožňují použít jako hůl, tatáž větve stromu jakožto podnět je měla mít rovněž, takže role v chování se rozumí sama sebou. Nevidí se, že pole zvířecí aktivity není tvořeno, tak jako náš svět, fyzikálně-geometrickými spojeními.²⁷⁶ Tyto vztahy nejsou v podnětech virtuálně přítomny a v regulaci chování se neobjevují jen díky prosté abstrakci. Předpokládají pozitivní a zcela novou „strukturaci“ situace. Není se potom třeba divit, že fyzikálně-geometrické vztahy, sotvaže se vyvázaly z biologicky silnějších

²⁷⁵ Köhler, W., *Intelligenzprüfungen an Menschenaffen*, c. d., s. 128 n.

²⁷⁶ Bylo by třeba dodat, že ani náš svět jimi není tvořen neustále.

spojení, se jimi nechávají snadno překrýt, a že se dokonce nikdy neobjevují v čistém stavu. Hůl či hrábě jsou u nižších opic použity jako nástroje jen tehdy, jsou-li předem příhodně umístěny,²⁷⁷ například jsou-li hrábě již umístěny za ovocem a je-li jejich rukojeť na dosah ruky. Něčeho podobného si lze povšimnout u nejméně inteligentních šimpanzů, kteří, alespoň při prvních pokusech, použijí hůl jen v případě, že je s cílem v „optickém kontaktu“, tj. jestliže cíl i hůl mohou být obsáhnuty jediným pohledem.²⁷⁸ Instrumentální hodnota nějakého předmětu se zmenšuje v té míře, v jaké je umístěn dále od cíle, což znamená, že není tvořena přesnými mechanickými vlastnostmi, které by byly nezávislé na jeho poloze. Dokonce i když se šimpanzovi podaří rozšířit pole své činnosti v čase stejně jako v prostoru a když spěje ke konečnému cíli přes několik cílů zprostředkujících, často se stává, že je-li hlavní cíl příliš blízko, přitáhne na sebe úkony, které měly platit zprostředkujícímu cíli, a tento fenomén „zkratu“²⁷⁹ ukazuje, že šimpanzovi se nedaří v indiferentním prostoru a čase rozvíjet chování řídicí se objektivními vlastnostmi nástrojů, že je vždy vystaven podnětujícímu účinku nejbližší budoucnosti či prostorové blízkosti, které strukturu akce kontrahují nebo rozkládají. Dokonce i v případech, kdy šimpanz využívá určitá mechanická spojení, je pravděpodobně, že v jeho chování nehrají roli díky těm vlastnostem, které jim připisuje lidské vnímání. Jestliže šimpanzi budou mít před sebou několik provazů, jež všechny směřují k cíli, ale z nichž jen jeden je přivázan k ovoci, uchopují všechny stejně často; jejich chování se neřídí mechanickým vztahem mezi provazem a cílem, nýbrž závisí mnohem víc na délce předložených provazů, takže nejčastěji je zvolen ten, který je nejkratší.²⁸⁰ To je pravděpodobně důvod, proč šimpanz selhává, jakmile se fakticky existující mechanické vztahy zkomplikují, protože pak už nemohou být převedeny v ony nedokonalé ekvivalenty, jimiž zvířecí chování disponuje: šimpanz nedokáže rozvázat uzel ani sundat kroužek ze skoby, na níž je zavěšen.²⁸¹ Bylo by tedy možné popsat jakousi zvířecí fyziku, jež je chování imanentní, avšak její svébytnost by bylo možné pochopit jen s pomocí psychologie a filosofie, které by dovedly vyhradit jisté místo neurčitosti jako takové a nahlédnout, že nějaké chování či nějaká zkušenost mohou mít „vágní“ a „otevřený“

²⁷⁷ Nellmann, H., Trendelenburg, W., „Ein Beitrag zur Intelligenzprüfung niederer Affen“, c. d., s. 155 n.

²⁷⁸ Köhler, W., *Intelligenzprüfungen an Menschenaffen*, c. d., s. 128.

²⁷⁹ Köhler, W., *L'Intelligence des singes supérieurs*, c. d., s. 171.

²⁸⁰ Köhler, W., *Intelligenzprüfungen an Menschenaffen*, c. d., s. 19.

²⁸¹ Köhler, W., *L'Intelligence des singes supérieurs*, c. d., s. 238–239.

význam, aniž by proto musely být bez významu. Mladý šimpanz, kterému se na strop zavěsí ovoce a do klece se mu umístí bedna, začne nejdřív vyskakovat k cíli, aby jej dosáhl přímo; poté jeho pohled padne na bednu, „jde k ní, pohlédne na cíl a do bedny lehce šfouchne, což nicméně nestačí k tomu, aby byla uvedena do pohybu ... potom bednu nechá být, poodejde o několik kroků, náhle se vrátí a znovu do bedny několikrát strčí s očima upřenými na cíl, ale velmi lehce, a ne tak, jako kdyby měl skutečně úmysl pohnout s ní z místa“.²⁸² O několik okamžiků později bude řešení „nalezeno“. Dalo by se říci, že bedna má nějak s problémem „co dělat“, ale že její funkce není ještě upřesněna. Bude vůbec někdy upřesněna úplně? Verbální chování člověka poskytuje analogii. Když se při pokusu s Rugerovou skládačkou subjektu náhodou podaří oddělit dva dílky, „oblast, v níž byla tato práce provedena, anebo specifický druh použitého pohybu jsou nyní akcentovány a stávají se centrem celého procesu. Ve velkém počtu případů závisí řešení takřka bezvýhradně na analýze místa či pozice“.²⁸³ Způsob, jakým ten či onen lokální zákrok vyvolá očekávaný účinek, však v reakci nehraje roli. Můžeme si také vzpomenout na situace, které při tenisovém zápase spouštějí hráčovu reakci: tuto situaci bychom ve zpětně provedené analýze vyjádřili tak, že směr míčku, úhel jeho dráhy se zemí, jeho eventuelní rotace, pozice protivníků i rozměry hřiště přispívají k regulaci amplitudy a směru reakce, způsobu, jakým bude míček odražen zpět. Je však zřejmé, že celá situace není v samotném okamžiku úderu takto učleněna, přestože u dobrého hráče v ní všechny tyto určující faktory hrají svoji roli. Analogický problém nastoluje právě popis chování šimpanzů vůči mechanickým vztahům, které se u nich zřejmě nedostatečně odlišují od „vizuálního kontaktu“ a patří k svébytné kategorii, srovnatelné s kategoriemi fyziky dětského světa²⁸⁴ nebo s „participací“, jak ji znají přírodní národy. Stejně tak je tomu, pokud jde o vztahy statické, jež jsou u šimpanze velice mezerovitě. Když se jedno z Köhlerových pokusných zvířat pokouší umístit žebřík do rovnovážné polohy, opře o zeď jednu jeho hranu.²⁸⁵ Statické charakteristiky dané situace uplatňují svůj vliv spíše díky interoceptivitě než prostřednictvím vizuálních receptorů. Pro šimpanze je bedna ve stavu rovnováhy, když se nijak nekymácí, i když je tato rovnováha velice nestabilní, a naproti tomu začne všechno stavět úplně znovu, jestliže bedna,

²⁸² Köhler, W., *Intelligenzprüfungen an Menschenaffen*, c. d., s. 30 n.

²⁸³ Koffka, K., *The Growth of the Mind*, c. d., s. 193–195. Srov. výše.

²⁸⁴ Srov. Piaget, J., *La Causalité physique chez l'enfant*, Alcan, Paris 1927, pas-sim.

²⁸⁵ Köhler, W., *L'Intelligence des singes supérieurs*, c. d., s. 153.

i když pevně spočívá na svém podstavci, není nicméně úplně nehybná. Jakmile je stavba hotová, „každý pohyb nebo i každé podezřelé naklonění je obdivuhodně kompenzováno přesunem těžiště těla, zvednutím paže či sehnutím trupu, takže i bedny pod zvířetem podléhají v jisté míře jeho cerebelárně-labyrintové staticce“.²⁸⁶ „Pod jeho rukama vznikají útvary – na něž někdy i úspěšně vyleze – které, uvažujeme-li o nich z hlediska staticky, jsou pro nás někdy na samé hranici pochopitelnosti, neboť všechny konstrukce, jež nám jsou běžné a jež jsou v nás především zafixovány jakožto optické útvary, mohou zvířata realizovat jen náhodou a takřkajíc v průběhu zápolení s kolísáním.“²⁸⁷

Jestliže nyní řekneme, že šimpanz je „inteligentní“, neriskujeme tím, že zapomeneme na originální charakteristiky fyzikálně-geometrických vztahů v jeho chování a že je budeme směřovat s „objektivní“ geometrií a fyzikou člověka? Při tvoření definic máme nepochybně svobodu a Köhlerova definice inteligence se podle všeho na šimpanze hodí. Za kritérium bere „vznik určitého celkového řešení v závislosti na struktuře pole“²⁸⁸ a objevení se nějakého způsobu chování, jehož konstitutivní části, „vzaty izolovaně, by neměly ve vztahu k problému žádný smysl, a určitého smyslu nabývají jen tehdy, pokud se o nich uvažuje v rámci celkového procesu“.²⁸⁹ Struktura pole však může být více či méně artikulovaná, struktura chování může být více či méně komplexní. A existuje dokonce i mezi mechanickými a statickými strukturami u šimpanze a mezi strukturami lidského chování jen rozdíl ve stupni? Je snad nedostatečnost statických vztahů u šimpanze pouhou „vizuální slabostí“, podle Köhlerova výrazu, tedy celkově vzato deficitem srovnatelným se slepotou, anebo jsou tyto vztahy pro šimpanze nedostupné proto, že předpokládají určitý vyšší způsob strukturace, a neměli bychom tedy výraz „inteligence“ vyhradit právě pro tento způsob organizace?

Viděli jsme, že bedna-sedátko a bedna-nástroj představují v chování šimpanze dva odlišné a alternativní předměty, a nikoli dva *aspekty* jedné identické věci. Jinými slovy, zvíře nemůže v různých momentech zaujmout vůči předmětům libovolně zvolené hledisko, nýbrž předmět se mu jeví jako spojený s jistým „vektorem“, majícím jistou „funkční hodnotu“, jež závisí na faktickém složení pole. Takový je podle nás princip oněch nedostatků, které pozorujeme v jeho chování. Chtěli bychom tento

²⁸⁶ Tamtéž, s. 143.

²⁸⁷ Tamtéž, s. 142.

²⁸⁸ Tamtéž, s. 179–180.

²⁸⁹ Tamtéž, s. 94.

princip ukázat na dvou příkladech: na příkladu okliky prováděné s předměty a na příkladu statických vztahů. Šimpanzi, postaveni před úkol, aby k sobě přitáhli ovoce, od něhož jsou odděleni vertikálními stěnami bedny, a kteří musí, chtějí-li toho dosáhnout, od sebe ovoce odstrčit směrem k otevřené straně bedny, dovedou všichni jít oklikou, aby si například došli ven pro ovoce, které bylo vyhozeno oknem. Je tedy zřejmé, že jít oklikou a způsobit, aby pohyb oklikou provedl cíl sám, jsou pro zvířecí organismus dva různé a různě obtížné úkoly. Mezi prostorovými vztahy v obou případech musí existovat jakýsi rozdíl v povaze. Zvířecímu chování jsou dostupné jen v jednom směru, když představují pohyb organismu k cíli; cíl je pevným bodem, organismus je bodem pohyblivým a svoje funkce si nemohou vyměnit; organismus není předmět mezi jinými předměty – má výsadní postavení. Co zabraňuje exteroceptivním strukturám, aby získaly tutéž plasticitu, jakou nacházíme u struktur propioceptivních? Jistý poukaz poskytuje analogie s lidským chováním v některých případech agnozie a při únavě. Komplikovanou trasu je snazší projít než ji někomu vysvětlit, a během vysvětlování často používáme motorickou mimiku, bez níž, zvláště jsme-li unaveni, bychom ve své mysli onu dráhu projít nedokázali. S týmž uchylováním se k motorickému chování jsme se setkali u nemocného, kterého popisovali Gelb a Goldstein.²⁹⁰ Nestačí říci, že se apeluje na „kinestetické danosti“, aby se suplovaly nedostatečné „danosti vizuální“. Bylo by právě třeba zjistit, proč jsou vizuální danosti nedostatečné. Motorické chování ostatně *nenastupuje na místo* vizuálních daností. Gesta umožňující orientaci mají totiž v tomto případě smysl jen ve vztahu k trase, o níž máme nějakou vizuální představu. Motorický postoj nepřináší nějaké obsahy, nýbrž spíše schopnost uspořádat vizuální obraz a sledovat mezi body představovaného prostoru vztahy, které potřebujeme. Toto údajné uchylování se ke hmatovým danostem je ve skutečnosti uchylením se k prožívanému prostoru v protikladu k prostoru virtuálnímu, v němž by se naše údaje situovaly nejprve. Gesty, která naznačujeme, ztotožňujeme momentálně hlavní směry virtuálního pole, v němž se odehrával náš popis, se silnými strukturami našeho vlastního těla – vlevo a vpravo, nahoře a dole. Nesnáž s čistým popisem trasy je téhož řádu jako nesnáž se čtením mapy nebo potíž orientovat se v nějakém plánu, a víme právě, že v některých případech agnozie je pláněk víceméně nepoužitelný. Čistě vizuální nákres vyžaduje, abychom si cestu představili z ptačí perspektivy, z hlediska, které nikdy nebylo našim hlediskem,

²⁹⁰ Viz výše, s. 64, pozn. 80 a s. 107.

když jsme jí procházeli, vyžaduje, abychom byli schopni přepsat určitou kinetickou melodii do vizuálního diagramu a ustavit mezi obojím vztahy oboustranné korespondence a vyjadřování jednoho druhým. Postrčit oklikou nějaký předmět stejně tak znamená vyznačit naším gestem samým symbol pohybu, který bychom byli museli uskutečnit, kdybychom byli na místě onoho předmětu, znamená to ustavit vztah mezi vztahy, tady strukturu či intenci umocněnou na druhou. Šimpanzi chybí právě schopnost vytvořit mezi vizuálními podněty (a mezi motorickými excitacemi, které jsou jimi vyvolávány) vztahy, jež vyjadřují a symbolizují jeho nejdůvěrněji známé kinetické melodie. Zvíře nemůže zaujmout místo pohybujícího se předmětu a vidět samo sebe jako cíl. Nedokáže proměňovat hlediska, stejně jako by nedokázalo rozeznat stejnou věc v různých perspektivách. Namítne se však možná, že předpokládáme určité privilegium aktuality ve prospěch propioceptivních stimulací; pouze pod touto podmínkou platí, že pohyby, které mají být učiněny s předmětem, musí být přeloženy do propioceptivního jazyka, a pouze pod touto podmínkou je vyžadován symbolický způsob chování. Proč není oklika provedená s předmětem stejně aktuální jako oklika provedená s vlastním tělem? To proto, že vnější předmět není ve zvířecím chování věcí v tom smyslu, v jakém jí je vlastní tělo – tedy konkrétní jednotou schopnou vstupovat do řady vztahů, aniž se v nich ztratí. Narážíme tu skutečně na privilegovanost vlastního těla a jde jen o to, správně ji definovat. Zvířeti chybí právě symbolické chování, jež by pro ně bylo nutné, aby ve vnějším předmětu pod rozličností jeho aspektů nalezlo invariant srovnatelný s bezprostředně daným invariantem vlastního těla, a aby naopak zase bylo s to pojímat vlastní tělo jako předmět mezi jinými předměty. – A stejně tak se opici, která tak dobře dovede sama udržet rovnováhu, to jest zajišťovat vhodnými pohyby vertikální pozici svého těla, nedaří uvést do rovnováhy své stavby. To proto, že zajištění rovnováhy nějakého předmětu vyžaduje, aby se ustavila korespondence spojující bod po bodu jisté prostorové vztahy vizuálních stimulů a jisté postoje vlastního těla. Zvíře by muselo pojímat jisté vizuální podněty a jisté podněty interoceptivní tak, že jedny reprezentují druhé. Řekne se však, že toto řešení předpokládá to, co je třeba vysvětlit: proč je zapotřebí vztahovat vizuální podněty k podnětům interoceptivním, jestliže mají být kvalifikovány jako to, co je „nahoře“ a „dole“, co je „svislé“ a „šikmé“? A čím je dáno, že jejich vlastní struktury tyto dimenze nezahrnují? Köhler kdesi naznačuje, že šimpanzi nikdy nestaví mosty a že když se před nějakým ocitnou, vidíme, že se na něm usadí, zatáhnou za nějakou jeho opěru, a když se celek zhroutí, dávají najevo „známky zděšení“. „Všechny ostatní pokusy, ve kterých principiálně hraje nějakou úlohu

působení dvou sil současně, selhaly stejně jako tento," dodává Köhler.²⁹¹ Není třeba srovnat tyto pokusy se selháním zvířete, když je třeba ovocem od sebe oddálit, aby bylo potom přitaženo, nebo uvést do vztahu dvě na sebe kolmé složky, jak k tomu dochází při pokusu s kroužkem na skobě,²⁹² při pokusu s uzlem nebo s provazem obtočeným okolo trámu?²⁹³ A neplatí totéž vysvětlení i pro „nešikovnost“ zvířete při pokusech se stavěním? I zde je totiž třeba ustavit korelaci mezi dvěma odlišnými silami, splnit současně dvě podmínky: vlastní soudržnost stavby a usměrnění celku ve vztahu k vertikále. Při vyvažování vlastního těla se tato nesnáze nevyskytuje, neboť „stavba“ je zde již předem hotová. Nejedná se tedy ve vlastním smyslu o „vizuální slabost“,²⁹⁴ anebo spíše vizuální slabost sama je určitým výsledkem: nedostatečnost vizuální statiky spočívá v tom, že v oblasti vnějších předmětů, na něž se vidění vztahuje, je rovnováhy dosahováno skládáním dvou nezávislých sil. Je tedy třeba pojímat dvě věci jako věc jedinou, dvě síly jako analytický výraz síly výsledné, jež s nimi nemá žádnou část společnou. Vizualní slabost vyjadřuje pouze nedostatečnost vztahů výrazové reciprocit, symbolického chování anebo také „struktury věc“.²⁹⁵ Vidění je nedokonalé jen proto, že je smyslem pro virtuální. A pokaždé, když při pokusech s předměty, které je třeba posunout oklikou, nějaký nahodilý pohyb cíle naznačí řešení, šimpanz tohoto náznaku skutečně využije: je to proto, že nahodilý pohyb přesunul problém z virtuálního prostoru, kde měl být řešen možnými operacemi, do prostoru aktuálního, kde začíná být fakticky vyřešen.²⁹⁶ Běží o stále tutéž neschopnost chování pojímat celek pole jako pole věcí, zmnožovat vztahy, do nichž podnět může vstupovat, a pojímat je všechny jako různé vlastnosti jedné a téže věci.

Köhler poukazuje na to, že vizuální struktury toho, co je „nahore“ a co je „dole“, vertikální a horizontální souřadnice jsou spjaty se vzpřímeným postojem: dítě si je skutečně neosvojuje, dokud se nevzpřímilo, a u šimpanze, který jimi nedisponuje, se pozice vestoje nikdy nestává postojem

přirozeným.²⁹⁷ Značný vývin malého mozku a labyrintu u něho očividně odpovídá oběma těmto rysům jeho chování. Ale jaký je přesně vztah mezi těmito třemi fakty? Pozice vestoje zůstává zajisté postojem výjimečným, chce-li tak někdo říci, kvůli vizuální slabosti a privilegovanosti proprioceptivity. Bylo by nicméně proti duchu Gestalttheorie vysvětlovat vývinem labyrintu a malého mozku způsob, jakým se opice pohybuje. Vzpomeneme-li si, jak Köhler pojímá vztahy mezi anatomii a fyziologií,²⁹⁸ bude třeba říci, že tato anatomická specifická sama je geneticky neodlučitelná od celkového způsobu fungování organismu, k němuž svým dílem přispívá. Je zřejmé, že tentýž úsudek platí, i pokud jde o „zrakovou vadu“ šimpanze. Všechny tři spolupůsobící fakty, které jsme připomněli, nepředstavují tři události, které by si byly navzájem vnější, všechny tři mají stejný smysl, všechny tři vyjadřují stejnou strukturu organického fungování, stejný styl existence, a jsou to tři projevy chování adaptovaného na bezprostředno, a nikoli na virtuální, na funkční hodnoty, a nikoli na věci. Podle samotných principů Gestalttheorie musí být toto chování pochopeno ve své imanentní zákonitosti, nikoli vysvětlováno pluralitou oddělených příčin, a nedostatečnost statických struktur u opice nesmí být prezentována jako „vizuální slabost“: tím by se vzbuzoval dojem, že je možná deficiencie, která by neměla svoje zdůvodnění v celkové struktuře chování, znamenalo by to vrátit se ke staré psychologii obsahů.²⁹⁹ Je třeba předpokládat nad oněmi „transponovatelnými“ formami, jimiž disponuje šimpanz, originální rovinu chování, kde struktury jsou ještě disponiblnější, transponovatelné z jednoho smyslu na jiný. To je chování symbolické, při němž se „struktura věc“ stává možnou.

C. Symbolické formy

Ve zvířecím chování znaky zůstávají vždy signály a nikdy se nestávají symboly. Pes vycvičený, aby na povel vyskočil na židli a pak odtud na druhou židli, nikdy nepoužije jako náhražku za židle

²⁹¹ Köhler, W., *L'Intelligence des singes supérieures*, c. d., s. 144, pozn. 1.

²⁹² Tamtéž, s. 229-239.

²⁹³ Tamtéž, s. 108-109.

²⁹⁴ Tamtéž, s. 143, pozn. 1.

²⁹⁵ U spisovatelů německého jazyka je výraz „dingbezogenes Verhalten“ obvyklý. Srov. Buytendijk, F. J. J., *Psychologie des animaux*, c. d., s. 455 n. – U zvířecího chování mluví H. Volkelt (*Über die Vorstellungen der Tiere*, Leipzig – Berlin 1914) o nedostatečné „dinghafte Gliederung“.

²⁹⁶ Srov. Köhlerovy příklady v *L'Intelligence des singes supérieurs*, c. d., s. 224.

²⁹⁷ Tamtéž, s. 153 n.

²⁹⁸ Viz výše, s. 61.

²⁹⁹ I Gelb a Goldstein při analýze případu S... nejprve hledali příčinu ve vizuálních obsazích a teprve postupně, za spolupráce svých žáků, dospěli ke „strukturální“ interpretaci (srov. výše, s. 100 a 109). Obecně lze říci, že pojem „formy“ odhaluje vše, co je v něm implikováno, pouze postupně, a to jak na rovině experimentální, tak na rovině reflexe (srov. níže, kap. III).

dvě stoličky nebo stoličku a křeslo, které jsou před něj postaveny.³⁰⁰ Vokální znak nezprostředkovává žádnou reakci na obecný význam podnětu. Takové použití znaku totiž vyžaduje, aby přestal být událostí či předzvěstí (tím spíše pak „podmíněným podnětem“) a stal se vlastním tématem určité aktivity, která se ho snaží vyjádřit. S aktivitou tohoto druhu se setkáváme již při získávání jistých motorických návyků, jako je například schopnost hrát na nějaký nástroj nebo psát na psacím stroji.³⁰¹ Ví se, že spojení určitého dílčího pohybu (směrem k určité klávese na klaviatuře) není pro návyk podstatné: stává se, že vycvičené osoby nejsou s to odděleně označit na klaviatuře klávesu, jež odpovídá té a té notě nebo tomu a tomu písmenu.³⁰² Klávesy jsou v chování pojímány pouze jako průchozí body určitých motorických celků, jež odpovídají slovům nebo hudebním větám. Avšak návyk nespočívá ani v pevném ustavení určitých kinetických melodií odpovídajících známým vizuálním celkům. Subjekt, který „dovede“ psát na psacím stroji nebo hrát na varhany, je schopen improvizovat, to jest realizovat kinetické melodie, které odpovídají stavům nikdy neviděným nebo hudbě nikdy nehrané. Někdo by mohl být v pokušení předpokládat, že přinejmenším určitým prvkům nových hudebních vět nebo nových slov odpovídají pevně a již dříve osvojené montáže. Avšak vycvičené osoby jsou schopné improvizovat na

nástrojích, které neznají, a prozkoumání těchto nástrojů, které je samozřejmě předtím nutné, je příliš krátké na to, aby se umožnilo nahrazení individuálních montáží novými montážemi. Je třeba, aby nová korelace mezi vizuálními podněty a motorickými excitacemi byla zprostředkována jistým obecným principem, takže se stane naráz možnou nejen realizace určitých vět nebo skladeb, nýbrž v případě potřeby i melodie improvizované. Varhaník skutečně neprozkoumává varhany část po části,³⁰³ „rozpoznává“ v prostoru, v němž se budou při hraní pohybovat jeho ruce a nohy, určité sektory, orientační směry a pohybové křivky odpovídající nikoli určitým notovým celkům, nýbrž určitým výrazovým hodnotám. Přízpusobení motorických podráždění vizuálním podrážděním se děje jejich společnou účastí na určitých hudebních podstatách. Korespondence mezi určitým hudebním znakem, určitým pohybem hrajícího a určitým tónem je bezpochyby dána konvencí: jsou možné mnohé systémy hudebního zápisu, stejně jako mnohá uspořádání klaviatur. Avšak tyto tři celky, mezi nimiž existují, pokud jde o vztahy mezi jednotlivými členy, jen korespondence náhodné, jsou k sobě vnitřně vztažené právě jakožto celky. Průběh melodie, grafická konfigurace hudebního textu a postupný sled pohybů participují na jedné a téže struktuře a mají společné jedno a totéž významové jádro. Vztah mezi výrazem vyjadřovaným, který je v jednotlivých částech pouhou juxtapozicí, je vnitřně nutný, pokud jde o celky. Vyjadřovací hodnota každého z těchto tří celků ve vztahu k oběma ostatním není důsledkem jejich častého asociování: je jeho důvodem. Hudební notace by nebyla řečí, varhany by nebyly nástrojem, jestliže by způsob, jímž se píše nebo jímž se hraje nějaké *c*, nezahrnoval v sobě určitý systematický princip, a neurčoval tudíž i způsob, jímž se zapisují nebo jímž se hrají ostatní noty. Skutečný znak představuje značené nikoli na základě empirické asociace, nýbrž protože jeho vztah k ostatním znakům je týž jako vztah jím značeného objektu k ostatním předmětům. Tím je dáno i to, že lze dešifrovat neznámé jazyky. Jestliže by byly všechny hudební texty ztraceny až na jednu stránku, o níž by se

³⁰⁰ Buytendijk, F. J. J., Fischel, W., „Über die Reaktionen des Hundes auf menschliche Wörter“, *Archives néerlandaises de physiologie*, XIX, 1934. – Srov. Buytendijk, F. J. J., Fischel, W., Ter Laag, P. B., „Über die Zieleinstellung von Ratten und Hunden“, c. d., s. 455 nn.

³⁰¹ Někdo možná pomyslí, že je příliš snadné ozřejmit originalitu symbolického chování na těchto příkladech, protože již samotné „podněty“ těchto motorických návyků jsou písemnými symboly vytvořenými člověkem. Avšak dalo by se také stejně dobře ukázat, že každá schopnost získaná ve vztahu k „užitkovému předmětu“ je adaptací na lidskou strukturu tohoto předmětu a spočívá v tom, že si přisvojíme svým tělem určitý „umělý typ chování“, k jehož obrazu byl předmět vytvořen. Není náhodou, jestliže nás analýza symbolického chování přivádí vždy znovu k předmětům vytvářeným člověkem. Uvidíme, že symbolické chování je podmínkou veškerého vytváření a veškeré novosti v „účelech“ chování. Není tedy překvapivé, že se ukazuje nejprve v adaptaci na předměty, které v přírodě neexistují.

³⁰² Srov. Chevalier, J., *L'Habitude*, Boivin, Paris 1929.

³⁰³ Tamtéž.

ani nevědělo, že reprezentuje hudbu, bylo by možno postřehnout, že znaky na ní zapsané se mohou lišit výškou svého umístění na notových linkách, druhotnými znaky, které je doplňují (těmi, které odlišují půlovou notu od čtvrtové), svým proměnlivým seskupením uvnitř jistých prostorových jednotek (taktů); vnitřní analýza textu by určovala vnější obrysy a základní dimenze světa, který je v něm vyjádřen. Jestliže náhodou nějaký jiný svět, než je svět tónů, vykazuje tytéž strukturní charakteristiky, pak text zůstane dvojznačný. Avšak tato dvojznačnost nedokazuje, že vztah znaků k značenému by byl náhodný: plyne naopak z toho, že oba možné významy mají společné tytéž strukturní vlastnosti. Mezi motorickými celky nutnými pro hraní nějaké skladby na dvou různých varhanách musí existovat určitá strukturní korespondence, stejně jako rovnice nějaké fyzikální teorie mohou být vyjádřeny v jazyce jiné teorie. Tato struktura struktur, která, odhlédneme-li od rytmů (ty zůstávají zjevně pro tutéž skladbu prováděnou na všech nástrojích stejně), ustavuje vnitřní vztah mezi pohyby, jež se nekryjí, to právě je hudební význam skladby. Takto skutečné *dovednosti* vyžadují, aby se „podnět“ stal účinným na základě svých vnitřních strukturních vlastností, na základě svého imanentního významu, aby odpověď s ním byla v symbolickém vztahu.

Právě tato možnost proměnlivých výrazů téhož tématu, tato „mnohost perspektiv“ zvířecímu chování chyběla. To ona dovoluje vznik kognitivního chování a chování svobodného. Tím, že umožňuje všechny možné změny úhlů pohledu, osvobozuje „podněty“ z aktuálních vztahů, do nichž vřazuje své vlastní stanovisko, a od funkčních hodnot, které jim dávají jednou provždy určené potřeby živočišného druhu. Senzoricko-motorická *apriori* instinktu spojovala chování s individuálními celky podnětů a s jednotlivými kinetickými melodiemi. V chování šimpanze zůstávala témata, i když ne prostředky jejich realizace, pevně dána určitými *apriori* druhu.³⁰⁴

³⁰⁴ „Přimět šimpanze k nějaké aktivitě, k nějakému návyku, k nějakému způsobu zdržení se nebo zacházení s věcmi ... které mu nejsou vlastní, které nejsou přirozenými šimpanzími reakcemi za daných okolností - to vše se může podařit (díky trestání nebo jakkoli jinak) po dobu cirkusového představení; ale dosáhnout toho, aby si šimpanz osvojil něco cizího jeho povaze tak, že by to napotom dělal jako přirozenou věc, to se mi jeví jako úkol krajně obtížný, ba téměř nemožný.“ Köhler, W., *L'Intelligence des singes supérieurs*, c. d., s. 63.

Se symbolickými formami se objevuje chování, které vyjadřuje podnět sám o sobě, které se otevírá vlastní pravdě a hodnotě věci, které směřuje k adekvaci mezi značícím a značeným, mezi intencí a tím, k čemu míří. Tady už chování *není* něčím, co pouze má význam, nýbrž je samo významem.

Závěr: Význam podmíněného reflexu: patologický jev nebo aktivita vyššího typu. Chování a existence

Předcházející popisy nám umožňují přiřknout podmíněnému reflexu jeho pravé místo. Poněvadž způsoby vitálního chování se vážou na synkretické celky a poněvadž aktivitu řízenou objektivními podněty, jako jsou ty, které definuje fyzika, nacházíme pouze na úrovni symbolického chování, podmíněný reflex je buď patologickým fenoménem, nebo určitým vyšším způsobem chování. Měli jsme příležitost poukázat na to, že u psů podrobených pokusům podmiňování se objevují ekzémy, a dokonce skutečné experimentální neurózy. Pavlov hovoří o psu, který se po nějaké době jakémukoli dalšímu experimentu zpěčuje: „... čím déle se v experimentování pokračovalo, tím byl pes vzrušenější, chtěl se dostat ven, škrábal podložku, hryzal do stojanu atd. Toto nepřetržité svalové úsilí vyvolalo u něho zrychlené dýchání a stále slintání; stával se pro naši práci zcela nepoužitelným.“³⁰⁵ Pavlov interpretuje toto chování jako „reflex svobody“. Avšak slovo reflex nemá smysl, jestliže neoznačuje specifickou reakci na jisté přesně určené podněty: nuže reakce, o kterou jde, je určitým odmítnutím odpovídat na podněty. Obecná inhibice, se kterou se zde setkáváme, se neutváří podle mechanických zákonů podmiňování; vyjadřuje zákon nového druhu: orientaci organismu na způsoby chování, které mají biologický smysl, na přirozené situace, to znamená na určité *apriori* organismu. Existuje tedy určitá norma vepsaná do faktů samých. Pokud je podmíněný reflex dezintegračním fenoménem, nepřekvapí nás, že se nalezne častěji a snadněji „u dětí

³⁰⁵ Pavlov, I. P., *Leçons sur l'activité du cortex cérébral*, c. d., s. 12-13, citováno Buytendijkem a Plessnerem, „Die physiologische Erklärung des Verhaltens“, c. d., s. 170 nn.

spíše než u dospělých, u mladších dětí spíše než u dětí starších, a při stejném věku spíše u vývojově zaostalých než u jedinců normálních³⁰⁶. Avšak jestliže praktikování podmíněného reflexu má za následek patologickou změnu, je tomu tak také proto, že reakce na absolutní podněty je obtížnou operací, kterou zvíře nemůže realizovat dlouho. Viděli jsme, že při reakcích domácích slepic na barvy docházelo k absolutním volbám.³⁰⁷ Avšak adaptace na absolutní barevnou hodnotu není stabilní.³⁰⁸ Naproti tomu dospělý člověk, který by byl podroben experimentům, by váhal, podle jakého principu volit, a jedině v případě, že by si všechny tři odstíny šedi byly velmi blízké, volil by podle jejich vzájemného vztahu.³⁰⁹ Skutečně se také konstatuje, že reakce na absolutní podněty jsou tím častější, čím starší děti jsou podrobeny pokusu. Je známo konečně, že obecně podmíněné reflexy jsou tím dokonalejší, čím pokročilejší je vývoj mozku zkoumaného druhu.³¹⁰ Řekli jsme, že vycvičené osoby nejsou s to označit izolovaně písmena na klávesnici psacího stroje. Dospějí k tomu nepřímo srovnáním několika z oněch motorických struktur, jež jsou schopny vytvářet a jejichž součástí jsou tatáž písmena. Tato operace druhého řádu, tato reakce na reakce předpokládá ony struktury, které analyzuje. Vidíme, jak reference k absolutním podnětům může mít dvojí smysl: představuje buď patologickou disociaci, nebo určitý nový typ organizace, který neničí existující struktury, ale rozmísťuje je podle určitých perspektiv. Bereme-li ji v prvním smyslu, je jasné, že není vysvětlujícím principem pro chování.

Avšak není jím ani v smyslu druhém. Současně s tím, jak se rozpoznává originalita vyšších struktur, zjišťuje se také, že nejsou s to vysvětlit struktury ostatní. Pavlov současně s tím, že zastával psychologický empirismus, přijímal od intelektualismu jeho postuláty. Empirismus a intelektualismus přenášejí na primitivní

³⁰⁶ Piéron, H., „Les Réflexes conditionnés“, c. d., s. 35.

³⁰⁷ Srov. výše.

³⁰⁸ Köhler, W., „Nachweis einfacher Strukturfunktionen beim Schimpansen und beim Haushuhn“, c. d., s. 24.

³⁰⁹ Koffka, K., *The Growth of the Mind*, c. d., s. 157.

³¹⁰ Piéron, H., „Les Réflexes conditionnés“, c. d., s. 37.

způsoby chování struktury patřící mnohem vyšší úrovni: strukturu pouhé juxtapozice – atom – nebo strukturu čisté interiority – vztah. Namítne se snad, že když odmítneme konstruovat chování na základě oněch pojmů, které jsou konstitutivní pro to, co chápeme jako přírodu, a když je zavrhneme jako antropomorfní, bereme implicitně za referenci nějakou realitu o sobě, nějaký *Grund*, z něhož se intelligence vynořuje, ve vztahu k němuž může být označena jako něco povrchového. Avšak tato realita, dodá se pak, může být pojmenována a myšlena jedině inteligencí. Budeme muset rozlišovat mezi inteligencí a intelektualismem a uznat možná existenci významů, které nejsou významy logického řádu.³¹¹ Zde může jít jen o předběžný popis, který neřeší transcendentální problémy „konfliktního myšlení“, ale který přispívá k tomu, aby mohly být nastoleny.

Předchozí kapitoly nás učí, abychom nevysvětlovali, jak se říká, vyšší tím, co je nižší, ale také, abychom nižší nevysvětlovali vyšším. Tradičně se rozlišuje mezi nižšími či mechanickými reakcemi, které jsou jako určitá fyzická událost funkcí předem daných podmínek, a odvíjejí se tedy v objektivním prostoru a čase –, a mezi reakcemi „vyššími“, které nezávisí na materiálně chápaných podnětech, nýbrž spíše na smyslu situace, a které tedy, jak se zdá, předpokládají „vhled“ do této situace, určitou prospekci, a nepatří už k řádu toho, co je o sobě, nýbrž k řádu toho, co je pro sebe. Oba tyto řády jsou pro inteligenci transparentní, první z nich pro myšlení fyzikální a jakožto řád exteriority, v němž se události navzájem determinují zvnějšku, druhý pro reflexi a jakožto řád interiority, v němž to, k čemu dochází, vždy závisí na intenci. *Chování*, jakožto mající určitou strukturu, nezaujímá místo v žádném z těchto dvou řádů. Neodvíjí se v objektivním čase a objektivním prostoru jakožto řada fyzikálních událostí, každý moment tu nezaujímá určitý jediný bod času, nýbrž v rozhodujícím momentu učení jisté „nyní“ vystupuje z řady různých „nyní“, nabývá zvláštní hodnoty, shrnuje předchozí tápavé pokusy, zrovna tak jako zahajuje a předjímá současně i budoucnost chování a pro-

³¹¹ Srov. kap. III.

měňuje jedinečnou situaci zkušenosti v situaci typickou a faktickou reakci v určitou schopnost. Počínaje tímto momentem se chování odděluje od řádu toho, co je o sobě, a stává se projekcí, v níž organismus promítá navenek *možnost*, která je mu vnitřní. Svět chovající v sobě živé bytosti přestává být plnou materií juxtaponovaných částí, vyhlubuje se na místě, kde se objevují určitá chování. Nebylo by nic platné říci, že jsme to my, diváci, kdo sjednocujeme myšlením ony prvky situace, na něž se chování zaměřuje, abychom z nich vytvořili určitý význam, že to my promítáme navenek intence našeho myšlení, protože pak by tu zbývala otázka, o co, o jaký fenomén se toto *Einführung* opírá, jaké znamení nás vyzývá k tomuto antropomorfismu. Zrovna tak by nebylo nic platné říci, že chování „je vědomé“ a že nám odhaluje jako svoji druhou stranu určité bytí pro sebe skryté za viditelným tělem. Pohyby chování, intence, které vkresluje do prostoru kolem zvířete, nemíni pravý svět nebo čisté bytí, nýbrž bytí-pro-zvíře, to znamená určité prostředí, které je pro daný druh charakteristické, nedávají prosvítat nějakému vědomí, to znamená určitému bytí, jehož veškerou podstatou je poznávat, nýbrž určitému způsobu chování k světu, „bytí ve světě“ či „existování“. Vědomí je podle Hegelových slov jakousi „dírou v bytí“, a my tu máme zatím jen určité vyhloubení. Šimpanz, který je fyzicky schopen se postavit, ale ve všech naléhavých případech zaujme zvířecí pozici, který může skládat na sebe bedny, ale dává jim pouze rovnováhu taktilní, projevuje tím jistý druh přilnutí k aktuálnímu, jistý omezený a těžkopádný způsob existování. Gelbův a Goldsteinův pacient, jenž už nemá žádné „nazření“ čísel, „nechápe“ už analogie, „nevnímá“ už simultánní celky, prozrazuje určitou slabost, určitý nedostatek vitální plnosti a šíře, které nacházejí v kognitivních poruchách pouze svůj druhotný výraz. Teprve na úrovni symbolického chování a přesněji na úrovni řečové výměny se nám jeví cizí existence (a současně ostatně i existence naše) jako vřazené do pravého světa a teprve tehdy se subjekt chování, místo aby se snažil do něho vpravit své tvrdošijně se prosazující normy, „irealizuje“ a stává se opravdovým *alter ego*. Konstituace druhého jako druhého Já se nicméně nikdy nezavrší, protože jeho řeč, i když se stala čistým výrazovým fenoménem, zůstává pořád vyjádřením sebe sama v stejné míře

jako vyjádřením pravdy, a to v nerozdílné jednotě. Neexistuje tedy chování, které by dosvědčovalo, že za ním je nějaké čisté vědomí, a druhý mi není nikdy dán jako přesný ekvivalent mne samotného jakožto myslícího. V tomto smyslu to nejsou jen zvířata, kterým by bylo třeba upřít vědomí. Předpoklad *cizího vědomí* převádí ihned svět, který je mi dán, na soukromou podívanou, svět se rozpadá v mnohost „reprezentací světa“ a může už být jen smyslem, který tyto reprezentace mají společný, nebo invariantem systému monád. Ve skutečnosti jsem si vědom, že vnímám svět a v něm způsoby chování, které jsou zaměřeny na *tentýž svět*, jenž je numericky jeden, to znamená, že ve zkušenosti různých způsobů chování fakticky překonávám alternativu toho, co je pro sebe, a toho, co je o sobě. Behaviorismus, solipsismus a „projektivní“ teorie společně předpokládají, že způsoby chování mi jsou dány jako věci prostřené přede mnou. Ale upírat zvířatům vědomí ve smyslu čistého vědomí, *cogitatio*, neznamená dělat z nich automaty bez interiority. Zvíře je v míře, která je v závislosti na integrovanosti jeho chování proměnlivá, zajisté *jinou existenci*, a tato existence je každým vnímána, popsali jsme ji, je fenoménem nezávislým na jakékoli pojmové teorii o duši zvířat. Spinoza by byl netrval časem pozorováním tonoucí mouchy, kdyby toto chování neskýtalo pohledu něco jiného než určitý fragment rozlehlosti, a teorie zvířat-strojů představuje „rezistenci“ vůči fenoménu chování. Zbývá tedy tento fenomén promyslet. Struktura chování, jak se naskýtá perceptivní zkušenosti, není ani věc, ani vědomí, a právě to ji činí pro inteligenci neprůhlednou. Cílem předchozích kapitol tedy nebylo pouze ukázat, že chování je neredukovatelné na své domnělé části. Kdyby nám bylo nešlo o nic jiného, tak by nám byla místo tohoto dlouhého induktivního zkoumání, které není dokonce nikdy dokončeno, neboť behaviorismus může vždycky vynalézt další mechanické modely, které bude třeba opět podrobit diskusi, chvilka reflexe přinesla určitou principiální jistotu. Cožpak nás *cogito* nepoučuje jednou provždy, že bychom neměli poznání žádné *věci*, kdybychom neměli nejprve poznání našeho myšlení, a že dokonce i únik do světa a rozhodnutí neuznávat interioritu či neopouštět oblast věcí, které je základním rysem behaviorismu, nemůže být formulováno, aniž by se přeměnilo ve vědomí a aniž

by předpokládalo existenci pro sebe? Chování je tedy tvořeno vztahy, to znamená, že je něčím myšleným, a nikoli něčím o sobě, tak jako ostatně každý jiný předmět, právě to by nám byla reflexe ukázala. Ale kdybychom byli postupovali touto krátkou cestou, bylo by nám uniklo to, co je pro tento fenomén podstatné, onen paradox, který je pro něj konstitutivní: chování není nějaká věc, ale není o nic více ani nějakou ideou, není obalem čistého vědomí a jakožto svědek nějakého chování nejsem čistým vědomím. Právě toto jsme chtěli říci, když jsme řekli, že je určitou formou.

V pojmu „formy“ jsme tedy našli prostředek, jak se vyhnout klasickým antitezím při analýze „centrálního sektoru“ chování i při analýze jeho viditelných projevů. Obecněji vzato, tento pojem nám ušetří alternativu filosofie, která juxtaponuje členy vnějším způsobem spojované, a oné jiné filosofie, která nachází ve všech fenoménech vnitřní vztahy myšlení. Avšak právě z tohoto důvodu jde o pojem dvojznačný. Až doposud byl zaváděn pomocí fyzikálních příkladů a definován vlastnostmi, které ho činily vhodným pro řešení problémů psychologie a fyziologie. Zbývá pochopit jej sám o sobě, bez čehož by filosofický význam toho, co předchází, zůstal nejednoznačný.

Kapitola III

FYZIKÁLNÍ ŘÁD, VITÁLNÍ ŘÁD, LIDSKÝ ŘÁD

by předpokládalo existenci pro sebe? Chování je tedy tvořeno vztahy, to znamená, že je něčím myšleným, a nikoli něčím o sobě, tak jako ostatně každý jiný předmět, právě to by nám byla reflexe ukázala. Ale kdybychom byli postupovali touto krátkou cestou, bylo by nám uniklo to, co je pro tento fenomén podstatné, onen paradox, který je pro něj konstitutivní: chování není nějaká věc, ale není o nic více ani nějakou ideou, není obalem čistého vědomí a jakožto svědek nějakého chování nejsem čistým vědomím. Právě toto jsme chtěli říci, když jsme řekli, že je určitou formou.

V pojmu „formy“ jsme tedy našli prostředek, jak se vyhnout klasickým antitezím při analýze „centrálního sektoru“ chování i při analýze jeho viditelných projevů. Obecněji vzato, tento pojem nám ušetří alternativu filosofie, která juxtaponuje členy vnějším způsobem spojované, a oné jiné filosofie, která nachází ve všech fenoménech vnitřní vztahy myšlení. Avšak právě z tohoto důvodu jde o pojem dvojznačný. Až doposud byl zaváděn pomocí fyzikálních příkladů a definován vlastnostmi, které ho činily vhodným pro řešení problémů psychologie a fyziologie. Zbývá pochopit jej sám o sobě, bez čehož by filosofický význam toho, co předchází, zůstal nejednoznačný.

Kapitola III

FYZIKÁLNÍ ŘÁD, VITÁLNÍ ŘÁD, LIDSKÝ ŘÁD

**Úvod: Tvarová teorie chce překonat antinomie substancialismu.
- Ve skutečnosti v ně znovu vyúsťuje kvůli nedostatku filosofické
analýzy „formy“**

Pavlovova reflexologie pojímá chování jako věc, vřazuje je do tkaniva událostí a vztahů ve světě a nechává je v něm rozplynout. Když jsme chtěli definovat proměnné, na nichž fakticky závisí, našli jsme je nikoli v podnětech bráných jako události fyzikálního světa, nýbrž ve vztazích, jež v nich nejsou obsažené, počínaje tím vztahem, který se vytváří mezi dvěma odstíny šedi, konče funkcemi vztahy mezi nástrojem a cílem a vztahy vzájemného vyjádření při chování symbolickém. Šed' Š 1 a šed' Š 2 patří k přírodě, nikoli však „dvojice“ barev, kterou organismus v souvislosti s nimi konstituuje a kterou „rozpoznává“ v jiném celku, v němž absolutní barvy jsou odlišné. Nejednoznačný pojem podnětu se při analýze rozdojuje: překrývá a směšuje fyzikální událost tak, jak je o sobě, a na druhé straně situaci tak, jak je „pro organismus“, která jediná je pro reakci zvířete rozhodující. V protikladu k behaviorismu bylo zjištěno, že nelze ztotožňovat „geografické okolí“ a „prostředí chování“.³¹² Vztahy, které jsou účinné na každé úrovni hierarchie druhů, definují *a priori* daného druhu, jemu vlastní způsob zpracovávání podnětů, a organismus má takto odlišnou realitu, která však není realitou substanciální, nýbrž realitou strukturální. Věda tedy nepojímá organismy jako konečné mody jediného světa (*Welt*), jako abstraktní části určitého celku, který by je eminentním způsobem obsahoval. Má co dělat s řadou „různých okolí“ a „prostředí“ (*Umwelt, Merkwelt, Gegenwelt*),³¹³ v nichž podněty působí na základě toho, co znamenají a jakou hodnotu mají pro typickou aktivitu příslušného druhu. Stejně tak reakce nějakého organismu nejsou konstrukcemi vybudovanými z elementárních pohybů, nýbrž pohyby, které mají svoji vnitřní jednotu. Tak jako podnět, i odpověď se zdvojuje jednak v „geografické chování“,³¹⁴

³¹² Koffka, K., *Principles of Gestalt Psychology*, c. d., s. 28.

³¹³ Buytendijk, F. J. J., *Psychologie des animaux*, c. d., s. 106, 142.

³¹⁴ Koffkovo „Accomplishment“, *Principles of Gestalt Psychology*, c. d., s. 37.

- úhrn pohybů zvířetem fakticky vykonávaných v jejich objektivním vztahu k fyzickému prostředí -, a jednak v chování ve vlastním slova smyslu, při němž tytéž pohyby jsou pojímány v jejich vnitřní artikulaci a jako určitá kinetická melodie nadaná určitým smyslem. Čas, který potřebuje krysa, aby se dostala z bludiště, počet omylů, jichž se dopustí, tato určení patří k jejímu geografickému chování, jež může mít hned větší, hned menší hodnotu než její chování ve vlastním slova smyslu: tak se stane, že nějaká akce, která se neřídila podstatnými rysy situace, se s ním náhodou shodne, jako když kočka pohrávajíc si s provázkem k sobě přitáhne kousek masa; a naopak se stává, že nějaký neužitečný pohyb je ve skutečnosti „dobrým“ omylem, jako když šimpanz, aby dosáhl na vzdálený předmět, k němu postrčí hůl s pomocí druhé hole, kterou drží v ruce.³¹⁵ Ve zvířecím chování nelze odhalit první vrstvu reakcí, jež by odpovídaly fyzikálním a chemickým vlastnostem světa a kterým by potom přenos reflexogenních schopností dodal určitý získaný význam. Zkušenost není v nějakém organismu zaregistrováním a fixací určitých skutečně vykonaných pohybů: vytváří dovednosti, to znamená obecnou schopnost odpovídat na situace určitého typu variabilními reakcemi, které mají společný pouze smysl. Reakce tedy nejsou sledem událostí, mají tedy samy v sobě jakousi „imanentní pochopitelnost“.³¹⁶ Takto se situace a reakce propojují vnitřně svou společnou účastí na struktuře, v níž nachází výraz způsob aktivity, jež je organismu vlastní. Nelze je také řadit k sobě jako příčinu a následek: jsou to dva momenty určitého kruhového pohybu. Vše, co brzdí aktivitu zvířete, ruší také reflexogenní schopnost určitých podnětů, vyřazuje je z jeho „smyslového světa“.³¹⁷ „Vztah

³¹⁵ Koffka, K., *Principles of Gestalt Psychology*, c. d., s. 38.

³¹⁶ Buytendijk, F. J. J., Plessner, H., „Die physiologische Erklärung des Verhaltens“, c. d.: „pochopitelnost imanentní každému chování jako takovému“ (s. 169); způsoby chování je třeba ponechat „v jejich přirozené situační souvislosti, a tím i v jejich výrazovosti a bezprostřední pochopitelnosti“ (s. 170).

³¹⁷ Buytendijk, F. J. J., *Psychologie des animaux*, c. d., s. 142. Pes, kterému je ponechána volnost, může být vycvičen, aby volil dveře označené trojúhelníkem, a to třeba i odlišným od toho, který sloužil při výcviku, dokonce i převráceným, ovšem pod podmínkou, že původně nebyl příliš velký. Přivázaný pes nemůže ani po tisíci experimentech získat žádnou reakci na nepohyblivý

mezi vnitřním světem³¹⁸ a vnějším světem zvířete nelze chápat jako vztah mezi klíčem a zámekem.³¹⁹ Jestliže chování je určitou „formou“, nelze v něm ani určit to, co závisí na každé z vnitřních či vnějších podmínek vzatých samostatně, protože jejich variace se v něm projeví globálním a nedílným účinkem. Chování by takto nebylo účinkem fyzikálního světa, ani v hrubém smyslu produkující kauzality, ani ve smyslu vztahu mezi funkcí a proměnnou. Nad fyzikálním polem – systémem orientovaných sil –, v němž chování zaujímá místo, bude třeba rozpoznat originální povahu pole fyziologického, druhého „systému napětí a proudů“, který jediný určuje rozhodujícím způsobem faktické chování.³²⁰ Jestliže dále bereme zřetel na symbolické chování a na jeho vlastní charakteristiky, bylo by takto třeba zavést určité třetí pole, které označíme nominální definicí jako pole mentální. Neprivádí nás to zpět k oněm klasickým problémům, které chtěl behaviorismus vyloučit, když chování situoval do jediné rovině fyzikální kauzality?

Právě zde by pojem formy umožnil řešení opravdu nové. Protože by byl stejně aplikovatelný na všechna tři pole, která právě byla definována, integroval by je jako tři typy struktur, překonal by tak antinomie materialismu a spiritualismu, materialismu a vitalismu. Kvantita, uspořádání, hodnota či význam, které platí v tomto sledu za vlastnosti hmoty, života a ducha, by už představovaly jen charakter dominující v tom kterém řádu a staly by se kategoriemi univerzálně použitelnými. Kvantita není negací kvality, jako kdyby rovnice kruhu negovala kruhovou formu, jejímž přesným výrazem naopak chce být. Kvantitativní vztahy, jimiž se zabývá fyzika, jsou často jen vzorcem určitých distributivních procesů: v mýdlové bublině zrovna tak jako v nějakém organismu je to, co se děje v každém bodě, determinováno tím, co se děje ve všech ostatních bodech. Ovšem právě to je definice uspořádání. Není tedy žádný

trojúhelník. – Týž, „Les Différences essentielles des fonctions psychiques de l'homme et des animaux“, c. d., s. 50 nn.

³¹⁸ Toto slovo neoznačuje nutně nějaký svět, o němž by zvíře mělo vědomí, nýbrž pouze celek originálních vztahů, které definují chování.

³¹⁹ Buytendijk, F. J. J., *Psychologie des animaux*, c. d.

³²⁰ Koffka, K., *Principles of Gestalt Psychology*, c. d., s. 42.

důvod k tomu, abychom této kategorii upírali objektivní hodnotu při zkoumání fenoménů života, protože má své místo i v definici fyzikálních systémů. Je možno říci, že ve vnitřní jednotě těchto systémů každý lokální účinek závisí na funkci, kterou plní v celku, na své hodnotě a na svém významu vzhledem k struktuře, kterou systém má tendenci realizovat.³²¹ Když uvažujeme nějaký elipsoidní vodič, v němž jsou rozloženy elektrické náboje, zákon, podle něhož se v něm distribuují, neudává pouhé koincidence, vztah existující mezi velikostí os, souřadnicemi uvažovaného bodu a nábojem, který se v něm ustálí, pouze vyjadřuje vnitřní jednotu procesu distribuce, jeho celkovostní povahu, v níž má své zdůvodnění. „Vysvětlovat a rozumět nejsou rozdílné způsoby, jak se zabývat předměty poznání, nýbrž jsou v podstatě identické. Což znamená, že kauzální spojení není pouhým sledem faktů, který by měl být zaznamenáván v paměti tak jako sled, který spojuje nějaké jméno a nějaké telefonní číslo, je to spojení pochopitelné.“³²² Tím spíše lze tedy přiznat duchovním vědám právo užívat kategorie hodnoty a významu. Svět je v těch svých oblastech, které realizují nějakou strukturu, srovnatelný³²³ s nějakou symfonií, a k poznání světa tedy vede dvojitý přístup: lze zaznamenávat, jak spolu korespondují tóny zahrané v témže okamžiku různými nástroji a jaký je sled těch, které hraje každý z nich. Dostali bychom tak mnohost zákonů dovolujících předpověď. Avšak toto sčítání koincidence není modelem veškerého poznání. Kdyby někdo znal nějaký úryvek symfonie a zákon výstavby celku, mohl by z toho vyvodit tytéž předpovědi, a navíc by v celku našel zdůvodnění každé lokální události. Jestliže však fyzikální poznání v té míře, v jaké má co dělat se strukturami, připouští tytéž kategorie, které bývají tradičně vyhrazovány pro poznávání života a ducha, pak zase biologie a psychologie se nebudou smět principiálně vzpírat matematické analýze a kauzálnímu vysvětlování.

Takto si je tvarová teorie vědoma důsledků, k nimž vede čistě strukturální myšlení, a hledí rozvinout se dále ve filosofii formy,

³²¹ Tamtéž, s. 10–20.

³²² Tamtéž, s. 20.

³²³ Wertheimer, M., „Über Gestalttheorie“, *Symposion*, I, 1927, s. 39–60.

kteřá by nastoupila místo filosofie substancí. V tomto rozpracování filosofické analýzy však nikdy nedospěla dost daleko. Je tomu tak proto, že „forma“ může být plně pochopena a že všechny implikace tohoto pojmu mohou být rozvinuty pouze v takové filosofii, která by se odpoutala od realistických postulátů, které jsou vlastní veškeré psychologii. Pokud se hledá nějaká integrální filosofie, aniž se opustí tyto postuláty, je možno jedině znovu upadnout do materialismu nebo do spiritualismu, které měly být překonány. V té míře totiž, v jaké filosofie struktury uznává původní charakter všech tří řádů a předpokládá, že kvantita, uspořádání a význam, které jsou přítomny ve veškerém světě forem, jsou nicméně vlastnostmi „dominujícími“ v tomto sledu u hmoty, života a ducha, je nutno i jejich rozlišení objasnit rovněž rozdílem strukturálním. Jinak řečeno, hmota, život a duch musí na povaze formy participovat nestejným způsobem a musí představovat různé stupně integrace a vytvářet posléze určitou hierarchii, v níž se stále více prosazuje individualita. Bylo by per definitionem nemožné myslet nějakou fyzikální formu, která by měla tytéž vlastnosti jako forma fyziologická, a nějakou fyziologickou formu, která by byla ekvivalentem formy psychické. Mezi podněty a reakcemi by nebylo žádným způsobem možné najít kontinuální řetězení fyzikálních pochodů: chování by muselo být zprostředkováváno vztahy fyziologickými a psychickými. Ale pokud se zůstává na stanovisku psychologie, pokud se vidí v chování událost světa, která se vsouvá mezi události předchozí a události pozdější a je reálně obsažena v určité oblasti prostoru a v určitém úseku času, toto vitální a duchovní zprostředkování může být chápáno jen jako přechod z jedné roviny reality do jiné, život a vědomí budou zaváděny jako dodatečné podmínky doplňující nepostačující fyzikální determinaci. Biologické a psychické vztahy a struktury dostávají tedy znovu statut reálných sil, příčin pohybů. V novém jazyce nacházíme pak opět starý spiritualismus s jeho problémy, pojem struktury byl zaveden nadarmo a hledané integrace se nedosáhlo. Tvarová psychologie zůstává těmto závěrům velmi vzdálena a většinou směřuje spíše k materialismu, což je antiteze onoho spiritualistického řešení, o němž byla řeč.

Chování, říká se, má své kořeny a své poslední účinky v geografickém okolí, i když se k němu vztahuje, jak jsme viděli, jen

prostřednictvím onoho okolí, které je každému druhu a každému individuu vlastní. „Jak by příčina situovaná v jednom diskursivním světě mohla vyvolat efekt v diskursivním světě jiném? Všechny naše kauzální zákony se vztahují k událostem uvnitř téhož geografického světa, a protože geografické okolí patří ke světu fyziky, je tedy třeba, aby k němu patřily i jeho účinky.“³²⁴ „Soudím, že v našich *posledních* vysvětleních můžeme mít co činit jen s jedním diskursivním světem, a že to musí být právě onen svět, o němž nás tolik naučila fyzika.“³²⁵ Ve filosofii, která by se skutečně zřekla pojmu substance, by mohl existovat pouze jediný svět, který by byl světem forem: mezi různými druhy forem, kterým přísluší stejná práva, mezi fyzikálními vztahy a vztahy implikovanými v popisu chování by nepadal v úvahu žádný vztah odvození nebo kauzality, by ani nemohla být řeč o tom, že by se vyžadovaly fyzikální modely sloužící k tomu, aby zajišťovaly bytí forem fyziologických nebo psychologických. Naproti tomu u psychologů, o nichž hovoříme, zůstává problém vztahů mezi fyzikálním, fyziologickým a psychologickým kladen bez jakéhokoli ohledu na strukturální povahu těchto rozlišení a v týchž pojmech, v nichž jej psychologie vždy kladla. Lidské tělo je umísťováno doprostřed fyzikálního světa, který by měl být „příčinou“ jeho reakcí –, aniž se klade otázka, jaký smysl je zde dáván slovu příčina, a navzdory tomu, čím tvarová teorie přispěla k důkazu, že žádná forma nemá svoji dostačující příčinu mimo sebe. Chování se pak může jevit jen jako určitá provincie fyzikálního světa, a tento svět nahrazuje formy ve funkci univerzálního prostředí, kterou by měly plnit právě ony. Když tvarová psychologie zavedla zřetel strukturální, nemyslí nicméně, že překonala pojem fyzikálního světa jakožto *omnitudo realitatis*, protože struktury se vyskytují už v něm. Již ve fyzikálním světě je přechod od podmínek k důsledkům diskontinuitní. Kvantity elektřiny ve vodiči neodpovídají bod po bodu oněm kvantitám, které do něj byly přeneseny; rozdělují se podle vnitřního zákona elektrické rovnováhy, který nespojuje každou část účinku s určitou částí příčiny, nýbrž lokální

³²⁴ Koffka, K., *Principles of Gestalt Psychology*, c. d., s. 49.

³²⁵ Tamtéž, s. 48.

účinky spolu navzájem. Lokální topografické podmínky nepůsobí nikdy každá na vlastní vrub: náboj na jednom hrotu může být velmi slabý, jestliže v jeho blízkosti je hrot ještě ostřejší. Už fyzikální systémy vykazují vzhledem k vnějším vlivům onu pozoruhodnou autonomii, kterou jsme nacházeli u organismu vzhledem k fyzikálním podmínkám prostředí a v symbolickém chování vzhledem k jeho fyziologické infrastruktuře. Predikáty hodnoty a imanentní význam, bez nichž se objektivní definice chování nemůže obejít, by byly jen překladem, ostatně legitimním, strukturálních procesů nervového systému do lidského jazyka a tyto procesy samy by zase představovaly pouhou variantu forem fyzikálních. Tvarová teorie myslí, že problém vztahů mezi duší a tělem a problém perceptivního poznání vyřešila tím, že odhalila strukturální nervové procesy, které mají na jedné straně tutéž formu jako psychično a na straně druhé jsou homogenní se strukturami fyzikálními.³²⁶ Žádná reforma teorie poznání by tedy nebyla nutná a realismus psychologie jakožto přírodní vědy by byl definitivně zachován. Jestliže je přede mnou nějaké pevné těleso a jestliže je ve svém chování beru jako takové, je tomu tak proto, že fyzikální „forma“, již se odlišuje od sousedních předmětů, dává prostřednictvím světelného působení na mou sítnici vzniknout v mém nervovém systému fyziologické struktury stejného typu. I když podněty, které dospívají k smyslovým receptorům, jsou při svém příchodu navzájem nezávislé a nemají v sobě nic z oné fyzikální struktury, z níž vyšly –, i když například světelné paprsky odrážené nějakým tělesem nemají mezi sebou více vnitřních vztahů, než kolik jich mají se světelnými paprsky odráženými nějakým sousedícím předmětem –, tak by nicméně psychologie, když odhalí zákony, podle nichž se podněty v těle organizují, a když ukáže, že některé z objektivních vlastností těchto podnětů (jejich blízkost, jejich podobnost, jejich schopnost vytvořit společně stabilní formu) jim předepisují, aby společně participovaly na téže konfiguraci, a že tyto vlastnosti jsou ve vztahu k fyzikální formě odpovídajících vnějších předmětů, poskytla postačující vysvětlení perceptivního poznání, protože by dovolila

³²⁶ Tamtéž, s. 56–57.

pochopit, jak fyzikální věci nacházejí v chování své zdvojení ve své reprezentaci.³²⁷ Poznání tak zůstává definováno podle nejjednodušších schémat jako imitace věcí, vědomí zůstává částí bytí. Integrace hmoty, života a ducha se dosahuje jejich převedením na společného jmenovatele fyzikálních forem. Málo seje na tom, že poslední vysvětlení je vždy fyzikální, jestliže fyzikální struktury předpokládané v nervovém systému implikují vztahy právě tak komplexní, jako jsou ty, jež jsou vědomím rozpoznávány v jednání živé bytosti nebo člověka. Komplexní fyzikální struktura je méně „materiální“ než atomy vědomí u staré psychologie. „Jestliže jdeme až ke kořenům našeho odporu vůči materialismu a mechanismu, jsou tím, co najdeme, opravdu *materiální vlastnosti* prvků, jež jsou spolu kombinovány? Uprímně řečeno, existují psychologické teorie a četné psychologické učebnice, které výslovně hovoří o prvcích vědomí a jsou nicméně materialističtější, neživotnější a více zbavené smyslu a významu než živý strom, který možná nemá ani stopu vědomí. Nezáleží na tom, z jakého materiálu jsou částice světa, tím, co je podstatné, je typ celku, význam celku.“³²⁸ Je však opravdu možné, jak to chce tvarová teorie, zachovat originalitu biologických a psychických struktur, když je zakládá na strukturách fyzikálních? Fyzikální vysvětlení chování předpokládá, že fyzikální formy mohou mít veškeré vlastnosti biologických a psychických stavů, jimž slouží za substrát. Ve filosofii, která si zapovídá materiální distinkce, to znamená, že neexistuje žádný rozdíl mezi oněmi třemi řády a že život a duch jsou jen jinými jmény pro označení určitých fyzikálních forem. Právě jestliže se myslí ve strukturálních pojmech, pak říci, že fyzikální formy jsou s to posléze vysvětlit lidské chování, se rovná tvrzení, že existují jen ony samy. Jestliže již neexistují žádné strukturální rozdíly mezi psychickým, fyziologickým a fyzikálním, neexistuje už žádný rozdíl vůbec. Vědomí pak *bude* tím, co se děje v mozku, a skutečně také vidíme, jak je Koffka podle tradice materialismu definuje jakožto vlastnost „určitých událostí v přírodě odhalovat samy

³²⁷ Köhler, W., *Gestalt Psychology*, New York 1929.

³²⁸ Wertheimer, M., „Über Gestalttheorie“, c. d., s. 20.

sebe“³²⁹ jako kdyby vědomí mělo vůbec kdy za *objekty* ony fyziologické procesy, jež je doprovázejí. I když „tato vědomá stránka procesů“ do kauzálního vysvětlení nevstupuje, musí být nicméně uznána jako fakt; byla by jedním z nejpozoruhodnějších fyziologických procesů u člověka,³³⁰ což by postačovalo k odlišení Gestalttheorie od epifenomenalismu.³³¹ Ale jestliže struktury vědomí jsou ve vysvětlení zbytečné, znamená to, že mají svůj fyzikální nebo fyziologický ekvivalent a tento „izomorfismus“ je ve filosofii formy identitou. To, že se stávají vědomými, nepřidává fyzikálním strukturám nic navíc, toto uvědomování je jen indexem fyzikálních struktur obzvláště složitých. Právě o těchto strukturách, a nikoli o vědomí, je třeba říci, že jsou v definici člověka nepostradatelné.

Soudíme, že ani v těchto materialistických závěrech, ani ve spiritualistické interpretaci, kterou jsme zmínili zprvu, není pojem Gestalt sledován do svých nejdůležitějších důsledků. Místo aby se položila otázka, jaký druh bytí může formě příslušet a jakou kritiku realistických postulátů psychologie může vyžadovat, jakmile se objeví přímo ve vědeckém zkoumání, je řazena mezi události přírody, používá se jí jako příčiny nebo nějaké reálné věci, a právě potud se už nemyslí tak, jak to „formě“ odpovídá. Pokud se bude ve fyzikálním světě vidět bytí, které v sobě zahrnuje všechny věci, a pokud se chování bude chtít do něho vřadit, bude se od spiritualismu, který uchovává originalitu biologických a psychických struktur jen tím, že staví substanci proti substanci, přecházet opět k materialismu, který uchovává soudržnost fyzikálního řádu jen tím, že na něj oba ostatní řády redukuje. Ve skutečnosti je třeba chápat hmotu, život a ducha jako tři řády významů. To, co se prezentuje jako filosofie formy, nebudeme však soudit na základě nějakého vnějšího kritéria. Chtěli bychom se naopak vrátit k pojmu formy, zkoumat, v jakém smyslu lze o formách říci, že existují „ve“ fyzikálním světě a „v“ živém těle, požadovat od formy samotné řešení antinomie, k níž zavdává příležitost, a syntézu přírody a ideje.

³²⁹ Koffka, K., *Principles of Gestalt Psychology*, c. d., s. 65.

³³⁰ Tamtéž, s. 63.

³³¹ Tamtéž.

I. Struktura ve fyzice

1. V jakém smyslu je v protikladu k pozitivismu pravdou, že fyzikální svět obsahuje struktury

Pojem formy, ke kterému nás dovedly fakty, byl definován jako pojem fyzikálního systému, to znamená určitého celku sil ve stavu rovnováhy nebo konstantní změny, takového, že nelze formulovat žádný zákon pro každou část vzatou odděleně a že každý vektor je co do velikosti a směru určován všemi vektory ostatními. Každá lokální změna se tedy projeví v celkové formě redistribucí sil, která zajišťuje konstantnost jejich vztahu; právě tato vnitřní cirkulace je jakožto fyzikální realita systémem a ten už je z částí, které v něm lze rozlišit, složen právě tak málo, jako je melodie, jež je vždy transponovatelná, tvořena jednotlivými tóny, které jsou jejím momentálním výrazem. Jakožto vnitřní jednota vepsaná do prostorového segmentu a odolávající svou cirkulární kauzalitou deformaci ze strany vnějších vlivů, je fyzikální forma určité individuum. Může se stát, že systém podřízený vnějším silám, které se kontinuálně zvětšují nebo zmenšují, rozdělí po překročení určitého prahu znovu své síly v kvalitativně odlišném uspořádání, které je nicméně jen jiným výrazem jeho imanentního zákona.³³² S formou tedy nastupuje princip diskontinuity a jsou dány podmínky vývoje ve skocích či krizích, podmínky události, historie. Řekněme jinými slovy, že každá forma vytváří určité silové pole charakterizované určitým zákonem, který za hranicemi příslušné dynamické struktury nemá žádný smysl a který naproti tomu každému vnitřnímu bodu určuje jeho vlastnosti, takže ty nebudou nikdy vlastnostmi absolutními, vlastnostmi *tohoto* bodu.

³³² Jako příklad lze uvést změny stavu nebo funkční reorganizaci při hemianopsii, protože, jak jsme viděli, k této reorganizaci dochází náhle, když dvě poloviny sítnice oslepnou.

Zdá se, že pojem formy pojatý v tomto smyslu nelze celkem včlenit do klasické fyziky. Popírá totiž individualitu ve smyslu, v jakém ji klasická fyzika tvrdila – jako individualitu prvků nebo částic vybavených absolutními vlastnostmi; a naproti tomu ji tvrdí ve smyslu, v němž ji klasická fyzika popírala, protože seskupené částice zůstávaly vždy *de iure* rozlišitelné, kdežto forma je „molární“ individuum. Köhler nicméně našel v klasické fyzice příklady formy bez obtíží: rozdělení elektrických nábojů na vodiči, potenciálový rozdíl, elektrický proud.³³³ Jestliže budeme jako formu pojímat stav rovnovážného rozdělení a maximální entropie, k němuž podle druhého zákona termodynamiky směřují energie uplatňující se v určitém systému,³³⁴ je možné předpokládat, že pojem formy bude ve fyzice přítomný všude tam, kde se přírodním událostem připisuje určitý historický směr. Ve skutečnosti musí být ale to, co Köhler ukazuje na několika příkladech, rozšířeno na všechny fyzikální zákony: ty vyjadřují určitou strukturu, a smysl mají jedinečně uvnitř této struktury. Jestliže se daří určit hustotu elektrického náboje v každém bodě elipsoidního vodiče jedním a týmž vztahem, který platí pro všechny body a pouze pro ně, je tomu tak proto, že spolu tvoří funkční individuum. Stejně tak i zákon volného pádu těles je a zůstává pravdivý jen tehdy, jestliže se rychlost otáčení Země nezvyšuje s časem; kdyby tomu bylo opačně, odstředivá síla by mohla vykompenzovat a pak i překonat sílu gravitační.³³⁵ Zákon volného pádu těles je tedy výrazem vytvoření relativně stabilního silového pole v blízkosti Země a zůstane platný, jen pokud potrvá kosmologická struktura, v níž má svůj základ. Cavendishův pokus nám poskytuje určitý zákon o sobě, jen jestliže se opíráme o Newtonovo pojetí gravitace. Jestliže se však zavede pojem gravitačního pole a jestliže gravitace, místo aby byla individuální a absolutní vlastností těles s určitou vahou, bude spjata s jistými kvalitativně

³³³ Srov. Guillaume, P., *La Psychologie de la forme*, Paris 1937.

³³⁴ Köhler, W., *Die physischen Gestalten in Ruhe und im stationären Zustand, eine naturphilosophische Untersuchung*, c. d., s. 51.

³³⁵ Cournot, A., *Traité de l'enchaînement des idées fondamentales*, Paris 1922, §§ 183, 184; citováno in: Brunschvicg, L., *L'Expérience humaine et la causalité physique*, Paris 1922, s. 514.

rozdílnými oblastmi prostoru, tak jak tomu chce obecná teorie relativity, pak tento zákon nemůže vyjadřovat nějakou absolutní vlastnost světa, nýbrž představuje pouze určitý stav rovnováhy sil určujících historii sluneční soustavy.³³⁶ Reflexe zaměřená na zákony v nich nenalézá, abychom tak řekli, základní rysy anatomické výstavby světa, archetypy, podle nichž by fyzický svět byl vytvořen a které by jej řídily, nýbrž pouze vlastnosti určitých relativně stabilních celků. Jsme nuceni do našeho obrazu fyzikálního světa zavést dílčí celky, bez nichž by žádné zákony neexistovaly a které jsou právě tím, co jsme výše pojímali jako formu. Kombinovaná souhra zákonů bude moci zrušit existenci struktur, jež se předtím ustálily, a dát vyvstat strukturám jiným, jejichž vlastnosti nejsou předvídatelné.³³⁷ Existuje tedy určitý běh věcí, jimž jsou zákony nesený a který v ně nemůže být definitivně převeden. Pojimat fyzikální svět jako křížení lineárních kauzálních řad, kde by si každá řada uchovávala svoji individualitu, jako svět bez časového trvání, to je neoprávněná extrapolace, a vědu je třeba spojit s historií vesmíru, v němž vývoj probíhá diskontinuálně. Nemůžeme dokonce ani předstírat, že ve vědě, již jsme se dopracovali, máme opravdové „kauzální řady“, modely lineární kauzality. Pojem kauzální řady nemůže platit za konstitutivní princip fyzikálního světa, pokud zákon neoddělíme od verifikačního procesu, který mu dává objektivní platnost. Fyzikální experiment není nikdy odhalením izolované kauzální řady: to, že konstatovaný efekt se skutečně podřizuje předpokládanému zákonu, se verifikuje přihlížením k řadě podmínek nezávislých na oněch podmínkách, které tvoří vlastní předmět pokusu, jako je teplota, atmosférický tlak, výška, tj. celkem vzato přihlížením k určitému počtu zákonů. Tím, co se ve vlastním smyslu verifikuje, není tedy nikdy jednotlivý zákon, nýbrž systém komplementárních zákonů. Nemůže být řeč o tom,

³³⁶ Brunshvíc, L., *L'Expérience humaine et la causalité physique*, c. d.

³³⁷ Budoucnost by mohla být vypočítána, „jen kdybychom z kosmologického celku, který je nám dán, mohli vyčlenit řadu nezávislých příčin, jež by projevovaly, každá ve své řadě, svůj podstatný charakter, aniž by z jejich setkání mohl kdy vzejít důsledek, který by přivodil náhlý zvrat v běhu věcí“. Tamtéž, s. 521.

že by se mezi experimentem a fyzikálními zákony předpokládala bodová korespondence, pravda fyziky nespočívá v oddělené vzatých zákonech, nýbrž v jejich kombinaci.³³⁸ Protože zákon nemůže být oddělen od konkrétních událostí, v nichž se kříží s jinými zákony, aby získal spolu s nimi pravdivostní hodnotu, nelze mluvit o lineárním kauzálním působení, které by účinku dávalo vzejít z jeho příčiny, neboť v přírodě není možné přesně vymezit to, co je původcem daného procesu a je za něj jakoby odpovědné. Protože se nám nicméně daří zákony odhalovat, je zajisté třeba, aby všechny části přírody nepřispívaly k vyvolání pozorovaného účinku stejnou měrou. Jedinou platnou formulací principu kauzality bude ta, která tvrdí jak solidaritu jevů ve světě, tak zároveň i to, že vlivy, jimiž na daný jev působí jevy předcházející i současně, se jistým způsobem oslabují úměrně vzdálenosti.³³⁹ Takto nás zákony a lineární vztah důsledku k podmínkám odkazují k událostem ve vzájemném působení, k „formám“, od nichž nesmí být odlučovány. „...je možné položit otázku, zda se ... v různých oblastech čisté fyziky, v gravitační teorii právě tak jako v termodynamice, v optice právě tak jako v elektromagnetismu, nezavádí určitý počet experimentálně získaných koeficientů, které jsou vázány na danou strukturu našeho světa a bez nichž by zákony, či spíše základní vztahy nemohly být ani plně formulovány, ani exaktně verifikovány“.³⁴⁰ Dokonce aniž se opustí půda klasické fyziky, korigovaná teorie relativity, je tedy možné ozřejmit, nakolik je nepostačující pozitivistická koncepce kauzality chápáné jako ideálně izolovatelná sekvence, i když se ve skutečnosti prolíná se sekvencemi jinými.³⁴¹ Tím, co vyžaduje skutečný obsah vědy,

³³⁸ Tamtéž, s. 517.

³³⁹ Tamtéž L. Brunshvíc cituje formulaci Painlevéovu: „Materiální prvek nekonečně vzdálený od všech ostatních zůstává absolutně nehybný, jestliže je jeho počáteční rychlost nulová, a opisuje přímku, jestliže je vybaven počáteční rychlostí ... Slovo nekonečně znamená, že věta je tím přesnější, čím je materiální prvek vzdálenější od všech ostatních.“ Painlevé, P., *De la méthode dans les sciences*, I, Alcan, Paris 1909, s. 386.

³⁴⁰ Brunshvíc, L., *L'Expérience humaine et la causalité physique*, c. d., s. 513.

³⁴¹ Při všech výhradách týkajících se pozdějšího „skládání“ reflexů byl Sherrington přesvědčen, že v zákonech prostého reflexu má před sebou reálné

není zajisté idea světa, v níž by vše přísně vzato záviselo na všem a v němž by nebylo možné žádné oddělení, ale zrovna tak ani idea přírody, v níž by procesy byly poznatelné izolovaně a která by jim dávala vzejít přímo ze svého základu; není to ani splynutí vjedno, ani juxtaopozice, nýbrž je to struktura.

2. Struktury však nejsou „v přírodě“

Bylo by však třeba položit otázku, co přesně se těmito srovnáními dokazuje. Řekne-li se, že existují fyzikální formy, je tato věta dvojnásobná. Je nepopíratelná, má-li vyjádřit, že věda není s to definovat fyzikální svět jako homogenní pole, z něhož by byly vyloučeny vzájemné působení, kvalita a historie. Když však Gestaltteorie hovoří o fyzikálních formách, míní tím, že v přírodě o sobě lze najít struktury, z nichž je možné konstituovat ducha. Nuže, tytéž důvody, které diskreditují pozitivistické pojetí zákonů, diskreditují také pojem forem o sobě. Jedno nelze korigovat druhým a oba tyto dogmatismy přehlíží živý smysl pojmů struktury a zákona ve vědeckém vědomí. Mnohem spíše než protikladné jsou komplementární a představují antinomii, které je třeba překonat. Jestliže se z fyzikálního zákona učiní proti veškerému oprávnění norma přírody, pak – protože uplatnění tohoto zákona je možné jen v určité kosmologické struktuře – bude třeba, jak to dobře ukázal Lachelier, klást zase tuto strukturu jako inherentní „přírodě“. Pozitivistický svět nezávislých kauzálních řad bude tedy muset být nesen světem finality, v němž synchronismy a celky předpokládáné kauzálními zákony dávají těmto zákonům spolu s jejich zdůvodněním existenční základ. Avšak to, co činí ideu čisté fyzikální analýzy chimérickou – kosmologická danost, diskontinuita historie –, není jakoby nějaká hlubší vrstva bytí, infrastruktura fyzikálního světa, na níž by byl zákon založen. Zákon a struktura se ve vědě neodlišují tak, jak by se od sebe odlišovaly reálná analýza a reálná

prvky nervového fungování. Existuje tedy shoda mezi kritikami, které byly proti této koncepci vysvětlování uplatněny v biologii, a úsilím, jež vynakládá fyzika, aby se oprostila od dogmatismu zákonů.

syntéza. Zákon volného pádu těles je výrazem určité vlastnosti zemského pole, která je v každém okamžiku nesená a udržována celkem vztahů ve světě. Zákon je tak možný jen uvnitř určité faktické struktury, ale ta vůbec není definitivně nějakou daností, jejíž neprůhlednost by se principiálně vzpírala analýze, nýbrž dá se sama zase vřadit do souvislé tkáně vztahů. Vztah struktury a zákona ve vědě je vztahem vzájemné implikace. Zdůrazňovali jsme výše oproti pozitivismu zahrnutí zákona do struktury. Nyní je třeba zdůraznit zahrnutí struktury do zákonů. Zákony nepronikají do struktury pouze zvenku a tím, že ji spojují s celkem jevů. Věda rozkládá vzájemné determinace imanentní určitému fyzikálnímu systému v oddělené akci a reakce, i když je „pokaždé bere s přesně určenými empirickými koeficienty, tak aby mohla dospět k syntetickému spojení, které by představovalo celkovou podobu, jakou věci mají“.³⁴² Köhler sám poznamenává, že strukturální povaha nějakého procesu nenachází svůj výraz v matematické fyzice. Rovnice, která udává hustotu elektrického náboje v každém bodě plochy vodičového elipsoidu,³⁴³ by mohla stejně dobře reprezentovat odpovídající, ale čisté matematické hodnoty, které by byly přiřazovány různým bodům popisovaného elipsoidu libovolně. „Matematický výraz sám o sobě tedy neprozrazuje, že jde o momenty určité formy, a prozrazovat to ani nemá, protože matematický jazyk má být jako obecná symbolika jakéhokoli měřitelného objektu schopna vyjadřovat právě tak dobře distribuce jako struktury.“³⁴⁴ To, že v prvním případě každý „moment“ existuje jen jako nesený vším zbývajícím, tento fakt charakterizující strukturu se v jejím zákoně neobjevuje. Fyzikální poznání nějaké struktury tohoto druhu tedy začíná v okamžiku, kdy se na různé body, které principiálně nemají realitu ve formě, pozornost zaměří proto, aby byly definovány

³⁴² Brunshvicg, L., *L'Expérience humaine et la causalité physique*, c. d., s. 518 až 519.

³⁴³
$$\sigma = \frac{\eta}{4 \pi abc} \cdot \frac{1}{\sqrt{\frac{x^2}{a^4} + \frac{y^2}{b^4} + \frac{z^2}{c^4}}}$$
, kde x, y, z reprezentují souřadnice uvažovaného bodu, η celkový náboj, a a, b, c poloosy elipsoidu.

³⁴⁴ Köhler, W., *Die physischen Gestalten in Ruhe und im stationären Zustand, eine naturphilosophische Untersuchung*, c. d., s. 105.

určitou konstantní vlastností. Forma sama, dynamická a vnitřní jednota, která dává celku povahu nerozložitelného individua, je zákonem pouze předpokládána jako podmínka existence; objekty, které figurují ve vypracovaném fyzikálním poznání, jsou vždy svazky vztahů. A jestliže se fyzice jen s námahou daří formulovat v matematickém jazyce zákony určitých struktur, není tomu tak proto, že by se struktura svou podstatou vzpírala vyjádření, nýbrž že existenční solidarita jejich momentů činí experimentální přístup nesnadným, brání tomu, aby se odděleně zapůsobilo na jeden z nich, a nutí rázem najít funkci, která by se hodila pro všechny.³⁴⁵ Nelze ani říci, že struktura by byla *ratio cognoscendi*, protože existence určité struktury ve světě je jen průsečíkem velkého množství vztahů –, které ovšem zase poukazují k dalším strukturálním podmínkám. Struktura a zákon jsou tedy dva dialektické momenty, a nikoli dvě potence bytí. Co fyzika vyžaduje, není v žádném případě tvrzení nějaké „fysis“, ať už by byla pojímána jako seskupení izolovatelných kauzálních aktů nebo jako místo struktur či schopnost vytvářet individua o sobě. Forma není prvkem světa, nýbrž mezí, k níž fyzikální poznání směřuje a kterou ono samo definuje.³⁴⁶

³⁴⁵ Tamtéž, s. 117.

³⁴⁶ Příklad, o němž jsme právě uvažovali, není zřejmě postačující. Současná věda narazila na systémy integrovanější, které ji donutily vytvářet jemnější matematické nástroje. Bylo by možné srovnávat pojem formy a pojem individuality, který je implikován ve vlnové mechanice. (Srov. Broglie, L. de, „Individualité et interaction dans le monde physique“, *Revue de Métaphysique et de Morale*, 44, duben 1937, s. 353–368.) Materiální body vybavené neměnnou hmotou, částice (elektrony, protony, neutrony, pozitrony) definované konstantní hmotou a konstantním elektrickým nábojem se již ve vědě předcházející kvantové teorii jeví jako abstraktní pojmy, protože pohyb určitého materiálního bodu je determinován silovým polem, které jej obklopuje, a protože celková hmota nějakého systému vzájemně na sebe působících částic – která je podle teorie relativity úměrná jeho energii, jež nemůže být rozdělena mezi částice –, se tedy nerovná součtu hmot patřících částicím vzatým odděleně. I v klasické fyzice se „realita jeví obecně jako něco, co je uprostřed mezi pojmem individuality zcela autonomní a pojmem systému, v němž všechno zcela splývá“ (cit. stať, s. 357). Tím spíše pak kvantová teorie, v níž objekty již nemohou být vždy lokalizovány v čase a prostoru, v níž není možné vyloučit, že dvě částice zaujímají totéž místo a v níž konečně není už zachována konstantnost jejich

Alespoň v této funkci musí být forma uchována a teorie fyzikálního poznání, či tím spíše poznání historického, která by jí nepřiznávala žádné místo a která by vědomí definovala vědomím zákonů, by nemohla být práva historii a skutečnosti jakožto objektům myšlení. Poté co byl odmítnut dogmatismus zákonů, nelze si počínat tak,³⁴⁷ jako kdyby zákony postačovaly k tomu, aby časovému poli a poli prostorovému daly jeho smysl, jako kdyby „ne-relační základ“,³⁴⁸ na němž vystupují vztahy stanovené fyzikou, nevstupoval do definice poznání. Účinky zákonů se rozvíjejí v čase, a to, že se v průsečíku většího počtu zákonů objeví určitý „synchronismus“, událost modifikující náhle běh věci, a že lze vzhledem k ní rozlišovat určité „před“ a „po“, dovoluje mluvit o jisté pulzaci univerzálního trvání. Nepochybně právě proto, že se opíráme o zákony, můžeme rekonstruovat architekturu zaniklé civilizace, a každý pokrok egyptologie mění historii Egypta.³⁴⁹ Rekonstituované struktury však zaplňují určitý úsek světového času, jehož ideu předpokládají. Samy nejsou reálnými silami, jež by usměrňovaly běh dějin

vlastností, dovoluje vyslovit závěr, že „realita se ve všech svých oblastech jeví jako něco, co je uprostřed mezi oběma těmito extrémními idealizacemi“ (cit. stať, s. 367). „V kvantové fyzice je systém jakýmsi organismem, v jehož jednotě jsou konstituující elementární jednotky téměř vstřebány.“ (Týž, „La Réalité physique et l'idéalisation“, *Revue de Synthèse*, VIII, duben–říjen 1934, s. 129.) Tyto analogie by mohly být zmnožovány, aniž by jakkoli přispěly k rozhodnutí otázky, o níž nám jde. Fakt, že fyzikální systém je dnes představitelný už jen pomocí biologických či psychologických modelů, neodhaluje ve fyzikálním jevu vztahy charakteristické pro život či ducha o nic více než newtonovská přitažlivost a nečiní o nic důvěryhodnější chiméru spiritualistické fyziky či materialistické psychologie: víme už, že kauzalita je prostředkem, který může být ve vztahu k jevům uplatněn, aniž by úspěch byl předem zaručen infrastrukturou věčných zákonů, a že fyzikální fenomény nemají oproti fenoménu života nebo oproti fenoménu lidskému žádné privilegium. Takto odhalené struktury však ztrácejí veškerý smysl, jestliže jsou oddělovány od matematických vztahů, které v nich fyzik dokáže přese všechno nepřímo stanovit. Ty i ony patří tedy ke světu myšlení, a nikoli ke světu realit.

³⁴⁷ Máme na mysli závěry, které L. Brunschvicg vyvozuje ze své kritiky pozitivismu a finalismu, *L'Expérience humaine et la causalité physique*, c. d., kap. XLIX, La Connection causale.

³⁴⁸ Wahl, J., *Vers le concret*, Paris 1932, předmluva.

³⁴⁹ Brunschvicg, L., *L'Expérience humaine et la causalité physique*, c. d., s. 520.

a ke kauzalitě, spojující dílčí události, připojovaly nějakou kauzalitu ideje. Ale Egypt jako struktura ekonomická, sociální a politická zůstává objektem myšlení, který je odlišný od množství faktů, které ho konstituovaly a jimž vděčí za svou existenci. Je to určitá idea – význam společný jistému souboru molekulárních faktů –, kterou všechny tyto fakty vyjadřují a kterou žádný z nich neobsahuje celou. Zrovna tak jsou akce a reakce, jejichž sídlem je určitá fyzikální forma, fyzikem myšleny jako složky určitého fyzikálního systému, neboť bez toho by jeho věda byla bez objektu. Proti každému pokusu pojímat primární kvality jako autonomní objekty myšlení lze i dnes spolu s Berkeleym oprávněně namítnout, že prostor předpokládá barvu. Matematické výrazy, jimiž fyzika charakterizuje své objekty, nepřestávají patřit matematice a určitý fyzikální jev vyjadřují právě jen tehdy, jestliže jsou myšleny jako zákony určitých forem, určitých konkrétních celků. Forma, a spolu s ní svět historie a vnímání, zůstává v horizontu fyzikálního poznání nepostradatelná jako to, co je tímto poznáním určováno a míněno. „Smyslový obsah vjemové danosti samé platí sice stále jako něco jiného než jako o sobě jsoucí pravá věc, ale substrát, nositel vnímaných určení (prázdné X) platí přece nadále jako to, co se určuje pomocí exaktní metody ve fyzikálních predikátech.“³⁵⁰ Forma je tedy nikoli fyzikální realitou, nýbrž objektem vnímání, bez něhož by ostatně fyzikální věda byla beze smyslu, protože je budována právě ve vztahu k němu a proto, aby jej koordinovala.

3. Struktura je pro vědomí

To, že forma nemůže být nakonec definována v pojmech reality, nýbrž v pojmech poznání, nikoli jako věc fyzikálního světa, nýbrž jako vnímaný celek, Köhler implicitně uznává, když píše, že řád

³⁵⁰ Husserl, E., *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie*, I, in: *Jahrbuch für Philosophie und phänomenologische Forschung*, I, M. Niemeyer, Halle 1913. [Srov. čes. vyd.: *Ideje k čistě fenomenologii a fenomenologické filosofii*, přel. A. Rettová a P. Urban, OIKOYMENH, Praha 2004, s. 84.]

v nějaké formě se „zakládá ... na tom, že každá lokální událost, mohlo by se téměř říci“, dynamicky zná „události ostatní“.³⁵¹ Není náhoda, že když chce vyjádřit tuto přítomnost každého momentu ve všech ostatních, Köhler připadl na výraz „poznání“. S jednotou tohoto typu se lze setkat jen u objektu poznání. Kdyby byla pojímána jako přírodní jsoucno existující v prostoru, forma by byla vždy rozptýlena do více míst, rozdělena v lokální události, i když se tyto události navzájem determinují; říci, že toto rozdělení nepřipouští, znamená v podstatě říci, že není rozložena v prostoru, že neexistuje na způsob věci, že je to idea, pod níž je shromažďováno a shrnováno to, co se děje na více místech. Tato jednota je jednotou vnímaných objektů. Barevný kruh, na který se dívám, je ve své fyziognozii zcela modifikován nepravidelností, která něco odnímá jeho kruhovému vzhledu a činí z něj kruh nedokonalejší. Svůj pojem formy přejímá tedy Gestalttheorie ze světa vnímaných věcí a ve fyzice se s ním lze setkat jen potud, pokud nás fyzika odkazuje na vnímané věci jako na to, co věda má za funkci vyjadřovat a určovat. Nejenže tedy „fyzikální forma“ nemůže být reálným základem struktury chování, a zejména jeho struktury perceptivní, nýbrž je sama myslitelná pouze jako objekt vnímání. Stává se, že fyzika je ve své vzrůstající věrnosti konkrétnímu dění světa přivedena k tomu, že své vlastní představy přejímá nikoli od oněch málo integrovaných celků, které poskytovaly modely klasické vědě a u nichž bylo možné připsat oddělitelným individuím absolutní vlastnosti –, nýbrž od dynamických jednot, od silových polí, od oněch silných struktur, jež svět vnímání rovněž nabízí. Bylo možné říci, že když se vzdává homogenního prostoru, fyzika znovu křísí Aristotelovo „přirozené místo“.³⁵² Nuže, aristotelská fyzika je většinou jen popisem vnímaného světa a Köhler zajisté správně ukázal, že perceptivní prostor není prostorem euklidovským, že vnímané objekty mění své vlastnosti, když mění své místo. Stejně tak je i vlnová mechanika systémů, která zkoumá určitý celek

³⁵¹ Köhler, W., *Die physischen Gestalten in Ruhe und im stationären Zustand, eine naturphilosophische Untersuchung*, c. d., s. 180.

³⁵² Brunschvicg, L., *L'Expérience humaine et la causalité physique*, c. d., s. 515.

částic v interakci, nucena „rozkládat“ jejich individualitu a brát v úvahu nikoli vlny přiřazené ke každé částici, nýbrž vlnu, která je přiřazena celému systému a která se bude šířit v abstraktním prostoru označovaném jako „prostor konfigurace“. To, že každé částici nelze přiřadit lokalizaci v obvyklém prostoru, že se u určitého celku objevují vlastnosti, které nelze převést na vlastnosti seskupených prvků, to vše může být zajisté přirovnáno k určitým vlastnostem perceptivního prostoru. Ambivalence prostoru a času v rovině perceptivního vědomí připomíná ony smíšené pojmy, jejichž pomocí moderní fyzika překonává abstraktní jednoduchost klasického času a klasického prostoru. Z toho nelze vyvozovat, že formy existují již ve fyzikálním světě a slouží tak za ontologický základ perceptivním strukturám. Pravda je, že věda si tím, že vycházela z určitých privilegovaných perceptivních struktur, snažila vytvořit obraz absolutního fyzikálního světa, obraz fyzikální *reality*, která by v těchto strukturách nacházela pouze své projevy. Perceptivní danost měla být podle pojetí pozitivismu pouhým východiskem, *proteron pros hemas*, provizorním zprostředkujícím článkem mezi námi a celkem zákonů, a tyto zákony – vysvětlující svou souhrou výskyt určitého stavu světa, přítomnost určitých počitků ve mně i samo zformování vědy – měly takto kruh uzavírat a klást se samy o sobě. Viděli jsme naopak, že odkaz na určitou smyslovou nebo historickou danost není provizorní nedokonalostí, že je pro fyzikální poznání podstatný. Zákon je *de facto* a *de iure* nástrojem poznání a struktura je objektem vědomí. Obojí má smysl jen pro myšlení vnímaného světa. Znovuzavádění zcela neočekávaných perceptivních struktur do moderní vědy vůbec neodhaluje, že by formy života, či dokonce ducha byly již ve fyzikálním světě o sobě, nýbrž svědčí to pouze o tom, že svět materialismu se nemohl uzavřít sám v sobě a že vnímání není přírodní událostí.

II. Vitální struktury

1. Originalita vitálních forem oproti fyzikálním systémům. Organismus a jeho prostředí jako členy nové dialektiky

Fyzikální forma je rovnováha, již bylo dosaženo vzhledem k určitým daným vnějším podmínkám, ať už jde o podmínky topografické, jako při rozdělování elektrických nábojů na vodiči, nebo o podmínky samy o sobě dynamické, jako v případě kapky oleje umístěné uprostřed vodní masy. Určité fyzikální systémy nepochybně mění svým vnitřním vývojem samotné podmínky, na nichž závisejí, jak to ukazuje polarizace elektrod v případě elektrického proudu, a lze si představit takové systémy, které jsou schopné přemístit své pohyblivé části takovým způsobem, aby byl obnoven určitý privilegovaný stav. Ale působení vykonávané navenek má vždy takový účinek, že redukuje stav napětí a přivádí systém do klidu. O organických strukturách hovoříme naproti tomu tehdy, když se rovnováhy dosahuje nikoli vzhledem k přítomným a reálným podmínkám, nýbrž vzhledem k podmínkám pouze virtuálním, jimž dává existenci systém sám –, když struktura, místo aby pod tlakem vnějších sil přivodila uvolnění napětí u těch sil, které jí procházejí, vykonává určitou práci mimo své hranice a vytváří si své vlastní prostředí. V systému tohoto druhu není rovnováha, k jejímuž vytvoření směřují vnitřní reakce, rovnováhou za každou cenu, a tak jako při distribuci elektrických nábojů pouhým uchováním ustaveného řádu. Privilegovaný stav jakožto invariant už nemůže být určován jako výsledek vzájemných působení, která se v systému fakticky uskutečňují.

Je například známo, že organismus nikdy nerealizuje všechny typy chování, které by se zdály být možné, kdyby byl pojímán jako stroj. Jestliže někdo ukazuje prstem na předmět umístěný přímo před ním nebo poněkud vpravo anebo konečně zcela vpravo, lze shledat, že současně s tím dochází k pohybu trupu takovým způsobem, že úhel tvořený fron-

tální rovinou a paži zůstává přibližně konstantní. Konstanty tohoto druhu mohou být individuální; dvě osoby, vyzvané, aby nakreslily křídou kruh na ploše rovnoběžné s čelní rovinou, to obecně udělají různým způsobem (s paží nataženou nebo ohnutou v lokti), který je pro každou z nich charakteristický. Jestliže je subjekt požádán, aby ukázal svoji ruku, neprezentuje ji v jakékoli poloze: dlaň bude zpravidla obrácena dolů, prsty budou lehce ohnuté, palec níže než ostatní prsty a ruka ve výši středu těla. Je dostatečně známo, že každý má svůj způsob držení hlavy, svoji polohu při spánku. I perceptivní chování konečně má privilegovanou určení. Úhel 93° je označován jako „špatný“ pravý úhel; hudebník mluví o „falešných“ tónech.³⁵³

Každý způsob chování, který není privilegovaný, bude subjekt pociťovat jako chování nesnadné nebo nedokonalé. Co tedy dává privilegovaným způsobům chování jejich privilegovanost? Čím je dáno, že se na ně pohlíží jako na „nejjednodušší“ a „nejpřirozenější“, že vyvolávají pocit rovnováhy a snadnosti?³⁵⁴ Je snad orientace na tyto privilegované způsoby chování srovnatelná s utvářením kulovitěho tvaru mýdlové bubliny? Síly, které působí v tomto posledním případě zvnějšku na mýdlovou blanku, směřují k tomu, aby ji zkoncentrovaly do jediného bodu; tlak uzavřeného vzduchu naopak vyžaduje co možná největší objem. Realiz-

³⁵³ Pokud jde o všechny tyto body, srov. Goldstein, K., *Der Aufbau des Organismus*, c. d., s. 220 n.

³⁵⁴ Lze rovnou vyloučit vysvětlení vycházející z periferie a vztahující četnost těchto způsobů chování k určitým lokálním dispozitivům: mírně nakloněná šikmá linie by byla pojímána jako přibližná vertikála, protože vertikála shodná s meridiánem sítnice by dávala vyvstat speciálním fyziologickým fenoménům. Ve skutečnosti je však velmi vzácné, že by se objektivní vertikály promítaly na meridián sítnice, protože jen velmi vzácně je držení naší hlavy a těla přísně vertikální. – Privilegovanými polohami ruky, hlavy a těla by takto měly být polohy, při nichž je tenze adduktorů a abduktorů nejmenší. Svalové napětí však nezáleží jedině ani principiálně na lokální mechanice kostry, je v široké míře určováno polohou ostatních částí těla. Posunu roviny privilegované při pohybech paže se dosáhne tím, že se změní poloha ostatních částí těla nebo poloha celého organismu. Jestliže tedy rozdíl mezi frontální rovinou a rovinou, v níž se paže pohybuje, zůstává konstantní pro velmi proměnlivé směry gesta, tato lokální stálost nemůže být účinkem lokálních příčin, a odkazuje nás na konstantnost celého tělesného postoje. Srov. Goldstein, K., *Der Aufbau des Organismus*, c. d., s. 228 n.

zovaná kulová struktura představuje jediné možné řešení tohoto problému minima a maxima. Je snad možné říci, že zrovna tak i privilegované způsoby chování nějakého organismu jsou ty, které se za faktických podmínek, v nichž se organismus ocitá, vyznačují objektivně největší jednoduchostí, největší jednotou? Ve většině případů však nemají *samy o sobě* žádnou přednost co do jednoduchosti nebo jednoty.

Když otočím hlavu k určitému zvukovému zdroji tak, že sluchová podráždění se v rovině obou uší synchronizují, není proces podráždění, nahlížený část po části, o nic jednodušší než dřív; jednodušším se zdá, jen pokud v něm hledáme určitý celek, určitou totalitu, kterou lze vyjádřit jediným zákonem, a konečně jen díky své podobnosti s modelem jednoduchosti, který si náš duch stanoví.

Způsob chování není privilegován proto, že je jednodušší, ale za jednodušší jej naopak považujeme proto, že je privilegován.³⁵⁵ A kdyby chtěl někdo spolu s Köhlerem říci, že privilegované chování je takové, při němž se vynakládá nejméně energie, pak je nehledě na to, že jeho ekonomická povaha není objektivně zjištěna, zcela jasné, že organismus není stroj řízený podle principu absolutní ekonomičnosti. Privilegované chování je ve většině případů jednodušší a ekonomičtější se zřetelem k úkolu, v němž je organismus právě angažován, a základní formy jeho aktivity a průběh jeho možné akce jsou předpokládány v definici struktur, které budou pro něj nejjednodušší a v něm privilegované. U určitých nemocných je jakýkoli pasivní pohyb hlavy doprava spojen s pohyby údů a těla stejným směrem. Ale oddělení obojího zůstává možné při nějakém konkrétním úkolu, který je vyžaduje. Reakce vyvolané určitým podnětem závisejí na významu, který tento podnět má pro organismus pojímaný nikoli jako celek sil směřujících nejkratšími cestami ke klidovému stavu, nýbrž jako bytost schopná určitých typů výkonu.³⁵⁶ Při aktu „ukazování“ odpovídá privilegovaná rovina, v níž se paže přemísťuje, vnitřním nutnos-

³⁵⁵ Tamtéž, s. 230: „Ale právě to je problém: proč je něco Gestalt?“

³⁵⁶ Tamtéž, s. 325.

tem vitální rovnováhy, a naprosto není určována podmínkami fyzikální rovnováhy s prostředím. Nezávisí na lokálních podmínkách, nýbrž na celkové aktivitě organismu:

Veškerá senzoričká podráždění, hmatová, zraková, sluchová, tuto rovinu takřkajíc přitahují k sobě:³⁵⁷ veškeré pohyby vlastního těla – ať jde o hlavu, o druhou paži, o oči či nohy – ji modifikují. A tyto motorické podmínky nejsou méně účinné, ani když zůstávají subjektem nepostřehnuty.³⁵⁸ Tentýž pohyb přemístí privilegovanou rovinu dvojným opačným směrem podle toho, jaký význam tento pohyb pro subjekt má: například pohyb očí doprava posune privilegovanou rovinu doleva, jestliže je tento pohyb nemotivovaný a bez určitého objektu, a přemísťuje ji naopak doprava, jestliže subjekt obrací oči, aby se na něco podíval. Mluvit o privilegovaných způsobech tak, jako kdyby šlo o lokální jevy, které by měly být vysvětlovány jeden po druhém, můžeme ve skutečnosti jedině v abstrakci. Každý z nich je neoddělitelný od ostatních fenoménů a tvoří s nimi jednotu: zdálo by se, že snížení tonusu v jedné polovině organismu by mělo přivodit poruchy vnímání a jednání; skutečně by je také přivodilo, kdyby osoba nenaklonila nevědomě hlavu, či dokonce celé tělo směrem k poškozené straně. Při tomto postoji nepadá, kráčí rovně a linie objektivně vertikální vnímá jako vertikální. Poruchy se znovu objeví, jestliže je subjekt přinucen držet hlavu rovně. Je tomu tedy tak, že „mírným nakloněním hlavy se uspořádaly procesy podráždění v celém organismu“.³⁵⁹ Úhrnem řečeno, tím, co je ve zdravém stejně jako v nemocném organismu privilegováno, není na jedné straně určitá poloha hlavy a na druhé straně určitá hodnota tonusu, nýbrž určitý vztah mezi obojím.

Protože tatáž zjištění by mohla být formulována o všech typických způsobech chování každého subjektu, je nasnadě myšlenka, že pro každé individuum existuje obecná struktura chování, která nachází výraz v určitých konstantách jeho chování, jeho senzoričkových a motorických prahů, afektivit, teploty, dýchání, pulzu, krevního tlaku ... a to tak, že je nemožné nalézt v tomto celku

³⁵⁷ Je známo, že stejným způsobem je jevíci se vertikála přemísťována labyrintickým nebo hmatovým podrážděním nebo změnou v poloze údů.

³⁵⁸ O všech těchto bodech srov. Goldstein, K., *Der Aufbau des Organismus*, c. d., s. 231 n.

³⁵⁹ Tamtéž, s. 235.

příčiny a účinky, protože každý jednotlivý fenomén vyjadřuje právě tak i to, co by bylo možné označit jako „podstatu“ individua.³⁶⁰ Privilegované chování je tedy takové chování, které dovoluje nejsnadnější a nejadaptovanější výkon: například nejexaktnější prostorová určení, nejjemnější smyslová rozlišení. Každý organismus má tedy v přítomnosti daného prostředí své optimální podmínky činnosti, svůj vlastní způsob, jak udržovat rovnováhu, a vnitřní determinanty této rovnováhy nejsou dány větším počtem vektorů, nýbrž obecným postojem ke světu. Tím je dáno, že anorganické struktury lze vyjádřit určitým zákonem, zatímco organické struktury lze chápat jen na základě normy, určitého typu tranzitivního působení, které je pro individuum charakteristické. Prahy vnímání patří v organismu, jak jsme řekli, k individuálním konstantám, jež vyjadřují jeho podstatu. To znamená, že organismus sám poměřuje působení věcí na sebe a sám vymezuje svoje prostředí určitým kruhovým procesem, který nemá ve fyzikálním světě obdoby.

Vztahy mezi organickým individuem a jeho prostředím jsou tedy opravdu vztahy dialektickými a tato dialektika dává vyvstat novým vztahům, které nemohou být srovnávány se vztahy mezi nějakým fyzikálním systémem a jeho okolím, ani být pochopeny, jestliže je organismus redukován na obraz, jaký o něm podává anatomie a fyzikální vědy. Jeho reakce, a to i reakce elementární, nemohou být tříděny, jak bylo řečeno, podle toho, v jakých aparátech se realizují, nýbrž podle jejich vitálního významu.³⁶¹ Jedny z nich dosahují rovnováhy s nejmenšími výdaji a blíží se v tomto smyslu fyzikálnímu procesu: jsou to lokální kompenzace, které zabraňují škodlivému účinku excitans. Druhé z nich však vykonávají navenek skutečnou práci, do níž je zapojen celý organismus. Bude tedy třeba rozlišovat bezprostřední chování a chování předmětné. Rozdíl mezi pohyby abdukce a extenze, které se fakticky zdají být spojené spíše s aktivitou míchy, a mezi pohyby addukce a flexe, které závisí spíše na mozkové kůře, se nedá vyjádřit těmito

³⁶⁰ Tamtéž, s. 237 n.

³⁶¹ Srov. výše, kap. I., s. 70 n, rozlišení mezi *Eigenreflexe* a *Fremdreflexe*.

anatomickými značeními ani žádným fyzikálním pojmem. Věda o životě může být budována jen s pojmy jí přiměřenými a převzatými z naší zkušenosti žijící bytosti. Zjistíme například, že pohyby extenze jsou obzvláště časté ve vztahu k objektům, kterým nevěnujeme pozornost. Zívání, protahování se jsou pohyby čisté extenze. A naproti tomu všechny přesné pohyby (v protikladu k pohybům silovým) jsou pohyby flexe. Pravý rozdíl mezi nimi je tedy rozdíl „různých postojů organismu ve vztahu k prostředí“.³⁶² Flexe je postojem, při němž se organismus zmocňuje světa, jak to vidíme na příkladě pohybů konvergence a fixace a na naklání hlavy při pozornosti. Naopak pohyby extenze vyjadřují odevzdání se věcem a pasivní existenci organismu, který neovládá své prostředí.³⁶³ Pohyby vdechování, jež jsou při pasivním postoji zvýrazněny, jsou spjaty u živočicha, a dokonce i u člověka, s postoji extenze; naopak pohyby vydechování, které jsou u člověka vydatnější při uvažování, jsou speciálním případem flexe. Analýza tohoto druhu se neřídí členěním anatomie: křečovitě stažení ohybačů není žádným aktem flexe. Biologická hodnota určitého způsobu chování se nerozpoznává prostě a jednoduše podle toho, jakých orgánů používá, nedá se pochopit v jazyce anatomie.³⁶⁴ Je tedy třeba očekávat, že se i v chování nejjednodušších organismů setkáme s regulací odlišnou od regulace fyzikálních systémů.

Skutečně se zdá, že tropismy, které byly dlouho považovány za reakce na fyzikální a chemické činitele prostředí, v podmínkách normálního života živočicha v této formě neexistují. Pozitivní fototropismus mladých

³⁶² Goldstein, K., *Der Aufbau des Organismus*, c. d., s. 310.

³⁶³ Vidíme např., že se objevují u želvy, když je zdvižena ze své přirozené opěrné podložky.

³⁶⁴ Bylo by třeba jednou provždy upustit od toho, aby se například nervový systém pokládal za o sobě „vyšší“ než systém sexuální: ve fungování organismu je nelze od sebe oddělit, a tudíž ani podřizovat jeden druhému. Normální sexuální život je integrován do celku chování. Kortikální poškození, které mohou – jak jsme viděli – působit současně s poruchami poznávání i pokles sexuální lásky v sexualitu (Goldstein, K., *Der Aufbau des Organismus*, c. d., s. 313), ukazují, že sexuální systém u normálního jedince není autonomní. Prostřednictvím organického celku anatomicky definovaného se mohou realizovat akce proměnlivé úrovně.

platýzů se nevyskytuje, když jsou ve velkém akváriu.³⁶⁵ Mořská sasanka umístěná na drátěné mřížce vysílá nožku směrem dolů, a když mřížku několikrát otočíme, nožka ovíjí oka mřížky. Avšak po určitém počtu pokusů živočich svoji nohu vyprostí a usadí se v pisku. To znamená, že ani zde nelze definovat chování jako adaptaci na dané podmínky a že organismus sám klade podmínky své rovnováhy.³⁶⁶ Tropismy v Loebově smyslu by takto představovaly jen laboratorní reakce, podobné reakcím člověka, jehož chování je dezorganizováno emocí a který běží ke světlu nebo do temna.

Vlastní dialektika organismu a prostředí může takto být přerušena „katastrofickými“ způsoby chování a organismus může být dočasně redukován na stav fyzikálního systému. Jde tu však o patologické případy nebo o laboratorní fenomény. Tato konstatování neplatí jen jako argumenty proti mechanistické fyziologii, týkající se i Gestalttheorie. Perceptivní reakce se dají vysvětlit fyzikálními modely jen v těch případech, kdy jsou uměle izolované od kontextu jednání, do něhož se přirozeně včleňují. Privilegovanost určitých forem, místo aby vyjadřovala přirozený způsob aktivity příslušného organismu, závisí potom jen na objektivní povaze prezentovaných podnětů. Avšak buď jsou pak tyto struktury, které nejsou centrovány v celkové aktivitě organismu, formami labilními, to znamená patologickými, jako právě víceznačné figury Rubinovy,³⁶⁷ anebo se onen proces fyzikálního vyvažování, z něhož domněle mají vzházet, může sám bez přerušování rozvíjet jen tehdy, když je garantován a strážěn celkovou aktivitou nervového systému. Wertheimerovy zákony přičítají utváření struktur objektivním podmínkám, v nichž se podněty prezentují – zákon blízkosti, zákon kvalitativní podobnosti –, nebo stabilitě „dobrých forem“, jež je považována za vlastnost, která je jim inherentní.³⁶⁸

³⁶⁵ Schneider, K. C., *Tierpsychologisches Praktikum in Dialogform*, Leipzig 1912, s. 227–230. – Srov. Buytendijk, F. J. J., *Psychologie des animaux*, c. d., s. 60.

³⁶⁶ Jennings, H. S., *Behavior of the Lower Organisms*, New York 1906. – Srov. Buytendijk, F. J. J., *Psychologie des animaux*, c. d., s. 60.

³⁶⁷ Srov. Rubin, E., *Visuell wahrgenommene Figuren*, Gyldendalske Boghandel, Kopenhagen 1921.

³⁶⁸ Ke všem těmto bodům srov. Guillaume, P., *La Psychologie de la forme*, c. d.

Jestliže se ukazuje, že naše vnímání se skutečně řídí těmito zákony, není tomu tak proto, že by bylo srovnatelné s nějakou strukturou fyzikální. Je to proto, že fungování nervového systému je i přes ustavičné interakce, k nimž v něm dochází, organizováno takovým způsobem, že se Wertheimerovy zákony mohou uplatnit. To znamená jinými slovy, že v nich díky šťastnému setkání nachází konstanty, jaké připouští celková aktivita organismu.³⁶⁹ Dovoláváme se tu proti Gestalttheorii samotných jejích principů. Celek u nějaké formy není součtem jejích částí. I když připustíme, že organismus je přístupný fyzikální analýze principiálně neomezené, tak protože nikdo nepopírá, že fyzikální chemie organismu je nejsložitější, jaká jen může být, je naprosto jisté, že její struktury by nemohly najít svůj ekvivalent ve fyzikálních strukturách v užším smyslu slova. Zkonstruovat fyzikální model organismu by znamenalo zkonstruovat organismus. Fyzikální modely Gestalttheorie mají s fenomény života právě tak málo vztahů jako krystalizace s karyokinezi.

2. Organismus jako „idea“

To, co zde zastáváme, není žádný druh vitalismu. Nechceme říci, že analýza živého těla nachází svoji mez v nějakých neredukovatelných vitálních silách. Chceme říci jen tolik, že reakce organismu jsou pochopitelné a předjímatelné jen tehdy, když nejsou myšleny jako svalové kontrakce odvíjející se v těle, nýbrž jako akty vztahující se k určitému přítomnému nebo virtuálnímu prostředí: akt uchopit kořist, jít k nějakému cíli, utíkat před nebezpečím. Předmětem biologie není zjevně zkoumání všech reakcí, kterých lze u živého těla dosáhnout za libovolných podmínek, nýbrž pouze těch, které jsou *jeho* reakcemi nebo, jak se říká, reakcemi „adekvátními“. Ne vše, co se může v laboratoři stát s nějakým organismem, je biologickou realitou. Nepokoušíme se o fyziku v živé bytosti, nýbrž o fyziku živé bytosti, jinými slovy, pokoušíme se o zachy-

³⁶⁹ Goldstein, K., *Der Aufbau des Organismus*, c. d., s. 323, 325.

cení obrysu přirozeného „chování“, které musí být vyzdviženo z chování faktického. To znamená, že slovo „organismus“ je dvojnásobný výraz. Existuje organismus uvažovaný jako určitý segment hmoty, jako seskupení reálných částí seřazených v prostoru vedle sebe a existujících jedny vně druhých, jako součet fyzikálních a chemických procesů. Všechny události, které se v tomto organismu odehrávají, mají tentýž stupeň reality a neexistuje například žádný rozdíl mezi normálním a patologickým. Je tohle *pravý* organismus, pravá objektivní představa organismu? Ve skutečnosti takto chápané tělo není ani předmětem biologie, ba ani předmětem fyziologie. Kdybychom mohli popsat nesčetné fyzikální a chemické procesy, díky nimž živá bytost přechází ze stavu dospívání do dospělého stavu, měli bychom před sebou souvislý sled fenoménů, v němž by bylo obtížné rozpoznat trvání určitého organismu. Typická „funkce“ či „procesy“ – například anageneze a katageneze –, jejichž rytmus pro fyziologa definuje fenomén růstu nebo stárnutí, by ztratily, kdyby byly takto spojeny s řetězci chemických reakcí, které je ze všech stran podmiňují, své vlastní obrysy, svou individualitu, takže charakteristické změny, kterými s přibývajícím věkem procházejí, by přestaly být postřehnutelné. Úplná molekulární analýza by strukturu funkcí a organismu rozpustila v nerozlišenou masu banálních fyzikálních a chemických reakcí. Život tudíž není součtem těchto reakcí. Aby se na jejich základě mohl znovu objevit živý organismus, je třeba v nich vést členící linie a zvolit hlediska, z nichž jisté celky získají společný význam a objeví se například jako fenomény „asimilace“, jako komponenty „reprodukční funkce“ – a z nichž se jisté sledy událostí, až do té chvíle vnořených do kontinuálního dění, pro pozorovatele odlišují jako „fáze“ organického vývoje – růst, dospělý věk. Je třeba myšlenkově vydělit jisté dílčí fenomény z jejich reálného kontextu a podřídít je určité ideji, která v nich není obsažena, nýbrž je jimi vyjadřována. „Smysl organismu je jeho bytí“³⁷⁰ a organismus, kterým se zabývá biologická analýza, je jednotou ideální. Tato metoda uspořádávání zkušenosti není vlastní jen bio-

³⁷⁰ Tamtéž, s. 351.

logickému poznávání. Rozumět znamená i v historii rozčleňovat globální celek konkrétních událostí podle jednotlivých kategorií, a pokusit se pak dospět k oné reálné jednotě, z níž se vyšlo, tím způsobem, že se mezi jednotlivými řády – mezi politickým a ekonomickým, mezi ekonomickým a řádem kulturním – zjišťují shody nebo vztahy odvození. Znamená to rovněž vyznačovat v dění, které je na molekulární úrovni neartikulované, určité zlomy, fáze, konec určitého světa a začátek světa jiného. Struktury, k nimž se takto dospívá, nejsou podobně jako struktury organismu ani nějakými dodatečnými příčinami, které by určovaly směr dílčích fenoménů, ani pouhými jmény sloužícími k jejich označování, nýbrž jsou to ideje, na nichž dílčí fenomény participují, aniž by je v sobě obsahovaly. „Nabídka“ a „poptávka“ nejsou ani reálnými silami skrytými za speciálními příčinami, které určují produkci v každé továrně a spotřebu každého jednotlivce, ani pouhými jmény sloužícími k označení aritmetického součtu těchto lokálních fenoménů, nýbrž jsou to myšlenkové objekty, které věda konstruuje a které vystihují imanentní význam a pravdu událostí. Ne jinak je tomu, když se píše historie planet a když souvislý molekulární vývoj dává vyvstat vývojovým obdobím Země. Pro intelekt je tedy nemožné skládat obraz organismu z dílčích fyzikálních a chemických fenoménů, a přesto život není nějakou zvláštní příčinou. V biologii není o nic víc než ve fyzice možné vylučovat struktury z pravomoci analýzy, která v nich nachází kombinované působení zákonů. To, co hledáme v ideji života, „to není závěrečný kámen nějaké stavby, nýbrž stavba sama, v níž se zprvu nevýznamné dílčí fenomény jeví jako spojené v sjednocený, uspořádaný, relativně stálý celek, který má určitou strukturu ... nehledáme nějaký reálný základ (*Seinsgrund*), na němž by spočívalo bytí, nýbrž určitou ideu, základ poznávání (*Erkenntnisgrund*), v němž by všechna dílčí fakta našla své osvědčení“.³⁷¹ Je třeba jen připustit, že fyzikálně-chemické procesy, jimiž je organismus jistým způsobem tvořen, namísto aby se odvíjely v paralelních a nezávislých sekvencích, jak by to chtěl anatomický způsob myšlení, namísto aby se spolu

³⁷¹ Tamtéž, s. 242.

mísily v nějakém celku, v němž by vše záviselo na všem a v němž by žádná dělicí linie nebyla možná, vytvářejí, řečeno Hegelovými slovy, relativně stabilní „uzly“ nebo „víry“ – funkce, struktury chování –, takže mechanismus nachází své zdvojení v určité dialektice.

3. Jednota významu u organismu se vymyká antinomii mechanismus-vitalismus

Nejsme tím však znovu postaveni před klasickou alternativu? Jestliže připustíme, že fyzikální a chemické fenomény mohou záviset pochopitelným způsobem jedině na fyzikálních a chemických podmínkách samotných, že tudíž fyzikálně-chemická analýza je principiálně neomezená, cožpak potom kategorie ve vlastním smyslu vitální – sexuální objekt, potravní objekt, hnízdo – a způsoby chování na tyto objekty zaměřené nepřestávají být vnitřními označeními chování a organismu, cožpak nepatří potom spíše našemu lidskému způsobu vnímání, a nemusejí je tedy *koneckonců* v objektivním zkoumání nahradit stavby pozůstávající z podnětů a reflexů? Popisná biologie by představovala předběžný inventář superstruktur nesených fyzikou živého a vysvětlení v biologii stejně jako ve fyzice by muselo posléze spočívat v jediném typu vysvětlování na základě zákonů. Charakteristické znaky organického individua – to, že samo stanoví podmínky své rovnováhy, a že si tedy vytváří určité prostředí –, by byly jen makroskopickým výsledkem množství elementárních procesů identických s procesy ve fyzikálních systémech. Principiálně by mohlo vysvětlení být koextenzivní s popisem. Bylo by pouze třeba připustit, že v biologii stejně jako ve fyzice je nějaká vyčerpávající analýza faktických struktur nemyslitelná: fyzikální a chemické procesy, na něž funkci rozkládáme, mohou samy vystupovat pouze v určitém stabilním kontextu, zákony tudíž vysvětlují danou strukturu pouze tak, že předpokládají další strukturu, a v tomto smyslu je fyzika organismu rovněž nucena vycházet z určité „historické danosti“. V tom se však neliší od ostatní fyziky, a struktury organismu by takto byly jen speciálním případem struktur fyzikálního světa. Kdybychom

naopak chtěli trvat na tom, že pro organismus ve vlastním smyslu jsou konstitutivní biologické kategorie, pak by nás to přivedlo k určitému druhu vitalismu. Přijali jsme za platné, že vitální procesy mají takřkajíc autochtonní smysl. Dílčí fenomény, které v živém organismu postihuje fyzikálně-chemická analýza, jsou navzájem spojeny originálním vztahem. Nejde zde už o vzájemnou determinaci předpokládanou fyziky, která odvozuje ideálně každý dílčí fenomén z ostatních. Všechny participují na stejné struktuře chování a vyjadřují způsob, jakým organismus modifikuje fyzikální svět a dává v něm vznikat určitému prostředí utvářenému k jeho obrazu. Individuum jako „specifická schopnost reakce“³⁷² je definitivní kategorie, neredukovatelný model (*Urbild*)³⁷³ biologického poznání. Jakmile chceme – navíc oproti statistickým determinacím – předvídat vitální reakce daného organismu, pak individuální koeficient, s kterým musíme počítat, je „určitá struktura, jež mu patří na základě vnitřní nutnosti“.³⁷⁴ Kvantová fyzika nás ovšem naučila zavádět do našeho obrazu fyzikálního světa danosti „akauzální“,³⁷⁵ za kterými nelze principiálně hledat kauzalitu klasického typu, a příslušné srovnání nadhodili fyzikové sami.³⁷⁶ Neomezili jsme se však na tvrzení, že organismus je akauzální. Když jsme předpokládali, že sám mění své prostředí podle vnitřní normy své aktivity, učinili jsme z něho individuum ve smyslu, který není smyslem ani moderní fyziky, dali jsme akauzalitě určitý pozitivní obsah, zatímco fyzika se omezuje na to, že ji registruje jako fakt a že obchází překážku nepřímými metodami, které umožňují rozestřít nad akauzalitou novou síť matematických vztahů. Organická struktura, tak jak jsme ji popsali, není pouze jednou z oněch faktických struktur, které nachází fyzika, je to struktura *de iure*. Abychom mohli definitivně stvrdit originalitu vitálních kategorií, je třeba učinit z organického celku celek, který vytváří své části,

³⁷² N. Bohr, citováno K. Goldsteinem, *Der Aufbau des Organismus*, c. d., s. 258.

³⁷³ Tamtéž.

³⁷⁴ Tamtéž, s. 333.

³⁷⁵ Tamtéž, s. 258.

³⁷⁶ Srov. například Bohr a Jordan, citováno Goldsteinem, tamtéž, s. 256.

nalézt v něm jednoduchý akt, z něhož se dílčím fenoménům dostává jejich bytí, a vrátit se tedy k pojmu životního elánu.

Idea významu však umožňuje uchovat kategorii života i bez hypotézy nějaké vitální síly. Rezistence konkrétní danosti vůči aplikaci zákonů fyziky je takřkajíc anonymní: je to neprůhlednost faktu, šok nečekaného výsledku nebo zkušenost určité nevyjádřitelné kvality. Neuzavřenost poznání opírajícího se o zákony nenuťte fyziku, aby připustila jiný druh poznání, protože neuspořádané reziduum nepodléhá žádné verifikovatelné determinaci, leda takovým determinacím, k nimž věda dospěje později díky objevení nových zákonů. Zákon zůstává tudíž modelem každé fyzikální pravdy. Naproti tomu „nerelační základ“, na nějž naráží vysvětlující biologie, se pro nás vyznačuje pozitivními rysy, je to odhalení objektivních vztahů nového druhu. Lokální elektrické náboje v elipsoidním vodiči byly určitelné jako funkce souřadnic uvažovaného bodu, velikosti os a velikosti celkového náboje. Lokální fenomény v nějakém organismu nejsou sjednoceny tímto způsobem, to jest tak, že by se podřizovaly téměř zákonu. Motorická reakce, teplota, poměr kalcia a kalina jsou spojeny svou společnou přiměřeností privilegovanému způsobu aktivity organismu. Zákon ve fyzikálním systému udává přinejmenším pravděpodobnou hodnotu přítomného stavu jakožto funkci stavu bezprostředně předcházejícího, hodnotu lokálního stavu jakožto funkci stavu celkového. Když tato dvojí determinace je nemožná, zavádí fyzik empirické koeficienty, nedělitelná kvanta energie, která chování atomů nevysvětlují, nýbrž vyjadřují. Organismus se odlišuje od systémů klasické fyziky, poněvadž nepřipouští dělení v prostoru a čase. Nervová funkce se nedá bodově lokalizovat, kinetická melodie je celá přítomná ve svém počátku a pohyby, v nichž se postupně uskutečňuje, mohou být předvídaný jen jako funkce celku, jak jsme konstatovali výše. Organismus se odlišuje také od systémů moderní fyziky, poněvadž nedělitelné jednoty chování zůstávají ve fyzice neprůhlednými danostmi, zatímco v biologii se stávají prostředkem nového druhu porozumění: zvláštnosti jednotlivého organismu se postupně spojují s jeho schopností akce a struktura těla je u člověka výrazem jeho charakteru. Jednota fyzikálních systémů je *jednotou korelace*, jednota organismů je *jednotou význa-*

mu. Koordinace prostřednictvím zákonů, jak ji provádí fyzikální myšlení, ponechává ve fenoménech života reziduum, které je přístupné jinému druhu koordinace: koordinaci skrze *smysl*. Tytéž důvody, které činí chimérou zcela deduktivní fyziku, činí něčím chimérickým i biologii výlučně vysvětlující. Nic nás neopravňuje postulovat, že vitální dialektika by mohla být integrálně převedena na fyzikálně-chemické vztahy a zredukována na pouhé antropomorfní zdání. Takové tvrzení by znamenalo převrácet logický řád vědeckého myšlení, který postupuje od toho, co je vnímáno, k tomu, co je koordinováno, aniž by bylo možné sledovat opačnou cestu a zakládat řád *πρὸς ἡμᾶς* na řádu *καθ' αὐτό*. Význam a hodnota vitálních procesů, na které věda, jak jsme viděli, je nucena brát zřetel, jsou zajisté atributy organismu *vnímaného*, ale nejsou to proto ještě označení, která by byla vzhledem k pravému organismu vnější, neboť pravý organismus, ten, s kterým má co dělat věda, je konkrétní totalita vnímaného organismu, nositele všech korelací, které v něm analýza odhaluje, a nedá se na tyto korelace rozložit. Je pravdou, že konvergující úsilí intelektualismu a mechanicismu upírá vnímání organismu jakékoli samostatné určení. Postihování struktur v psychologii i v biologii zároveň musí být uznáno jako druh vědění neredukovatelného na chápání zákonů. Řekněme zde jen, že vnímání živého těla nebo, jak budeme od nynějška říkat, „těla fenomenálního“, není mozaikou náhodných vizuálních a taktilních počítků, které by byly asociovány s vnitřní zkušeností chování, emocí a citů nebo které by byly chápány jako znaky těchto psychických postojů a od nich by dostávaly určitý vitální význam. Jakákoli teorie „projekce“, ať už je empirická nebo intelektualistická, předpokládá to, co by chtěla vysvětlit, poněvadž bychom nemohli své city promítat do viditelného chování nějakého zvířete, kdyby nás k tomu nevedlo něco v chování samém. Nuže co může dávat gestům druhého jejich expresivní hodnotu, není podobnost našich vlastních gest s nimi: dítě chápe radostný smysl úsměvu dlouho předtím, než vidělo svůj vlastní úsměv, a chápe i smysl hrozivé nebo melancholické mimiky, kterou samo nikdy nerealizovalo, a které jeho vlastní zkušenost tudíž nemohla poskytnout žádný obsah. Živé je konečně známo dlouho před anorganickým – což se obvykle vyjadřuje dost špatně tím, že se

mluví o dětském animismu – a je anachronismem pokládat vnímání živého za něco sekundárního. Gesta a postoje fenomenálního těla musí mít tudíž vlastní strukturu, imanentní význam, aby toto tělo bylo bezprostředně centrem akcí, které vyzařují na určité „prostředí“, určitou siluetou ve smyslu fyzickém i duševním, určitým typem chování. Moderní psychologie skutečně také ozřejmila toto bezprostřední postihování struktur, které je podmínkou možnosti pro všechny rozpoznávací soudy, stejně jako pro všechny asociace idejí. Mezi fyziognomií obličejů, písmem, myšlením, hlasem, gesty určitého člověka existují vnitřní analogie, které vysvětlují jak dobře známé iracionální antipatie, tak i úspěch pokusů přiřazování, při nichž subjekt musí označit profil, který odpovídá určitému hlasu, písmu, které odpovídá určité fyziognomii.³⁷⁷ Stejně tak se lze najít jako imanentní fenomenálnímu organismu určitá významová jádra, určité animální podstaty – akt pohybu k cíli, uchopování, požívání kořisti, přeskakování či obcházení překážky –, jednoty, které reflexologie, jak jsme viděli, není s to složit z elementárních reakcí, a které jsou tudíž jakoby určitým *a priori* biologické vědy. Rozumí se samo sebou, že toto postihování struktur v běžném vnímání není ani úplné, ani přesné, a když se hovoří o jejich intuitivním postihování, nemyslí se tím, že tato intuice by byla vrozená.³⁷⁸ Časnost vnímání živého nám zde sloužila jen k tomu, abychom vyloučili konstruktivní a projektivní vysvětlení klasické psychologie. Popisná biologie, která vychází z nedokonalých intuicí běžného vnímání, tyto intuice právě reorganizuje a koriguje. Existuje jakási výměna služeb mezi popisem fenomenálního těla³⁷⁹ a kauzálním vysvětlováním. Běžné poznání tak například obsahuje bo-

³⁷⁷ Srov. Wolff, W., „Selbstbeurteilung und Fremdbeurteilung im wissenschaftlichen und unwissenschaftlichen Versuch“, *Psychologische Forschung*, 16, 1932, s. 251–328.

³⁷⁸ Zůstává nápadné, že postoje extenze, jejichž katastrofickou povahu věda zjišťuje metodickým pozorováním, jsou tříletým dítětem vnímány jako výraz zděšení a jsou i jím samým realizovány, když chce zděšení předstírat (osobní pozorování).

³⁷⁹ Buytendijk hovoří o „fenomenologickém zkoumání výrazových pohybů“, které „izoluje určitý fenomén, redukuje ho na jeho neredukovatelné reziduum a intuici nahlíží jeho podstatné rysy“. („Les Différences essentielles des fonc-

hatý a konfušní pojem „mužského“ a „ženského“, který konotuje určité konstanty chování, určitý obecný postoj, který je jisté rozpoznatelný mimo sféru sexuálního chování ve vlastním smyslu. Je málo pravděpodobné, že se tento pojem vytváří ve zkušenosti každého z nás induktivním srovnáním velkého počtu izolovaných faktů, je pravděpodobné naopak, že byl v nějakém výrazu obličej, v nějakém gestu náraz vyčten a odhalen. Odkrytí kauzálních korelací, například endokrinních vlivů, které tvoří základ pro soubor sexuálních znaků, nemá za následek pouze „vyplnění“ běžného pojmu, nýbrž může nás také dovést k tomu, abychom svoji představu o mužském a ženském bytí pozměnili a zahrnuli do ní i jisté dílčí postoje, které běžnému poznání unikly. V každém případě však chápat tyto biologické entity neznámá zaznamenávat řadu empirických koincidencí, ba ani sestavovat seznam mechanických korelací, znamená to sjednotit celek známých faktů na základě jejich významu, odhalit ve všech určitý charakteristický rytmus, určitý obecný postoj vůči jiným kategoriím předmětů, dokonce vůči všem věcem.³⁸⁰ V tomto směru je tedy třeba překonat mechanicismus.

Tyto poznámky nemohou nicméně sloužit k ospravedlnění vitalismu, byť i rafinovanému vitalismu Bergsonovu. Vztah životního elánu k tomu, co produkuje, není myšlením postižitelný, je to vztah magický. Protože fyzikálně-chemické procesy probíhající v organismu nemohou být odděleny od fyzikálně-chemických procesů prostředí, jak potom vymezit v tomto kontinuálním celku onen akt, který vytváří organické individuum, a kde vést hranice

oblasti, v níž se uplatňuje vliv životního elánu? Bude tu skutečně třeba zavést dělicí čáru, která zůstane nepochopitelná. Jestliže se raději řekne, že hmota je život, který propadá rozkladu, pak vztah života v jeho vmachu k životu, který se rozkládá, není o nic pochopitelnější. Ale kritika mechanicismu vede k vitalismu jen tehdy, jestliže se pohybuje, jak tomu často bývá, v rovině bytí. Odmítnout dogmatickou tezi, podle níž jednota organismu je nadstavbou nesenou reálně souvislým řetězcem fyzikálně-chemických procesů, by pak znamenalo tvrdit antitezi stejně dogmatickou, která tento řetězec přerušuje, aby udělala místo životní síle, tak jako před Kantem se popření nekonečné dělitelnosti rovnalo tvrzení určitého reálně existujícího nedělitelného. Takto tomu skutečně je, pokud se setrvává v rovině bytí. Je nemyslitelné – takový je mechanistický argument –, že by nějaký existující fyzikální nebo chemický proces neměl svoje reálné podmínky v jiných fyzikálních a chemických procesech. Nicméně – a to je argument vitalistický – protože každá konstantní chemická reakce v organismu (například vazba kyslíku na hemoglobin v krvi) předpokládá určitý stabilní kontext, který sám opět předpokládá kontext další, fyzikálně-chemické vysvětlení se zdá být vždy odsouváno dál; a když žádný zákon není nepodmíněný, nevidíme, jak by nepodmíněné mohly být všechny dohromady; a protože organismy skutečně existují, zdá se nutné vztáhnout rozmanitost jevů k jednoduchému aktu životního elánu, který je klade všechny pospolu. Po pravdě, oba argumenty pojímají organismus jako reálný produkt vnější přírody, zatímco ve skutečnosti je jednotou významu, fenoménem v Kantově smyslu. Je dán ve vnímání s určitými originálními znaky, jež jsme popsali. Vědecké poznání v něm nalézá fyzikálně-chemické vztahy a postupně je v něm ustavuje. Někáká protisíla, která by zasáhla, aby tyto korelace přerušila, je nemyslitelná. Nic však nenutí myslet, že cyklus fyzikálně-chemických procesů by mohl fenomén organismu plně zahrnout, že by vysvětlení mohlo překrýt danosti popisu, že by fenomenální tělo mohlo být převedeno ve fyzikální systém a včleněno do fyzikálního řádu. Celkovost není *zdání*, je to *fenomén*. Jestliže je nemožné tvrdit principiální diskontinuitu fyzikálních korelací uvnitř tohoto fenoménu, tvrzení reálné kontinuity není přípustné o nic víc. Životní akty *mají* určité

tions psychiques de l'homme et des animaux“, c. d., s. 70 a 85.) Když je použita na zkoumání mimik pochopení, tato metoda v nich nachází jako jejich obecný smysl „vlastnění nějaké věci“. Tamtéž, s. 85. Slovo fenomenologie je zde pojímáno ve velmi širokém smyslu popisu struktur.

³⁸⁰ Toto určování podstat, i když není *rozpoznáno* jako takové, je vědci co chvíli praktikováno. Fyziologové ve svých pokusech berou zřetel na fyziognomii chování. Budou ve svých výsledcích zmiňovat, že zvíře bylo „unavené“, a rozpoznávají to podle celkového rázu jeho chování, spíše než na základě fyzikálně-chemických charakteristik únavy. Na normu chování Pavlov narazil (srov. výše, s. 171), když opakované pokusy s podmiňováním u pokusných zvířat vyvolaly opravdové experimentální neurozy.

tý smysl, nedefinují se ani ve vědě jako součet procesů, které by si byly navzájem vnější, nýbrž jako časové a prostorové rozvinutí určitých ideálních jednot. „Každý organismus,“ říkal Uexküll, „je melodie, která se zpívá sama.“³⁸¹ To neznamená, že organismus tuto melodii zná a snaží se ji realizovat; znamená to pouze, že je pro vědomí, které jej zná, významovým celkem, nikoli věcí spočívající v sobě samé. Nelze tedy zastávat názor, že ve světě fyzikální kauzality se objevují „centra nedeterminovanosti“. Řekněme spíše, že naše vnější zkušenost je zkušeností rozmanitosti struktur, významových celků. Jedny z nich, ty, které tvoří fyzikální svět, nalézají dostatečný výraz své vnitřní jednoty v matematickém zákoně. Jiné, které označujeme jako živé bytosti, se vyznačují tou zvláštností, že mají určité chování, to znamená, že jejich akce nelze pochopit jako funkce fyzikálního prostředí, a že naopak ony části světa, na něž reagují, jsou pro ně vymezeny vnitřní normou. Normou se zde nerozumí jakési má být, které by bytí *vytvářelo*; je to pouhé konstatování určitého privilegovaného, statisticky častějšího postoje, který dává chování jednotu nového druhu. Zavádět nějaký aktivní princip řádu, nějakou entelechii, je třeba jedině, jestliže jsme chtěli organismus skládat sčítáním oddělených procesů. Jenom tehdy se totiž zdá, že celek se svými pozorovatelnými konstantami vyžaduje nějaký faktor řádu, který by je udržoval pohromadě. Od okamžiku, kdy kauzalita ztrácí svůj mystický smysl kauzality produkující a redukuje se na závislost mezi funkcí a proměnnými, zákony už nemohou být pojímány jako to, co existenci faktů plodí, nelze tedy už říci, jak píše L. Lapicque, že řád je výsledkem mechanismů, jimiž se realizuje. To by znamenalo dávat oporu vitalistické argumentaci a vrátit se k antinomiím. Řád není ani to, co povolává organismy k existenci. U organismu je celek idejí, jak soudil Spinoza. Ale zatímco Spinoza věřil, že za fragmentarizovanou rozlohou obrazné představy lze jednotu těla znovu nalézt v zákoně stejnorodém se zákonem fyzikálních systémů, zdá se, že je nemožné život pochopit regresivní analýzou, která by

³⁸¹ Citováno bez odkazu Buytendijkem a Andrém: „La valeur biologique de ‚L’art poétique‘ de Claudel“, *Cahiers de Philosophie de la nature*, IV, 1930, s. 131.

postupovala zpět k jeho podmínkám. Půjde o analýzu prospektivní, která bude hledat jeho imanentní význam, jenž není, řekněme to ještě jednou, nějakou přitažlivou silou o nic více než příčina je silou propulzivní. „Význam“ je vůči finální příčině tím, čím je vůči „příčině působící“ vztah funkce a proměnné. Právě tak jako fyzikální zákony předpokládají podle slov Brunšvicových konstatování nějakého faktického stavu našeho světa a tak jako určitá událost může být s nutností odvozena jen od události jiné, aniž by nahodilost toho, co existuje, odsouvaná pokaždé dále, byla kdy z celku vyloučena – právě tak dovoluje ideální struktura chování spojit přítomný stav organismu s nějakým předchozím stavem jakožto daným, vidět v něm postupně realizaci podstaty čitelné již v onom stavu předchozím, aniž by bylo kdy možné přejít k limitě a učinit z ideje příčinu existence.

III. Lidský řád

1. Život vědomí

Když jsme popisovali fyzické či organické individuum a jeho okolí, vedlo nás to k závěru, že jejich vztahy nejsou mechanické, nýbrž dialektické. Mechanický proces, ať už toto slovo vezmeme v užším nebo širším smyslu, je proces, v němž příčinu i účinek lze rozložit v reálné prvky, které jeden druhému odpovídají. U elementárních procesů je závislost jednosměrná, příčina je nutnou a dostačující podmínkou účinku v jeho existenci i v jeho povaze, a dokonce i když se mluví o vzájemném působení mezi dvěma členy, toto působení se dá převést v řadu jednosměrných determinací. Naproti tomu fyzikální podněty, jak jsme viděli, působí na organismus jen tak, že v něm vyvolávají globální odpověď, která se bude měnit kvalitativně, když se podněty změní kvantitativně; hrají ve vztahu k němu spíše roli příležitostí než příčin; spíše než na materiálních vlastnostech podnětů závisí reakce na jejich vitálních významu. Takto se mezi proměnnými, na nichž chování fakticky závisí, a tímto chováním samým objevuje vztah smyslu, vztah vnitřní. Nelze stanovit určitý moment, kdy na organismus působí svět, protože sám účinek tohoto „působení“ je výrazem vnitřního zákona organismu. Současně se vzájemnou exterioritou podnětů je překonána i vzájemná exteriorita organismu a okolí. Oba tyto oddělené definované termíny je tedy třeba nahradit dvěma korelativními členy, „prostředím“ a „schopností“, které jsou jakoby dvěma póly chování a participují na stejné struktuře. Právě toto vnitřní spojení vyjadřuje Bergson, když v instinktu nachází vztah „sympatie“ s jeho objektem, nebo Köhler, když píše, že každá část určité formy „dynamicky zná“ části ostatní. Když zde hovoříme o poznání, a tudíž o vědomí, nevytváříme nějakou metafyziku přírody; omezujeme se na to, že vztahy mezi prostředím a organismem, tak jak je věda sama definuje, označujeme jejich pravými jmény.

Protože biologická věda uznává, že způsoby chování mají určitý smysl a závisejí na vitálním významu situací, zapovídá si tím pojmát je jako věci o sobě, které by jako *partes extra partes* existovaly v nervovém systému nebo v těle; vidí v nich inkarnované dialektiky, které vyzařují na prostředí, jež jim je imanentní. Nemůže být řeč o tom, to jsme již dost jasně řekli, že bychom se vraceli k jakékoli formě vitalismu nebo animismu, nýbrž jde jen o uznání, že předmět biologie je nemyslitelný bez oněch jednot významu, které v něm vědomí nalézá a vidí v něm se rozvíjet. „Duch přírody je duch skrytý. Nevystupuje v podobě ducha; duchem je pro ducha, který poznává: je duchem o sobě, nikoli pro sebe.“³⁸² Ve skutečnosti jsme tedy již uvedli do úvahy vědomí a to, co jsme označili pojmenováním život, bylo již vědomím života. „Pojem je jen nitro přírody,“ říká Hegel³⁸³ a již povaha živého těla se nám zdála být nemyslitelná bez této vnitřní jednoty významu, která odlišuje nějaké gesto od součtu pohybů. Fenomén života se tedy objevil v okamžiku, kdy se nějaká část prostoru díky uspořádání svých pohybů a tomu, jak každý z nich poukazuje na všechny ostatní, vztáhla sama k sobě, začala něco vyjadřovat a projevovat navenek určité vnitřní bytí. Jestliže nyní budeme pokračovat v našem popisu stále z hlediska „cizího pozorovatele“ a zaměříme pozornost na lidský řád, uvidíme v něm nejprve jen vytváření nových struktur. Jestliže život je zjevování se něčeho „vnitřního“ ve „vnějším“, pak vědomí je zprvu jen promítnutí nového „prostředí“ do světa, přičemž je pravda, že toto prostředí je neredukovatelné na ta, jež mu předcházela, a lidstvo je jen novým živočišným druhem. Speciálně vnímání musí být rovněž vřazeno do dialektiky akcí a reakcí. Zatímco nějaký fyzikální systém vytváří rovnováhu s danými silami okolí a zatímco zvířecí organismus si zajišťuje stabilní prostředí odpovídající monotónním *apriori* potřeby a instinktu, lidská práce otevírá třetí dialektiku, protože mezi člověka a fyzikálně-chemické

³⁸² Hegel, G. W. F., *Jenenser Logik*, ed. G. Lasson, Hamburg 1923, s. 113. - Srov. Hyppolite, J., „Vie et prise de conscience dans la philosophie hégélienne d'Iena“, *Revue de Métaphysique et de Morale*, 45, leden 1938, s. 47.

³⁸³ Citováno Hyppolitem bez odkazu, tamtéž.

podněty promítá „užitné předměty“ (*Gebrauchsobjekte*)³⁸⁴ – oděv, stůl, zahrada – a „objekty kulturní“³⁸⁵ – kniha, hudební nástroj, jazyk –, které vytvářejí vlastní prostředí člověka a dávají vynořit se novým cyklům chování. Právě tak jako se nám zdálo nemožné zredukovat dvojici vitální situace-instinktivní reakce na dvojici podnět-reflex, právě tak bude bezpochyby třeba uznat originalitu dvojice vnímaná situace-práce.

A. Vztah vědomí a jednání zůstává u současných autorů vnější. Důsledky pro teorii vnímání

Je záměrné, že místo abychom mluvili o aktivitě, jak to činí většina současných psychologů, volíme hegelovský termín „práce“, který označuje celek oněch aktivit, jimiž člověk přetváří fyzikální a živou přírodu. Neboť jestliže nic není běžnějšího než spojovat vědomí s jednáním, jen vzácně se přítom lidské jednání pojímá ve svém originálním smyslu a konkrétním obsahu. V *Hmotě a paměti* se čistý obraz zdvojuje vědomím sebe sama v okamžiku, kdy se fyzikální síly, místo aby procházely tělem a spouštěly v něm automatické reakce, utlumují v určitém „centru nedeterminovanosti“, to znamená v bytosti schopné vlastní akce, a naše vnímání bude tedy vyznačovat sféru našich možných akcí. Ale aktivita, jakou má na mysli Bergson, je vždy aktivitou vitální, již se organismus udržuje v existenci. V aktu lidské práce, v inteligentním vytváření nástrojů vidí Bergson jen jiný způsob, jak dosáhnout cílů, které ze své strany sleduje i instinkt. Zde i tam jde o „dvojí stejně elegantní řešení téhož problému“.³⁸⁶ Za hranicí biologické aktivity zbývá už jen aktivita mystická, která se nezaměřuje na žádný určitý objekt. Akty ve vlastním smyslu lidské – například akt řeči, práce, akt

³⁸⁴ Husserl, E., *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie*, I, c. d., passim.

³⁸⁵ Husserl, E., *Méditations cartésiennes*, Paris 1931, passim. [*Cartésiansche Meditationen, Husserliana*, I, Haag 1950] [Čes. vyd.: *Karteziánské meditace*, přel. M. Bayerová, Svoboda, Praha 1968]

³⁸⁶ Bergson, H., *L'Évolution créatrice*, Paris 1940. [Čes. vyd.: *Vývoj tvořivý*, přel. F. Pelikán a F. Žákavec, Jan Laichter, Praha 1919]

odívání se – nemají žádný vlastní význam. Jsou chápány v referenci k intencím života: oděv je umělá srst, nástroj nahrazuje nějaký orgán, řeč je prostředkem adaptace na „neorganizovanou pevnou hmotu“. To však není všechno. Ačkoliv v koncepci „kinetických melodií“ nacházíme konkrétní popis jednajícího vědomí, vnitřní jednoty a smyslu gest, Bergson se někdy vrací k čistě motorickému pojmu jednání. Zvyk je nakonec jen „zkamenělým reziduem duchovní aktivity“, aktivní gesto je „motorickým doprovodem“ myšlenek a praktické intence vědomí jsou redukovány na vědomí „rodících se pohybů“. Stejně tak je i Janetova „funkce reálná“ koneckonců jen vědomím o určitém přemísťování našich údů,³⁸⁷ protože systém tendencí, který je řídí, je podle autora jen reprezentativní hypotézou.³⁸⁸ Kdybychom ostatně tento systém pojímali jako reálně existující ve vědomí, byl by vztah mezi těmito přírodními silami a myslícím subjektem sotva představitelný. Ale filosofie přejímá beze změny čistě motorický pojem akce, tak jak ho používají psychologové. Podle reflexivní analýzy je tím, co je psychologicky jednoduché, co je specificky neredukovatelným prvkem vnímání, tvrzení, které ve vlastním smyslu slova uděluje existenci, tedy soud: toto jest. Takový soud, uvažován sám o sobě, zajisté neimplikuje žádné určení jakéhokoli obsahu; kritické vyloučení postupných příspěvků paměti a inteligence redukuje výchozí vědomí zkušenostního faktu na ten druh okamžitého nárazu, prchavého bodnutí, které zakoušíme, když se v noci domníváme, aniž jsme si tím úplně jisti, že jsme postřehli nějaký záblesk nebo zaslechli nějaký zvuk. Tento soud, který s sebou naprosto nepřináší určení svého objektu, který není provázen žádnou bezprostřední intuicí, je nicméně tím, co vyznačuje bod spojení s realitou, co je na zkušenosti neredukovatelné a bez čeho by naše myšlení bylo vykořeněno z bytí, je tím, co má zásadní význam, jak to ukázali současní psychologové, když spojili rovnováhu psychologického života s „pocitem, který máme o přítomné realitě“, s „funkcí reali-

³⁸⁷ Srov. například: Janet, P., *De l'angoisse à l'extase*, II, Paris 1928.

³⁸⁸ Janet, P., „La Tension psychologique et ses oscillations“, in: G. Dumas (ed.), *Nouveau Traité de Psychologie*, IV, Paris 1934.

ty“.³⁸⁹ Mohlo by se tedy říci, že psychologie a filosofie směřují k pojmu *aktuálního vědomí*, který potřebují, aby vydaly počet z toho, co je ve vědomí specifického, z individuálních existencí, které vnímání odhaluje v nás či mimo nás. Filosofie však nedisponuje takovou ideou vědomí a takovou ideou jednání, které by mezi nimi umožňovaly vnitřní komunikaci. Ať už je vědomí kontinuálním trváním nebo zdrojovým bodem soudů, v obou případech je tato čistá aktivita bez struktury, bez určité povahy. Ve shodě s tím by vnímání a jednání ve své specifčnosti, to znamená jako poznávání a pozměňování určité reality, mělo být z vědomí vypuzeno. Předpokládá se, že jejich vlastní funkcí je „zakořeňovat“ vědomí v bytí. Současně se však existenčnímu soudu upírá určení jeho obsahu. Pak vztah mezi *tím, co existuje*, a *faktem* existence, mezi vědomím obsahů a vědomím jednání, které tyto obsahy zakořeňuje v bytí, nutně zůstává vztahem vnějším. V posledním důsledku je vědomí definováno držbou nějakého myšlenkového objektu nebo průhledností pro sebe sama a jednání řadou událostí, jež si jsou navzájem vnější. Vědomí a jednání byly položeny vedle sebe a nebyly navzájem spojovány. Bergson sám upozornil, kolik abstraktního je v psychologiích, které popisují empirický původ vnímání tak, jako by jeho funkcí bylo předem nazírání a jako by prvotní postoj člověka byl postojem diváka. Nesledoval však tuto myšlenku až do konce. Aby se jí učinilo plně po právu, bylo nejprve třeba přestat vědomí definovat sebepoznáním,³⁹⁰ zavést pojem života vědomí, který přesahuje jeho výslovné poznání sebe sama. Bylo však třeba ještě něčeho dalšího: místo aby byl tento život vědomí ponechán neurčený a zůstalo se u „konkrétna obecně“³⁹¹ – jako kdyby vědomí nemohlo přesáhnout melodie instinktu, aniž by se zbavilo jakékoli určité formy –, bylo třeba popsat struktury jednání a poznání, do nichž se tento život vědomí zapojuje. Proto je pochopitelné, že psychologie vnímání není u Bergsona nijak

³⁸⁹ Brunshvicg, L., *L'Expérience humaine et la causalité physique*, c. d., s. 466 až 467.

³⁹⁰ Politzer, G., *Critique des fondements de la psychologie*, Paris 1929, s. 212.

³⁹¹ François Arouet (pseudonym G. Politzera), *La Fin d'une parade philosophique, Le Bergsonisme*, Paris 1929.

hluboce změněna faktem, že vnímání sblížil s jednáním. Protože jednání je nadále chápáno v úzkém smyslu vitální aktivity a protože vitální jednání směřuje k tomu, aby nás přizpůsobilo „neorganizované pevné hmotě“, problémem stále zůstává, jak se pro nás konstituují předměty přírody, a není kladena otázka, zda se lidské jednání a vnímání opravdu zaměřuje prvotně právě na předměty tohoto druhu. Bylo zajisté ukázáno, že zvířecí vnímání je vnímavé jen vůči určitým konkrétním souborům podnětů, jejichž formu předepisuje sám instinkt, a byla zajisté řeč o žité abstrakci, která prostě a jednoduše ponechává mimo smyslové pole živočicha to, co neodpovídá struktuře jeho instinktu.³⁹² Nemyslí se však na to, aby se obsah lidského vnímání stejným způsobem uvedl ve vztah se strukturou lidského jednání. Říká se zajisté, že naše „potřeby“, naše „tendence“ a naše jimi orientovaná pozornost vydělují v možném smyslovém poli předměty našeho skutečného vnímání. Obvykle se tím však rozumí určitý soubor kvalit – barva, tíže, chuť –, mezi nimiž pozornost vybírá, a faktický obsah dětského vnímání nebo vnímání prvotního má být postižen na základě mozaiky předvědomých počitků. Analýza se provádí v souladu s těmiž postuláty, s jakými jsme se setkali v teorii reflexu: každému dílčímu podnětu – například světelné vibraci – by měl odpovídat určitý obsah vědomí, zcela tak jako teorie reflexu chtěla instinktivní akt rozložit v součet elementárních reakcí, z nichž každá by odpovídala určitému elementárnímu podnětu. A právě tak jako se instinktivní aktivita rozvíjí, jak jsme viděli, podle struktur předepsaných samotným organismem, právě tak by bylo možné ukázat, že za konkrétními jednotami primitivního vnímání nemohou být ani ideálně předpokládány počitky. Pak se ale potřeby, tendence, akty spontánní pozornosti, jedním slovem síly rovněž předvědomé, které bylo nutné zavést, aby byl primitivní synkretismus rekonstruován na základě čistých kvalit, jeví rovněž jako konstruktivní hypotézy, jako „schopnosti“, které se stávají nepostradatelnými jen díky mýtu počitků. Jsou to abstraktní ideje, které vytváříme,

³⁹² „To, co přitahuje živočicha, je tráva obecně.“ Bergson, H., *Matière et mémoire*, Paris 1941, s. 177. [Srov. čes. vyd.: *Hmota a paměť. Esej o vztahu mezi tělem a duchem*, přel. Alan Beguivin, OIKOYMENH, Praha 2003.]

abychom vysvětlili rozestup mezi de iure zcela konvenčním vnímáním a naším vnímáním faktickým. Dvě abstrakce nevytvářejí dohromady konkrétní popis. Neexistují na jedné straně tyto neosobní síly a na druhé straně mozaika počitků, kterou by přetvářely, existují melodické jednoty, významové celky nerozložitelně prožívané jako póly jednání a jádra poznání. Primitivní poznání není jakoby výsledkem energetického procesu, kdy by se tendence a potřeby rozestíraly přes mozaiku čistých kvalit a udělovaly nestrannému myslícímu subjektu pokyny, které bude poslušně provádět. Vnímání je momentem živoucí dialektiky konkrétního subjektu, participuje na jeho celkové struktuře a souvztažně s tím má za prvotní objekt nikoli „neorganizovanou pevnou hmotu“, nýbrž jednání lidských subjektů.

B. Vlastnosti počínajícího vnímání: upíná se spíše k lidským intencím než k objektům a spíše zakouší reality, než aby poznávalo pravdy

Protože chyběl vyhovující pojem aktuálního vědomí, bylo dokonce třeba konstruovat vnímání nezdůvodněným způsobem, aniž bylo možné vydat počet z jeho deskriptivních znaků. Pokusme se naopak vyjít z nich a ukázat, k jakému pojetí struktury vědomí nás vedou.³⁹³ Počínající vnímání má dvojí charakteristický rys: zamě-

³⁹³ Obvykle se říká, že psychologie není v tomto bodě kompetentní, protože se nezabývá předměty zkušenosti (jako je například prostor nebo druhý člověk), nýbrž pouze obsahy (jako jsou počítka vizuální, taktilní atd.), jejichž prostřednictvím jsou nám tyto předměty dány, a protože činnost vědomí nemůže být poznána pozorováním těchto nahodilých materiálů a jejich časové geneze, nýbrž pouze uvažováním o struktuře objektu. Ve skutečnosti je třeba podrobit tázání právě toto rozlišení mezi strukturou a obsahy, mezi psychologickým původem a původem transcendentálním. *A priori* není to, co je vrozené nebo primitivní, a jestliže veškeré poznání začíná zkušeností, odhaluje v ní zákony a určitou nutnost, které ze zkušenosti nepocházejí. Psychologie sama se však naučila definovat vrozené nikoli jako to, co je přítomné od narození, nýbrž jako to, co subjekt čerpá ze sebe sama a promítá navenek (srov. například Guillaume, P., *Traité de psychologie*, Alcan, Paris 1931, kapitola o instinktu). A jak by se psychologická geneze a geneze transcendentální mohly rozcházet, jestliže nám opravdu transcendentální geneze dává řád, v němž předměty zkušenosti závisejí jeden na druhém? Například vnímání druhého nemůže časově

řuje se spíše na lidské intence než na přírodní předměty či na čisté kvality (teplé, studené, bílé, černé), jejichž jsou nositeli –, a uchopuje je spíše jako zakoušené skutečnosti než jako opravdové objekty. Představa přírodních objektů a jejich kvalit, vědomí pravdivosti patří k určité vyšší dialektice a bude třeba ukázat, jak vyvstávají v onom prvotním životě vědomí, který se nyní snažíme popsat. Je známým faktem,³⁹⁴ že dětské vnímání se zprvu upíná na tváře a na gesta, zejména na tvář a gesta matky. Pokud se přidržujeme hypotézy počitků, může se tento fakt zdát bezvýznamný: tendence a afekty dítěte by pak jen vydělovaly v mozaice počitků obličej a v obličejí výraz, takže počítka by se nakonec staly stěží vědomými znaky výrazu. Viděli jsme však, že hypotéza počitků není zdůvodnitelná. Z toho vyplývá, že je možné vnímat nějaký úsměv, nebo dokonce v tomto úsměvu určitý cit, aniž by barvy a linie, z nichž se obličej, jak se říká, „skládá“, byly přítomny ve vědomí nebo dány v nějakém nevědomí. Bylo by tedy třeba brát doslova onen často postřehovaný fakt, že určitou fyziognomii můžeme dokonale znát, aniž bychom věděli, jaká je barva očí nebo vlasů, jaký je tvar úst nebo obličej. Tyto údajné prvky jsou přítomny jen

předcházet poznání světa, jestliže na něm ve své konstituci závisí. *Uplná* psychologie, která rozvíjí to, co je obsaženo ve zkušenosti, kterou má o druhém, v ní musí nalézt reference k přírodě a ke světu. Úkol psychologické analýzy se tedy neliší od úkolu analýzy transcendentální, pokud jen psychologie přestane být slepým zaznamenáváním „psychických událostí“ a stane se popisováním jejich smyslu. Pravdou je pouze, že psychologie nikdy nedovádí rozbor zkušenosti do konce, protože bere za samozřejmé pojmy, do nichž přirozený postoj shrnuje množství sedimentovaného vědomí, které se stalo temným. Psychologie například s určitostí konstatuje chronologickou i transcendentální prioritu vnímání druhého oproti vnímání objektů v tom smyslu, jak je chápou přírodní vědy. Protože však i ona chápe slovo Příroda ve smyslu přírodních věd, není s to postřehnout onu primordiální přírodu, ono předobjektivní smyslové pole, v němž se objevuje chování druhého a které je co do svého smyslu něčím dřívějším než vnímání druhého i než Příroda přírodních věd, pole, které odkryje transcendentální reflexe. Takto je to, co říká psychologie, pokud je to pojímáno přesně ve smyslu, v jakém to může říci, sice neúplně, ale nikoli nepravdivě, a psychologická geneze klade transcendentální problémy. To je vše, co je zde třeba předpokládat. Úplnější rozbor musí zůstat vyhrazen jině práci.

³⁹⁴ Srov. Shinn, M. W., „Notes on the development of a child“, *University of California Studies*, sv. I, No. 1-4, 1893-1899.

tím, čím přispívají k fyziognomii, a jen na jejím základě jsou ve vzpomínce obtížně rekonstruovány. Jedině malíři – někteří malíři – nás podle Cézannových slov naučili dívat se na obličej jako na kameny. Lidský význam je dán před údajnými smyslově vnímanými znaky. Nějaký obličej je centrem lidského výrazu, průzračným obalem postojů a tužeb druhého, místem vyjevování, téměř nemateriálním opěrným bodem množství intencí. Tím je dáno, že se nám zdá nemožným pojímat tvář nebo nějaké tělo, dokonce i mrtvé, jako věc. Jsou to sakrální jsoucnosti, nikoli „vizuální danosti“. Mohli bychom být v pokušení říci, že po lidském těle jsou tím, co vytváří pole začínajícího vnímání, právě člověkem vytvořené věci sloužící k používání. A u dospělého je jejich převaha skutečně nápadná. Běžnou skutečností je pro něho skutečnost lidská, a když užitečné předměty – nějaká rukavice, nějaký střevíc – jsou se svým lidským vyznačením uprostřed přírodních objektů poprvé nazírány jako věci – když události na ulici – shluk lidí, nehoda – jsou viděny okenními skly, která nepropouštějí jejich hluk, a jsou redukovány na pouhou podívanou a vybaveny jakousi věčností, máme před sebou jakýsi jiný svět, jakési surreálo,³⁹⁵ protože je poprvé prolomeno ono zapojení, které nás váže k lidskému světu, protože tento svět dává prosvitnout přírodě o sobě. Ani zde by se tedy neměl do primitivního vnímání vkládat onen způsob estetického vnímání, který se tolika dospělým zdá absurdní. Je však na místě poznamenat, že dítě neví, jak se mnoha předmětů používá, i když vidělo, jak se s nimi zachází; sami si můžeme připomenout, jak zázračný vzhled věci měly, když jsme nevěděli, k čemu slouží, a dítě jistě vidí mnoho užitečných předmětů, aniž je spojuje s lidskými úkony, jejichž opěrným bodem fakticky jsou. Ale ani pak by nemohla být řeč o tom, že bychom u něho měli předpokládat vnímání *objektů* definovaných určitým souborem „vizuálních“, „taktálních“ a „zvukových“ vlastností. To by znamenalo zapominat na roli, kterou při konstituování vnímaného světa hraje jazyk. Vše, co víme o dětském vnímání a o jeho mezerách, vede k předpokladu, že smysl nějakého slova není v mysli dítěte určován srovnáváním

³⁹⁵ Je známo, jakým způsobem těchto témat využívá surrealistická poezie.

předmětů, které střídavě označuje, nýbrž překrýváním logických kontextů, na nichž se postupně podílí. Dva podněty jsou označovány stejným slovem nikoli proto, že se navzájem podobají, nýbrž jsou naopak vnímány jako podobné proto, že jsou označovány stejným slovem a patří tak ke stejné verbální a afektivní kategorii. I když se tedy počínající vědomí obrací k přírodním předmětům, zaměřuje se na ně pořád ještě prostřednictvím určitých užitečných předmětů, slov, a příroda je zpočátku možná pojímána jen jako minimální inscenace nutná k předvedení lidského dramatu. Tento postřeh je něčím novým, jen je-li chápán s plnou důsledností. Již dlouho se mluví o dětském „animismu“; tento výraz se však jeví jako nepřiměřený, pokud by tím měla být míněna určitá interpretace, díky níž by dítě dávalo kvalitativním danostem význam od nich odlišný, a k vysvětlení věci by konstruovalo duše. Pravda je taková, že pro ně neexistují věci, nýbrž fyziognomie, stejně jako u dospělého může intoxikace meskalinem propůjčovat předmětům zvířecí vzhled a *udělat* z pendlovek sovu, aniž by se do toho vměšoval jakýkoli halucinogenní obraz.³⁹⁶ „V přírodě,“ říká Goya, „je právě tak málo barev jako linií.“³⁹⁷ Jestliže však pro dítě neexistuje linie, která by neměla určitou fyziognomii, je nakonec pořád ještě třeba, aby se vkreslovala do určité minimální látky. Jaká může být povaha tohoto smyslového základu? Tady nám právě pojem „formy“ dovolí v analýze pokračovat. Forma je vizuální, zvukovou, či dokonce rozlišování smyslů předcházející konfigurací, v níž je smyslová hodnota každého prvku určována jeho funkcí v celku a mění se spolu s ní. Prahy barevného vnímání jsou u téže barevné skvrny rozdílné podle toho, zda je vnímána jako „figura“ nebo jako „pozadí“.³⁹⁸ Tentýž pojem formy dovolí popsat i způsob existence prvotních objektů vnímání. Ty jsou, jak jsme řekli, spíše žity jako reality než poznávány jako pravdivé objekty. Určité stavy dospělého vědomí dovolují tento rozdíl pochopit. Fotbalové hřiště není pro hráče

³⁹⁶ Nepublikované pozorování J.-P. Sartra.

³⁹⁷ Citováno bez odkazu in: d'Ors, E., *L'Art de Goya*, Paris 1928, s. 54.

³⁹⁸ Srov. například Koffka, K., „Perception. An Introduction to the *Gestalt Theory*“, c. d.

v akci „objektem“, to znamená ideálním cílem vnímání, který přepouští nekonečné množství perspektivních pohledů a zůstává ve všech svých jevových proměnách stále týmž. Probíhají jím určité silokřivky (linie, které vymezují oblast „autu“ a „pokutové území“) – je rozčleněno na sektory (např. „mezery“ mezi protivníky), které vyzývají k určitému způsobu akce, vyvolávají a nesou ji jakoby bez hráčova vědomí. Hřiště pro něho není něčím daným, nýbrž je přítomné jako imanentní cíl jeho praktických intencí; hráč s ním tvoří jeden celek a směr k „brance“ cítí stejně bezprostředně jako vertikálu a horizontálu vlastního těla. Nestačilo by říci, že vědomí toto prostředí obývá. Není v této chvíli ničím jiným než dialektikou prostředí a akce. Každý hráčův manévr mění vzhled hřiště a vede jím nové siločáry, v nichž pak opět probíhá akce, a jak se uskutečňuje, znovu mění fenomenální pole.

C. Důsledky pro strukturu vědomí: více druhů intencí, vědomí reality

Někdo by však mohl být v pokušení říci, že tyto vlastnosti nepředstavují žádný zvláštní problém. To, že vnímání je zprvu vnímáním lidského jednání nebo používaných předmětů, by se jednoduše vysvětlilo faktickou přítomností lidí a používaných předmětů v okolí dítěte. To, že k předmětům dospívá jen prostřednictvím slov, by bylo výsledkem jazyka jako sociálního fenoménu. To, že přenáší sociální rámce i do samotného poznávání přírody, by bylo jen dalším svědectvím ve prospěch sociologie poznání. A konečně to, že se otevírá směrem k realitě, která apeluje na naši akci spíše než na pravdu jakožto objekt poznávání, by vyplývalo z odezvy, kterou ve vědomí budí jeho motorický doprovod. Jinými slovy, šlo by jen o to, že jsme ozřejmili sociální a fyziologické determinanty vnímání, že jsme popsali nikoli určitou původní formu vědomí, nýbrž empirické, sociální a kinestetické obsahy, které mu vnucuje existence těla nebo zapojení do společnosti a které nás nijak nenuťují měnit představu, již si vytváříme o jeho vlastní struktuře. Máme naopak v úmyslu ukázat, že deskriptivní aspekt počínajícího vnímání si vynucuje přepracování pojmu vědomí. Pouhá faktická přítomnost jiných lidských bytostí a užitkových či kulturních před-

mětů v okolí dítěte nemůže vysvětlit formy prvotního vnímání tak, jako příčina vysvětluje účinek. Vědomí není srovnatelné s jakousi tvárnou hmotou, která by působením sociologické nebo fyziologické kauzality dostávala své privilegované struktury zvenku. Kdyby tyto struktury nebyly nějakým způsobem ve vědomí dítěte prefigurovány, užitkový předmět nebo „druhý“ by v něm nacházely vyjádření pouze konstrukcemi počítků, jejichž lidský smysl by musela dodatečně odhalovat postupná interpretace. Kdyby řeč nenacházela u dítěte, které slyší mluvit, určitou predispozicí k aktu mluvení, zůstávala by pro ně dlouho určitým zvukovým jevem mezi jinými, neměla by žádný vliv na mozaiku počítků, jimiž by dětské vědomí disponovalo, a nebylo by pochopitelné, že může hrát při konstituci vnímaného světa onu řídicí roli, kterou jí psychologové shodně přiznávají.³⁹⁹ Jinými slovy, jestliže lidský svět může bezprostředně nabyt v dětském vědomí privilegovaného významu, pak nikoli proto, že *existuje* kolem dítěte, nýbrž proto, že vědomí dítěte, které vidí, jak se lidských předmětů používá a samo jich začíná rovněž používat, je schopné nacházet v těchto aktech a v těchto předmětech onu intenci, jejímž viditelným svědectvím jsou. Používat určitý lidský předmět znamená vždy více – méně uchopovat a přejímat smysl práce, která jej vytvořila. Nejde o to, zastávat absurdní tezi o vrozenosti základních struktur chování. Nejen že se vrozenost špatně shoduje s fakty – vliv prostředí na utváření ducha je dostatečně zřejmý a je jasné, že dítě, které by nebylo nikdy spatřilo žádný oděv, by nemohlo ovládat chování odpovídající oblékání, a zrovna tak by nemohlo mluvit nebo si představovat druhé lidi, kdyby bylo naprosto samo – nativismus vlastní nesnáž obchází: omezuje se na to, že přenáší „do“ vědomí, to znamená koneckonců do vnitřní zkušenosti ony obsahy, které empirismus odvozuje ze zkušenosti vnější. Dítě by takto chápalo před jakýmkoli logickým zpracováním lidský smysl těl a užitkových předmětů nebo významovou platnost řeči, protože by samo předznačilo akty, které dávají slovům a gestům smysl. Je zřejmé, že toto není řešení: viděli jsme již, že dítě chápe postoje, které

³⁹⁹ Srov. zejména Cassirer, E., „Le Langage et la construction du monde des objets“, *Journal de Psychologie*, 30, leden 1933.

nemělo nikdy příležitost zaujmout, a hlavně nevidíme, proč by tyto postoje, realizované v něm ve formě vrozených montáží a dané mu jako vnitřní podívaná, byly chápány bezprostředněji, než když jsou mu dávány jako podívaná vnější. Ať už dítě pozoruje jejich vnější a vizuální zjev, nebo na vlastním těle zakouší jejich motorickou realizaci, zůstává vždy otázkou, jak je skrze tyto materiály postihována neredukovatelná jednota smyslu. Jde tedy o to, bez ohledu na umělý protiklad mezi vrozeným a získaným popsat v samotném momentu zkušenosti, ať časné nebo pozdější, vnitřní nebo vnější, motorické nebo sensorické, vynoření určitého nerozložitelného významu. Je třeba, aby slyšená nebo předznačovaná řeč, zjev nějaké tváře nebo užitkového předmětu, byly pro dítě bezprostředním zvukovým, motorickým nebo vizuálním hávem významové intence vycházející od druhého. Organizace a smysl slyšené řeči mohou být zpočátku velmi chudé, spíše než verbální materiál je vnímána modulace hlasu, intonace.⁴⁰⁰ Zvukové jevy – to, že mluvíme nebo že mluví někdo druhý – však budou bezprostředně začleňovány do struktury výraz-vyjadřované, obličej, ať už se dotýkáme vlastního nebo ať vidím obličej druhého, bude vřazován do struktury alter-ego. Jinými slovy, jakmile bereme za objekt analýzy počinající vědomí, shledáme, že na ně nelze aplikovat proslulé rozlišení apriorní formy a empirického obsahu.⁴⁰¹ *Apriori* redukované na to, co je nepopíratelné, je tím, co nemůže být pochopeno část po části a musí být myšleno naráz jako nerozložitelná podstata, kdežto *aposteriori* naopak označuje to, co může myšlení konstruovat kus po kuse a sestavováním částí navzájem vnějších. Pro kantovství je charakteristické, že uznává jen dva typy zkušeností, jež by měly apriorní strukturu: zkušenost světa vnějších předmětů a zkušenost stavů vnitřního smyslu, a že všechny ostatní specifikace

⁴⁰⁰ Je známo, že pes v příkazu, který je mu dán, celkem nerozpoznává slova, a že je poslušen spíše intonací.

⁴⁰¹ Rozlišení na látku a formu není u Kanta evidentně rozlišením dvou reálných faktorů nebo prvků poznání, jež by toto poznání vytvářely tak, jako dvě složené síly vytvářejí sílu výslednou. Pravdou však zůstává, že celkové vědomí odhaluje při reflexi sebe sama rozlišení mezi vztahovými soudy a empirickými členy, k nimž se tyto soudy vážou, mezi prostorem a kvalitami, které jej vyplňují. Tato ideální analýza je pro kritickou filosofii něčím konstitutivním.

zkušenosti, například jazykové vědomí či vědomí o druhém, převádí na rozmanitost aposteriorních obsahů. Slovo tedy může být pouze zvukovým jevem, momentem vnější zkušenosti, k němuž je sekundárně připojen a s ním asociován význam, to znamená pojem. Druhý může být pouze koordinací určitého množství jevů vnější zkušenosti, shrnutých pod pojem, který je převzat od vnitřního smyslu. Fakt, že Kant překonal empiristický pojem asociace duševních stavů tím, že jako její podmínku odhalil vědomí této asociace, tento fakt nebrání tomu, aby vztah smyslu k slovu zůstal myšlenou styčností a akt mluvení banální pojmovou operací, zdvojevanou mechanismem vytváření zvuku, ve vztahu k ní nahodilým, a aby druhý konečně byl jen odvozeným pojmem, s jehož pomocí koordinují jisté aspekty vnější zkušenosti. Psychologie dítěte nás však staví právě před hádanku jazykového vědomí a vědomí o druhém, jež jsou čimsi téměř čistým a předcházejícím vědomí zvukových či vizuálních jevů, jak to dostatečně ukazují magické či animistické víry dítěte. Promlouvaná řeč a druhý tedy nemohou čerpat svůj smysl ze systematické interpretace smyslových jevů a „dané rozmanitosti“. Jsou to nerozložitelné struktury a v tomto smyslu představují něco apriorního. Z toho však plyne dvojitý důsledek, pokud jde o definici vědomí. Protože rozlišení smyslového obsahu a apriorní struktury je rozlišením druhotným, oprávněným ve světě přírodních objektů, jak je zná vědomí dospělého, avšak nemožným ve vědomí dětském, a protože existují určitá „*apriori* materiální“,⁴⁰² naše představa o vědomí se nutně od základu mění. Vědomí již nelze definovat jako univerzální funkci uspořádávání zkušenosti, která by podrobovala všechny své předměty těm podmínkám logické existence a existence fyzické, jež jsou podmínkami světa artikulovaných předmětů, a věděla za své specifikace pouze rozmanitosti svých obsahů. Budou existovat oblasti zkušenosti, které jsou navzájem nepřevoditelné. Když se vzdáme pojmu „dané rozmanitosti“ jakožto zdroje všech specifikací, budeme zároveň nepochybně nuceni vzdát se i pojmu duševní aktivity jakožto principu všech koordinací. Od okamžiku, kdy

⁴⁰² Scheler, M., *Der Formalismus in der Ethik und die materiale Wertethik*, M. Niemeyer, Halle 1927.

odmítneme oddělovat od sebe vztah a různé konkrétní struktury, jež se ve zkušenosti objevují, není už totiž možné zakládat každý vztah na aktivitě „epistemologického subjektu“; a současně s tím, jak se vnímaný svět rozpadá v diskontinuitní „regiony“,⁴⁰³ rozštěpuje se vědomí na akty vědomí různých typů.⁴⁰⁴ Zejména fakt, že primitivní vnímání je jakoby trvale zaujaté lidskou přítomností a že je mezerovité, pokud jde o všechno ostatní, nás nutí uznat, že ačkoli u dospělého „druhý“ může být postihován prostřednictvím „počítků“ či „obrazů“, může být rovněž poznáván i prostřednictvím představových obsahů velmi chudých: to tedy znamená, že pro vědomí existuje více způsobů, jak může minit svůj předmět, a že je v něm více druhů intencí. Mít a pozorovat určitou „představu“ a koordinovat mozaiku počítků, to jsou specifické postoje, které nemohou vydat počet z celého života vědomí a které mohou být vztaheny na primitivnější způsoby vědomí pravděpodobně jen tak, jako se k nějakému textu vztahuje jeho překlad. Touha by se mohla vztahovat k předmětu, po němž se touží, vůle by se mohla vztahovat k předmětu, který je chtěn, strach k předmětu, kterého se obáváme, aniž by se tato reference, třebaže v sobě chová vždy nějaké kognitivní jádro, redukovala na vztah představy a představovaného. Akty myšlení by potom nebyly jedinými akty, jež mají nějaký význam a jež v sobě obsahují předvídaní toho, co hledají; existovalo by něco jako slepé rozpoznávání vytouženého předmětu touhou a chtěného dobra vůlí. Právě takto může být druhý dítěti dán jako pól jeho tužeb a obav ještě před onou dlouhou interpretační prací, jež by na jeho existenci usoudila na základě světa představ, a právě takto mohou být nezřetelné senzoričké celky nicméně velmi přesně identifikovány jako opěrné body jistých lidských intencí. Stává se, že když vstoupíme do nějaké místnosti, vnímáme určitý špatně lokalizovaný nepořádek předtím ještě, než odhalíme důvod tohoto dojmu, například asymetrickou polohu nějakého obrazového rámu. Když vstoupíme do nějakého bytu,

⁴⁰³ Husserl, E., *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie*, c. d., passim.

⁴⁰⁴ Samozřejmě bude ještě třeba vysvětlit, jak vědomí samo sebe rozpoznává v onech různých strukturách, které střídavě bere na sebe.

můžeme vnímat ducha těch, kdo jej obývají, aniž bychom byli schopni tento dojem odůvodnit výčtem příznačných detailů, a tím spíše ještě předtím, než jsme zaznamenali, jaká je barva nábytku.⁴⁰⁵ Realizovat předem tato zdůvodnění ve formě „latentního obsahu“ či „nevědomého vědění“ znamená tvrdit, že vědomí není přístupné nic, co by v něm nebylo přítomno ve formě představy či obsahu. Pojetí implicitního vědomí, k němuž tyto poznámky vedou, by bylo třeba upřesnit. To, co jsme řekli, dostatečně ukazuje, že vlastnit nějakou představu či provádět nějaký soud není něčím, co by bylo koextenzivní s životem vědomí. Vědomí je spíše síť významových intencí, jež jsou občas samy sobě jasné a občas jsou naopak spíše prožívány než poznány. Takové pojetí umožní propojit vědomí s jednáním tak, že svoji představu o jednání rozšíříme. Lidské jednání lze redukovat na vitální aktivitu jen tehdy, když se intelektuální analýza, která je s ním spjata, pojímá jako důmyslnější *prostředek*, jak dospět k animálním cílům. Nuže, tento zcela vnější vztah mezi cílem a prostředky se ze stanoviska, které zaujíme, stává něčím nemožným. Ten se nám vnucuje potud, pokud vědomí definujeme přítomností jistých „představ“, neboť potom se vědomí aktu nutně redukuje na jedné straně na představu jeho cíle a na druhé straně eventuálně na představu tělesných automatismů, zajišťujících jeho provedení. Vztah prostředků k cíli může být za těchto podmínek pouze vnější. Pokud však, jak jsme právě řekli, je představové vědomí jen jednou z forem vědomí a pokud se vědomí obecněji definuje referencí k nějakému předmětu – ať je chtěný, vytoužený, milovaný či představovaný –, pak pocíťované pohyby jsou vzájemně spojeny praktickou intencí, jež je oduševňuje a činí z nich jakousi usměrněnou melodii, a stává se nemožným odlišit cíl a prostředky jako oddělitelné prvky, nemožným pojímat lidské jednání jako jiné řešení těch problémů, které řeší instinkt: kdyby problémy byly *tytéž*, byla by stejná i řešení. Analýza cílů jednání a jeho prostředků je nahrazena analýzou jeho imanentního smyslu a jeho vnitřní struktury. Z tohoto nového hlediska je patrné, že i když veškeré jednání umožňuje adaptaci k životu, slo-

⁴⁰⁵ Scheler, M., *Der Formalismus in der Ethik und die materiale Wertethik*, c. d., s. 140.

vo život nemá nicméně u zvířete a lidské bytosti stejný smysl, a že podmínky života jsou definovány vlastní podstatou druhu. Oděv a dům zajiště slouží k tomu, aby nás chránily před chladem, řeč napomáhá kolektivní práci a analýze „pevného anorganična“. Akt oblékání se však stává aktem přizdobování se nebo aktem studu, a odhaluje tak nový postoj člověka vůči sobě samému i vůči druhému. Pouze lidé vidí, že jsou nazí. Do domu, který si staví, člověk promítá svoje preferované hodnoty a uskutečňuje je v něm. Akt mluvení nakonec vyjadřuje, že člověk přestává ulpívat bezprostředně na svém prostředí, pozvedá toto prostředí na rovinu podívané a duševně je uchopuje poznáním v pravém slova smyslu.⁴⁰⁶

Pojetí, které naznačujeme, také umožní začlenit do vědomí onen koeficient reality, jež se psychologové snaží vnést do něj zvenčí, když mluví o „funkci reálna“ nebo o pocitu přítomné reality. Vědomí reality nelze redukovat na to, co v nás tvoří ozvěnu motorického doprovodu našich myšlenek. Není jasné, jak by připojení kinestetických obsahů, připomínající psychickou alchymii asocianismu, mohlo stačit ke konstituování scény reálného světa, v němž se vědomí cítí angažované. Nějaký motorický doprovod našich myšlenek nepochybně existuje, ale zbývá pochopit, jak je ona syrová existence, kterou nám údajně dává pocítit, vztahena na vnímaný předmět; je zajiště třeba, aby ve vizuální scéně samotné bylo něco, co k tomuto přenosu vyzývá. Faktem je, že každá porucha ve vědomí individuálních existencí se projeví modifikací konkrétního vzezření předmětů. Nějaký schizofrenik řekne: „Podívejte se na ty růže, mé ženě by připadaly krásné; pro mě je to hromada listů, květních plátků, trnů a stonků.“⁴⁰⁷ S „funkci reálna“ je tomu stejně jako s „vrozeností reflexu“, která by měla vysvětlit časné vnímání prostoru tím, že by je založila na uvědomování jistých lokalizačních reflexů, nebo jako s oněmi klasickými teoriemi, pod-

⁴⁰⁶ V tomto smyslu nám akt mluvení či vyjadřování dává překonat onen svět užitekových věcí, jež jsme doposud popisovali. Řeč je pro myšlení současně principem ztročení, neboť se vkládá mezi věci a myšlení, i principem svobody, neboť člověk se zbavuje předsudku tím, že mu dává jméno.

⁴⁰⁷ Uvádí Caillois, R., *Procès intellectuel de l'art*, cituje J. Wahl in: *Nouvelle Revue Française*, leden 1936, s. 123.

le nichž se vizuální prostor utváří na základě prostoru taktilního. Všechny tyto konstruktivní hypotézy předpokládají to, co chtějí vysvětlit, neboť zbývá pochopit, jak a podle jakých kritérií vědomí v té či oné vizuální danosti rozpoznává například to, co odpovídá té či oné danosti taktilní nebo motorické, což koneckonců předpokládá právě vizuální, a dokonce intersenzorické uspořádání prostoru. A stejně tak ani vědomí nějaké individuální existence není vysvětleno tím, že se k soudům týkajícím se pouze myšlenkového předmětu přidruží motorický doprovod, jenž ho má přeměnit ve skutečnost. Existenční index je třeba najít ve fenomenálním aspektu vnímaného a v jeho vnitřním smyslu, neboť právě toto vnímané se jeví jako reálné.

2. Vědomí ve vlastním smyslu lidské

Toto žité vědomí však dialektiku lidské bytosti nevyčerpává. To, co definuje člověka, není schopnost vytvářet nad biologickou přírodou jakousi druhou přírodu – ekonomickou, sociální, kulturní –, je to spíše schopnost překonávat vytvořené struktury, aby se vytvářely struktury jiné. A tento pohyb je viditelný již v každém jednotlivém produktu lidské práce. Hnízdo je předmětem, který má smysl jen ve vztahu k určitému možnému chování organického individua, a jestliže opice ulomí větev, aby dosáhla nějakého cíle, je to proto, že je schopna připsat přírodnímu předmětu funkční hodnotu. Opice však nedospěje k tomu, aby vytvářela nástroje, které by sloužily výhradně k přípravě jiných nástrojů, a viděli jsme, že když se větev stromu pro ni stane holí, přestává existovat jako větev, což v podstatě znamená, že nikdy není vlastněna jako nástroj v plném slova smyslu. V obou případech zvířecí činnost odhaluje svoje meze: ztrácí se v reálných proměnách, jež uskutečňuje, a nemůže je opakovat. Pro člověka naopak větev stromu, ze které se stala hůl, zůstane právě větví-z-níž-se-stala-hůl, zůstane touž „věcí“ ve dvou odlišných funkcích, jež je „pro něho“ viditelná v pluralitě aspektů. Tato schopnost volit a proměňovat hlediska mu umožňuje vytvářet nástroje nikoli pod tlakem nějaké faktické situace, nýbrž pro užití virtuální, a zejména proto, aby vyráběl nástroje další. Smysl lid-

ské práce spočívá v tom, že se za hranicemi aktuálního prostředí rozpozná svět věcí, jenž je pro každé já viditelný v pluralitě aspektů, v tom, že se zmocňuje neomezeného prostoru a nekonečného času, a bylo by snadné ukázat, že význam mluvy či význam sebevraždy a revolučního činu je jeden a týž.⁴⁰⁸ Ve všech těchto aktech lidské dialektiky se odhaluje stejná podstata: schopnost orientovat se ve vztahu k možnému, zprostředkovanému, a nikoli ve vztahu k nějakému omezenému prostředí – tedy to, co jsme spolu s Goldsteinem výše označili jako kategoriální postoj. Lidská dialektika je tedy nejednoznačná: projevuje se nejprve společenskými či kulturními strukturami, jimž dává vyvstat a v nichž se uvězuje. *Její užiték předměty a její objekty kulturní by však nebyly tím, čím jsou, kdyby aktivita, jež jim dává vzniknout, neměla také za svůj smysl negovat je a překonávat.* Vnímání, které se nám doposud jeví jako vřazování vědomí do jakési kolébky institucí a do úzkého okruhu jednotlivých lidských „prostředí“, se korelativně s tím může stát, zejména díky umění, vnímáním určitého „světa“. Na místo bezprostřední skutečnosti nastupuje poznávání určité pravdy. „Člověk je bytost, která má schopnost vyzvedávat na úroveň objektů centra rezistence a reakce svého prostředí, které jsou pro zvíře jediným, co má a s čím extaticky splývá.“⁴⁰⁹ Ale poznávání světa bude již předznačeno v prožívaném vnímání, stejně jako je negace všech

⁴⁰⁸ Bylo často konstatováno, že s revolučním jevem či aktem sebevraždy se lze setkat jedině v lidské sféře. Jedno i druhé totiž předpokládá schopnost odmítnout dané prostředí a hledat rovnováhu za hranicemi jakéhokoli prostředí. Neoprávněně se zdůrazňoval slavný pud sebezáchovy, jenž se u člověka objevuje pravděpodobně jen v případě nemoci či únavy. Zdravý člověk se zaměřuje na život, na dosahování určitých cílů ve světě či za hranicemi světa, a nikoli na uchování sebe sama. Měli jsme příležitost vidět, jak někteří pacienti s poraněním mozku si tím, že zmenšují, abychom tak řekli, senzitivní povrch, který vystavují vsříc svět, vytvářejí jakési zúžené prostředí, v němž pro ně život zůstává možným. Psychiatrický ústav je právě prostředím tohoto typu. Sebevražedné pokusy u těchto nemocných, příliš brzy přemístěných do jejich dřívějšího prostředí, však znamenají, že člověk je s to situovat vlastní bytí nikoli do biologické existence, nýbrž na rovinu vztahů ve vlastním smyslu lidských.

⁴⁰⁹ Scheler, M., *Die Stellung des Menschen im Kosmos*, Darmstadt 1928, s. 47 až 50. [Čes. vyd.: *Místo člověka v kosmu*, přel. A. Jaurisová, Nakladatelství ČSAV, Praha 1968, s. 67]

prostředí předznačena v práci, jež je vytváří. Obecněji řečeno, nebude možno klást prostě a jednoduše vedle sebe na jedné straně život vědomí mimo sebe, který jsme popsali výše, a na straně druhé vědomí sebe a světa, k němuž dospíváme nyní –, v hegelovských termínech: vědomí o sobě a vědomí o sobě a pro sebe. Problém vnímání tkví veskrze v této dualitě.

3. Proti kauzálnímu myšlení v psychologii. Interpretace freudismu v pojmech struktury

Na předcházejících stránkách jsme se pokusili popsat vystavání lidského jednání a vnímání a ukázat, že jsou neredukovatelné na vitální dialektiku organismu a jeho prostředí, i pokud ta je modifikována dodatky kauzality sociologické. Proti reduktivním vysvětlením ale nestačí postavit popis, neboť tato vysvětlení by mohla ony deskriptivní rysy lidského jednání odbýt jako něco pouze zdánlivého. Bylo by třeba prokázat, jak se v explikativních teoriích kauzálního myšlení zneužívá, a předvést současně pozitivním způsobem, jak musejí být pojímány ony fyziologické a sociologické závislosti, na které teorie oprávněně berou zřetel. Tento bod zde nemůžeme ani pojednat v úplnosti, ani jej nechat zcela stranou. Poněvadž počínající vnímání je daleko spíše emocionálním kontaktem dítěte se zájmovými centry v jeho prostředí než nějakou kognitivní a nezainteresovanou operací, chtěli bychom vztahy mezi dialektikou ve vlastním smyslu lidskou a dialektikou vitální upřesnit na příkladu freudovského učení.

Bylo by bývalo možno věřit, že Freud obojí hodlal rozlišit, protože vznášel námítky proti fyziologickým teoriím snu, které podle něj podávaly pouze jeho nejobecnější podmínky, a protože jeho vysvětlení hledal v individuálním životě sničího a v jeho imanentní logice. Vlastním smyslem snu však nikdy není jeho smysl zjevný. Bylo dobře ukázáno, jak vzhledem ke kontrastu mezi prvním vyprávěním snu, jak je podává ten, komu se zdál, a oním druhým příběhem, který odhaluje analýza, Freud věřil, že musí tento druhý příběh realizovat v podobě latentního obsahu jako určitý soubor nevědomých psychických sil a jsoucen, jež vstupují do konfliktu

s protichůdnými silami cenzury, takže zjevný obsah snu je výsledkem tohoto druhu energetického procesu.⁴¹⁰ Aniž bychom zpochybňovali úlohu, kterou Freud připisuje erotické infrastruktuře a společenským regulacím, chtěli bychom nicméně položit otázku, zda samotné konflikty, o nichž hovoří, a psychologické mechanismy, které popsal, jako utváření komplexů, vytěsnění, regrese, odpor, přenos, kompenzace a sublimace skutečně vyžadují onen systém kauzálních pojmů, s jehož pomocí je interpretuje a který přeměňuje objevy psychoanalýzy v metafyzickou teorii lidské existence. Nuže snadno lze nahlédnout, že kauzální myšlení zde není nepostradatelné a že je možno mluvit jiným jazykem. Vývoj by bylo třeba chápat nikoli jako fixaci určité dané síly na objekty, jež jsou dány také mimo ni, ale jako postupnou a diskontinuítní strukturaci (*Gestaltung, Neugestaltung*) chování.⁴¹¹ Normální struktura je ta, která reorganizuje chování do jeho hloubky takovým způsobem, že dětské postoje již v novém postoji nemají místo ani smysl; vyústila by v dokonale integrované chování, jehož každý moment by byl s celkem vnitřně spjat. Že došlo k vytěsnění, se řekne tehdy, když integrace byla uskutečněna jen zdánlivě a nechává v chování přetrvávat jisté relativně izolované systémy, jež subjekt odmítá zároveň změnit i přijmout za své. Někaký komplex je takovýto segment chování, stereotypní postoj, získaná a trvalá struktura vědomí ve vztahu k určité kategorii podnětů. Situace, která při výchozí zkušenosti nemohla být zvládnuta a přivedila úzkost a dezorganizaci, jež provázejí selhání, není již zakoušena přímo: subjekt ji vnímá jen skrze fyziognomii, kterou na sebe vzala při traumatické zkušenosti. Za těchto podmínek každá nová zkušenost, jež ve skutečnosti není novou zkušeností, opakuje výsledek zkušeností předchozích a činí jejich návrat v budoucnu ještě pravděpodobnějším. Komplex tedy není něco jako nějaká věc, která by přetrvávala v hloubi nás samých a jejíž účinky by se čas od času projevovaly na povrchu. Mimo ony momenty, kdy se projevuje, je přítomen jen tak, jako je v nás přítomna znalost nějakého jazyka,

⁴¹⁰ Politzer, G., *Critique des fondements de la psychologie*, c. d.

⁴¹¹ Goldstein, K., *Der Aufbau des Organismus*, c. d., s. 213 n.

když jim nemluvíme.⁴¹² Jisté objektivní podněty pro nás dostaly smysl, od něhož je neoprostíme, daly vznik určité rigidní a stabilní montáži. Toto ulpění, tato inertnost určitých struktur chování (tak jako ostatně i akty, které tomu učiní konec) klade sama rovněž určitý problém. Šlo by o to pochopit, jak se v proudu vědomí mohou vytvořit jisté oddělené dialektiky, a pokud tomu slovu dáme jistý posunutý smysl, určité duchovní automaty nadané vnitřní logikou, a dávat tak zdánlivě zdůvodnění kauzálnímu myšlení, Freudovým „vysvětlením ve třetí osobě“.⁴¹³ Tento problém se však nevyřeší tím, že komplexům přiřídíme určitou vlastní realitu a účinnost, jako kdyby existence tohoto fragmentu izolovaného chování nebyla podmíněna celkovým postojem vědomí, které se vyhýbá myšlení na něj, aby jej do sebe nemuselo integrovat a být za něj zodpovědné.⁴¹⁴ Vzpomínka z dětství, jež poskytuje klíč k nějakému snu, traumatická událost, která poskytuje klíč k nějakému postoji a kterou analýza dokáže odkryt, nejsou tedy *příčinami* snu či chování.⁴¹⁵ Jsou pro analytika prostředkem pochopení určité přítomné montáže nebo určitého přítomného postoje.⁴¹⁶ Vědomí *se stává* u sničího vědomím dětským, nebo v případě, kdy se hovoří o komplexu, vědomím rozštěpeným. To, co vyžadují fakta, která Freud popisuje pod označením vytěsnění, komplex, regrese nebo odpor, je pouze možnost fragmentovaného života vědomí, který nemá ve všech svých momentech jednotný význam. Toto selhávání, které určitému dílčímu chování ponechává zdání autonomnosti, navozuje vždy znovu stereotypní postoje, a podmiňuje tak údajnou účinnost komplexu a současně mu umožňuje zůstat něčím dvojnásobným. Katastrofický postoj či postoj sničího není spojen s historickými antecedenty, jež by vysvětlovaly jeho pravý smysl. Subjekt žije v tomto případě na způsob dětí řídicích se bezprostředním pocitem dovoleného a zakázaného, aniž by hledaly smysl zákazů.

⁴¹² Tamtéž, s. 213.

⁴¹³ Politzer, G., *Critique des fondements de la psychologie*, c. d.

⁴¹⁴ Tamtéž, s. 130.

⁴¹⁵ Tamtéž, s. 145.

⁴¹⁶ Tamtéž, s. 193.

Údajný nevědomý charakter komplexu se tedy redukuje na ambivalenci bezprostředního vědomí.⁴¹⁷ Ve snové regresi, v působení komplexu získaného v minulosti a konečně i v nevědomé povaze vytěsněného se projevuje pouze návrat k určitému primitivnímu způsobu organizace chování, ochabování nejsložitějších struktur a uchylování se ke strukturám snadnějším. Psychické fungování, jak je popsal Freud, silové konflikty a energetické mechanismy, které si vymyslel, by však potom představovaly, ostatně jen velice přibližně, pouze chování fragmentární, to znamená patologické. Možnost zkonstruovat kauzální vysvětlení chování je přímo úměrná nedostatečnosti strukturací uskutečněných subjektem. Freudovo dílo není obrazem lidské existence, nýbrž obrazem anomálií, ať už jsou jakkoli časté. Vedle mechanismů kompenzace, sublimace a přenosu, jež předpokládají tytéž energetické metafory, a které jsou tedy řešenými nemocného, by tudíž byl možný opravdový vývoj, transformace lidské existence. V té míře, v jaké je sublimace pouze odvedením nevyužitých biologických sil, si nová aktivita nutně uchovává nesouvislý ráz a labilitu, jež jsou charakteristické pro neintegrováné způsoby chování; v případech, kdy sublimace či přenos byly naopak úspěšné, jde o to, že vitální energie již nejsou motorickými silami chování, že byly skutečně vřazeny do nového celku a přestaly existovat jako síly biologické. Bylo by tedy možné a nutné rozlišovat případy, kdy se freudovské mechanismy uplatňují, a jiné případy, kdy jsou transcendovány. Existovali by lidé, jejichž veškeré chování je vysvětlitelné historií libida, jejichž všechny akty mají vesměs vztah jen ke světu biologie. Skrze lidský svět, který nevidí, míří na vitální objekty, tak jako jiní, kteří jsou v zajetí rodičovského komplexu, věří, že „se žení“, a ve skutečnosti přítom hledají mateřskou ochranu. Důvodem je, že reorganizace, nové zrození dospělého či muže se u nich uskutečnily jen slovně, a nikoli ve skutečnosti. Jiní zase by se domnívali díky mechanismům sublimace ve vlastním smyslu, že překračují vitální a společenskou dialektiku, a zatím by od ní mohli pouze odvracet pozornost. Existuje jakási vágní láska, jež se upne na první předmět,

⁴¹⁷ Goldstein, K., *Der Aufbau des Organismus*, c. d., s. 213.

s nímž se náhodou setká, existuje umění a náboženství, jejichž veškerý skutečný smysl spočívá v tom, že ve virtuálním světě kompenzují skutečné nezmary a omezující tlaky, a konečně existuje, jak tvrdil Nietzsche, jakési přimknutí k hodnotám obětování, jež je pouze určitou formou životní nemohoucnosti a „ochuzeného života“. Tato pseudořešení lze rozpoznat podle toho, že bytí člověka se v nich nikdy neshoduje s tím, co říká, co si myslí, nebo dokonce co dělá. Falešné umění, falešná svatost, falešná láska, které se snaží, tak jako spolužáci Juliána Sorela v semináři, „udělat nějaké význačné činy“,⁴¹⁸ dávají lidskému životu jen vypůjčený význam, uskutečňují jen ideální přeměnu, únik k transcendentním idejím. A konečně další, schopní vtělit do své existence to, co u těch předchozích bylo jen ideologickou záminkou, a sjednotit ji tak, *by byli* skutečnými lidmi. Freudova kauzální vysvětlení by ve vztahu k nim byla vždy něčím anekdotickým, vydávala by počet pouze z nejpovrchovějších aspektů opravdové lásky, tak jako fyziologická vysvětlení podle samotného Freuda nevyčerpávají obsah nějakého snu. Duchovní akty by měly svůj vlastní smysl a své vnitřní zákony.

4. „Psychično“ a duch nejsou substance, nýbrž dialektiky nebo formy jednoty. – Jak překonat alternativu „mentalismu“ a „materialismu“. – Psychično jako struktura chování

Avšak ani psychické vzhledem k vitálnímu, ani duchovní vzhledem k psychickému nemohou být pojímány jako substance či jako nějaké nové světy. Vztah každého řádu k vyššímu řádu je vztahem dílčího k celkovému. Normální člověk není tělem, které by bylo nositelem určitých autonomních instinktů, spojeným s „psychologickým životem“, který je definován jistými charakteristickými procesy – slast a bolest, emoce, asociace představ –, a nad nímž je duch, který by na této infrastruktuře rozvíjel své vlastní akty. Nástup vyšších řádů ruší v té míře, jak se uskutečňuje, autonomii řádů nižších a dává procesům, které je konstituují, nový význam. Z tohoto důvo-

⁴¹⁸ Stendhal, *Červený a černý* [česky např. Knižní klub, Praha 1993].

du jsme mluvili o lidském řádu spíše než o řádu psychickém či duchovním. Tolik běžné rozlišení mezi psychickým a somatickým má své místo v patologii, nemůže ale sloužit k poznání normálního, tj. integrovaného člověka, neboť u toho somatické procesy neprobíhají izolovaně, nýbrž jsou vřazeny do širšího okruhu jednání. Nejedná se o dva řády faktů, které by byly vůči sobě vnější, nýbrž o dva typy vztahů, z nichž druhý zahrnuje typ první. Protiklad mezi tím, co se označuje jako psychický život, a tím, co se označuje jako tělesné jevy, je zřejmý, pokud se tělo nazírá část po části a okamžik po okamžiku. Avšak již biologie se vztahuje, jak jsme viděli, k tělu fenomenálnímu, tj. k určitému centru vitálních aktivit, které se rozestírají v jistém časovém úseku, odpovídají na jisté konkrétní celky podnětů a vyžadují spolupráci celého organismu. Tyto způsoby chování nezůstávají dokonce u člověka jako takové zachovány. Vitální způsoby chování jako takové mizí, protože jsou samy zase reorganizovány v nové celky. Je to patrné např. na periodicitě a monotónnosti sexuálního života u zvířat a na jeho stálosti a variační šíři u člověka. Není proto možné mluvit o těle a o životě obecně, nýbrž jediné o těle a životě zvířecím a o těle a životě lidském, a tělo u normálního jednotlivce, pokud není oddělováno od časoprostorových cyklů chování, jejichž je nositelem, není odlišné od psychického. Něco podobného by se dalo říci o pojmu ducha. Nezastáváme nějaký spiritualismus, který by rozlišoval mezi duchem a životem či duchem a psychickým jako dvěma „potencemi bytí“.⁴¹⁹ Jedná se o „funkční protiklad“, který nemůže být přeměněn na „protiklad substanciální“.⁴²⁰ Duch není nějakou specifickou diferencí, která by přistupovala k bytí vitálnímu či psychickému, aby z něj učinila člověka. Člověk není živočich nadaný rozumem. Nástup rozumu a ducha nenechává v člověku nedotčenu jakousi v sobě uzavřenou sféru instinktu. Kognitivní poruchy, které postihují kategoriální postoj, se projevují ztrátou sexuální iniciativy.⁴²¹ Narušení vyšších funkcí zasahuje až po tzv. instinktivní

⁴¹⁹ Goldstein, K., *Der Aufbau des Organismus*, c. d., s. 300.

⁴²⁰ Cassirer, E., „Geist' und ‚Leben' in der Philosophie der Gegenwart“, *Die neue Rundschau*, XVI, 1930, s. 244 nn.

⁴²¹ Goldstein, K., *Der Aufbau des Organismus*, c. d., s. 301.

montáže a odstranění vyšších center má za následek smrt, zatímco zvířata mohou po odnětí mozku jakž takž zůstat na živu. „Kdyby měl člověk smysly zvířat, neměl by rozum.“⁴²² Člověk nemůže být nikdy zvířetem: jeho život je vždy více či méně integrován než život zvířete. Jestliže ale údajné instinkty člověka neexistují *odděleně* od duchovní dialektiky, nemůže být korelativně ani tato dialektika pojímána mimo konkrétní situace, v nichž se ztělesňuje. Člověk nejedná pouze samotným duchem. Duch není ničím, anebo je to určitá reálná, a nikoli pouze ideální transformace člověka. Jelikož není novým druhem bytí, nýbrž novou formou jednoty, nemůže spočívat sám v sobě.

Z hlediska, které jsme zaujali, je vidět, jak umělé jsou alternativy předkládané psychologii. Po psychologii jako vědě o faktech vědomí přišla Watsonova psychologie bez vědomí. Ukazuje se však, že rozčleňující analýza, která rozkládá chování v reflexy a v podmíněné reflexy, není s to poskytnout zákony přirozeného chování. Řekne se tedy, že je třeba kromě „podnětů“ zavést jako podmínky chování i „determinanty“ či „funkční proměnné“,⁴²³ které dávají podnětům hodnotu a smysl. U Tolmana, stejně jako u jeho kritiků není ale nikdy filosofický statut determinantů správně promyšlen: jsou přirovnávány k ideálním složkám jevů odhalovaných fyzikou a dodává se, že poněvadž jsou to abstrakce, tak jako rychlost, výkon a energie, nemohou být o nic víc než tyto fyzikální abstrakce pojímány jako něco reálného. Zatímco ideální proměnné, o nichž hovoří věda, jsou ale pro ni realitou samou, trvají psychologové na realistickém rozlišení mezi příčinami a podmínkami: „Pouze podněty a reakce jsou realitami. Determinanty chování, to znamená fenomény psychické, jsou *jedině* rysy, či vztahy mezi rysy a fázemi chování.“⁴²⁴ „Intencionální behaviorismus“⁴²⁵ zůstává tedy „materialistický“ a chce jediné přiznat právo takovému popisu chování,

⁴²² Herder, J. G., *Abhandlungen über den Ursprung der Sprache*, citováno in: Goldstein, K., *Der Aufbau des Organismus*, c. d., s. 305.

⁴²³ Tilquin, A., „Un ‚Behaviorisme téléologique‘“, *Journal de Psychologie*, 32, listopad-prosinec 1935, s. 742.

⁴²⁴ Tamtéž, s. 742. Zdůraznění je naše. [Pozn. franc. redakce]

⁴²⁵ Tolmanovo „purposive behavior“.

který je nerozkládá na atomy, neredukuje je na fyziologické termíny, nýbrž bere je „v jeho jednotě a v jeho původnosti“.⁴²⁶ Bud' ale ony determinanty, které tento popis zavádí, připouštějí somatické ekvivalenty, a pak má popis, o němž je zde řeč, pouze provizorní hodnotu a na fyziologickém behaviorismu, jehož nedostatečnost se nicméně rozpoznává, není třeba měnit nic podstatného; anebo jsou tyto determinanty neredukovatelné, a pak vedou, jak se tvrdí, zpět k finalismu.⁴²⁷ Takto neunikáme klasickému sporu mezi „mentalisty“ a „materialisty“. Negace materialistického realismu se zdá být možná jen tak, že se přikloníme k realismu mentalistickému, a naopak. Přehlíží se, že od okamžiku, kdy se chování bere „v jeho jednotě“ a v jeho lidském smyslu, nemáme již co do činění s nějakou materiální realitou a zrovna tak ostatně ani s nějakou realitou psychickou, nýbrž s určitým významovým celkem či s určitou strukturou, která nepatří ve vlastním smyslu ani vnějšímu světu, ani vnitřnímu životu. Bylo by třeba zpochybnit realismus obecně.

Nejasnost má svůj původ v dávné antitezi mezi vnímáním vnějším a vnitřním, a v přednosti, která je obecně přiznávána vnímání vnitřnímu. Je ale faktem, že se mohla ustavit určitá psychologie, která za nic nevděčí introspekci. Čistě objektivní metoda může postihnout strukturu světa „barev“ u motýla tím, že se srovnávají reakce, které u něj vyvolávají různé barevné podněty – právě pod podmínkou, že se pozornost zaměřuje pouze na identitu nebo rozdílnost reakcí v přítomnosti těch a těch daných podnětů a že se nepromítá náš prožitek barev do nějakého vědomí motýla. Existuje objektivní analýza a objektivní definice vnímání, inteligence, emoce jako struktur chování⁴²⁸ a takový popis jsme se pokusili podat v předchozí kapitole. Takto pojaté psychično je postizitelné zvnějšku. Introspekce je navíc sama poznávacím postupem stejného druhu jako vnější pozorování. Neboť to, co nám dává, jakmile je sdělována, není prožívaná zkušenost sama,

⁴²⁶ Tamtéž, s. 768.

⁴²⁷ Tamtéž, s. 768 nn.

⁴²⁸ Srov. Guillaume, P., „L'Objectivité en psychologie“, *Journal de Psychologie*, 29, listopad-prosinec, 1932, s. 699 nn.

nýbrž zpráva, v níž jazyk hraje roli obecného výcviku získaného jednou provždy a nelíšícího se podstatně od příležitostných výcviků používaných objektivní metodou. Dítě, jež má říci, které barvy mu připadají podobné, a opice, která byla vycvičena, aby dávala na misku všechny žetony téže barvy, jsou ve stejné situaci. Nic se nezmění, když pokusný subjekt dostane úkol, aby sám interpretoval své reakce, což je vlastní charakteristikou introspekce. Jestliže dostane otázku, zda je schopen přečíst písmena napsaná na tabuli či rozlišit detaily určitého obrazce, nespolehne na nějaký vágni „dojem čitelnosti“. Pokusí se číst či popsat to, co je mu prezentováno. „Introspekce, jakmile dostává výraz v řeči, potvrzuje něco zcela jiného než existenci jistých vnitřních kvalit. Stav vědomí je vědomím stavu. Vědomí je vždy vědomím něčeho (vědomím toho a toho, vědomím že...), to znamená vědomím určité funkce ... a tyto funkce jsou částí reálna; vědomí, které o nich máme, může být správné či nesprávné.“⁴²⁹ Předmětem, na který jsou společně zaměřeny vnější pozorování i introspekce, je tedy určitá struktura či určitý význam, ke kterým se v obou případech dospívá prostřednictvím odlišných materiálů. Není tedy důvod ani introspekci popírat, ani z ní dělat privilegovaný prostředek přístupu k světu psychických faktů. Je jednou z možných perspektiv pohledu na strukturu a imanentní smysl chování, které jsou jedinou psychickou „realitou“.

Závěr: Dvojitý smysl předcházejících analýz. Připouštějí kriticismus závěr?

V předchozích kapitolách jsme probírali, jak vzniká nějaké chování ve světě fyzikálním a v organismu, to znamená, že jsme si počínali, jako kdybychom o člověku nic nevěděli z reflexe, a že jsme se omezili na rozvíjení toho, co bylo implikováno ve vědecké představě o jeho chování. S pomocí pojmu struktury či formy jsme tak mohli postřehnout, že mechanicismus a finalismus je

⁴²⁹ Tamtéž, s. 739.

třeba společně odmítnout a že „fyzické“, „vitální“ a „psychické“ nepředstavují tři potence bytí, nýbrž trojí dialektiku. Fyzikální příroda v člověku se nepodřizuje nějakému vitálnímu principu, organismus nesměřuje k uskutečnění nějaké ideje, psychično není hybným principem „v“ těle, nýbrž to, co nazýváme přírodou, je již vědomím přírody, to, co nazýváme životem, je již vědomím života, to, co nazýváme psychičnem, je stále ještě předmětem pro vědomí. Nicméně jestliže jsme konstatovali idealitu fyzické formy, idealitu organismu a idealitu „psychična“, a *právě proto, že jsme tak učinili*, nemohli jsme tyto tři řady jednoduše klást jeden nad druhý a každý z nich není nějakou novou substancí, nýbrž měl by být pojímán jako převzetí a „nová strukturace“ řádu předchozího. Odtud vyplývá dvojitý aspekt analýzy, která zároveň osvobozovala vyšší od nižšího a zároveň je v něm „fundovala“. Právě tento dvojitý vztah zůstává nejasným a nutí nás nyní, abychom uvedli naše výsledky do vztahu ke klasickým řešením a především ke kritickému idealismu. Na začátku jsme uvažovali o vědomí jako o určité oblasti bytí a jako o zvláštním typu chování. Analýza vede k tomu, že vědomí nacházíme všude předpokládané jako místo představ a se vším spojené jako to, co existenci integruje. Jaký je tedy vztah mezi vědomím jakožto univerzálním prostředím a vědomím zakořeněným v podřízených dialektikách? Má být hledisko „cizího pozorovatele“ jako nelegitimní opuštěno ve prospěch nepodmíněné reflexe?

Kapitola IV

VZTAHY DUŠE A TĚLA A PROBLÉM PERCEPTIVNÍHO VĚDOMÍ

třeba společně odmítnout a že „fyzické“, „vitální“ a „psychické“ nepředstavují tři potence bytí, nýbrž trojí dialektiku. Fyzikální příroda v člověku se nepodřizuje nějakému vitálnímu principu, organismus nesměřuje k uskutečnění nějaké ideje, psychično není hybným principem „v“ těle, nýbrž to, co nazýváme přírodou, je již vědomím přírody, to, co nazýváme životem, je již vědomím života, to, co nazýváme psychičnem, je stále ještě předmětem pro vědomí. Nicméně jestliže jsme konstatovali idealitu fyzické formy, idealitu organismu a idealitu „psychična“, a *právě proto, že jsme tak učinili*, nemohli jsme tyto tři řady jednoduše klást jeden nad druhý a každý z nich není nějakou novou substancí, nýbrž měl by být pojímán jako převzetí a „nová strukturace“ řádu předchozího. Odtud vyplývá dvojitý aspekt analýzy, která zároveň osvobozovala vyšší od nižšího a zároveň je v něm „fundovala“. Právě tento dvojitý vztah zůstává nejasným a nutí nás nyní, abychom uvedli naše výsledky do vztahu ke klasickým řešením a především ke kritickému idealismu. Na začátku jsme uvažovali o vědomí jako o určité oblasti bytí a jako o zvláštním typu chování. Analýza vede k tomu, že vědomí nacházíme všude předpokládané jako místo představ a se vším spojené jako to, co existenci integruje. Jaký je tedy vztah mezi vědomím jakožto univerzálním prostředím a vědomím zakořeněným v podřízených dialektikách? Má být hledisko „cizího pozorovatele“ jako nelegitimní opuštěno ve prospěch nepodmíněné reflexe?

Kapitola IV

VZTAHY DUŠE A TĚLA A PROBLÉM PERCEPTIVNÍHO VĚDOMÍ

I. Klasická řešení

1. Naivní vědomí a jeho empirický realismus

Příliš často se prohlašovalo, že naivní vědomí je realistické. Nicméně by bylo nutné v tomto ohledu přinejmenším rozlišit mezi pojetími vlastními běžnému zdravému rozumu, způsobem, jak verbálně podává zprávu o vnímání,⁴³⁰ a mezi vjemovými zkušenostmi samými – mezi vnímáním vyslovovaným a vnímáním žitým. Jestliže se zaměříme na předměty, tak jak se nám jeví, když v nich žijeme bez řeči a bez reflexe, a jestliže se snažíme věrně popsat jejich způsob existence, neevokují žádnou realistickou metaforu. Psací stůl, který vidím před sebou a na kterém píši, místnost, v níž jsem a jejíž zdi se mimo okruh perceptivního pole uzavírají kolem mne, zahrada, ulice, město, a konečně můj celý prostorový horizont, všechny tyto danosti se mi nejeví, jestliže se držím toho, co říká bezprostřední vědomí, jako příčiny vnímání, které o nich mám, které by do mne otiskovaly svou značku či vytvářely tranzitivním působením obraz sebe samých. Zdá se mi spíše, že mé vnímání je jako kužel světla, který odhaluje předměty tam, kde jsou, a zjevuje jejich přítomnost, která byla doposud latentní. Ať vnímám sám nebo ať uvažuji nějaký jiný vnímající subjekt, zdá se mi, že pohled „se klade“ na předměty a dostihuje je jako vzdálené, jak to výstižně vyjadřuje latina, když pro pohled používá slovo „lumina“. Nepochybně vím, že má přítomná zkušenost tohoto psacího stolu není úplná a že tento stůl mi ukazuje pouze některé ze svých aspektů: ať už jde o barvu, tvar nebo velikost, vím dobře, že by se za jiného osvětlení, z jiné perspektivy, z jiného místa proměňovaly a že „psací stůl“ se neredukuje na ta určení, která na sebe bere v přítomné chvíli. Avšak v bezprostředním vědomí není tento per-

⁴³⁰ Toto rozlišení mezi přímým vnímáním a verbální zprávou o něm zůstává v platnosti, i když je řečové vědomí tím, co je primární (srov. předchozí kapitolu), a i vzhledem k němu samému.

spektivní charakter mého poznání pojímán jako nějaká nahodilost ve vztahu k němu, jako nedokonalost vázaná k existenci mého těla a k hledisku, které je mu vlastní, a poznání v „profilech“⁴³¹ není chápáno jako degradace nějakého pravého poznání, které by postihovalo náraz celek možných aspektů předmětu. Perspektiva se mi nejeví jako subjektivní deformace věcí, nýbrž naopak jako jedna z jejich vlastností, možná jejich vlastnost podstatná. To právě ona působí, že vnímané v sobě chová skryté a nevyčerpatelné bohatství, že je „věcí“. Jinými slovy, jestliže se hovoří o perspektivním charakteru poznání, tento výraz je dvojnásobný. Může znamenat, že prvotnímu poznání je dána perspektivní projekce předmětů, a v tomto smyslu je to výraz nepřesný, protože první reakce dítěte jsou přizpůsobeny např. vzdálenosti předmětů,⁴³² což vylučuje představu, že na počátku by byl nějaký fenomenální svět bez hloubky. Perspektivita je bezprostředně nikoli něčím, čemu podléháme, nýbrž poznávané jako takové. Naprosto nevňáší do vnímání koeficient subjektivity, nýbrž naopak poskytuje vnímání jistotu, že je ve styku se světem, který je bohatší než to, co z něj poznáváme, to znamená se světem reálným. Profily mého psacího stolu nejsou dány přímému poznání jako zdání bez hodnoty, nýbrž jako „manifestace“ psacího stolu. Takto i když naivní vědomí nikdy nezaměňuje věc a způsob, jímž se nám věc jeví, a právě proto, že tuto záměnu nečiní, domnívá se, že postihuje věc samu, nikoli nějakého jejího vnitřního dvojníka, nějakou subjektivní reprodukci. Nepředstavuje si, že by tělo či mentální „reprezentace“ tvořily jakoby clonu mezi ním samým a realitou. Vnímané je postihováno nedělitelným způsobem jako něco, co je „o sobě“, to znamená jako mající určitý vnitřek, s jehož prozkoumáváním nebudu nikdy hotov, a jako něco, co je „pro mne“, to znamená jako dané ve své konkrétnosti skrze své momentální aspekty. Ani tato kovová skvrna, která se přemísťuje, když k ní obrácím svůj pohled, ani ono geometrické a lesklé těleso, které se vynoří, když na ně upřu

⁴³¹ Abschattungen (odstínění). Srov. Husserl, E., *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie*, c. d., passim.

⁴³² Srov. Guillaume, P., „Le Problème de la perception de l'espace et la psychologie de l'enfant“, *Journal de Psychologie*, 21, 1924.

zrak, ani konečně onen celek perspektivních obrazů, které jsem o něm mohl mít, *nejdou* popelníkem, nevyčerpávají smysl „tohoto zde“, slova, jímž jej označuji; a přesto je to právě on, který se v nich všech jeví. Není zde místo na to, abychom dále analyzovali paradoxní vztah mezi „aspekty“ a „věci“, mezi „manifestacemi“⁴³³ a tím, co se jimi a za nimi manifestuje. To, co jsme řekli, ale stačí k tomu, aby se ukázalo, že tento vztah je původní a že specifickým způsobem funduje vědomí reality. Perspektivní aspekt popelníku se nevztahuje k „popelníku samému“ tak, jako se jistá událost vztahuje k jiné události, kterou ohlašuje, nebo jako se znak vztahuje k označovanému. Ani sled „stavů vědomí“, ani logická organizace myšlení nemůže vnímání vysvětlit: sled stavů vědomí proto ne, že je to určitý vnější vztah, zatímco perspektivní aspekty popelníku reprezentují jedny druhé, logická organizace myšlení proto, že předpokládá ducha, který vlastní svůj objekt, zatímco má vůle není s to přímo působit na odvíjení se vnímaných perspektiv a jejich shodující se mnohost se organizuje sama od sebe. „Krychle“ není tím, co z ní vidím, neboť najednou vidím vždy pouze tři strany; ale právě tak málo je soudem, kterým bych spojoval postupné jevy. Soud, to je koordinace vědomá si sebe samé, by byl nutný pouze tehdy, kdyby byly dány nejprve izolované jevy, což je v rozporu s hypotézou intelektualismu. V intelektualismu zbývá vždy něco z empirismu, který chce překonat, něco jako jakýsi vytěsněný potlačený empirismus. A tak abychom učinili zadost naší přímé zkušenosti s věcmi, bylo by třeba zároveň hájit proti empirismu to, že věci jsou něčím, co přesahuje jejich smyslové manifestace, a proti intelektualismu to, že věci nejsou jednotami soudového řádu a že se ztělesňují ve svých jevech. „Věci“ jsou v naivní zkušenosti evidentní jakožto *perspektivní entity*; je pro ně podstatné zároveň to, že se nám skýtají bez nějakého zprostředkujícího média, že se odhalují jen postupně a nikdy ne úplně; jsou zprostředkovávány svými perspektivními aspekty, avšak nejde o zprostředkovávání logické, protože toto zprostředkovávání nás uvádí v jejich tělesnou realitu; v perspektivním aspektu, o kterém

⁴³³ Pokoušíme se tak přeložit německý výraz „Erscheinung“.

vím, že je pouze jedním z možných aspektů věci, postihují věc samu, která tento aspekt transcenduje. Transcendence, která je nicméně otevřená mému poznání –, toť samotná definice věci, tak jak je míněna naivním vědomím. Jakkoli může být obtížné myslet takto popsané vnímání, je na nás, abychom se s touto nesnází vyrovnali; takto právě vnímáme a takto vědomí žije ve věcech. Nic tedy není vnímání cizejšího než idea nějakého světa, který by v nás na základě kauzálního působení vytvářel představy od něj odlišné. Abychom užili kantovského jazyka, realismus naivního vědomí je realismem empirickým – jistotou vnější zkušenosti, která nepochybuje o tom, že nezůstává u „stavů vědomí“ a že dospívá k pevným objektům –, a nikoli realismem transcendentálním, který by ve formě filosofické teze kladl tyto objekty jako nepostižitelné příčiny „představ“, které by jediné byly dány.

Tělesné zprostředkování mi většinou uniká: když přihlízím k událostem, které mě zajímají, jsem si stěží vědom oněch stálých cézur, které v naskytající se podívané vytváří mrkání očních víček, a tyto cézury se neobjevují ani v mé vzpomínce. Avšak nakonec zajisté vím, že je v mé moci podívanou přerušit zavřením očí a že vidím prostřednictvím očí. Toto vědění mi nebrání věřit tomu, že opravdu vidím věci samé, když na nich spočine můj pohled. To proto, že vlastní tělo a jeho orgány zůstávají opěrnými body nebo hybnými nositeli mých intencí a nejsou ještě pojímány jako „fyziologické reality“. Tělo je duši *přítomné* tak jako jsou jí přítomné vnější věci; zde stejně jako tam nejde o kauzální vztah mezi oběma členy. Jednota člověka nebyla ještě rozlomena, tělo nebylo ještě zbaveno svých lidských predikátů, ještě se z něj nestal stroj a duše nebyla ještě definována existencí pro sebe. Naivní vědomí nevidí v duši *příčinu* pohybů těla a ani ji neumísťuje do těla tak jako kormidelníka do jeho lodi. Tento způsob myšlení patří filosofii, v bezprostřední zkušenosti není obsažen. Protože tělo samo není pojímáno jako určitá materiální a inertní masa či jako nějaký vnější nástroj, nýbrž jako živoucí obal našich akcí, jejich principem nemusí být nějaká kvazifyzikální síla. Naše intence nacházejí v pohybech své přirozené přirození či své ztělesnění a vyjadřují se v nich tak, jako se věc vyjadřuje ve svých perspektivních aspektech. Myšlení takto může být „v hrdle“, jak to říkají děti dotazo-

vané Piagetem,⁴³⁴ a to bez nějakého rozporu, bez jakékoli konfuze mezi prostorovým a neprostorovým, protože hrdlo není ještě souborem vibrujících strun schopných produkovat zvukové fenomény řeči a protože zůstává onou privilegovanou oblastí kvalitativního prostoru, v níž se mé významové intence rozvíjejí v slova. Protože duše zůstává koextenzivní s přírodou, protože vnímající subjekt se nepojímá jako nějaký mikrokosmos, kam zprostředkovane pronikala poselství o vnějších událostech, a protože jeho pohled se rozestírá na věci samé –, působit na tyto věci neznamená pro něj vycházet ze sebe a vyvolávat v určitém fragmentu prostoru lokální přemístění, znamená to dát explodovat ve fenomenálním poli určité intenci v cyklus gest obdařených významem nebo spájet s věcmi, v nichž žije, akce, které věci přivolávají díky přitažlivosti srovnatelné s přitažlivostí prvního nehybného hybatele. Lze říci, chceme-li, že vztah mezi vnímanou věcí a vnímáním či vztah mezi intencí a gesty, která ji realizují, je pro naivní vědomí vztahem magickým: bylo by ale ještě třeba chápat magické vědomí tak, jak se samo chápe –, a ne je rekonstituovat na základě pozdějších kategorií: subjekt nežije ve světě stavů vědomí či představ, nejde o to, že by věřil, že díky jakémusi zázraku může z tohoto světa působit na vnější věci nebo je poznávat. Žije ve světě zkušenosti, v prostředí, které je neutrální vzhledem k substanciálním rozlišením mezi organismem, myšlením a prostorem, v přímém styku s bytostmi, s věcmi a se svým vlastním tělem. Ego jako centrum, z něhož vyzařují intence, tělo, které je jejich nositelem, bytosti a věci, k nimž se tyto intence obracejí, nejsou směřovány, nýbrž jsou to tři sektory jednotného pole. Věci jsou věcmi, to znamená, že jsou transcendentní vzhledem ke všemu, co o nich vím, přístupné druhým vnímajícím subjektům, ale míněné právě jako takové, a jako takové jsou nepostradatelným momentem žité dialektiky, která je v sobě zahrnuje.

⁴³⁴ Piaget, J., *La Représentation du monde chez l'enfant*, PUF, Paris 1948, kap. I.

2. Filosofický realismus smyslové věci

Na druhé straně však vědomí odkrývá, zvláště v nemoci, určitou rezistenci vlastního těla. Poněvadž zranění očí stačí k tomu, aby zmizelo vidění, znamená to tedy, že vidíme prostřednictvím těla. Poněvadž nemoc stačí k tomu, aby změnila fenomenální svět, znamená to tedy, že tělo vytváří clonu mezi námi a věcmi. Abychom pochopili tuto jeho zvláštní moc rozrušit celou scénérii světa, jsme nuceni vzdát se onoho obrazu, který nám o něm dává přímá zkušenost. Fenomenální tělo s oněmi lidskými určeními, která dovoľovala vědomí neodlišovat se od něho, přejde v něco, co je jen zdáním; „reálné tělo“ bude to, které nám dává poznat anatomie, nebo obecněji, metody izolující analýzy: soubor orgánů, o nichž nemáme v bezprostřední zkušenosti žádné ponětí a které kladou mezi věci a nás nové mechanismy, své neznámé schopnosti. Bylo by ještě možno podržet oblíbenou metaforu naivního vědomí a připustit, že subjekt vnímá způsobem *odpovídajícím* jeho tělu – tak jako barevné sklo mění to, co reflektor osvětluje –, aniž bychom mu upírali přístup k věcem samým nebo aniž bychom je kladli mimo něj. Avšak zdá se, že tělo je schopno vyvolávat i veskrze zdánlivé vnímání. To tedy znamená, že jisté fenomény, jejichž sídlem je, jsou nutnou a postačující podmínkou vnímání a že tělo je nezbytným prostředníkem mezi reálným světem a vnímáním, jež jsou nyní jedno od druhého odděleny. Vnímání už nemůže být uchopením věci, které by je nacházelo na jejich vlastním místě; je třeba, aby bylo vnitřní událostí těla, která je výsledkem jejich působení na ně. Svět se zdvojuje: bude tu svět reálný tak, jak je mimo mé tělo, a svět takový, jakým je pro mě, numericky odlišný od onoho prvního; bude třeba oddělit od sebe vnější příčinu vnímání a onen vnitřní objekt, který je vnímáním nahlížen. Vlastní tělo se stalo určitou materiální masou a korelativně se z něho subjekt stahuje, aby v sobě pozoroval své vlastní představy. Namísto tří neoddělitelných členů spjatých v živoucí jednotě zkušenosti, kterou odhaluje čistý *popis*, máme před sebou tři řady událostí, jež jsou si navzájem vnější: události přírody, události organické a události myšlení, a ty si budou navzájem poskytovat *vysvětlení*. Vnímání bude výsledkem působení věci na tělo a těla na duši. To, co je

smyslově dané, vnímané samo, bude plnit funkce mimomentální věci, a problém tedy spočívá v tom, pochopit, jak určitý duplikát či určitá imitace reálného vyvstává v těle a pak v myšlení. Protože nějaký obraz nám dává myslet na to, co představuje, bude se předpokládat na základě privilegovaného případu vizuálních čidel, že smysly přijímají od reálných věcí „malé obrázky“, které podněcují duši k tomu, aby je vnímala.⁴³⁵ Epikurejské „obrazy“ nebo „intencionální species“, „všechny tyto obrázky poletující vzduchem“,⁴³⁶ jež přinášejí do těla smyslový aspekt věci, slouží pouze k tomu, aby ideální přítomnost věci pro vnímající subjekt, která je, jak jsme viděli, pro naivní vědomí evidenci, převedly v termíny kauzálního vysvětlení a reálných operací. Filosof se snaží mezi vnímaným a reálným, když neexistuje jejich identita numerická, uchovat identitu specifickou, odvozovat distinktivní rysy vnímaného z věci samých, a právě proto je vnímání chápáno jako imitace či reduplikace smyslových věcí v nás nebo jako aktualizace něčeho, co potencionálně bylo ve vnější smyslové realitě, v naší duši.

Těžkosti, na které naráží tato explikativní mytologie, by nebylo třeba zmiňovat, kdyby pramenily pouze z realismu senzuaľna, z pojetí, od něhož se už počínaje Descartem upustilo. Ve skutečnosti se zde jedná o permanentní obtíže kauzálního vysvětlení užitého na případ vnímání. Descartes *Dioptriky* odmítá představu tranzitivního působení, díky němuž by smyslové věci, totožné s vnímanými předměty, vtiskovaly svůj obraz do těla, kde by je pak našla duše. Mezi věcmi, které jsou vně těla, fyziologickými fenomény a tím, co duše vnímá, není třeba předpokládat žádnou podobnost, poněvadž světlo je jen určitý pohyb. A kromě toho i kdyby se vnímaný předmět podobal tělesným fenoménům, které podmiňují vnímání, nebo jejich vnějším příčinám, vnímání by pořád ještě nebylo vysvětleno: „...i když si tento obraz, když takto přechází dovnitř naší hlavy, uchovává stále něco z podobnosti předmětům, z nichž pochází, nedá se nicméně usuzovat ... že právě tato podobnost působí, že je pociťujeme, jako kdyby v našem

⁴³⁵ Descartes, R., *Dioptrique*, Discours quatrième, ed. V. Cousin, s. 39–40. [AT, VI, s. 112]

⁴³⁶ Tamtéž, Discours premier, s. 7–8. [AT, VI, s. 85]

mozku existovaly opět jiné oči, jimiž bychom mohli postřehovat; nýbrž spíše to, že ony pohyby, z nichž se obraz skládá a které bezprostředně působí na naši duši, pokud je spojena s naším tělem, jsou přírodou ustanoveny k tomu, aby v duši vyvolávaly takové pocity.⁴³⁷ Vnější věc a tělesná impresie nepůsobí tedy už jako příčiny exemplární, jsou to okazionální příčiny⁴³⁸ pocitů duše. Avšak všechny obtíže odstraněny nejsou; jestliže mozkové impresie jsou jen okazionálními příčinami vnímání, pořád ještě je třeba, aby existovala pravidelná korespondence mezi jistými mozkovými impresemi a jistými vjemy. Zbavili jsme se takto zajisté mýtů, které činila nevyhnutelnými představa reálného přenosu smyslových věcí do ducha; ale jsme nuceni konstruovat fyziologická schémata, která by činila pochopitelným, jak se smyslové impresie v mozku upravují k tomu, aby se staly adekvátními příležitostmi pro naše vjemy. Protože vnímáme jen jediný předmět, třebaže na našich sítnicích utváří dva obrazy, a jen jeden prostor, v němž se distribuují danosti různých smyslů, bude třeba představovat si nějakou tělesnou operaci, která tyto rozmanité prvky skládá dohromady a dává duši příležitost vytvořit jediný vjem.⁴³⁹ Nahrazení příčin exemplárních příčinami okazionálními nelikviduje tedy nutnost umísťovat do mozku nějakou fyziologickou reprezentaci vnímaného objektu. Tato nutnost je inherentní realistickému postoji obecně.

3. Pseudokartezianismus vědy

Nacházíme ji opět v pseudokartezianismu vědců a psychologů. Ti i oni pohlížejí na vnímání a jeho vlastní předměty jako na „psychické“ nebo „vnitřní“ fenomény, které jsou funkcemi jistých fyziolo-

⁴³⁷ Descartes, R., *Dioptrique*, Discours sixième, c. d., s. 54. [AT, VI, s. 130]

⁴³⁸ „...to, co dává jeho duši příležitost [occasion] pociťovat u těchto těles právě tolik různých kvalit, kolik je růzností v pohybech, které jsou jimi vyvolávány v jeho mozku.“ Tamtéž, Discours quatrième, s. 40. [AT, V, s. 114]

⁴³⁹ *Traité des passions*, art. 32 a 35. [AT, XI] [Srov. čes. vyd.: Descartes, R., *Vášeň duše*, přel. O. Švec, Mladá fronta, Praha 2002.] – *Dioptrique*, Discours quatrième, s. 53. [AT, VI, s. 129]

gických a psychických proměnných. Jestliže se přírodou rozumí celek událostí spojených zákony, pak vnímání by bylo částí přírody a vnímaný svět by byl funkcí reálného světa primárních kvalit. Problém pak tedy spočívá v tom, určit v těle adekvátní podmínky vnímání. Stejně tak jako je Descartes nucen vyhradit mozkové šišince⁴⁴⁰ jakožto sídlu společného smyslu zprostředkování mezi tělem a vnímáním, stejně tak se fyziologové museli vzdát toho, aby stanovovali v periférii nervového systému pevné prostorové nebo barevné hodnoty, a museli ty hodnoty, které jsou ve vnímání distribuovány na různé body vizuálního pole, činit závislými na vřazení odpovídajících podnětů do proměnlivých asociativních okruhů. Descartova mozková šišinka hraje tutéž roli jako asociativní zóna moderních fyziologů. Jakmile připustíme, tak jak tomu chce realismus, že duše „vidí bezprostředně pouze pomocí mozku“,⁴⁴¹ tak jestliže toto zprostředkování není působením tranzitivním, nutí hledat v těle fyziologický ekvivalent vnímaného. Nuže nervové fungování, které distribuuje do různých bodů smyslového pole jejich prostorové nebo barevné hodnoty a které znemožňuje například v normálních případech dvojité vidění, není samo myslitelné bez reference k fenomenálnímu poli a k jeho zákonům vnitřní rovnováhy; je to proces utváření, jehož pojem je vpsledku přejat z vnímaného světa. „Tím, co vidí, je duše, a nikoli oči,“ říkal Descartes,⁴⁴² aby se zbavil oněch „obrázků poletujících vzduchem“. Vývoj moderní fyziologie ukazuje, že tato slova musí být pojímána doslovně a obrácena proti Descartovi samotnému. Tím, co vidí, je duše, a ne mozek, prostorovou hodnotu přidělenou v každém jednotlivém případě určitému bodu zrkového pole lze vysvětlit jen pomocí vnímaného světa a jeho vlastních struktur. Souřadnicové osy fenomenálního pole, směry, které v každém okamžiku přijímají hodnotu směru „vertikálního“ a směru „horizontálního“, směru „frontálního“ či směru „laterálního“, celky, které dostávají index „nehybné“ a ve vztahu k nimž se zbytek pole jeví

⁴⁴⁰ *Traité des passions*, art. 34. [AT, XI]

⁴⁴¹ Descartes, R., *Dioptrique*, Discours sixième, s. 64. [AT, VI, s. 141]

⁴⁴² Tamtéž.

„v pohybu“, barevné podněty, které jsou viděny jako „neutrální“ a určující distribuci zdánlivých barev ve zbytku pole, rámce našeho prostorového a barevného vnímání nevznikají jako účinky ze zkřížení mechanických procesů, nejsou funkcí jistých fyzikálních proměnných. Gestalttheorie se domnívala, že kauzální, a dokonce fyzikální vysvětlení zůstává možné pod podmínkou, že se ve fyzice kromě mechanických procesů rozpoznají procesy strukturace. Jak jsme viděli, fyzikální zákony však neposkytují vysvětlení struktur, představují vysvětlení *ve* strukturách. Vyjadřují struktury nejméně integrované, ty, v nichž mohou být stanoveny jednoduché vztahy mezi funkcí a proměnnou. Už v „akauzální“ oblasti moderní fyziky se stávají neadekvátními. Ve fungování organismu se strukturace utváří podle nových dimenzí – v souladu s typickou aktivitou druhu nebo jedince – a privilegované formy aktivity a vnímání mohou být ještě méně chápány jako výsledný součet dílčích interakcí. Vlastnosti fenomenálního pole takto nejsou vyjádřitelné v jazyce, který by jim za nic nevděčil. Struktura „vnímané věci“ skýtá nyní pro tento závěr novou oporu. Vztah perspektivních aspektů k věci, kterou nám prezentují, nelze převést na žádný z těch vztahů, které existují uvnitř přírody: není to, jak jsme viděli, ani vztah následku k příčině, ani vztah funkce a odpovídající proměnné. Všechny obtíže realismu povstávají právě z toho, že chtěl tento originální vztah přeměnit v kauzální působení a vřadit vnímání do přírody. Jakmile přítomnost či prezentace nějaké „věci“ pro vědomí, místo aby zůstala jako v naivní zkušenosti vztahem ideálním, je interpretována jako reálné působení věci na tělo a na vnímající subjekt, stává se nemožným rekonstituovat jako účinek deskriptivní obsah vnímání, skutečnou podívanou světa. Tato obtíž byla evidentní v teorii „obrazů“ nebo v teorii „intencionálních species“, poněvadž, jakožto obtisky věci samé, tyto „obrázky“ přenašené v těle, nemohly nabýt proměnlivých perspektivních aspektů, jejichž prostřednictvím nicméně věci vnímáme. Perspektivní proměnlivost je naopak pochopitelná, poté co optika a teorie světla vyloučily představu podobnosti mezi reálnou věcí a vnímaným. Problémem se však stane naopak stálost vnímaných věcí při jejich proměnlivém perspektivním aspektu. Jak mohou sítnicové obrazy, tak rozdílné podle různých hledisek, „dávat duši prostředek“ vnímání

téže věci v různých profilech? Bude nutno předpokládat nějakou asociaci spojující přítomné mozkové impresy se stopami zanechanými impresemi dřívějšími. Moderní fyziologie si však právě zapovídá předpokládat nějaké sklady mozkových stop, „centra obrazů“ odlišná od „center vnímání“, a fyziologický substrát našeho vnímání je pojímán jako nerozložitelný koordinační proces, v němž vliv předchozích podnětů nemůže být izolovaně stanoven. Nejčastěji se „vysvětlení“ stálosti fenomenální věci hledá v nějakém fyziologickém procesu, v nějaké „projekci“⁴⁴³ vzpomínek, která doplňuje přítomné mezerovité danosti nebo je koriguje. Protože takové „psychologické vysvětlení“ je jen novým druhem kauzálního myšlení, můžeme je jako každé „vysvětlení“ odmítnout. Ať jde o vzpomínky nebo o mozkové stopy, reálnými operacemi psychologické nebo fyziologické kauzality lze obdržet pouze reálnou transformaci smyslových danosti: ukáže se, jak „mentální obraz“ nějakého objektu nesleduje přesně perspektivní variace jeho „sítnicového obrazu“, jak jeho fenomenální velikost, když je vzdálen, představuje průměrnou hodnotu mezi velikostí sítnicového obrazu při malé vzdálenosti a velikostí sítnicového obrazu při velké vzdálenosti. Ale i kdyby bylo možno konstatovat (což není pravda), že mentální obraz zůstává při proměnlivých vzdálenostech stálý, pořád ještě by nebylo vysvětleno prezentování totožné věci v proměnlivých aspektech, poněvadž perspektivní variace by se prostě a jednoduše zrušila a byla by nahrazena inertností konstantního „obsahu vědomí“, neměnného „mentálního obrazu“. Vidění určité věci prostřednictvím jejich „profilů“, tato originální struktura není ničím, co by bylo možno „vysvětlit“ nějakým reálným fyziologickým nebo psychologickým procesem. Když vidím vzdálený objekt, nenazírám nějaký *mentální obraz o určité velikosti*, tak jako citlivá deska může zachytit nějaký obraz fyzický. Postihují v perspektivním aspektu a skrze něj stálou věc, kterou tento aspekt zprostředkovává. Fenomenální objekt není jakoby rozprostřen v jedné rovině, zahrnuje dvě vrstvy: vrstvu perspektivních obrazů a vrstvu věci, kterou tyto aspekty prezentují. Tato ideální referen-

⁴⁴³ Ještě Bergson používal tohoto jazyka.

ce, tento dvojnásobný způsob organizace mohou být popsány nebo pochopeny, avšak nemohou být vysvětleny například pomocí nějakého psychicko-fyziologického zákona, jako kdyby „mentální obraz“ byl jakýmsi jiným sítnicovým obrazem, jehož velikost by mohla být měřena a spojena s určitými proměnnými.

4. Descartova analýza perceptivního vědomí

Doposud jsme však hovořili jen o pseudokartezianismu. *Dioptrička, Pojednání o člověku a Pojednání o vášních* se staví do světa zcela hotového, vkresluje do něho lidské tělo a posléze do něj zavádějí duši. Toto evidentně není hlavní postup kartezianismu. Descartův první myšlenkový krok spočíval v tom, vzdát se extramentálních věcí, které zavedl filosofický realismus, a vrátit se k inventarizování, k popisu lidské zkušenosti, aniž by se předem předpokládalo cokoli, co by ji vysvětlovalo zvenčí. Co se týče vnímání, radikální originalita kartezianismu tkví v tom, že se staví do jeho nitra, že neanalyzuje vidění a hmatání jako funkce našeho těla, nýbrž „samotné myšlení, že vidíme a hmatáme“.⁴⁴⁴ Descartes pomíjí kauzální vysvětlení, která vnímání pojímají jako přírodní následek, a když zkoumá jeho vnitřní strukturu, vykládá její smysl, odhaluje motivy, které naivnímu vědomí dávají jistotu, že dospívá k „věcem“ a že například v kousku vosku postihuje určité pevné jsoucno. Jestliže se metodické pochybování týkající se smyslových věcí odlišuje, jak se dále říká, od pochybování skeptického, poněvadž jedno je stavem nejistoty, který nemá řešení, kdežto druhé nachází v sobě samém to, co mu učiní konec –, pak tato rozdílnost ve výsledcích musí spočívat v rozdílnosti pochodů, které k nim vedou. Skeptická pochybnost je nepřekonatelná, protože není radikální: předpokládá jako ideální cíl poznání extramentální věci a právě ve vztahu

⁴⁴⁴ Descartes, R., „Réponses aux Cinqüèmes Objections“, in: *Œuvres et Lettres*, ed. V. Bridoux, s. 376. [AT, VII, s. 360] [Srov. čes. vyd.: Descartes, R., *Meditace o první filosofii. Námítky a autorovy odpovědi*, přel. a poznámkami opatřili P. Glombíček, T. Marvan a P. Zavadil, OIKOYMENH, Praha 2003, s. 300.]

k této nedostižitelné realitě berou na sebe sen a vnímání podobu rovnocenných zdání. Karteziánské pochybování nese nutně své řešení v sobě právě proto, že nic nepředpokládá, že nepředpokládá žádnou realistickou představu poznání, a že když takto přenáší pozornost z vidění nebo hmatání, jež žijí ve věcech, na „myšlení, že vidíme a hmatáme“, když takto obnažuje vnitřní smysl vnímání a poznávacích aktů vůbec, odhaluje pro myšlení nezpochybnitelnou oblast významů. I jestliže nevidím a nehmatám nic, co by existovalo mimo mé myšlení, pořád ještě platí, že myslím, že něco vidím a hmatám, a že o smyslu takto pojatého myšlení jsou možné soudy vyznačující se jistotou. Cogito mi neodhaluje pouze jistotu mé existence, ale obecněji mi otevírá přístup k celému jednomu poli poznání tím, že mi dává určitou obecnou metodu: propátrávat reflexí v každé oblasti čisté myšlení, které ji definuje; například pokud jde o vnímání, analyzovat myšlení, že vnímám, a smysl vnímaného, tak jak jsou imanentní podstatě vidění nějakého kousku vosku, a toto vidění vnitřně oživují a nesou. Lze říci, že tu byl Descartes velice blízko modernímu pojmu vědomí chápaného jako ohnisko, z něhož všechny objekty, o nichž člověk může mluvit, a všechny mentální akty, které se na ně vztahují, čerpají svoji nezpochybnitelnou jasnost. Právě pomocí tohoto pojmu měl Kant definitivně překonat skepticismus a realismus tím, že rozpoznal jako dostačující základ světa deskriptivní a neredukovatelné znaky zkušenosti vnější a zkušenosti vnitřní. Z toho hlediska se vnímání už nemohlo dále jevit jako v nás existující účinek působení vnější věci, ani se tělo nemohlo jevit jako zprostředkovatel tohoto kauzálního působení; vnější věc a tělo, definované „myšlením“ věci a „myšlením“ těla – významem věc a významem tělo –, se stávaly nepochybnými v tom způsobu, jak se nám prezentují v zřetelné zkušenosti, a současně ztrácely okultní schopnosti, které jim přisuzuje filosofický realismus. Descartes však nesleduje tuto cestu až do konce. Analýza kousku vosku nám dává jen podstatu věci, inteligibilní strukturu objektů snů nebo objektů vnímaných.⁴⁴⁵ Už imaginace obsahuje něco, na co tato analýza nebere zřetel: dává

⁴⁴⁵ „...nešlo tu o vidění a hmatání, která se dějí prostřednictvím tělesných orgánů, nýbrž o pouhé myšlení, že vidím a hmatám, které tyto orgány nepo-

nám pětiúhelník jako „přítomný“.⁴⁴⁶ Ve vnímání se objekt „prezentuje“, aniž byl chtěn.⁴⁴⁷ Existuje určitý existenční index, který odlišuje vnímaný nebo imaginární objekt od ideje a který v nich ohlašuje „něco, co je odlišné od mého ducha“,⁴⁴⁸ ať je ostatně toto „jiné“ jakékoli.⁴⁴⁹ Takto je zkušenost smyslové přítomnosti vysvětlována určitou přítomností reálnou: když duše vnímá, je k tomu, aby myslela ten který existující objekt, „podnicena“ určitou tělesnou událostí, na niž „se zaměřuje“ a která jí „reprezentuje“ určitou událost reálného prostoru.⁴⁵⁰ Tělo přestává být tím, čím bylo pro intelekt –, fragmentem rozlehlého prostoru, v němž není reálných částí a v němž by duše nemohla mít speciální sídlo⁴⁵¹ –, a stává se jakoby onou kubickou stopou, o níž bude mluvit Malebranche,⁴⁵² reálnou jednotlivinou. Jako taková bude moci být okazionální příčinou vjemů, a dokonce jí může být pouze v jediné ze svých částí, s níž je duše bezprostředně spojena.⁴⁵³ Zkušenost mého těla jakožto „mého“,⁴⁵⁴ která diskredituje aristotelskou metaforu duše jako kormidelníka ve své lodi,⁴⁵⁵ je sama zase vysvětlena reálným „smíšením“ „ducha s tělem“. Takto onen svět vědomí, který odhaluje Cogito a u nějž se zdálo, že musí ve své jednotě zahrnout i vnímání, byl v restriktivním smyslu pouze světem myšlení: zohledňuje

třebuje, jak to zakoušíme každou noc ve svých snech.“ „Réponses aux Cinqüièmes Objections“, c. d. [Srov. čes. vyd.: Descartes, R., *Meditace o první filosofii. Námitky a autorovy odpovědi*, c. d., s. 300.]

⁴⁴⁶ „Sixième Méditation“. [AT, IX, s. 57–58]

⁴⁴⁷ Tamtéž, s. 59.

⁴⁴⁸ Tamtéž, s. 58.

⁴⁴⁹ Tamtéž, s. 63.

⁴⁵⁰ *Traité des passions*, první část. [AT, XI]

⁴⁵¹ Tamtéž, § 30.

⁴⁵² „Dobře vím, že kubická stopa je též povahy jako každá jiná rozprostraněnost, avšak to, co působí, že kubická stopa je odlišná od každé jiné, to je její existence.“ Malebranche, N., *Correspondance avec Mairan*. [Œuvres Complètes, XIX, s. 886]

⁴⁵³ *Traité des passions*, § 31. [AT, XI]

⁴⁵⁴ „Ono tělo, které na základě určitého zvláštního práva nazývám mým...“ „Sixième Méditation“. [AT, IX, s. 60]

⁴⁵⁵ Tamtéž, s. 64.

myšlení, že vidím, avšak fakt vidění a úhrn existenčních poznatků zůstávají vně něj. Intelektuální pochopení, které cogito našlo v nitru vnímání, nevycherpává jeho obsah; v té míře, v níž se vnímání otevírá vůči čemusi „jinému“, v té míře, v níž je zkušeností určité existence, spadá pod jistý prvotní pojem, který „může být pochopen jen ze sebe-sama“,⁴⁵⁶ patří k řádu „života“, v němž jsou rozlišení intelektu prostě a jednoduše anulována.⁴⁵⁷ Descartes se tedy nepokoušel integrovat poznání pravdy a zkušenost reality, intelektuální chápání a počitek.⁴⁵⁸ Obojí je spolu spojováno nikoli v duši, nýbrž v Bohu. Po něm se však tato integrace měla jevit jako řešení problémů, kterým dává vyvstat filosofický realismus. Dovolovala by totiž vzdát se působení těla nebo věcí na ducha, definovat

⁴⁵⁶ Alžbětě, 21. května 1643 [AT, III, s. 666]. [Srov. čes. vyd.: Descartes, R., *Principy filosofie*, přel. P. Glombíček a T. Marvan, Filosofa, Praha 1998, s. 163.]

⁴⁵⁷ „Třebaže se chce pojímat duši jako materiální (což vlastně znamená pojímat její spojení s tělem)...“ Alžbětě, 28. června 1643, tamtéž, s. 691. [Česky s. 169]

⁴⁵⁸ „Réponses aux Sixièmes Objections“ mluví, pokud jde o vnímání velikosti, vzdálenosti a tvaru, o explicitním usuzování v dětství a odkazují v této věci na *Dioptriku*. [AT, IX, s. 237] Je-li však pravda, že *Dioptrika* popisuje, pokud jde o situaci objektů, „aktivitu myšlení, které, i když je jen zcela prostou obraznou představivostí, zahrnuje v sobě nicméně usuzování“ („Discours Sixième“, ed. V. Cousin, s. 62) [AT, VI, s. 138] Descartes přesto předpokládá, že duše zná přímo polohu předmětů, aniž by vycházela z poloh částí těla, a to díky určitému „ustavení přírody“ („Discours Sixième“, ed. V. Cousin, s. 60) [AT, VI, s. 134], které působí, že je „viděna“ ta a ta poloha (tamtéž, s. 63) [AT, VI, s. 140], když je realizovaná ta a ta dispozice částí mozku. Teprve tehdy, když Descartes analyzuje vnímání z vnitřku, jak k tomu dochází v *Meditacích*, stává se „přirozená geometrie“ (*Traité de l'homme*, ed. V. Cousin, sv. IV, s. 380) [AT, XI, s. 160] vnímání usuzováním duše samé a vnímání náhledem ducha (srov. „Sixième Méditation“ [AT, IX, s. 66]). *Dioptrika* ohlašuje „přirozené soudy“, to znamená naturované myšlení Malebranchovo – „Duše naprosto neprovádí všechny soudy, které jí přisuzují: tyto přirozené soudy jsou jenom počítky...“ *Recherche de la vérité*, kniha I., kap. IX. [AT, X] – „Bůh je dělá v nás pro nás ... tak, jak bychom je mohli dělat sami, kdybychom měli božské vědění o optice a geometrii.“ (Tamtéž.) Implicitní úsudky vnímání mají původ v Bohu pojímaném nikoli jako Slovo a místo idejí, nýbrž jako tvůrčí vůle zákonodárce okazionálních příčin). Naproti tomu *Meditace* ohlašují naturující (*naturans*) myšlení Spinozovo. [Zde i v dalším překládáme známý protiklad „naturans“ a „naturata“ jako naturující a naturovaná. – Pozn. překl.]

je jako nezpochybnitelné objekty vědomí a překonat alternativu realismu a skepticismu tím, že se spojí, řečeno Kantovými slovy, transcendentální idealismus a empirický realismus.

5. Kritická idea. Řešení problému vztahů duše a těla intelektualistickou teorií vnímání

Filosofie kriticistického zaměření přejímá pojetí smyslového poznání, kterou zastával Descartes. Něco znát neznámá pouze ocitnout se v přítomnosti určitého kompaktního souboru daností a – aby se tak řeklo – žít v něm; toto „společné rození“, tato *co-naissance*,⁴⁵⁹ tento slepý kontakt s jednotlivým objektem, tato participace na jeho existenci by byly jakoby ničím v historii ducha a nezanechávaly by v něm víc disponibilních zisků a vzpomínek než nějaká fyzická bolest nebo mdloba, pokud by už neobsahovaly opačný pohyb, kterým se od věci odpoutávám, abych postihoval její *smysl*. Červeně jakožto počitek a černě jakožto „quale“ musí být rozlišovány a již kvalita zahrnuje dva momenty: čistou impresi červeně a její funkci, kterou je například pokrývání určité prostorové a časové rozlohy.⁴⁶⁰ Poznávat tedy znamená vždy pojímat danost v určité funkci, v určitém vztahu „jakožto“ něco, co pro mne značí nebo mi prezentuje tu či onu strukturu. Psychologové mluví často tak, jako by šlo o otázku, z čeho *pochází* tento význam vnímaného, pojímají jej jako určité kvantum dodatečných daností a vysvětlují ho projekcí obrazů na holé danosti smyslů. Nevidí, že týž problém vyvstává ve vztahu k dodatečně zavedeným obrazům. Jestliže jsou pouhým obtiskem někdejších vjemů, méně zřetelnými „obrázky“, tak poté, co se ocitnou díky nějakému psychologickému

kému nebo fyziologickému mechanismu před pohledem ducha, bude třeba pořád ještě analyzovat, jakým způsobem si tyto nové „věci“ uvědomujeme. I jestliže vyvolávání vzpomínek řídí „dynamické schéma“, jde pořád ještě jen o operaci ve třetí osobě, pokud *já* v evokované vzpomínce nerozpoznám ilustraci schématu. Vjem se nedá konstruovat jako nějaký dům tak, že by se seskupovaly materiály převzaté od smyslů a materiály převzaté z paměti; nedá se vysvětlit jako nějaká přírodní událost tím, že by se situoval do bodu, kde se sbíhá několik kauzálních řad – mechanismy smyslové a mechanismy paměťové. I kdyby zkoumání fyziologických a psychologických determinant dovolovalo stanovit mezi nimi a vnímanou podívanou vztah funkce a příslušné proměnné – viděli jsme, že tomu tak naprosto není –, toto vysvětlení by nám dávalo jen existenční podmínky oné podívané; protože ji spojuje s tělesnými nebo psychickými událostmi situovanými v čase a prostoru, činilo by z ní rovněž určitou psychickou událost. Je však čímsi jiným. Jestliže utkvívám pohledem na předmětu před sebou, psycholog řekne, že když takto vnější podmínky zůstávají stejné, zůstává stejný i mentální obraz předmětu. Avšak bylo by ještě třeba analyzovat akt, kterým v každém okamžiku tento obraz rozpoznávám jako ve svém smyslu totožný s obrazem v předchozím okamžiku. Mentální obraz psychologův je určitá věc, zbývá pochopit, co je vědomí této věci. Akt poznávání nepatří k řádu událostí, je to určité uchopení událostí, dokonce i v případě událostí vnitřních, které zůstává něčím od nich odlišným, je to vždy vnitřní „znovu-vytvoření“ mentálního obrazu a – jak řekli Kant a Platón – určité znovupoznání, rekognice. Tím, co může uskutečnit akt vidění, není oko, není tím mozek, ale o nic víc ani psychologova „psychika“. Jde o náhled ducha, při němž jsou události současně prožívány ve své realitě i poznávány ve svém smyslu. Ať už je determinace vnímaných obsahů přírodními podmínkami v každém jednotlivém případě jakkoli evidentní, svou obecnou strukturou se vnímání přinejmenším vymyká přírodnímu vysvětlení a připouští pouze analýzu vnitřní. Z toho plyne, že momenty poznávání, v nichž sebe postihují jako determinovaného k vnímání nějaké věci touto věcí samou, budou muset být pojímány jako odvozené mody vědomí, které jsou posléze fundovány modem původnějším. Protože

⁴⁵⁹ Claudel, P., „Art poétique“, *Traité de la co-naissance au monde et de soi-même*, Mercure de France, Paris 1913. [Slovo *co-naissance*, poznání, je tu rozkládáno takovým způsobem, aby vyjadřovalo „současné rození“ světa a sebe sama. – Pozn. překl.]

⁴⁶⁰ Husserl, E., *Vorlesungen zur Phänomenologie des inneren Zeitbewußtseins*, in: *Jahrbuch für Philosophie und phänomenologische Forschung*, IX, 1928. s. 5. [Čes. vyd.: *Přednášky k fenomenologii vnitřního časového vědomí*, přel. V. Špaček a W. Hansel, Ježek, Rychnov nad Kněžnou 1996]

motivy našich tvrzení mohou být hledány pouze v jejich vlastním smyslu, zkušenost nějaké reálné věci nemůže být vysvětlena působením této věci na mého ducha: jediný způsob, jak věc může na ducha působit, je ten, že mu nabídne určitý význam, že se mu jeví, že se před ním konstituuje ve svých inteligibilních artikulacích. Analýza poznávacího aktu vede k ideji myšlení konstituujícího či naturujícího, které má v sobě zahrnuto charakteristickou strukturu objektů. Aby se vyznačila současně vnitřní blízkost objektu k subjektu, i to, že v nich jsou přítomny pevné struktury, které předměty odlišují od pouhých zdání, budou označeny jako „fenomény“ a filosofie se v té míře, v jaké se drží tohoto tématu, stane fenomenologií, to znamená jakousi inventurou vědomí jakožto univerzálního prostředí.

Vrací se takto k evidencím naivního vědomí. Tím, že činí ze subjektu a objektu neodlučitelné koreláty, transcendentální idealismus zaručuje platnost perceptivní zkušenosti, v níž se svět jeví ve své tělesné konkrétnosti a přitom zároveň jako od subjektu odlišný. Jestliže poznání, místo aby bylo prezentováním inertního obrazu subjektu, je postihováním smyslu tohoto obrazu, rozlišení objektivního světa a subjektivních zdání už není rozlišením dvou druhů bytí, nýbrž dvou významů, a jako takové je nevyvratitelné. To, co postihují ve vnímání, je věc sama, protože každá věc, na niž lze myslet, je „významem věci“ a protože jako vnímání se označuje právě akt, v němž se mi tento význam odhaluje. Myšlenka, že vnímání bodu O je v bodě O,⁴⁶¹ nepochází až od Bergsona, nýbrž její původ lze vysledovat už u Kanta. Vyplývá bezprostředně z pojetí vědomí jakožto univerzálního života, v němž každé tvrzení nějakého objektu nachází své motivy.

Tělo se stává jedním z objektů, které se konstituují před vědomím, je včleněno do objektivního světa, a protože každá příroda je myslitelná jen jako korelát naturujícího poznání, nepadá už v úvahu pojímat poznávání jako přírodní fakt. Vědomí zajisté samo rozpoznává, že řád jeho perceptivních událostí je determinován přírodními zákony v závislosti na poloze těla a na tělesných

⁴⁶¹ Zdá se, že J. Wahl v ní vidí objev současné filosofie (*Vers le concret*, Vrin, Paris 1932, předmluva).

fenoménech. V tomto smyslu se sobě jeví jako část světa, protože může být vřazeno do vztahů, které svět konstituují. Zdá se, že zahrnuje dva aspekty: je na jedné straně univerzálním prostředím, které je předpokládáno každým tvrzením nějakého světa, a na druhé straně je světem podmiňováno. Prvním krokem kriticistické filosofie bude tedy rozlišit, aby se takto učinilo zadost její analýze poznávání, obecnou formu vědomí, která nemůže být odvozena ze žádné tělesné a psychické události –, a na druhé straně empirické obsahy, jejichž aktuální existence by mohla být spojena s těmi a těmi vnějšími událostmi nebo s takovou a takovou zvláštností naší psychofyzické konstituce, aby se takto zase zohlednily vnější podmínky, které vnímání řídí, a pasivita, kterou v něm postihujeme. Takový je zhruba smysl „Transcendentální estetiky“.⁴⁶² Avšak tento postoj může být jen provizorní, jak to ukazuje druhé vydání *Kritiky čistého rozumu*. Jak se totiž dá myslet vztah „daného“ a „myšleného“, působení vědomí na ty inertní „věci“, kterými by byly čisté počítky, spojení „afekce“ a poznání, vědomí smyslového a vědomí intelektuálního? Nakonec tedy nebude žádné smyslové vědomí, žádný hiát mezi Estetikou a Analytikou, žádné vědomí naturované.⁴⁶³ Analýza, která by chtěla izolovat vnímaný obsah, by nic nenašla, protože každé vědomí nějaké věci, jakmile tato věc přestane být neurčenou existencí, jakmile je identifikovatelná a rozpoznatelná např. jako „barva“, nebo i jako „tato jedinečná červeň“, předpokládá, že skrze prožívanou impresi se postihuje určitý smysl, který v ní není *obsažen*, není nějakou její reálnou částí. Materie poznání se stává jakýmsi limitním pojmem, který

⁴⁶² „Transcendentální estetika“ („L'Esthétique transcendentale“, přel. J. Bar-ni, Gallimard, Paris 1980, I, s. 64, 68, 70, 80, viz *Kritika čistého rozumu*, B 37–38, 42–44, 59) jde až tak daleko, že vztahuje k nahodilostem lidské konstituce, kromě empirických obsahů, samotnou formu prostoru.

⁴⁶³ Je známo, jak druhé vydání *Kritiky čistého rozumu* odjímá smyslovost „formální názor“ –, „způsob, jakým jsme afikováni“, říkála „Transcendentální estetika“ –, a přičítá jej intelektu, a jak vynechává ony tři syntézy transcendentální představivosti, které – i když každá z nich předpokládá syntézy následující – budily zdání určité struktury ducha, aby se učinila zřejmější přítomnost onoho „já myslím“ na všech úrovních vědomí, které by abstraktní analýza mohla rozlišit.

vědomí klade, když reflektuje sebe sama, a nikoli nějakou komponentou poznávacího aktu. Pak ale je vnímání variantou intelektuálního chápání a ve všem, co má pozitivního, soudem. Kriticismus by takto vyřešil problémy kladené vztahy formy a látky, daného a myšleného, duše a těla, tím, že by našel dovršení v intelektualistické teorii vnímání.⁴⁶⁴ Kdyby totiž bylo možno ukázat ve vnímání začínající vědu, první organizaci zkušenosti završující se jen vědeckou koordinací, údajné smyslové vědomí by už nekladlo žádný problém, protože „originální“ znaky perceptivní zkušenosti by nebyly ničím jiným než privací či negací: „Svět bezprostřední zkušenosti neobsahuje *víc*, než je propátráváno vědou, ale *méně*; neboť je to svět povrchní a zmrzačený, je to – jak říká Spinoza – svět *konsekvenci bez premis*.“⁴⁶⁵ Problém vztahů duše a těla by se kladl jen v rovině konfuzního myšlení, které se přidržuje produktů vědomí, místo aby v nich nacházelo onu intelektuální aktivitu, která působí, že jim dává vznik. Když je znovu vřazeno do onoho intelektuálního kontextu, který jediný mu dává smysl, „smyslové vědomí“ se jakožto problém likviduje. Tělo se spojuje opět s prostorem, jehož působení je podrobno a jehož je pouze částí; vnímání se sjednocuje se soudem, který je nese. Každá forma vědomí předpokládá jeho formu dovršenou – dialektiku epistemologického subjektu a vědeckého objektu.

⁴⁶⁴ Brunshvicg, L., *L'Expérience humaine et la causalité physique*, c. d., s. 466.

⁴⁶⁵ Tamtéž, s. 73.

II. Neexistuje určitá pravda naturalismu?

1. V jakém smyslu vedou předchozí kapitoly k transcendentálnímu postoji. Hmota, život, duch definované jako trojí řád významu

Vedou nás předchozí analýzy tímto směrem? Přinejmenším nás přivádějí k transcendentálnímu postoji, to znamená k filosofii, která každou poznatelnou realitu pojímá jako předmět vědomí. Jevilo se nám to tak, že hmotu, život a ducha nemůžeme definovat jako tři řady reality nebo tři druhy bytí, nýbrž jako tři významové roviny nebo tři formy jednoty. Zejména život by takto nebyl silou, která by se připojovala k fyzikálně-chemickým procesům, jeho originalita by byla originalitou způsobu spojení, jež nemají ve fyzikální oblasti žádný ekvivalent, originalitou fenoménů majících svoji vlastní strukturu a spojujících se spolu navzájem podle specifické dialektiky. U živé bytosti mohou být tělesná přemístění a momenty chování popsány a pochopeny pouze v jazyce jim speciálně přiměřeném podle kategorií originální zkušenosti. A v témže smyslu jsme uznali určitý řád psychický a určitý řád duchovní. Ale tato rozlišení jsou rozlišeními různých zkušenostních oblastí. Dovedlo nás to od ideje *přírody* jako *omnitude realitatis* k ideji, podle níž předměty nemohou být pojímány o sobě jako *partes extra partes*, a definují se pouze ideou, na níž participují, významem, který se v nich realizuje. Protože vztahy mezi fyzikálním systémem a silami, které na něj působí, mezi živoucím organismem a jeho prostředím, nejsou vnějšími a slepými vztahy juxtaaponovaných realit, nýbrž vztahy dialektickými, při nichž je účinek každého dílčího působení určován svým významem pro celek, lidský řád vědomí se nejeví jako nějaký třetí řád připojený k oběma ostatním, jako nějaká vyšší vrstva, nýbrž jako jejich podmínka možnosti a jejich základ.

Z hlediska tohoto absolutního vědomí jakožto univerzálního prostředí, tak jako z hlediska kriticistického, se zdá, že problém vztahů mezi duší a tělem mizí. Mezi trojí rovinou významu nemůže

být řeč o nějakém kauzálním působení. To, že duše „působí“ na tělo, se říká tehdy, když naše chování má duchovní význam, to znamená, když se nedá pochopit ze žádné souhry fyzikálních sil ani ze žádného postoje charakteristického pro vitální dialektiku. Ve skutečnosti je tento výraz nevhodný: viděli jsme, že tělo není mechanismus, který by byl uzavřený sám v sobě a na nějž by mohla duše působit zvenčí. Tělo je definováno pouze svým fungováním, které může mít všechny možné stupně integrace. Říci, že na ně duše působí, znamená mylně předpokládat jednoznačný pojem těla a přidávat k němu navíc nějakou druhou sílu, která by vysvětlovala duchovní význam jistých způsobů chování. V tomto případě by bylo lépe říci, že tělesné fungování je integrováno v rovině vyšší, než je rovina života, a že tělo se opravdu stalo tělem lidským. Naopak se zase řekne, že tělo působilo na duši, jestliže se chování dá beze zbytku pochopit v pojmech vitální dialektiky nebo prostřednictvím známých psychologických mechanismů. Ani zde nemáme právo představit si ve vlastním smyslu nějaké tranzitivní působení jedné substance na druhou, jako kdyby duše byla jakousi neustále přítomnou silou, jejíž aktivitu by držela v šachu síla mocnější. Přesnější by bylo říci, že chování se dezorganizovalo, a ponechalo tak místo strukturám méně integrovaným. Vcelku se domnělé vzájemné působení převádí na střídání nebo substituci dialektik. Protože fyzické, vitální a psychické individuum se od sebe liší jen jako různé stupně integrace, tak v té míře, v jaké se člověk zcela ztotožní s určitou třetí dialektikou, to znamená, v té míře, v níž v sobě už nenechává fungovat nějaké izolované systémy chování, jeho lidská duše a jeho tělo se už od sebe neodlišují. Jestliže se, jak se někdy dělo, u El Greca předpokládá určitá anomálie vidění, nevyplývá z toho, že forma těla na jeho obrazech, a tudíž i styl postojů připouštějí „fyzilogické vysvětlení“. Když jsou nezměnitelné tělesné zvláštnosti integrovány do celku naší zkušenosti, přestávají v nás mít hodnotu příčiny. Vizualní anomálie může díky umělcovu zprostředkování nabýt univerzálního významu a stát se pro něj příležitostí, aby vnímal jeden z „aspektů“ lidské existence. Náhodnosti naší tělesné konstituce mohou vždy hrát tuto odhalující roli za podmínky, že místo aby byly snášeny jako čistá fakta, která nás ovládají, stanou se díky tomu, že si je uvědomujeme, pro

středkem rozšíření našeho poznání. Porucha vidění připisovaná El Grecovi jím byla koneckonců zvládnuta a byla tak hluboce integrována do jeho způsobu myšlení a bytí, že se nakonec jeví mnohem více jako nutný výraz jeho bytí než jako nějaká zvláštnost vnucená mu zvenčí. Není pak už paradoxem říci, že „El Greco byl astigmatik, protože vytvářel protáhlá těla“.⁴⁶⁶ Všechno to, co v jedinci bylo náhodné, to znamená všechno to, co bylo dáno dílčími a nezávislými dialektikami, beze vztahu s celkovým významem jeho života, bylo asimilováno a centrováno v jeho hlubokém životě. Tělesné události přestaly tvořit autonomní cykly a řídit se abstraktními schémata biologie a psychologie, nabyly nového smyslu. Řekne se, že El Grekovo vidění je vpsledku vysvětlitelné tělem a že jeho svoboda spočívala pouze v ospravedlnění této náhodnosti přírody tím, že jí dala navíc určitý smysl; jednota neposkytuje dostatečné kritérium vydobyté svobody, protože kupříkladu člověk ovládaný nějakým komplexem a podrobený ve všech svých počinech téměř psychologickému mechanismu uskutečňuje tuto jednotu v otroctví. Ale v tom případě běží pouze o jednotu zdánlivou, o jednotu stereotypie, která neodolá nějaké neočekávané zkušenosti. Taková jednota se může uchovat jenom v určitém zvoleném prostředí, které si právě nemocný vytvořil tím, že od sebe vzdaloval všechny situace, v nichž by se rozpadla zdánlivá soudržnost jeho chování. Opravdová jednota chování se naopak pozná podle toho, že se jí nedosahuje zúžením prostředí. Táž smyslová nebo konstituční nedostatečnost může být příčinou zotročení, jestliže člověku vnucuje jednotvárný typ vidění a jednání, z něhož se už nemůže vymanit, anebo příležitostí k větší svobodě, jestliže mu slouží jako nástroj. To předpokládá, že ji rozpoznává, místo aby se jí podřizoval. Pro bytost, která žije na úrovni čistě biologické, je určitou osudovostí. Pro bytost, která získala vědomí sebe samé a svého těla, která dospěla k dialektice subjektu a objektu, tělo už není příčinou struktury vědomí – stalo se objektem vědomí. Už tedy nemůžeme hovořit o psychofyziologickém paralelismu: pouze u dezintegrovaného vědomí lze vést paralelu s „fyzilogickými“

⁴⁶⁶ Cassou, J., *Le Gréco*, Rieder, Paris 1931, s. 35.

procesy, to znamená s dílčím fungováním organismu. Když člověk dospěje k pravému vědomí, když překoná dialektiku živé bytosti nebo bytosti společenské a jejího pevně vymezeného prostředí, když se stane čistým subjektem, který objektivně poznává svět, pak v mezním případě realizuje absolutní vědomí, vzhledem k němuž jsou tělo a individuální existence už jen objekty a smrt je zbavena smyslu. Tělo, které se stalo objektem vědomí, nemůže už být myšleno jako prostředník mezi „věcmi“ a vědomím, které je poznává, a protože vědomí, které se vymanilo z temnoty instinktů, už nevyjadřuje vitální vlastnosti objektů, nýbrž jejich vlastnosti *pravé*, paralelismus, který tu existuje, je paralelismem mezi vědomím a pravým světem, který vědomí poznává přímo. Zdá se, že všechny problémy jsou zlikvidovány: vztahy mezi duší a tělem, které jsou nejasné, pokud je tělo abstraktně pojímáno jako určitý fragment hmoty, se vyjasňují, když v tělu vidíme nositele určité dialektiky. Protože fyzikální svět a organismus už mohou být myšleny jenom jako objekty vědomí nebo významy, problém vztahu mezi vědomím a jeho fyzikálními nebo organickými „podmínkami“ by takto existoval pouze na úrovni konfuzního myšlení, které utkvívá v pojmových abstrakcích, a zmizel by v oblasti pravdy, kde přetrvává jako něco originálního jen vztah epistemologického subjektu a jeho objektu. Toto by bylo jediné legitimní téma filosofické reflexe.

Zaměřme pozornost na nějaký subjekt, který obrací oči na smyslový objekt umístěný před ním. Naše předchozí poznámky dovolují říci, že následná modifikace jeho perceptivního pole není „následkem“ fyzického fenoménu podráždění nebo odpovídajícího fenoménu fyziologického. Ukázali jsme, že nejnápadnější rysy vnímaného objektu – jeho zdánlivá vzdálenost, jeho velikost, jeho barva – se nedají odvodit z toho, co fyziologicky vnímání předchází. Moderní teorie nervové činnosti tyto rysy vztahují k „transverzálním fenoménům“, u nichž neexistuje ani definice fyzická, ani fyziologická a které chápeme pouze pomocí toho, co přejímáme od vnímaného světa a od obrazu jeho deskriptivních vlastností. Stává se nemožným určit nějaký *somatický* substrát vnímání. K zpracování stimulů a k distribuci motorických impulzů dochází podle vlastních artikulací fenomenálního pole

a to, co je zaváděno pod označením „transverzálních fenoménů“, je ve skutečnosti vnímané pole samo. To pro nás znamená, že živé tělo a nervový systém, místo aby byly jakoby přídatky fyzikálního světa, v němž by se připravovaly okazionální příčiny vnímání, jsou „fenomény“ vydělovány uvnitř těch, které jsou známy vědomí. Perceptivní chování tak, jak je studuje věda, se nedefinuje v pojmech nervových buněk a synapsí, není v mozku, ba ani v těle: věda nemohla zvenčí zkonstruovat „centrální sektor“ chování jako něco, co by bylo uzavřeno uvnitř lebeční schránky, může je pochopit jen jako určitou dialektiku, jejímiž momenty jsou nikoliv snad podněty a pohyby, nýbrž fenomenální objekty a způsoby jednání. Iluze tranzitivního působení podnětů na smyslová ústrojí a těch zase na „vědomí“ vyplývají z toho, že dáváme samostatnou realitu fyzickému tělu, tělu anatomů nebo i organismu fyziologů, které jsou abstrakcemi, momentkami zachycenými jako záběry těla funkčního.

Halucinační obraz, pokud novější práce připouštějí jeho existenci, se v nich už nepojímá jako izolovaný fenomén, který by bylo možno vysvětlit nějakým podrážděním center: je spojen s celkem organovegetativního fungování,⁴⁶⁷ a to znamená, že halucinace spíše než vnímáním bez objektu je určitým celkovým chováním, které je ve vztahu s určitou celkovou poruchou nervového fungování. Halucinace předpokládá určité celkové uspořádání, jehož popis, tak jako popis normálního fungování, nemůže být podán v somatických pojmech. Somatické události neuplatňují své působení přímo. Přetnutí zrakového nervu může být označeno za příčinu slepoty jenom v tom smyslu, v jakém Beethovenova hluchota „vysvětluje“ jeho pozdní díla. Toto přetnutí vyvolává změnu fenomenálního pole pouze tím, že znemožňuje, celkové fungování mozkové kůry při působení světelných podnětů. Lze jako příčinu pojímat toto fungování samo? Nelze, pokud je chápeme jako součet nervových událostí, k nimž dochází v každém bodě mozkové kůry. Tento celek může být pouze *podmínkou existence* pro určitý smyslový výjev; vysvětluje *fakt*, že vnímám, ne však to, co

⁴⁶⁷ Mourgue, R., *Neurobiologie de l'hallucination*, Lamertin, Bruxelles 1932.

vnímám,⁴⁶⁸ výjev jako takový, protože ten je v celkové definici nervového procesu už předpokládán. Vše probíhá tak, jako kdyby se moje vnímání otevíralo určitě síti originálních významů. Průchod nervových vzruchů těmi a těmi vodiči nevytváří viditelnou podívanou, nedeterminuje jednoznačným způsobem ani její strukturu, protože ta se organizuje podle zákonů rovnováhy, které nejsou zákony rovnováhy fyzikálního systému, ani zákony těla jako takového. Somatický substrát je průchozím bodem, opěrným bodem dialektiky. Zrovna tak nikdo nepomýšlí na to, vysvětlovat obsah nějakého deliria jeho fyziologickými podmínkami, třebaže tato forma vědomí předpokládá *in existendo* nějakou poruchu v mozku.

Obecně se takto shodujeme s ideou kriticismu. Ať už jsou vnější podmínky – tělesné, psychologické, sociální –, na nichž závisí vývoj vědomí, jakékoliv a třebaže tento vývoj probíhá v historii jen pozvolna, v pohledu sebevědomí už získaného je samotná historie, z níž vzhází, jen podívanou, kterou si toto sebevědomí samo dává. Pro dospělé vědomí se perspektiva převrací: historické dění, které toto vědomí připravilo, nebylo *před* ním, nýbrž je jen pro *ně*, čas, během něhož se vyvíjelo, není už časem jeho konstituce, nýbrž časem, který ono konstituuje a řada událostí se podřizuje jeho věčnosti. Taková je ustavičná odpověď kriticismu na psychologismus, sociologismus a historicismus.

2. Naše řešení však není kriticismické

Zdalo se nám, že tato diskuse o kauzálním myšlení má svou platnost, a sledovali jsme ji u všech rovin chování. Vede, jak jsme právě řekli, k transcendentálnímu postoji.⁴⁶⁹ To je první závěr, který musíme vyvodit z předcházejících kapitol. Není to závěr jediný,

⁴⁶⁸ Scheler, M., *Die Wissensformen und die Gesellschaft*, Der neue Geist Verlag, Leipzig 1926, s. 394.

⁴⁶⁹ „Mohli bychom ukázat, aniž bychom opustili přirozený postoj, jak celkovostní problémy (*Ganzheitsprobleme*) přirozeného světa, jsou-li sledovány až k jejich kořenu, motivují nakonec k přechodu k transcendentálnímu postoji.“ Fink, E., „Vergegenwärtigung und Bild“, *Jahrbuch für Philosophie und phänomenologische Forschung*, XI, 1930, s. 279.

a dokonce by bylo třeba říci, že tento první závěr je s filosofií kriticismické inspirace⁴⁷⁰ ve vztahu jednoduše homonymním. To, co je hlubokého v pojmu „Gestalt“, z něhož jsme vyšli, to není idea významu, nýbrž idea *struktury*, nerozlučitelné spojení ideje a existence, náhodné uspořádání, díky němuž materiály začínají před našimi očima dostávat určitý smysl, inteligibilita ve stavu zrodu. Zkoumání reflexu nám ukázalo, že nervový systém je místem, kde se kontinuální organizací uskutečňuje řád, který nemá oporu v anatomii, umožnilo nám již stanovit mezi funkcí a substrátem přísně reciproční vztah; nebylo oblasti, která by ve svém fungování nebyla spojena s celkovou aktivitou nervového systému, ale také nebylo funkce, která by nebyla hluboce narušena vyřazením jediné z těchto oblastí, a funkce nebyla ničím vně procesu, který dostává svoji formu v každém okamžiku a na podkladě nervové materie se sám organizuje.⁴⁷¹ Zkoumání „centrálního sektoru“ potvrzovalo tento dvojitý význam tělesné přírody: na jedné straně se ukazovalo, že žádnou funkci přísně vzato není možno lokalizovat, protože každá oblast hraje určitou roli jenom v rámci aktivity globální, a že různé pohyby, jež ta která funkce řídí, odpovídají několika kvalitativně odlišným způsobům fungování spíše než několika lokálně odlišným dispozitivům; na druhé straně bylo také jasné, že jisté části nervové substance jsou nepostradatelné pro příjem určitých podnětů, pro vykonávání určitých pohybů, že jsou vyhrazené určitým receptivním oblastem nebo určitému souboru svalů, a že i když nervová substance není nositelem žádné speciální schopnosti tohoto druhu, zůstává v každém místě nenahraditelná. Měli jsme tedy co dělat ne ani tak s dvojitým typem lokalizace, nýbrž spíše s nerozpletným křížením lokalizací „horizontálních“ a lokalizací „vertikálních“, aniž by tělo bylo kdekoli čistou věcí, *ale také aniž by kdekoli bylo čistou idejí*.⁴⁷² Není možno určit odlišné přínosy vizuální a auditivní mozkové oblasti: jedna i druhá funguje

⁴⁷⁰ Máme na mysli např. filosofií L. Brunschvicga, a ne filosofií Kantovu, která zvláště v *Kritice soudnosti* obsahuje zásadní poukazy týkající se problémů, o nichž je tu řeč.

⁴⁷¹ Srov. kap. I.

⁴⁷² Srov. kap. I, s. 39, pozn. 34, a kap. II.

pouze spolu s centrem a integrální myšlení přetváří hypotetické „vizuální obsahy“ a „auditivní obsahy“ natolik, že je činí nerozpoznatelnými; ale také porušení jedné z těchto oblastí se v myšlení projevuje jako zcela určitý deficit: stává se nemožným nazírání simultánních celků nebo celků sukcesivních.⁴⁷³ Takto integrace optických nebo auditivních oblastí do funkčního celku dává sice odpovídajícím „obsahům“ nový význam, ale neruší jejich specifičnost, využívá jí a sublimuje ji. Pro život stejně jako pro ducha neexistuje minulost naprosto minulá, „momenty, které se duch zdá mít za sebou, chová také ve své přítomné hloubi“.⁴⁷⁴ Vyšší způsob chování uchovává v přítomné hloubi své existence nižší dialektiky podřízené, počínaje dialektikou fyzického systému a jeho topografických podmínek a konče dialektikou organismu a jeho „prostředí“. Tyto dialektiky nejsou v celku, když správně funguje, rozpoznatelné, ale jejich přítomnost je dosvědčována dezintegrací v případě částečného poškození. Neexistuje nějaká podstata myšlení, která by na sebe brala díky nahodilosti naší nervové organizace a jakožto podmínku existence speciální formy „myšlení vizuálního“ a „myšlení auditivního.“ Uvedené podmínky existence jsou nerozlišitelné v onom celku, na němž spolupracují, a naopak zase podstata celku nemůže být konkrétně myšlena bez nich a beze své konstitutivní historie. Vztahy mezi látkou a formou v onom objektu, jimž je organismus, a vztahy duše a těla byly takto pojaty jinak než v kriticismním myšlení. Zatímco kriticismus, který zatlačuje postupně do pozadí kvalitu a existenci rezidua jeho ideální analýzy, aby je posléze situoval do hmoty, o níž nelze nic myslet, a která je pro nás tedy, jako kdyby nebyla, rozvíjí v celé oblasti poznání pouze intelektuální aktivitu – nám se naopak každé zformování jeví jako určitá událost ve světě idejí, jako nastolení nové dialektiky, otevření nové oblasti fenoménů, ustavení nové konstitutivní vrstvy, která předchozí vrstvu ruší jako izolovaný moment, ale zároveň ji uchovává a integruje. Zatímco tedy kriticismistické myšlení problém vztahů mezi duší a tělem postupně potlačuje, když ukazuje, že nemáme co

⁴⁷³ Srov. výše.

⁴⁷⁴ Hegel, G. W. F., *Filosofie dějin*, přel. M. Váňa, Nová tiskárna Pelhřimov, Pelhřimov 2004.

dělat s tělem o sobě, nýbrž vždy s tělem pro vědomí, a že proto nikdy nemusíme uvádět vědomí do kontaktu s nějakou neprůhlednou a cizí realitou, pro nás vědomí zakouší v každém okamžiku svoje zapojení organismu, neboť tu nejde o spojení s určitými materiálními aparáty, které skutečně mohou být pro vědomí jen objekty, nýbrž o to, že vědomí je přítomna jeho vlastní historie a dialektické etapy, kterými prošlo. Jakožto představu vztahů mezi duší a tělem jsme tedy nemohli přijmout žádný z materialistických modelů, ale zrovna tak ani modely spiritualistické, například karteziánskou metaforu řemeslníka a jeho nástroje.⁴⁷⁵ Orgán nelze přirovnávat k nástroji, jako by existoval a mohl být myšlen odděleně od celkového fungování, a stejně ani ducha nelze přirovnávat k řemeslníkovi, který nástroj používá: to by znamenalo vracet se ke zcela vnějšímu vztahu, jako je vztah mezi lodivodem a jeho lodí, který Descartes právem odmítá. Duch tělo nepoužívá, nýbrž utváří se skrze ně tím, že je přenáší mimo fyzikální prostor. Když jsme popisovali struktury chování,⁴⁷⁶ šlo nám o to, ukázat, že jsou neredukovatelné na dialektiku fyzického podnětu a svalové kontrakce a že v tomto smyslu chování není žádnou o sobě existující věcí, nýbrž že je významovým celkem pro vědomí, které je nahlíží; ale šlo nám zároveň a recipročně i o to, ukázat ve „výrazovém chová-

⁴⁷⁵ „...nelze Vám věřit, když tak směle a bez jakéhokoli důkazu prohlašujete, že duch roste a slábne spolu s tělem; neboť z toho, že se neprojevuje tak dokonale v těle dítěte jako v těle hotového člověka a že mu v jeho činnosti může být dost často zabraňováno vínem a jinými tělesnými věcmi, plyne pouze to, že pokud je spojen s tělem, používá ho jako nástroje, aby prováděl ten druh úkonů, kterými se obvykle zaměstnává, ale nikoli to, že tělo ho činí více či méně dokonalým, než je sám o sobě; a důsledek, který z toho vyvozujete, není lepší než kdybyste z toho, že řemeslník nepracuje dobře pokaždé, když používá špatného nástroje, vyvozoval, že svoji obratnost a znalost svého řemesla přijímá od dobré kvality svého nástroje.“ „Réponses aux Cinquièmes Objections“, *Œuvres et Lettres*, ed. A. Bridoux, s. 371 [AT, VII, s. 353 n.]. [Srov. české vyd.: Descartes, R., *Meditace o první filosofii. Námítky a autorovy odpovědi*, c. d., s. 295–296.] Nepadá v úvahu souhlasit s Gassendim, který biologickému tělu přisuzuje to, co náleží tělu fenomenálnímu –, to však není důvodem pro to, abychom mluvili o dokonalosti ducha o sobě. Jestliže tělo hraje určitou roli v tom, že brání efektivnímu uplatnění ducha, je tomu tak proto, že je spoluúčastno, když k tomuto uplatňování dochází.

⁴⁷⁶ Srov. kap. II, odd. III.

ní“ *předvedení vědomí*, které se odehrává před našima očima, předvedení ducha, který *přichází na svět*. Čtenář pochopí zajisté, proč nemůžeme ani bez výhrad předpokládat výrazový vztah mezi duší a tělem srovnatelný se vztahem pojmu a slova, ani definovat duši jako „smysl těla“ a tělo jako „projev duše“.⁴⁷⁷ Tyto formulace mají tu nevýhodu, že evokují dva členy, které spolu možná souvisejí, ale jsou vůči sobě vnější a jejich vztah by byl neměnný. Avšak naše tělo někdy projevuje navenek intenci, která vychází z dialektiky nadřazené biologičnu, jindy se omezuje na to, že souhrou mechanismů, které vytvořil jeho dřívější život, napodobuje výraz intencí, které již *nemá*, tak jak tomu je například u pohybů umírajícího;⁴⁷⁸ vztah duše a těla i členy samy se případ od případu mění podle toho, zda se „zformování“ zdaří či nezdaří a zda inertnost podřízených dialektik připoustí, aby byla překonána, nebo nikoli. Naše tělo nemá vždy smysl a naše myšlenky v něm ostatně nenacházejí vždy, např. při ostýchavosti, plnost svého vitálního výrazu. V těchto případech dezintegrace jsou duše a tělo zjevně odlišné, a v tom spočívá pravdivost dualismu. Jestliže však duše nedisponuje žádným výrazovým prostředkem – spíše by bylo třeba říci: žádným prostředkem svého uskutečňování –, přestává záhy být *čímkoli vůbec*, zvláště přestává být duší, stejně jako myšlení člověka stíženě-

⁴⁷⁷ „Duše je smyslem těla a tělo je projevem duše. První nepůsobí na druhé a druhé nepůsobí na první, neboť ani jedno nenáleží světu věcí... Duše spočívá v těle v přesné analogii k tomu, jak spočívá pojem v řečovém zvuku; pojem je smyslem slova a duše je smyslem těla; slovo je šatem myšlenky a tělo je projevem duše. Tak jako neexistují pojmy beze slov, tak neexistují ani duše bez projevů.“ Klages, L., *Vom Wesen des Bewußtseins*, J. A. Barth, Leipzig 1921, s. 26–27.

⁴⁷⁸ Bylo možno rozeznat „její ruku odhrnující pokrývky gestem, jež by bylo kdysi znamenalo, že jí tyto pokrývky překážejí, ale jež nyní neznamenaló vůbec nic.“ Proust, M., *Hledání ztraceného času*, III, přel. J. Pechar, Odeon, Praha 1980, s. 146. „Babiččin dech, uvolněný zdvojeným účinkem kyslíku a morfia, nedral se z ní už lopotně a sténavě, ale bystře, lehce a hladce klouzal, vstříc tomu slastnému fluidu. Možná že se do tohoto dechu, neznatelného jako závan větru ve flétně rákosiny, mísily při onom zpěvu i nějaké lidštější povzdechy, jaké právě vycházejí z hrudi ve chvíli blížící se smrti a působí, že přisuzujeme dojmy bolesti nebo štěstí těm, kteří už necítí, a možná že to právě ony dodávaly té dlouhé hudební větě jistý melodičtější přízvuk, aniž měnily její rytmus, té dlouhé hudební větě, která se zvedala, stoupala ještě výš a pak klesala, aby znovu vytryskla z odlehčené hrudi vstříc kyslíku.“ Tamtéž, s. 350.

ho afází ochabuje a zaniká; tělo, které ztrácí svůj smysl, záhy přestává být živým tělem a upadá do stavu fyzikálně-chemické masy, k bezsmyslnosti dospívá, jen když umírá. Oba dva členy se nikdy nemohou absolutně odlišit, aniž by přestaly být, jejich empirické spojení je tedy založeno na originální operaci, která do určitého zlomku hmoty instaluje smysl, dává mu v něm sídlit, jevit se, být. Jestliže se vrátíme k této *struktuře* jako k základní realitě, činíme pochopitelným zároveň rozlišení i spojení duše a těla. Existuje tu dualita, která se vždy znovu objevuje na té či oné úrovni: hlad či žízeň zabraňují myšlení nebo citům, skrze vášeň prosvítá obvykle dialektika ve vlastním smyslu sexuální, integrace není nikdy absolutní a vždy znovu selhává, u spisovatele na vyšším stupni, u člověka stíženého afází na stupni nižším. Vždy přichází určitý okamžik, kdy únava nebo sebeláska způsobí, že se své vášni odcizujeme. Tato dualita není žádným jednoduchým faktem, má svůj principiální důvod v tom, že každá integrace předpokládá normální fungování podřízených formací, které se vždy domáhají svého vlastního práva. Není to však dualita substancí, nebo jinými slovy, pojmy duše a tělo musí být relativizovány: existuje tělo jako masa chemických složek ve vzájemné interakci, tělo jako dialektika mezi živou bytostí a jejím biologickým prostředím, tělo jako dialektika mezi sociálním subjektem a jeho skupinou, dokonce i všechny naše návyky jsou nehmátným tělem pro já každého jednotlivého okamžiku. Každý z těchto stupňů je duší vzhledem ke stupni předcházejícímu, tělem vzhledem ke stupni následujícímu. Tělo obecně je celkem cest už vytvořených, schopností už konstituovaných, získanou dialektickou půdou, na níž se uskutečňuje vyšší zformování, a duše je smysl, který se pak takto ustavuje.⁴⁷⁹ Vztahy duše a těla

⁴⁷⁹ Bylo by ovšem žádoucí vysledovat ještě hlouběji rozlišení mezi našim „přirodním tělem“, které je vždy již zde, vždy již konstituované pro vědomí, a našim tělem „kulturním“, které je sedimentací jeho spontánních aktů. Tento problém klade Husserl, když rozlišuje mezi „původní pasivitou“ a „pasivitou sekundární“. Srov. zvláště *Formale und transendentale Logik, Jahrbuch für Philosophie und phänomenologische Forschung*, X, 1929, s. 287. [Čes. překl.: *Formální a transcendentální logika*, přel. J. Pechar a kol., Filosofia, Praha 2007, s. 315. – Jak upozorňuje německý překladatel Merleau-Pontyho, jde jen o volnou reprodukci Husserlova textu; doporučuje také přihlédnout k pasáži na s. 281 (čes. překl. s. 309).]

Ize zajisté srovnávat se vztahy pojmu a slova, ale pod podmínkou, že za oddělenými produkty postřehneme konstituující operaci, která je spojuje, a že za empirickými jazyky, které jsou vnějším doprovodem a nahodilým šatem myšlení, znovu rozpoznáme živou *promluvu*, která je jediným způsobem jeho uskutečnění, v němž se smysl poprvé formuluje, ustavuje se tak jako smysl a stává se disponibilním pro pozdější operace. Naše analýzy nás takto zajisté vedly k idealitě těla, jednalo se však o ideu, která se vyslovuje, a dokonce tvoří v nahodilosti existence. Pojem *Gestalt* nás přirozeným rozvínutím vedl zpět ke svému hegelovskému smyslu, tj. k pojmu, předtím ještě, než se stal sebevědomím. Řekli jsme, že příroda je vnějším pojmu.⁴⁸⁰ Avšak pojem jakožto pojem právě nemá žádný vnějšek, a zbývalo myslet *Gestalt* jako jednota vnitřku a vnějšku, přírody a ideje.⁴⁸¹ Souběžně s tím ono vědomí, *pro* které *Gestalt* existuje, bylo nikoli intelektuálním vědomím, nýbrž perceptivní zkušeností.⁴⁸² Právě perceptivní vědomí by bylo třeba podrobit tázání, abychom v něm našli definitivní objasnění. Omezme se zde na to, že naznačíme, jak jsou v tomto vědomí fundovány status objektů, vztahy formy a materie, vztahy duše a těla a individualita i pluralita různých vědomí.

3. Je třeba rozlišovat vědomí jako místo významů a vědomí jako proud prožívaného

A) *Vnější vnímání. Fenomén věci. – Fenomén vlastního těla.
– Návrat k perceptivnímu poli jako k původní zkušenosti.
Realismus jako dobře odůvodněný omyl*

To, co vnímám, nemohu bez dalšího identifikovat s věcí samou. Červená barva předmětu, na který se dívám, je a vždy zůstane známa pouze mně. Nemohu se žádným způsobem dozvědět, zda barvený dojem, který tento předmět vyvolává u druhých, je totožný

⁴⁸⁰ Srov. s. 219.

⁴⁸¹ Srov. s. 187.

⁴⁸² Srov. s. 197.

s dojmem mým.⁴⁸³ Naše intersubjektívni konfrontace se týkají pouze inteligibilní struktury vnímaného světa: Mohu se ujistit o tom, že druhý pozorovatel užívá k označení barvy tohoto předmětu téhož slova jako já a že na druhé straně také užívá téhož slova ke kvalifikování řady dalších předmětů, které já rovněž označuji jako předměty červené. Mohlo by ale být, že při zachování příslušných vztahů by škála barev, kterou druhý vnímá, byla od mé zcela odlišná. Nuže právě když ve mně vzbuzují originární dojem „pocitovaného“, když mě zasahují tímto přímým způsobem, právě tehdy je označuji jako existující. Z toho vyplývá, že vnímání jakožto poznávání existujících věcí je vědomím individuálním, a nikoli oním vědomím obecně, o kterém jsme hovořili výše. Ona smyslová masa, ve které žiji, když se upřeně dívám na určitý výsek pole, aniž bych se snažil jej rozpoznat, „toto“, na něž se mé vědomí beze slov zaměřuje, není významem nebo ideou, třebaže následně může sloužit jako opěrný bod pro akty logické explicitace a verbálního výrazu. Už když vnímané pojmenovávám nebo když je rozpoznávám *jako* židli nebo jako strom, nahrazuji zakoušení prchavé reality subsumpcí pod určitý pojem, a dokonce už když vyslovuji slovo „toto“, vztahuji jednotlivou a prožívanou existenci na podstatu prožívané existence. Tyto výrazové nebo reflexivní akty se ale zaměřují na určitý původní text, který nemůže být bez jakéhokoli smyslu. Význam, který nalézám v určitém smyslovém celku, k němu již náležel. Když „vidím“ trojúhelník, moje zkušenost by byla velmi špatně popsána, kdyby se řeklo, že pojmám či chápu trojúhelník v souvislosti s určitými smyslovými danostmi. Význam je inkarnovaný. To právě zde a nyní vnímám tento trojúhelník jako takový, kdežto myšlenkové pojetí mi jej dává jako jakési věčné jsoucno, jehož smysl a vlastnosti, jak říkal Descartes, nevděčí za nic faktu, že jej vnímám. Není to jen materie vnímání, jež se takřikajíc odpoutává od věci a stává se obsahem mého individuálního vědomí. Určitým způsobem i forma náleží k psychologickému individuu nebo se k němu spíše vztahu-

⁴⁸³ K této problematice se Merleau-Ponty vyjadřuje poněkud odlišně v díle *Le visible et l'invisible*, Gallimard, Paris 1964. [Srov. čes. vyd.: *Viditelné a neviditelné*, přel. M. Petříček, 2., opr. vyd., OIKOYMENH, Praha 2004, s. 145. – Pozn. překl.]

je a tato reference je zahrnuta v jejím smyslu samém, protože je to forma té určité věci, která se mi prezentuje zde a nyní, a protože toto setkání, které je mi odhalováno vnímáním, se ani nijak netýká vlastní povahy věci, a je naopak určitou epizodou mého života. Jestliže dva blízko sebe stojící subjekty hledí na dřevěnou kostku, celková struktura kostky je pro oba stejná, má platnost intersubjektivní pravdy a právě to vyjadřují, když oba říkají, že je tu kostka. Nejsou to však tytéž strany kostky, které jeden a druhý ve vlastním smyslu vidí a pociťuje. A řekli jsme, že tento „perspektivismus“ vnímání není bezvýznamným faktem, neboť bez něj by oba subjekty neměly vědomí, že vnímají kostku existující a trvající i mimo ony smyslové obsahy. Kdyby mohly být všechny strany kostky poznány najednou, neměl bych již co činit s nějakou věcí, která se postupně naskytá pohledu, nýbrž s ideou, kterou by můj duch skutečně vlastnil. K tomu právě dochází, když myslím na předměty, které považuji za existující, aniž bych je aktuálně vnímal. Když tvrdím, že nadále existují, mám tím na mysli, že psychofyzický subjekt, který by stál na odpovídajícím místě, by viděl tu a tu smyslovou podívanou, takovým a takovým způsobem učleňenou a spojenou takovými a takovými objektivními přechody s podívanou, kterou aktuálně vnímám. Toto *vědění o světě* ale nesmí být zaměňováno s mým *vnímáním* toho a toho výseku světa a jeho bezprostředního horizontu. Předměty, které nepatří do okruhu vnímaného, existují v tom smyslu, v jakém pravdy nepřestávají být pravdivými, když na ně nemyslím: jejich způsobem bytí je logická nutnost, a nikoli „realita“. Neboť u nich sice také předpokládám „perspektivismus“ a k jejich podstatě patří to, že se pozorovateli prezentují skrze mnohost „aspektů“. Protože je však nevnímám, jedná se o perspektivismus v ideji a o určitou podstatu pozorovatele, vztah jednoho k druhému je sám vztahem významů. Tyto předměty náleží tedy k řádu významů, a nikoli k řádu existencí.⁴⁸⁴ Vjem, který by byl se smyslovými věcmi koextenzivní, je nemyslitelný, a nemožný není

⁴⁸⁴ Ponecháváme stranou otázku, zda neexistuje, jak navrhuje Heidegger, určité vnímání světa, tedy určitý způsob přístupu k neomezenému poli předmětů, který je dává v jejich realitě. Jisté je to, že vnímané se neomezuje na to, co mi padne do očí. Když sedím u svého psacího stolu, prostor se za mnou

fyzicky, nýbrž logicky. K tomu, aby došlo ke vjemu, to znamená k postižení určité existence, je absolutně nutné, aby se předmět pohledu, který se na něj upírá, nedal úplně a uchoval si v rezervě určité aspekty, které jsou v přítomném vjemu míněny, nikoli však vlastněny. Vidění, které by se neuskutečňovalo z určitého hlediska a které by nám například dávalo současně všechny stěny krychle, je čirým *contradictio in adiecto*, protože k tomu, aby byly stěny nějaké dřevěné kostky viditelné všechny současně, musely by být průhledné, to znamená, musely by přestat být stěnami dřevěné kostky. A jestliže by všech šest stěn průhledné kostky bylo vidět ve formě čtverce, to, co bychom viděli, by už nebyla kostka. Bergsonova idea „čistého vnímání“, to znamená vnímání předmětu adekvátního či s ním identického, je tudíž nekonzistentní. Jedině krychle jakožto význam či jakožto geometrická idea je tvořena šesti stejnými stěnami. Vztah „aspektů“ k celkovému předmětu, vztah, který je originální a charakteristický pro existující věci, není vztahem logickým, tak jako vztah znaku k jeho významu: strany židle nejsou jejími „znaky“, nýbrž právě stranami.

Stejně tak musí být i fenomén mého těla odlišen od čistě logických významů. To, co jej odlišuje od vnějších věcí, dokonce i takových, které se prezentují v prožívaném vnímání, je to, že není tak jako ony přístupný neomezenému pozorování. Když jde o vnější věc, vím, že kdybych změnil místo, mohl bych vidět strany, které jsou mi skryty –, kdybych zaujal postavení, které bylo před okamžikem postavením mého souseda, mohl bych mít nový perspektivní pohled a popsat jej verbálně způsobem, který by se shodoval s popisem, jež o předmětu můj soused podal v předešlém okamžiku. Ve vztahu k svému tělu stejnou svobodu nemám. Dobře vím, že nikdy přímo nevidím své oči, a že dokonce ani v zrcadle nemohu postihnout jejich pohyb a živoucí výraz. Moje sítnice jsou pro mne něčím absolutně nepoznatelným. Koneckonců tu jde jen o speciální případ perspektivismu vnímání. Řeknu-li, že mám tělo,

uzavírá ne pouze v ideji, nýbrž i v realitě. I jestliže horizont vnímaného může být rozšířen až k hranicím světa, perceptivní vědomí světa jakožto existujícího zůstává odlišné od intelektuálního vědomí světa jakožto předmětu nekonečného počtu pravdivých soudů.

je to pouze jiný způsob, jak říci, že moje poznání je určitou individuální dialektikou, v níž se zjevují intersubjektívni předměty, že když jsou mu tyto předměty dány v modu aktuální existence, prezentují se mu v postupných aspektech, které nemohou koexistovat, a že konečně jeden z nich se tvrdošijně ukazuje „ze stejné strany“, aniž bych jej mohl dokola obejít. Když ponechám stranou obraz, který mi o mém těle poskytují zrcadla (jakmile se však pokusím tento obraz spatřit z různých hledisek díky tomu, že nakloním hlavu doprava a doleva, *tento obraz se pohybuje*, není to skutečná „věc“), je moje tělo, tak jak mi je dává pohled, ve výši ramen uřato a zakončeno určitým předmětem taktilomuskulárním. Říkají mi, že v tomto prázdném místě, kde je moje hlava, je pro druhé viditelný určitý předmět; věda nás učí, že analýza by v tomto viditelném předmětu našla určité orgány, mozek, a pokaždé když vnímá nějakou vnější věc, „nervové impulzy“. Nic z toho však nikdy neuvídím. Nedosáhnou nikdy toho, aby významu „lidské tělo“, tak jak mi jej dávají věda a svědectví druhých, odpovídala aktuální zkušenost o mém těle, která by onomu významu byla adekvátní. Existují entity, které pro mne ve svých určitých aspektech vždy zůstanou čistými významy a vždy mi budou dány jen v mezerovitém vnímání. Tato struktura není sama o sobě o mnoho tajuplnější než struktura vnějších předmětů, s nimiž je ostatně úzce spjata: jak bych mohl recipovat nějaký předmět „v určitém směru“, kdybych já, vnímající subjekt, nebyl jistým způsobem skryt v jednom ze svých fenoménů, který mě kolem dokola objímá, protože kolem něj nemohu obejít? Aby se určil směr, je třeba dvou bodů. Nepopsali jsme strukturu vlastního těla úplně, neboť to s sebou nese i určitou perspektivu afektivní, jejíž význam je evidentní. Předcházející výklad však dostatečně ukazuje, že neexistuje žádná záhada „mého těla“, nic nevyjádřitelného v jeho vztahu ke mně. Je pravda, že když je popisujeme, přeměňujeme ve význam onu prožívanou perspektivu, která z definice významem není. Avšak tato alogická podstata vnímaných jsoucen může být zřetelně označena: lze například říci, že v ideji vnímaných jsoucen a těla je zahrnuto, že se naskýtají jen v aspektech, jimiž nedisponují tak, jako disponují nějakou ideou. Když je převedeno na svůj pozitivní smysl, spojení duše a těla neznamena nic jiného než danost poznání skrze aspek-

ty, a jako nějaký zázrak se nám jeví, jen jestliže v důsledku dogmatického předsudku předpokládáme, že všechny entity, o nichž máme zkušenost, by nám měly být dány „v úplnosti“, tak jak si na to činí nárok významy. Takto se temná kauzalita těla redukuje na originální strukturu fenoménu a nepomyšleme na to, abychom vnímání jakožto událost individuálního vědomí vysvětlovali „tělem“ a v pojmech kauzálního myšlení. Jestliže však pořad nepadá v úvahu spojovat vnějším způsobem mé vědomí s tělem, jehož hledisko by vědomí nevysvětlitelným způsobem přejímalo, a jestliže všechno vyúsťuje nakonec v konstatování, že někteří lidé vidí věci, které já nevidím, pak je třeba, máme-li zůstat věrni tomuto fenoménu, rozlišit v mém poznání oblast individuálních perspektiv a oblast intersubjektívni významů. Toto není klasické rozlišení senzibility a inteligence, protože horizont vnímaného se rozestírá i za okruh vidění a zahrnuje kromě předmětů, které působí na mou sítnici, i zdi místnosti za mnou, dům a možná i město, v němž jsem, přičemž toto vše je uspořádáno kolem „smyslového“ jádra. Zrovna tak se nevracíme k rozlišení látky a formy, protože na jedné straně sama forma vnímání se podílí na danosti přítomného tohoto, a protože naopak mohou zase na smyslový obsah aplikovat akty rozpoznání a pojmenování, které jej přeměňují ve význam. Rozlišení, které zavádíme, je spíše rozlišením mezi prožívaným a poznávaným. Problém vztahů mezi duší a tělem se tedy proměňuje, místo aby zmizel: bude to nyní problém vztahů mezi vědomím jakožto tokem individuálních událostí, konkrétních a rezistentních struktur, a vědomím jakožto předivem ideálních významů. Idea transcendentální filosofie, to znamená idea vědomí jakožto vědomí konstituujícího před sebou svět a postihujícího předměty samy v nezpochybnitelné vnější zkušenosti, je pro nás definitivním ziskem jakožto první fáze reflexe. Nejsme však nuceni dualitu mezi vědomím a vnějšími realitami, kterou si už nepřipouštíme, znovu zavést uvnitř vědomí? Předměty jakožto ideální jednoty a jakožto významy jsou postihovány skrze individuální perspektivy. Když se dívám na knihu ležící přede mnou, její pravouhlý tvar je konkrétní a inkarnovanou strukturou. Jaký je vztah této pravouhlé „fyziognomie“ a významu „pravouhlý“, který mohu jasně explicitovat logickým aktem?

Každá teorie vnímání se pokouší překonat dobře známý rozpor: na jedné straně je vědomí funkcí těla, je to tedy určitá „vnitřní“ událost závisající na určitých událostech vnějších; na druhé straně jsou tyto vnější události samy poznávány pouze vědomím. Jinými slovy, vědomí se na jedné straně jeví jako část světa a na druhé straně jako se světem koextenzivní. Při rozvíjení metodického poznání, to znamená vědy, se zprvu zdá, že se potvrzuje ono první konstatování: subjektivita sekundárních kvalit má, jak se zdá, svůj protějšek v realitě kvalit primárních. Avšak hlubší úvaha o předmětech vědy a o fyzikální kauzalitě v nich objevuje vztahy, které nemohou být kladeny samy o sobě a mají smysl jen pro náhled ducha. Antinomie, o níž jsme hovořili, zmizí spolu se svou realistickou tezí v rovině reflektovaného myšlení, a své patřičné místo má právě v perceptivním poznání. Až doposud se nám kritickému myšlení zdá nepopíratelné. Výtečně ukazuje, že pro vědomí, které se přidržuje objektů reflektovaného myšlení, to znamená významů, problém vnímání neexistuje. Opustit je se zdá být nutným teprve potom. Když byla takto antinomie vnímání odkázána do řádu života, jak říká Descartes, či konfuzního myšlení, má být ukázáno, že tu nemá žádnou konzistenci: jakmile jen vnímání myslí sebe samo a ví, co říká, odhaluje, že i zkušenost pasivity je pořád ještě konstrukcí ducha. Realismus se nezakládá ani na nějakém koherentním zdání, je to *omyl*. Vystává pak otázka, co může poskytnout vědomí sám pojem pasivity a proč vědomí směšuje sebe samo se svým tělem, jestliže tyto přirozené omyly nespochívají na žádné autentické zkušenosti a *nemají přísně vzato žádný smysl*. Pokusili jsme se ukázat, že tou měrou, jak se upřesňuje vědecké poznání organismu, stává se skutečně nemožným dát nějaký koherentní smysl domnělému působení světa na tělo a těla na duši. Tělo a duše jsou významy, a mají tudíž smysl jen ve vztahu k nějakému vědomí. I z našeho hlediska realistická teze zdravého rozumu mizí v rovině reflektovaného myšlení, které má před sebou jen významy. Zkušenost pasivity se *nevysvětluje* skutečnou pasivitou. Musí nicméně mít nějaký smysl a musí ji být možné *pochopit*. Realismus jakožto filosofie je omylem, protože převádí v dogmatickou tezi určitou zkušenost, kterou deformuje, a právě tím ji činí něčím nemožným. Je to však omyl motivovaný, opírá se o auten-

tický fenomén, a funkci filosofie je tento fenomén vyložit. Tímto fenoménem by takto byla vlastní struktura perceptivní zkušenosti, odkazování dílčích „aspektů“ k celkovému významu, který „prezentují“. Údajná tělesná podmíněnost vnímání, vzata ve svém skutečném smyslu, nevyžaduje totiž k svému pochopení nic více – a nic méně. Viděli jsme, že podráždění a nervové impulzy jsou abstrakcemi a že věda je spojuje s celkovým fungováním nervového systému, v jehož definici je fenomenálně implikováno. Vnímání není výsledkem mozkového fungování, je jeho významem. Všechna vědomí, která známe, se takto prezentují skrze nějaké tělo, které je jejich perspektivním aspektem. Ale každá individuální dialektika má nakonec, abychom tak řekli, mozkové etapy, které ona sama nezná, význam nervového fungování má organické opěrné body, které v ní nefigurují. Filosoficky se dá tento fakt přeložit takto: pokaždé když se v mém poli vědomí aktualizují takové a takové smyslové fenomény, vhodně situovaný pozorovatel by v mém mozku spatřil určité jiné fenomény, které mně samému nemohou být dány v modu aktuality. Aby tyto fenomény pochopil, musel by jim (tak jako jsme to udělali v druhé kapitole) přiznat význam, který by se shodoval s obsahem mého vnímání. Obráceně zase já si mohu na základě aktuální podívané, která je mi dána, představovat v modu virtuálního, to znamená jako pouhé významy, určité sítnicové a mozkové fenomény, jež lokalizují do virtuálního obrazu mého těla. Fakt, že pozorovatel a já sám jsme oba spojeni se svým tělem, znamená v podstatě jen to, že to, co mně může být dáno v modu aktuality jakožto konkrétní perspektiva, je jemu dáno jen v modu virtuality jakožto význam, a naopak. Moje celkové psychofyzické bytí (to znamená zkušenost, kterou mám o sobě samém, ta, kterou o mně mají druzí, a vědecké znalosti, jež oni aplikují a jež já aplikuji na poznání mne sama) je v úhrnu spleť významů, takovou, že když některé z nich jsou vnímány a přecházejí v aktualitu, ostatní jsou vnímány jen virtuálně. Avšak tato struktura zkušenosti je obdobná struktuře vnějších předmětů. Ba co víc, obě se navzájem předpokládají. Jestliže pro mne existují věci, to znamená perspektivní jsoucna, je v samotném jejich perspektivním aspektu zahrnuta reference k bodu, z něhož je vidím. Avšak být situován v určitém bodě, z něhož vidím, nutně zname-

ná, že jej samotný nevidím, že jej jako vizuální objekt mám jen ve virtuálním významu. Existence vnějšího vnímání, existence mého těla a „v“ tomto těle fenoménů pro mne vnímatelných jsou tedy něčím přísně synonymním. Mezi jedním a druhým není vztah kauzality. Jsou to *fenomény stejnoznačné*. Často se mluví tak, jako kdyby se perspektivismus vnímání dal vysvětlit projekcí předmětů na mou sítnici: pouze tři strany krychle vidím *proto*, že vidím svýma očima, v nichž je možná pouze projekce těchto tří stran; předměty, které jsou za mnou, nevidím *proto*, že se nepromítají na mou sítnici. Stejně dobře by však bylo možné vyslovit i opačné tvrzení. Čím jsou totiž „moje oči“, „moje sítnice“, „vnější krychle“ sama o sobě, „předměty, které nevidím“? Jsou to logické významy, jež jsou s mým aktuálním vnímáním spojeny platnými „motivacemi“, ⁴⁸⁵ které vykládají smysl tohoto vnímání, *ale přejímají od něj index reálné existence*. Tyto významy nemají samy o sobě tedy nic, čím by se dala vysvětlit aktuální existence mého vnímání. Obvyklý způsob řeči je nicméně pochopitelný: moje vnímání krychle mi ji prezentuje jako krychli úplnou a reálnou, moje vnímání prostoru mi jej prezentuje jako úplný a reálný prostor přesahující aspekty, které mi jsou dány. Je tedy přirozené, že mám sklon oddělovat prostor a krychli od konkrétních perspektiv a klást je jako to, co je samo o sobě. K těžce operaci dochází v případě těla. A v důsledku toho jsem přirozeně nakloněn tomu, abych vnímání dával vzniknout působením objektivní krychle nebo objektivního prostoru na moje objektivní tělo. Tato snaha je přirozená, ale její nezdar je nicméně nevyhnutelný: viděli jsme, že není možné rekonstruovat takto strukturu perceptivní zkušenosti kombinováním ideálních významů (podnětů, receptorů, asociativních okruhů). Jestliže však vnímání nevysvětluje fyziologie, nevysvětluje je ani optika a geometrie. Představovat si, že vidím svůj obraz za zrcadlem *proto*, že světelné paprsky dospívající do mých očí tvoří určitý úhel, a že já situuji jejich původ do bodu, kde se sbíhají, znamená činit hodně tajuplným užívání zrcadla během tolika staletí, kdy optika nebyla ještě vynalezena. Pravda je, že člověk vidí zpočátku svůj

⁴⁸⁵ Husserl, E., *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie*, c. d., s. 89. [V čes. překl. s. 99]

obraz „skrže“ zrcadlo, aniž by toto slovo mělo už onen smysl, jehož nabude pro geometrickou inteligenci. Potom konstruuje geometrickou reprezentaci tohoto fenoménu, která je *založena* na konkrétních artikulacích vnímaného pole, vykládá je, udává jejich důvod, aniž by tato reprezentace mohla kdy být jejich příčinou, jak tomu chce realismus, a aniž by mohla být dosazena místo nich, jak to činí kritický idealismus. Přístup k vlastní sféře vnímání byl znesnadněn všem filosofím, které ve vnímání díky retrospektivní iluzi realizovaly „přirozenou geometrii“ pod záminkou, že bylo možné zkonstruovat geometrii vnímaných předmětů. Vnímání vzdálenosti nebo velikosti není totožné s kvantitativními údaji, jimiž vzdálenost a velikost upřesňuje věda. Všechny vědy se situují do „dokonalého“ a reálného světa, aniž by si uvědomovaly, že vzhledem k tomuto světu je perceptivní zkušenost konstituující. Nacházíme se tedy v přítomnosti pole prožívaného vnímání, které je něčím dřívějším než číslo, míra, prostor a kauzalita, které se nicméně dává jen jako perspektivní pohled na předměty se stálými vlastnostmi, na objektivní svět a na objektivní prostor. Problém vnímání spočívá ve zkoumání toho, jakým způsobem je skrže toto pole postihován intersubjektivní svět, jehož různá určení jsou postupně upřesňována vědou. Ona antinomie, o níž jsme mluvili na začátku této pasáže, má svůj základ v této dvojznačné struktuře perceptivní zkušenosti. Teze a antiteze vyjadřují její dva aspekty: je pravda, že moje vnímání je vždy proudem individuálních událostí, a to, co je v prožívaném perspektivním vnímání radikálně nahodilé, vysvětluje realistické zdání. Je však také pravda, že moje vnímání dospívá k věcem samým, protože tyto perspektivy jsou artikulovány způsobem, který umožňuje přístup k interindividuálním významům, a protože „prezentují“ svět. Věci tedy existují *přesně v tom smyslu, v jakém je vidím*, v mé historii i mimo ni, a od tohoto dvojího vztahu jsou neodlučitelné. Vnímám věci přímo, aniž by moje tělo tvořilo mezi mnou a jimi clonu, toto tělo je stejně jako ony fenoménem, jenž se ovšem vyznačuje originální strukturou, která mi je právě prezentuje jako zprostředkovatele mezi světem a mnou, i když jím ve skutečnosti *není*. Vidím svýma očima, které nejsou souborem průsvitných nebo neprůhledných tkání a orgánů, nýbrž nástroji mého pohledu. Ani sítnicový obraz, tak

jak o něm vím, není vytvářen paprsky vycházejícími z předmětu, nýbrž tyto dva fenomény se vzájemně podobají a magickým způsobem si odpovídají skrze interval, který ještě není prostorem. Vracíme se k danostem naivního vědomí, které jsme analyzovali na začátku této kapitoly. To neznamená, že filosofie vnímání by byla v životě obsažena jako zcela hotová: viděli jsme, že pro vědomí je přirozené dobře se neznat právě proto, že je vědomím věcí. Klasické diskuse točící se kolem vnímání dostatečně svědčí o tomto přirozeném omylu. Konstituovaný svět je konfrontován s perceptivní zkušeností světa a jde teď o to, vznik vnímání vyvodit ze světa, jak to činí realismus, nebo v něm vidět jen předběžný nástin vědy o světě, jak to činí kriticismus. Když se vracíme k vnímání jako k určitému typu původní zkušenosti, v níž se konstituuje reálný svět ve své specifčnosti, jsme tím nuceni obrátit směr přirozeného pohybu vědomí,⁴⁸⁶ a na druhé straně tím každá otázka není odstraněna: jde o to pochopit, aniž bychom jej směřovali se vztahem logickým, prožívaný vztah „aspektů“ k „věcem“, které prezentují, perspektiv k ideálním významům, které jsou skrze ně intendovány.⁴⁸⁷ Problém, který chtěl Malebranche vyřešit okazionalismem nebo Leibniz předzjednanou harmonií, se přenáší do lidského vědomí.

B) Omyl, psychické a společenské struktury

Až dosud jsme se však zabývali jen perspektivismem pravdivého vnímání. Zbývá úkol analyzovat takové případy, kdy prožívané se jeví jako vybavené významem, který během další zkušenosti, aby se tak řeklo, exploduje a neověří se shodnými syntézami. Pro objasnění této subjektivity druhého stupně jsme nepřijali ona kauzální vysvětlení, která podává naturalismus. To, co je při halucinaci nebo při omylu označováno jako tělesný, psychický nebo sociální determinismus, se nám zdálo převoditelným na vynořování se nedokonalých dialektik, dílčích struktur. Proč ale určitá dialek-

tika organicko-vegetativní úrovně dospívá *in existendo* k tomu, že rozbíjí dialektiku integrovanější, tak jak se to děje při halucinaci? Vědomí není jen a vždy vědomím pravdy: jak pochopit inertnost, rezistenci nižších dialektik, které se staví proti vyvstání čistých vztahů nepersonálního subjektu k pravému objektu a které dávají mému poznání koeficient subjektivity? Jak pochopit, že k prožívanému přilne určitý klamný význam, který je konstitutivní pro iluzi? Odmítli jsme Freudovy kauzální kategorie a jeho energetické metafory jsme nahradili metaforami strukturálními. Jestliže však komplex není nějakou věcí vně vědomí, která by v něm vyvolávala své účinky, jestliže je jen strukturou vědomí, tato struktura má přinejmenším tendenci sama se v něm takřikajíc uchovat. To, co se označuje jako nevědomí, je, jak bylo řečeno,⁴⁸⁸ pouze nepostřehnutým významem. Stává se, že sami nepostihneme pravý smysl našeho života, ne snad proto, že by v hloubi nás byla jakási nevědomá osobnost a řídila naše jednání, nýbrž proto, že nechápeme naše prožívané stavy prostřednictvím ideje, která by byla adekvátní. Ale i když nám pravý význam našeho života zůstává neznámý, není proto ještě o nic méně jeho účinným zákonem. Všechno se děje tak, jako kdyby právě on dával směr proudu psychických událostí. Bude tedy třeba rozlišit jejich ideální význam, který může být pravdivý nebo falešný, a jejich význam imanentní – nebo abychom použili jasnějšího jazyka, kterého budeme používat i nadále: jejich *skutečnou* strukturu a jejich ideální význam. Souběžně s tím bude ve vývoji třeba rozlišovat osvobození ideální, které nás neproměňuje v našem bytí, a mění jen vědomí, jež máme o sobě samých, a osvobození reálné, které je oním přeformováním (*Umgestaltung*), o němž jsme hovořili spolu s Goldsteinem. Na ideální vědomí, které o sobě máme, se redukuje právě tak málo, jako se existující věc redukuje na význam, jímž ji vyjadřujeme. Stejně snadné je oponovat sociologovi, že struktury vědomí, které uvádí do vztahu s určitou ekonomickou strukturou, jsou ve

⁴⁸⁶ Definujeme zde fenomenologickou redukci v tom smyslu, jaký jí dává pozdní filosofie Husserlova.

⁴⁸⁷ Právě k tomu bude sloužit pojem „intencionalita“.

⁴⁸⁸ Sartre, J.-P., „La Transcendance de l'Ego“, *Recherches philosophiques*, VI, 1936-1937. [Čes. překl.: M. Petříček, „Transcendence Ega - pokus o fenomenologickou deskripci“, in: J.-P. Sartre, *Vědomí a existence*, OIKOYMENH, Praha 2006]

skutečnosti vědomím určitých struktur, což předpokládá určitou svobodu veskrze blízkou duchu a schopnou postihnout reflexi sebe sama jako spontánní a tvořící zdroj původnější než ony nahodilé formy, které na sebe vzala v určitém prostředí. Stejně jako Freudův komplex je i ekonomická struktura pouze jedním z objektů transcendentálního vědomí. Ale transcendentální vědomí, plně vědomí sebe sama, není něčím zcela hotovým, musí se utvářet, to znamená realizovat se v existenci. Proti Durkheimovu „kolektivnímu vědomí“ a jeho pokusům o sociologické vysvětlení poznání se právem namítá, že vědomí nemůže být pojímáno jako účinek, protože právě ono je tím, co ustavuje vztah mezi příčinou a účinkem. Přesto však existuje určitá pravda sociologismu, jež se neredukuje na kauzální myšlení, které je až příliš snadné vyvrátit. Kolektivní vědomí nevytváří kategorie, ale o nic víc nelze říci, že kolektivní představy jsou jen objekty vědomí, které by ve vztahu k nim zůstávalo vždy svobodné, že vědomí ve formě „My“ by bylo jen objektem vědomí ve formě Já. Psychično, jak jsme řekli,⁴⁸⁹ se redukuje na strukturu chování. Protože tato struktura je viditelná zvenku a pro pozorovatele současně s tím, jak je viditelná zevnitř pro jednajícího, druhý je mi v zásadě právě tak přístupný jako já sám, a jeden i druhý jsme objekty rozprostřenými před určitým neosobním vědomím.⁴⁹⁰ Ale stejně jako se mohu klamat, pokud jde o mne, a postihnout jen zdánlivý nebo ideální význam svého chování, právě tak se mohu klamat, pokud jde o druhého, a znát jen vnější slupku jeho chování. Vnímání, které o něm mám, nikdy není v případě bolesti nebo nějakého smutku ekvivalentem vnímání, které má o sobě on sám, ledaže jsem s ním dostatečně spjat tak, aby naše city tvořily společně jedinou „formu“ a aby se naše životy přestaly odvíjet odděleně. Jedině díky tomuto vzácnému a nesnadnému souznění jej mohu opravdově postihnout tak, jako mohu postihnout svá přirozená hnutí a upřímně poznat sebe sama jen díky rozhodnutí ztotožnit se se sebou samým. Takto se nepoznávám díky pozici, která je mi dána, ale zrovna tak nemám

⁴⁸⁹ Srov. výše, s. 246.

⁴⁹⁰ Taková je teze J.-P. Sartra („La Transcendance de l'Ego“, c. d.).

ani vrozenou schopnost opravdově poznávat druhého. Komunikuji s ním prostřednictvím významu jeho chování, ale jde o to, postihnout strukturu tohoto chování, to znamená za jeho slovy nebo i za jeho činy proniknout k oné oblasti, kde se připravují. Jak jsme viděli,⁴⁹¹ chování druhého, předtím ještě než znamená určitý způsob myšlení, vyjadřuje určitý způsob existence. A když se toto chování obrací na mne, jak se to děje při dialogu, a zmocňuje se mých myšlenek, aby na ně odpovídalo – nebo ještě prostěji, když „kulturní objekty“, na nichž spočine můj pohled, souzní náhle s mými schopnostmi, probouzejí mé intence a dávají se mnou „pochopit“ –, jsem v takovém případě vtažen do určité koexistence, kterou nekonstituují já sám a která funduje fenomén sociální přirozenosti, tak jako perceptivní zkušenost funduje fenomén přírody fyzické. Vědomí může *žít* v existujících věcech bez reflexe, může se poddat jejich konkrétní struktuře, která nebyla dosud přeměněna ve vyjádřitelný význam; určité epizody jeho života, dříve než byly převedeny ve stav disponibilních a neškodných objektů, mohou svou vlastní inertností uvěznovat jeho svobodu, zužovat jeho vnímání světa, vnucovat chování určité stereotypy; právě tak ještě dříve, než svoji třídu nebo svoje prostředí myslíme, touto třídou a tímto prostředím *jsme*.

„Já myslím“ může tedy být svými objekty jakoby halucinačně omámeno. Namítne se (a je to pravda), že musí „být s to“ doprovázet všechny naše představy a že je jimi předpokládáno, ne-li jako součást aktuálního aktu vědomí, tedy alespoň jako určitá principiální možnost. Ale tato kriticistická odpověď klade určitý problém: je ona změna pohledu, která přeměňuje život vědomí v čistou dialektiku subjektu a objektu, která redukuje věc v její smyslové plnosti na síť významů a traumatickou reminiscenci na lhostejnou vzpomínku a podrobuje zkoumání třídní strukturu mého vědomí –, je tato změna pohledu něčím, co dává explicitní výraz věčné „podmínce možnosti“, anebo dává spíše vyvstat určité nové struktuře vědomí? Je otázkou, co se děje, když se například vědomí odděluje od času, od onoho nepřetržitého tryskání v centru jeho

⁴⁹¹ Viz výše, s. 175.

samého, aby jej uchopovalo jako intelektuální a manipulovatelný význam. Obnažuje vědomí pouze to, co bylo implicitní? Anebo snad vstupuje naopak jakoby do určitého lucidního snu, v němž se neseťká s žádnou neprůhledností, ale nikoli proto, že by existenci věci i svou vlastní existenci osvětlilo, nýbrž proto, že žije na povrchu sebe sama a na vnější slupce věci? Je reflexivní přechod k intelektuálnímu vědomí adekvací našeho vědění vzhledem k našemu bytí, nebo jen způsobem, jak si vědomí vytváří oddělenou existenci – určitým kvietismem? Tyto otázky nevyjadřují žádný empiristický nárok, žádnou náklonnost upřednostňující „zkušenosti“, které by nemusely skládat žádný počet ze sebe samých. Chceme naopak, aby se vědomí rovnalo celé zkušenosti, aby ve vědomí pro sebe byl shromážděn celý život vědomí o sobě. Filosofie kriticismického zaměření zakládá morálku na reflexi, která za všemi objekty nalézá subjekt myslící ve své svobodě. Jestliže se naopak uzná, byť i jen jako fenomén, existence vědomí a jeho rezistentních struktur, pak naše poznání závisí na tom, čím jsme; morálka začíná psychologickou a sociologickou kritikou sebe sama, člověk nemá předem zajištěno, že vlastní nějaký zdroj mravnosti, sebevědomí není u sebe na základě předem daného práva, dospívá k sobě ujasněním svého konkrétního bytí, ověřuje se jen aktivní integrací izolovaných dialektik – těla a duše –, mezi něž zprvu zůstává rozekláno. Smrt konečně není *zbavena smyslu*, neboť nahodilost prožívaného je neustávající hrozbou pro ony věčné významy, v nichž prožívané domněle nachází výraz ve své úplnosti. Bude třeba nabýt jistoty, že zkušenost věčnosti není nevědomím o smrti, že není něčím, co ji není s to myslet, nýbrž co ji přesahuje, zrovna tak jako bude ostatně třeba rozlišovat mezi láskou k životu a lpěním na biologické existenci. Obětování života bude filosoficky nemožné, půjde jen o to, „dát svůj život v sázku“, což je hlubší způsob žítí.

4. Struktura a význam. Problém perceptivního vědomí

Jestliže se vnímáním rozumí akt, který nám dává poznat existenci, pak všechny problémy, jichž jsme se právě dotkli, vyúsťují v problém vnímání. Ten tkví v dualitě pojmů struktury a významu.

„Forma“ (Gestalt), jakou je například struktura „figura a pozadí“, je určitým celkem, který má smysl, a který tedy poskytuje opěrný bod intelektuální analýze. Současně to však není idea – utváří se, proměňuje se nebo se reorganizuje přímo před námi jako určitá podivaná. Údajně „kauzality“, kauzalita tělesná, sociální a psychologická, představují v podstatě jen tuto nahodilost prožívaných perspektiv, jež omezují náš přístup k věčným významům. „Horizontální lokalizace“ mozkového fungování, utkvělé struktury zvířecího chování a struktury chování patologického jsou toho jen příklady obzvlášť nápadnými. „Struktura“ je filosofickou pravdou naturalismu i realismu. Jaké jsou vztahy mezi tímto naturovaným vědomím a čistým sebevědomím? Je možné perceptivní vědomí myslet, aniž by se mu upřela povaha určitého originálního modu, je možné uchovat jeho specifičnost, aniž by se učinil nemyslitelným jeho vztah k vědomí intelektuálnímu? Jestliže podstata kriticismického řešení spočívá v tom, že existence se vytlačí až k mezi poznání a v konkrétní struktuře se znovu naleznou intelektuální význam, a jestliže je, jak to bylo tvrzeno, osud kriticismu spjat s touto intelektualistickou teorií vnímání, pak by v případě, že by tato teorie nebyla přijatelná, bylo třeba nově definovat transcendentální filosofii takovým způsobem, aby se do ní včlenil i fenomén reálna. Přírodní „věc“, organismus, chování druhého a moje chování existují jen na základě svého smyslu, ale smysl, který v nich vyvstává, není ještě žádný kantovský předmět, intencionální život, který je konstituuje, není ještě představou, a „pochopení“, které k nim otevírá přístup, není ještě intelektuálním chápáním.

Citovaná literatura

- Benary, V., „Studien zur Untersuchung der Intelligenz bei einem Fall von Seelenblindheit“, *Psychologische Forschung*, 2, 1922, s. 209-297.
- Bergson, H., *Matière et mémoire*, Paris 1941. [Česky: *Hmota a paměť. Esej o vztahu mezi tělem a duchem*, přel. A. Beguivin, OIKOYMENH, Praha 2003]
- Bergson, H., *L'Évolution créatrice*, Paris 1940. [Čes. vyd.: *Vývoj tvořivý*, přel. F. Pelikán a F. Žákavec, Jan Laichter, Praha 1919]
- Bergson, H., *Le Pensée et le mouvant*, Paris 1941.
- Bethe, A. a kol. (eds.), *Handbuch der normalen und pathologischen Physiologie*, Springer, Berlin 1927 nn.
- Bouman, L., Grünbaum, A. A., „Experimentell-psychologische Untersuchungen zur Aphasie und Paraphasie“, *Zeitschrift für die gesamte Neurologie und Psychiatrie*, 96, 1925, s. 481-538.
- Brogie, L. de., „La Réalité physique et l'idéalisation“, *Revue de Synthèse*, VIII, 1934, s. 125-132.
- Brogie, L. de., „Individualité et interaction dans le monde physique“, *Revue de Métaphysique et de Morale*, 44, 1937, s. 353-368.
- Brunschvicg, L., *L'Expérience humaine et la causalité physique*, Alcan, Paris 1922. Nové vyd. Presses Univerasitaires de France, Paris 1949.
- Brunschvicg, L., *Spinoza et ses contemporains*, Alcan, Paris 1923.
- Bühler, K., *Die geistige Entwicklung des Kindes*, Jena 1924.
- Buytendijk, F. J. J., *Psychologie des animaux*, Payot, Paris 1928.
- Buytendijk, F. J. J., „Les Différences essentielles des fonctions psychiques de l'homme et des animaux“, *Cahiers de Philosophie de la nature*, IV, 1930, s. 35-94.

- Buytendijk, F. J. J., „Le Cerveau et l'intelligence“, *Journal de Psychologie*, 28, 1931, s. 345–371.
- Buytendijk, F. J. J., „Versuche über die Steuerung der Bewegungen“, *Archives néerlandaises de physiologie*, XVII, 1932, s. 63–96.
- Buytendijk, F. J. J., „An experimental investigation into the influence of cortical lesions on the behaviour of rats“, *Archives néerlandaises de physiologie*, XVII, 1932, s. 370–434.
- Buytendijk, F. J. J., „Die Bedeutung der Feldkräfte und der Intentionalität für das Verhalten des Hundes“, *Archives néerlandaises de physiologie*, XVII, 1932, s. 459–474.
- Buytendijk, F. J. J., „Das Verhalten von Octopus nach teilweiser Zerstörung des ‚Gehirns‘“, *Archives néerlandaises de physiologie*, XVIII, 1933, s. 24–70.
- Buytendijk, F. J. J., André, H., „La valeur biologique de ‚L'art poétique‘ de Claudel“, *Cahiers de Philosophie de la nature*, IV, 1930, s. 127–136.
- Buytendijk, F. J. J., Fischel, W., „Strukturgemäßes Verhalten von Ratten“, *Archives néerlandaises de physiologie*, XVI, 1931, s. 55–83.
- Buytendijk, F. J. J., Fischel, W., „Über die akustische Wahrnehmung des Hundes“, *Archives néerlandaises de physiologie*, XVIII, 1933, s. 265–289.
- Buytendijk, F. J. J., Fischel, W., „Über die Reaktionen des Hundes auf menschliche Wörter“, *Archives néerlandaises de physiologie*, XIX, 1934, s. 1–19.
- Buytendijk, F. J. J., Fischer, W., Ter Laag, P. B., „Über die Zieleinstellung von Ratten und Hunden“, *Archives néerlandaises de physiologie*, XX, 1935, s. 446–466.
- Buytendijk, F. J. J., Plessner, H., „Die physiologische Erklärung des Verhaltens. Eine Kritik an der Theorie Pawlows“, *Acta Biotheoretica*, řada A, I, část III, 1935, s. 151–171.
- Caillois, R., „La Mante religieuse, recherche sur la nature et la signification du mythe“, *Mesures*, 1937.
- Cassirer, E., „‚Geist‘ und ‚Leben‘ in der Philosophie der Gegenwart“, *Die neue Rundschau*, XVI, 1930, s. 244–264.
- Cassirer, E., „Le Langage et la construction du monde des objets“, *Journal de Psychologie*, 30, 1933, s. 18–44.
- Cassou, J., *Le Gréco*, Rieder, Paris 1931.
- Claudel, P., „Art poétique, Traité de la co-naissance au monde et de soi-même“, in: *Mercure de France*, Paris 1913.
- Déjean, R., *Étude psychologique de la „distance“ dans la vision*, Presses Universitaires de France, Paris 1926.
- Déjean, R., *Les Conditions objectives de la perception visuelle*, Presses Universitaires de France, Paris, bez vročení.
- Descartes, R., *Œuvres*, Ch. Adam, P. Tannery (eds.), Paris 1897 nn.
- Descartes, R., *Meditace o první filosofii. Námítky a autorovy odpovědi*, přel. a poznámkami opatřili P. Glombíček, T. Marvan a P. Zavadil, OIKOYMENH, Praha 2003.
- Descartes, R., *Principy filosofie*, přel. P. Glombíček a T. Marvan, Filozofa, Praha 1998.
- Descartes, R., *Vášně duše*, přel. O. Švec, Mladá fronta, Praha 2002.
- Drabovitch, W., „Les Réflexes conditionnés et la chronaxie“, *Revue philosophique*, 62, 1937, s. 100–116.
- Dumas, G. (ed.), *Nouveau Traité de Psychologie*, Paris 1930 nn.
- Fink, E., „Vergegenwärtigung und Bild“, *Jahrbuch für Philosophie und phänomenologische Forschung*, XI, 1930, s. 239–309.
- Fuchs, W., „Eine Pseudofovea bei Heminaopikern“, *Psychologische Forschung*, 1, 1922, s. 157–186.
- Fuchs, W., „Experimentelle Untersuchungen über das simulante Hintereinandersehen auf derselben Sehrichtung“, *Zeitschrift für Psychologie*, 91, 1923, s. 145–235.

- Gelb, A., Goldstein, K. (eds.), *Psychologische Analysen hirnpathologischer Fälle*, I, J. A. Barth, Leipzig 1920.
Zde obsaženo:
- Gelb, A., Goldstein, K. (eds.), Zur Psychologie des optischen Wahrnehmungs- und Erkennungsvorganges (= Kap. I).
- Gelb, A., Goldstein, K. (eds.), Über den Einfluß des vollständigen Verlustes des optischen Vorstellungsvermögens auf das taktile Erkennen (= Kap. II).
- Gelb, A., Goldstein, K. (eds.), „Über Farbensamenamnesie“, *Psychologische Forschung*, 6, 1925, s. 127–186.
- Goldstein, K., „Über die Abhängigkeit der Bewegungen von optischen Vorgängen“, *Monatsschrift für Psychiatrie und Neurologie*, 54, 1923, s. 141–194.
- Goldstein, K., „Die Lokalisation in der Großhirnrinde nach den Erfahrungen am kranken Menschen“, in: Bethe, A. a kol. (eds.), *Handbuch der normalen und pathologischen Psychologie*, X, Springer, Berlin 1927.
- Goldstein, K., *Der Aufbau des Organismus*, Martin Nijhoff, Haag 1934.
- Guillaume, P., Le Problème de la perception de l'espace et la psychologie de l'enfant“, *Journal de Psychologie*, 21, 1924, s. 112–134.
- Guillaume, P., *L'imitation chez l'enfant*, Alcan, Paris 1925.
- Guillaume, P., *Traité de psychologie*, Alcan, Paris 1931.
- Guillaume, P., „L'Objectivité en psychologie“, *Journal de Psychologie*, 29, 1932, s. 682–743.
- Guillaume, P., *La Formation des habitudes*, Alcan, Paris 1936.
- Guillaume, P., *La Psychologie de la forme*, Flammarion, Paris 1937.
- Head, H., „Speech and cerebral localization“, *Brain*, 46, 1923, s. 355–528.
- Hegel, G. W. F., *Jenenser Logik*, ed. G. Lasson, Hamburg 1923.
- Hegel, G. W. F., *Filosofie dějin*, přel. M. Váňa, Nová tiskárna Pelhřimov, Pelhřimov 2004.

- Hegel, G. W. F., *Wissenschaft der Logik*, in: *Sämtliche Werke*, IV, ed. H. Glockner, Stuttgart.
- Heider, G. M., „New studies in transparency, form and colour“, *Psychologische Forschung*, 17, 1933, s. 13–55.
- Hocheimer, W., „Analyse eines ‚Seelenblinden‘ von der Sprache aus“, *Psychologische Forschung*, 16, 1932, s. 1–69.
- Husserl, E., *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie*, I, in: *Jahrbuch für Philosophie und phänomenologische Forschung*, I, M. Niemeyer, Halle 1913 [*Husserliana*, III, Haag 1952]. [Čes. vyd.: *Ideje k čisté fenomenologii a fenomenologické filosofii*, přel. A. Rettová a P. Urban, OIKOYMENH, Praha 2004]
- Husserl, E., *Vorlesungen zur Phänomenologie des inneren Zeitbewußtseins*, in: *Jahrbuch für Philosophie und phänomenologische Forschung*, IX, 1928. [Čes. vyd.: *Přednášky k fenomenologii vnitřního časového vědomí*, přel. V. Špalek a W. Hansel, Ježek, Rychnov nad Kněžnou 1996]
- Husserl, E., *Formale und transzendente Logik*, in: *Jahrbuch für Philosophie und phänomenologische Forschung*, X, 1929, s. 287. [Čes. vyd.: *Formální a transcendentální logika*, přel. J. Pechar a kol., Filosofia, Praha 2007]
- Husserl, E., *Méditations cartésiennes*, Colin, Paris 1931 [*Cartesianische Meditationen*, *Husserliana*, I, Haag 1950]. [Čes. vyd.: *Karteziánské meditace*, přel. M. Bayerová, Svoboda, Praha 1968]
- Hypollite, J., „Vie et prise de conscience dans la philosophie hégélienne d'Iéna“, *Revue de Métaphysique et le Morale*, 45, 1938, s. 45–61.
- Chevalier, J., *L'Habitude*, Boivin, Paris 1929.
- Jaensch, E. R., „Über die Wahrnehmung des Raumes“, *Zeitschrift für Psychologie*, dopl. sv. 6, 1911.
- Janet, P., *De l'angoisse a l'extase*, 2, Paris 1928.
- Janet, P., „La Tension psychologique et ses oscillations“, in: Dumas, G. (ed.), *Nouveau Traité de Psychologie*, IV, Paris 1934.

- Jennings, H. S., *Behavior of the Lower Organisms*, New York 1906.
- Klages, L., *Vom Wesen des Bewußtseins*, J. A. Barth, Leipzig 1921.
- Koffka, K., *Die Grundlagen der psychischen Entwicklung*, A. W. Zickfeldt, Osterwieck am Harz 1921. Angl. vydání: *The Growth of the Mind*, Kegan Paul, Trench Trubner and Co./Harcourt, Brace and Co., London - New York 1924.
- Koffka, K., „Perception. An introduction to the *Gestalt Theory*“, *Psychological Bulletin*, 19, 1922, s. 531-585.
- Koffka, K., „Mental development“, in: Murchison, C. (ed.), *Psychologies of 1925*, Clark University Press, Worcester, Mass. 1928.
- Koffka, K., „Some problems of space perception“, in: Murchison, C. (ed.), *Psychologies of 1930*, Clark University Press, Worcester, Mass. 1930.
- Koffka, K., „Some remarks on the theory of colour constancy“, *Psychologische Forschung*, 16, 1932, s. 329-354.
- Koffka, K., *Principles of Gestalt Psychology*, Kegan Paul, Trench Trubner and Co./Harcourt, Brace and Co., London - New York 1936.
- Köhler, W., „Optische Untersuchungen am Schimpansen und am Haushuhn“, *Abhandlungen der Königlich Preußischen Akademie der Wissenschaften*, 1915, Physikal.-Mathem. Klasse, č. 3.
- Köhler, W., „Nachweis einfacher Strukturfunktionen beim Schimpansen und beim Haushuhn“, *Abhandlungen der Königlich Preußischen Akademie der Wissenschaften*, 1918, Physikal.-Mathem. Klasse, č. 2.
- Köhler, W., *Die physischen Gestalten in Ruhe und im stationären Zustand eine Naturphilosophische Untersuchung*, Erlangen - Braunschweig 1920.
- Köhler, W., *Intelligenzprüfungen an Menschenaffen*, Berlin - Göttingen - Heidelberg 1921.
- Köhler, W., *L'Intelligence des singes supérieurs*, Alcan, Paris 1927.

- Köhler, W., „An aspect of Gestalt Psychology“, in: Murchison, C. (ed.), *Psychologies of 1925*, Clark University Press, Worcester, Mass. 1928.
- Köhler, W., *Gestalt Psychology*, New York 1929.
- Kries, J. von, *Über die materiellen Grundlagen des Bewußtseinsercheinungen*, Tübingen - Leipzig 1901.
- Lalande, A., *Les Théories de l'induction et de l'expérimentation*, Paris 1929.
- Lapicque, L., „Physiologie générale du système nerveux“, in: Dumas, G. (ed.), *Nouveau Traité de Psychologie*, I, Paris 1930.
- Lashley, K. S., *Brain Mechanism and Intelligence*, Chicago 1929.
- Lashley, K. S., „Cerebral control versus reflexology“, *Journal of Genetic Psychology*, 1931 [?].
- Merleau-Ponty, M., *Phénoménologie de la perception*, Gallimard, Paris 1945. Nové vydání tamtéž, 1949.
- Merleau-Ponty, M., *La structure du comportement*, PUF, Paris 1942. Nové vydání tamtéž, 1949.
- Merleau-Ponty, M., *Le visible et l'invisible*, Gallimard, Paris 1964. [Čes. vyd.: *Viditelné a neviditelné*, přel. M. Petříček, 2., opr. vyd., OIKOYMENH, Praha 2004]
- Malenbranche, N., *Correspondence avec Mairan*, in: *Œuvres Complètes*, XIX, ed. A. Robinet, Paris 1961.
- Marina, A., „Die Relationen des Palaeencephalons (Etinger) sind nicht fix“, *Neurol. Centralbl.*, 34, 1915, s. 338-345.
- Miller, N. E., „A reply to ‚Sign-Gestalt or conditioned reflex‘“, *Psychological Review*, 42, 1935, s. 280-292.
- Mourgue, R., *Neurobiologie de l'hallucination*, Lamertin, Bruxelles 1932.
- Murchison, C. (ed.), *Psychologies of 1925*, Clark University Press, Worcester, Mass. 1928.
- Murchison, C. (ed.), *Psychologies of 1930*, Clark University Press, Worcester, Mass. 1930.

- Nellmann, H., Trendelenburg, W., „Ein Beitrag zur Intelligenzprüfung niederer Affen“, *Zeitschrift für vergleichende Physiologie*, 4, 1926, s. 142-200.
- Ombredane, A., „Le Langage“, *Revue Philosophique*, 56, 1931, s. 217-271, s. 424-453.
- d'Ors, E., *L'Art de Goya*, Paris 1928.
- Painlevé, P., *De la méthode dans les science*, I, Alcan, Paris 1909.
- Pavlov, I. P., *Leçons sur l'activité du cortex cérébral*, A. Legrand, Paris 1929.
- Pavlov, I. P., *Les Réflexes conditionnels*, Alcan, Paris 1932.
- Pavlov, I. P., *Sebrané spisy*, III/1, 2, Státní zdravotnické nakladatelství, Praha 1953.
- Pawlov, I. P., *Die höchste Nerventätigkeit von Tieren*, Bergmann, München 1926.
- Pawlov, I. P., *Zur Physiologie des hypnotischen Zustandes beim Hund*, *Sämtliche Werke*, III/2, Berlin 1953.
- Piaget, J., *La Causalité physique chez l'enfant*, Alcan, Paris 1927.
- Piaget, J., *La Représentation du monde chez l'enfant*, Presses Universitaires de France, Paris 1948.
- Piéron, H., Contribution à la Psychologie du Poulpe, la mémoire sensorielle“, *Année Psychologique*, 20, 1914, s. 182-215.
- Piéron, H., „Du rôle des réflexes localisateurs dans les perceptions spatiales“, *Journal de Psychologie*, 18, 1921, s. 804-817.
- Piéron, H., *Le Cerveau et la Pensée*, Alcan, Paris 1923.
- Piéron, H., Les Problèmes de la perception et la psychophysiologie“, *Année Psychologique*, 27, 1926, s. 1 nn.
- Piéron, H., „Les Réflexes conditionnés“, in: Dumas, G. (ed.), *Nouveau Traité de Psychologie*, II, Paris 1932.
- Politzer, G., *Critique des fondements de la psychologie*, Rieder, Paris 1929 (Presses Universitaires de France, Paris 1967).
- Politzer, G. (pod pseudonymem F. Arouet), *La Fin d'une parade philosophique*, *Le Bergsonisme*, Paris 1929.

- Proust, M., *Hledání ztraceného času*, překl. J. Pechar, Odeon, Praha 1980.
- Revesz, G., „Experiments on animal space perception“, in: *The VIIIth International Congress of Psychology*. (Proceedings and Papers), Cambridge 1924, s. 29-56.
- Rubin, E., *Visuell wahrgenommene Figuren*, Gyldendalske Boghandel, Kopenhagen 1921.
- Ruger, H. A., „The psychology of efficiency“, *Archives of Psychology*, 15, 1910.
- Ruyer, R., „Un ‚model mécanique‘ de la conscience“, *Journal de Psychologie*, 29, 1932, s. 550-575.
- Sartre, J.-P., *L'Être et la Néant*, Gallimard, Paris 1943. [Čes. vyd.: *Bytí a nicota. Pokus o fenomenologickou ontologii*, přel. O. Kuba, OIKOYMENH, Praha 2006]
- Sartre, J.-P., „La Transcendence de l'Ego“, *Recherches philosophiques*, VI, 1936-1937, s. 85-123. [Čes. vyd.: „Transcendence Ega - pokus o fenomenologickou deskripci“, in: Sartre, J.-P., *Vědomí a existence*, přel. M. Petříček, OIKOYMENH, Praha 2006]
- Scheler, M., *Die Wissensformen und die Gesellschaft*, Der neue Geist Verlag, Leipzig 1926.
- Scheler, M., *Der Formalismus in der Ethik und die materiale Wertethik*, M. Niemeyer, Halle 1927.
- Scheler, M., *Die Stellung des Menschen im Kosmos*, Darmstadt 1928. [Čes. vyd.: *Místo člověka v kosmu*, přel. A. Jaurisová, Nakladatelství ČSAV, Praha 1968]
- Schilder, P., *Das Körperschema*, Springer, Berlin 1923.
- Schneider, K. C., *Tierpsychologisches Praktikum in Dialogform*, Leipzig 1912.
- Shepherd, W. T., „Tests on adaptive intelligence in dogs and cats as compared with adaptive intelligence in Rhesus monkeys“, *American Journal of Psychology*, 26, 1915, s. 211-216.
- Shinn, M. W., „Notes on the development of a child“, *University of California Studies*, I, 1893-1899.

- Steinfeld, J., „Ein Beitrag zur Analyse der Sexualfunktion“, *Zeitschrift für die gesamte Neurologie und Psychiatrie*, 107, 1927, s. 172–183.
- Tilquin, A., „Un ‚Behaviorisme téléologique‘“, *Journal de Psychologie*, 32, 1935, s. 731–775.
- Tilquin, A., *Le Behaviorisme, origine et développement de la psychologie de réaction en Amérique*, Vrin, Paris 1942.
- Tolman, E. C., „Sign-Gestalt or conditioned reflex?“, *Psychological Review*, 40, 1933, s. 246–255.
- Tudor-Hart, B., „Studies in transparency, form and colour“, *Psychologische Forschung*, 10, 1928, s. 255–298.
- Volkelt, H., *Über die Vorstellungen der Tiere*, Leipzig – Berlin 1914.
- Wahl, J., *Vers le concret*, Vrin, Paris 1932.
- Wahl, J., *recenze*: R. Caillois, „Procès intellectuel de l’art“, *Nouvelle Revue Française*, 1936, s. 122–123.
- Wallon, H., *Stades et troubles du développement psychomoteur et mental chez l’enfant*, Alcan, Paris 1925. Nové vyd. tamtéž pod titulem: *L’Enfant turbulent*, Paris 1925.
- Watson, J. B., *Behaviorism*, 2. vyd., Kegan Paul, Trench Trubner and Co./Harcourt Brace and Co., London – New York 1930.
- Weizsäcker, V. von., „Reflexgesetze“, in: Bethe, A. a kol. (eds.), *Handbuch der normalen und pathologischen Psychologie*, X, Springer, Berlin 1927.
- Wertheimer, M., „Experimentelle Studien über das Sehen von Bewegung“, *Zeitschrift für Psychologie*, 61, 1912, s. 161–265.
- Wertheimer, M., „Über Gestalttheorie“, *Symposion*, I, 1927, s. 39–60.
- Woerkom, W. van, „Über Störungen im Denken bei Aphasiepatienten“, *Monatsschrift für Psychiatrie und Neurologie*, 59, 1925, s. 256–322.
- Wolff, W., „Selbstbeurteilung und Fremdbeurteilung im wissentlichen und unwissentlichen Versuch“, *Psychologische Forschung*, 16, 1932, s. 251–328.

Alphonse de Waelhens

Filosofie dvojznačnosti

*Předmluva k druhému francouzskému vydání
knihy Maurice Merleau-Pontyho Struktura chování*

Současné filosofické teorie rády opakují, že člověk je definován (je-li vůbec možné aplikovat na něj ideu definice) bytím-ve-světě. Tato teze však zcela zřejmě vyžaduje, aby sama existence člověka byla chápána vně alternativy bytí pro sebe a bytí o sobě. Jestliže je člověk věcí *nebo* čistým vědomím, přestává být ve světě. Neboť věc *koexistuje* s jinými věcmi; netranscenduje je, protože nemá žádný horizont. Svět však není ve věcech, nýbrž na horizontu věcí. A obráceně, čisté vědomí je jen pohledem, který vše rozprostírá před sebou – bez implikací, překážek nebo nejednoznačností – a jehož pojem se vzpírá samotné ideji rezistence nebo zapojení, v níž pro nás spočívá typická zkušenost reálna.

Nicméně je třeba říci, že autoři nejrozhodněji usilující položit rovnítko mezi existencí a bytím-ve-světě nejčastěji opomněli popsat nám onu směsici, již je lidské vědomí, anebo se tomu vyhnuli. Heidegger se vždy staví na rovinu komplexity, která dovoluje, abychom si problém, který nás právě zaměstnává, představili jako vyřešený. Neboť rozhodujícího zpracování se mu musí dostat právě ve stadiu vnímání a smyslové zkušenosti. Projekty, které před námi podle *Sein und Zeit* dávají vyvstat inteligibilitě skutečnosti, však už předpokládají, že subjekt každodenní existence pozvedá paži, protože zatlouká a ková, že ovládá svůj pohled, protože se dívá na hodinky, že se orientuje, protože řídí automobil. To, že se existující člověk může zhostit svých různých úkolů, nepůsobí žádnou nesnáz, jakmile byla jednou jeho schopnost jednat a pohybovat svým tělem a jeho schopnost vnímat posouzena jako „evidentní“. Se sledováním „evidencí“ běžného zdravého rozumu se nikdy nekončí, a Heideggerův čtenář si uvědomí jen příliš pozdě, že minuciézní pronikavost uplatněná autorem při popisu světa, který projektujeme, měla svůj protějšek v naprostém zanedbání světa, který je pro nás „vždy-již-tu“.

A právě v tomto světě vyvstává paradoxní struktura vědomé existence, existence, která se stává věcí a současně věc přesahuje. Jestliže jsou pro mne projekt a interpretace skutečného možné, je tomu tak proto, že jsem s tímto skutečným v radikálním smyslu

spjat. Ale v *Sein und Zeit* se o problému vnímání nenajde ani třicet řádků; a ani deset se jich nenajde o problému těla.

Ještě podivnější je případ Sartrův. *Bytí a nicota* skutečně obsahuje, vedle velmi propracované kritiky klasických teorií počítka a „psychologična“ obecně, systematické zkoumání tělesnosti jakožto fundamentální modality bytí-ve-světě. Právě Sartre uvedl do současného existencialismu rozlišení – rozlišení zcela základní – mezi tělem pro mne a tělem pro druhého, bez něhož celá problematika těla tone ve zmatku a zůstává bez obrany vůči útokům pozitivismu. Pokud jde o Sartrem formulované teze o samotné povaze tělesnosti – chápané v podstatě jako dialektika kladoucí tělo jakožto nástroj (ve velmi specifickém smyslu) proti tělu jakožto fakticitě –, tyto teze se jeví výjimečně plodné a způsobilé, aby nám konečně daly pochopit, jak může existující vědomí být současně inherencí a projektem. Bohužel není jasné, jak tyto teze chápat a pojímat, jakmile se přeneseme, jak je také třeba, do obecného rámce sartróvské ontologie. Neboť tato ontologie právě s nikdy neochabující horlivostí podtrhuje protiklad – a tentokrát už protiklad nikoli dialektický, nýbrž radikálně nesmířitelný – mezi bytím o sobě a bytím pro sebe. Takto je ve svém principu obnoven karteziánský protiklad substance jakožto myšlení a substance jakožto rozlehlosti. Říci, že je obnoven, je ostatně příliš slabé; ve skutečnosti tu jde o vyostření, protože jsou-li myšlení a rozlehlost u Descarta bez společného určení, sjednocují se nicméně v jisté míře díky tomu, že jedno i druhé je chápáno jako substance. Jsou tedy samy o sobě stejně subsistentní a stejně relativní k tvůrčí činnosti Boha. Sartre sice namítne, že tato dvojí analogie by se byla odhalila jako iluzorní, kdyby si Descartes byl dal tu práci, že by jejímu významu dal explicitní výraz. Je to možné, ale to by znamenalo přiznat své pochybení. Podívejme se na to blíže. Vědomí, říká se nám, je nicota bytí, která se projevuje v nicování jsoícího.¹ Definice poznání

¹ „Bytí vědomí jakožto vědomí záleží v tom, že existuje v distanci od sebe sama jako přítomnost u sebe sama, a tuto nulovou distanci, kterou bytí nese ve svém bytí, nazýváme nicotou.“ Sartre, J.-P., *L'Être et la Néant*, Gallimard, Paris 1943, s. 120. [Srov. čes. vyd.: *Bytí a nicota. Pokus o fenomenologickou ontologii*, přel. O. Kuba, OIKOYMENH, Praha 2006, s. 122.]

není zřetelně odlišná: „V ek-statickém vztahu, který je konstitutivním vztahem vnitřní negace a poznání, však vystupuje bytí o sobě samo jako konkrétní pól ve své plnosti, kdežto bytí pro sebe není nic jiného než prázdno, od něhož se odráží bytí o sobě.“²

Důsledky, jež to má pro problém, který nás zaměstnává, jsou důležité. Dávají ostře vystoupat nesouladu mezi Sartróvou metafyzickou doktrínou a danostmi popsanými fenomenologií téhož autora. Neboť je-li vědomí a poznání definováno stejně, jak je možné tvrdit, že mezi nimi vůbec neexistuje identita, že „každé vědomí není poznáváním“?³ Avšak právě takováto identifikace, fenomenologicky neudržitelná, jak Sartre sám připouští, učiní vnímání i tělo nepochopitelnými. Vnímání se v souladu s tím, co bylo právě řečeno, redukuje na tuto současně bezprostřední a distancovanou přítomnost věci,⁴ jejíž typickou strukturu poskytuje pohled: „Vnímat červenou jako barvu tohoto sešitu znamená reflektovat sebe jako vnitřní negaci této kvality. To znamená, že uchopování kvality není *vyplněním* (*Erfüllung*), jak se domnívá Husserl, nýbrž informací o určitém prázdnu jakožto prázdnu určeném touto kvalitou. V tomto smyslu je kvalita přítomnost, která je setrvalě nedosažitelná ... Původní fenomén vnímání lépe osvětlíme, položíme-li důraz na to, že kvalita se vůči nám udržuje ve vztahu absolutní blízkosti – *je tady*, vnucuje se nám –, ale ani se neodpovídá, ani se neodmítá, musíme však dodat, že tato blízkost implikuje distanci. Je tím, co je bezprostředně mimo dosah, co nás, na základě samotné definice, označuje sobě samým jako prázdno.“⁵

Jestliže však vnímání svědčí o přítomnosti věci, *bez dvojznačnosti či tajemství jasně před námi rozprostřené*, jestliže má krystalickou průzračnost pohledu, který bytí pro sebe upírá na bytí o sobě, neodlišuje se už sebeméně od jakéhokoli jiného typu poznání:

² Sartre, J.-P., *Bytí a nicota*, c. d., s. 225 (překlad upraven).

³ Tamtéž, s. 18.

⁴ To prostě znamená, že bytí pro sebe, které není věcí, by nemohlo být od věci v nějaké distanci, že však na druhé straně, protože vnímání je ustavičným stvrzováním, že jsme věci, aniž bychom jí byli, zůstává ontologická distance bytí pro sebe k věci vždy nekonečná.

⁵ Sartre, J.-P., *Bytí a nicota*, c. d., s. 238 (překlad upraven).

„Není jiného poznání než poznání z názoru.“⁶ Vracíme se tedy, zdá se, k názoru klasického racionalismu a znovu narážíme na všechny jeho nesnáze, když jde o to odůvodnit originální smysl a dosah vnímání. Ztratili jsme dokonce právo vyprostit se z nesnázi tím, že označíme, tak jako Descartes a Spinoza, vnímání za konfuzní ideu. Jakmile jsou bytí pro sebe a bytí o sobě radikálně odděleny, jakmile se vědomí stává pozorovatelem bez vlastní konzistence, jsou kostky vrženy: takové vědomí bude poznávat nebo poznávat nebude, nemůže však poznávat několika způsoby ani se nemůže k bytí o sobě vztahovat nejednoznačným způsobem. Jakmile je poznává, proniká je; jakmile promlouvá, všechno je rázem řečeno. Vědomí své negace nepochybně rozděluje a není díky poznání naráz negací celého bytí o sobě. Avšak kvality, které vnímá, vnímá absolutně. Vědomí není ve světě, protože není zapojeno v tom, co vnímá, a na jeho vnímání nespolupracuje. Avšak právě tato spolupráce a toto zapojení dávají smyslovému poznání podobu trvalé a vnitřní neukončenosti, nutnost být perspektivistickým a uskutečňovat se z určitého hlediska – to vše jsou rysy, které fenomenolog Sartre velmi dobře viděl, které však jeho metafyzika nezdůvodňuje. Svou teorií nepochybně zachraňuje, ba dokonce zdůrazňuje bezprostřední charakter realismu; nikdy ale nedospívá k tomu, aby vysvětlil to, že bezprostředně přítomná věc se nám nicméně dává jen způsobem současně evidentním i záhadným, protože vnímané, které je jakožto vnímané nepochybné, nabývá svého plného smyslu vždy teprve dalším propátráváním, které pak samo zase vyznačí nový horizont potencialit. U metafyzika Sartra různé pohledy na tentýž předmět následují po sobě jen proto, že vědomí o tom takto rozhodlo v souladu s nutností své vlastní struktury, na kterou se Sartre neopodstatněně odvolává; tato částečnost, tento postupný a nejednoznačný charakter vnímání nevyplývá ze samotné povahy kontaktu, který uvádí ve vztah vědomí a věc. Pro Sartra vědomí rozděluje poznání, které by právě tak dobře mohlo vyčerpát jedním rázem, jednoduše proto, že vyčerpávající pohled (dokonale možný či dokonce v principu

⁶ Tamtéž, s. 222.

požadovaný) by dával vědomí ztuhnout ve věc, zmrazil by je v bytí o sobě, a tím by je zničil.⁷ Sartre uznává dialektiku vnímání nikoli proto, že by tato dialektika byla inherentní samotnému uchopení věci, tak jak je pro nás možné, nýbrž proto, že bez ní by žádný život vědomí neexistoval. Avšak tento život, jak vidíme, není ve svém principu zajištěn; je postulován a kladen, spíše než zahrnut v samotném fenoménu vnímání.

Tytéž nesnáze vyvstávají, když se Sartre pokouší harmonicky sladit svoji fenomenologii těla a svoji metafyziku. Je možné bez námitek přijmout popisy těla, které podává a které jsou právě tak originální jako pravdivé. Nikdy však nedospějeme k tomu, abychom je *pochopili*. Na první pohled se přitom Sartrova vysvětlení zdají jasná, koherentní a skutečně způsobit poskytnout odpověď na daný problém. Protože bytí pro sebe nemá bytí v sobě samém, může existovat jen jako nicování určité fakticity. Tou je právě vlastní tělo.⁸ Chápeme také, že tato fakticita – která v jistém smyslu definuje naši situaci – se jako neoddělitelná od určitého rozvrhu, jímž je znovu uchopena a interpretována, osvětluje (abychom použili Heideggerova termínu) v závislosti na tomto rozvrhu samotném. Fakticita, tělo nebo minulost se tedy ukazují jako proměnlivé podle smyslu, jaký jim dává naše rozvrhování. To vše není vystaveno žádné bezprostřední námitce. Tak tomu však už není, jakmile se v bytí o sobě pokusíme rozlišit to, co závisí na těle a co na něm nezávisí. Neboť pak dospějeme k oné tezi, přinejmenším paradoxní, že jelikož se každé poznání konstituuje nicováním nějakého bytí o sobě, vše poznané se včleňuje do naší fakticity, stává se naším tělem. Sartre někdy tento důsledek své teorie přijímá, a ten v jistém smyslu není neospravedlivitelný.⁹ Neboť jestliže se bytí pro sebe stvrzuje tím, že vyvstává jako nicování jsoucího v jeho celku, je toto jsoucí ve svém celku fakticitou, kterou bytí pro sebe nicuje, a v souladu s definicí, která byla právě vyslovena,

⁷ Srov. tamtéž, s. 228–230.

⁸ Srov. tamtéž, s. 369. Omezujeme se zde na zvažování ontologických explikací tělesnosti, nikoli na její fenomenologický popis.

⁹ „...a na druhé straně se [naše tělo] ztotožňuje s celým světem.“ Tamtéž, s. 370.

je tedy samotným tělem. Tento problém však vzhledem k svým fenomenologickým danostem zahrnuje ještě jiný, mnohem méně snadný aspekt. Neboť fenomenologie – včetně fenomenologie Sartrovy – odhaluje ve skutečnosti *moji* fakticitu, která je moje v mnohem hlubším a radikálnějším smyslu. Právě tuto fakticitu nám v krajnosti téměř nedostupné odhalují utrpení a hnus. Citujeme Sartra: když se takto díváme na tělo, „jde nám jen o způsob, jímž vědomí *existuje* svou kontingenci; *je to sama textura vědomí*,¹⁰ pokud překonává tuto texturu k vlastním možnostem, je to způsob, jakým vědomí spontánně a neteticky *existuje* to, co teticky, ale implicitně *konstituuje* jako hledisko na svět. Může to být čistá bolest, ale může to být také nálada jako netetické afektivní naladění, čistá libost, čistá nelibost, obecně je to všechno to, co se nazývá *synestetično*. Jen zřídka se ale toto ‚synestetično‘ ukazuje, aniž by již bylo překonáno transcendentním projektem bytí pro sebe zaměřeným ke světu; a je velmi obtížné zkoumat je jako takové odděleně. Přesto však existují určité privilegované zkušenosti, v nichž lze postihnout v jeho čistotě, zejména zkušenost takzvané fyzické bolesti.“¹¹ Smysl tohoto textu je jasný, a ať je jakkoli nesnadné smířit jej s určitými základními tezemi sartrovské metafyziky, není možné pod touto záminkou předstírat, že na něj zapomínáme. Dožaduje se totiž práv nepopíratelné zkušenosti, kterou, nemáme-li se vzdát titulu fenomenologa, je třeba uchovat navzdory každému metafyzickému předpokladu.

Není tedy možné popřít, že vědomí či bytí pro sebe, i když ontologicky je nicotou bytí, existuje nicméně v modu inherence nebo že se usazuje, řekneme-li to jinak, v nějakém bytí o sobě a vyznačuje si takto *vlastní* fakticitu. Tuto hrubou fakticitu našeho těla není nepochybně snadné prokázat, protože je normálně nově uchopena v nějakém projektu, který ji činí současně signifikativní a mundánní („tuto bolest působí vřed v žaludku, *je* to můj vřed“), a protože je v této formě pouhým prvkem nebo aspektem organizace skutečného – organizace, kterou nutně vypracovávám

už na základě samotného faktu, že existuji. Ale v limitním případě a v principu se dá odhalit fakticita, která je současně čistá a čistě moje. Tomu, kdo o tom pochybuje, poraďme, ať si přečte *Nevolnost*. Je však taková fakticita myslitelná, jestliže neexistuje žádná přirozená komplicita mezi bytím o sobě a bytím pro sebe, jak je možné, že nesplyvá s celkem mé minulosti a objektů, které jsem znal (jakož i s tělem v prvním popsáném smyslu)? Jestliže je pravda, že bytí pro sebe se vyčerpává tím, že je nicující distancí, jestliže každá zkušenost je nicováním toho, čím nejsme, proč každá zkušenost – jakožto čistá fakticita a vně každého hodnocení v rámci nějakého projektu – nemá stejnou váhu? Anebo spíše ještě, jak máme chápat tuto možnou váhu fakticity? Je-li však pravda, že vždy závisí na mně, zda se podrobím bolesti o minutu, o vteřinu či o desetinu vteřiny později, je také pravda, že bolest mě svírá.

Jinými slovy, je-li bytí pro sebe pouhou distancí pohledu bez bytí, není možné pochopit, že pro ně není fakticitou – poté co byla fakticita připuštěna – stejnou měrou všechno; že přímo uvnitř *mé* zkušenosti existuje fakticita, která je v radikálním smyslu *moje*, a fakticita, která je moje jen ve smyslu relativním. Málo záleží na tom, jestli tento rozdíl lze ve skutečnosti jen obtížně izolovat; stačí, že je jako princip uznán, abychom viděli, že bytí-ve-světě nabývá nové dimenze, kterou absolutní dualita bytí o sobě a bytí pro sebe *nemůže vysvětlit či kterou spíše činí nemožnou*. Dospějeme tedy k závěru, že tato dualita ohrožuje bytí-ve-světě anebo mu přinejmenším uděluje smysl nevyhovující vzhledem k popisu. Totéž ochuzení nebo chceme-li tutěž slabost bychom ostatně konstatovali v souvislosti se Sartrovým pojmem svobody, přinejmenším na onom stupni explicitace, na který jej autor ve svých publikovaných dílech dovedl.

* * *

Nesnáze, jež jsme právě nadhodili se zřetelem k Heideggerovi a Sartrovi, jsou zcela stejné jako obtíže, z nichž se zrodila reflexe M. Merleau-Pontyho. Veškeré jeho úsilí směřuje k vypracování teorie vědomí zapojeného do světa. Poprvé se uplatňuje existenciální filosofie, v níž se základní modus bytí pro sebe nejeví navzdory protikladným intencím a popisům jako vědomí – svědek. To

¹⁰ Zvýrazněno námi. [Pozn. franc. redakce]

¹¹ Tamtéž, s. 394.

je základní teze, kterou na různých úrovních obhajují *Struktura chování* (*La structure du comportement*)¹² a *Fenomenologie vnímání* (*Phénoménologie de la perception*).¹³ V zásadě je to stále tatáž koncepce, která se objevuje v různých statích, v nichž tento autor načrtl svoji filosofii dějin a svoji interpretaci marxismu.¹⁴ Je pravda, že v těchto posledních pracích vystupuje zřetelněji vliv Hege-
lův. Avšak – a to nebylo dostatečně rozpoznáno – mezi takovýmto existencialismem a hlubokou inspirací, která podněcovala Hegela, především Hegela *Fenomenologie ducha*, není žádný rozpor.¹⁵ Anti-hegelovské protesty takového Kierkegaarda a Jasperse či poněkud pohrdavý postoj takového Husserla vůči jakékoli dialektické filosofii příliš dlouho udržovaly v tomto bodě závažně nejednoznačnosti. I zde je na místě provést nutná rozlišení.

* * *

Prvním úkolem, který před námi stojí, je přesně stanovit rozdílnost hlediska, kterou ilustrují *Struktura chování* a *Fenomenologie vnímání*. Bylo by totiž možné položit otázku, jaká nutnost přiměla autora k tomu, že napsal dvě knihy, jejichž téma je alespoň v jistém smyslu stejné. Jestliže je pravda, jak M. Merleau-Ponty tvrdí, že přirozená zkušenost člověka jej bezprostředně situuje do světa věcí a spočívá pro něj v tom, že se mezi nimi orientuje a zaujímá určitý postoj, pak popisovat chování člověka a jeho vnímání věci znamená věnovat se stejnému předmětu. Z tohoto hlediska by autorova druhá kniha byla prostě úplnější než kniha první, protože se v rozvinutí toho, co ukázalo vnímání samo, snaží osvětlit, co z takovéto teorie vyplývá vzhledem k přirozené reflexi (kterou

¹² PUF, Paris 1942. Nové vydání PUF, Paris 1949.

¹³ Gallimard, Paris 1945. Nové vydání tamtéž, 949.

¹⁴ Tyto stati byly shromážděny ve dvou svazcích: *Humanisme et Terreur* (Gallimard, Paris 1947) a *Sens et Non-Sens* (Nagel, Paris 1948).

¹⁵ „O Hegelově existencialismu lze mluvit v tom smyslu, že člověk pro něj není od počátku vědomím, které vlastní své myšlenky v jasné podobě, nýbrž životem daným sobě samému, který se snaží sebe sama pochopit. Celá *Fenomenologie ducha* popisuje toto úsilí, jež člověk vynakládá, aby znovu uchopil sebe sama.“ Merleau-Ponty, M., „L'Existencialisme chez Hegel“, in: *Sens et Non-Sens*, c. d.

klademe do protikladu k vědecké a popřípadě metafyzické reflexi člověka), mundánní temporalitě a mundánní svobodě subjektu. Řekne se snad, že *Struktura chování* je dílo především negativní, které se snaží ukázat prázdnotu či nedostatečnost odpovědí, jež k problému našeho chování přináší laboratorní psychologie, a to navzdory faktům, které sama odhalila a zdůraznila? To by však znamenalo násilně omezovat dosah této knihy, v níž se již formálně ohlašuje pozice, která je hybnou silou idejí M. Merleau-Pontyho, a zapomínat, že i jeho druhé dílo obsahuje velmi důležitou kritickou část namířenou tentokrát proti intelektualistické psychologii velkých klasických racionalistů a jejich epigonů: Descarta, Spinozy, Leibnize, Lacheliera, Lagneaua a Alaina. Zdá se nám, že skutečný rozdíl spočívá spíše v typu popisované zkušenosti. *Fenomenologie vnímání* se jednoznačně situuje v rovině přirozené a prosté zkušenosti, kterou popsal již pozdní Husserl. Jestliže se toto dílo velmi často a nezřídka velmi důmyslně odvolává na údaje, které poskytují laboratorní psychologie či psychopatologie, děje se to se záměrem objasnit či připravit interpretaci přirozené zkušenosti, o níž tu jediné jde. *Struktura chování* naproti tomu vstupuje do jiné debaty. Využívá obrazu, který o nás podávají – v barvách, které nejsou vždy navzájem sladěné – hlavní školy experimentální psychologie (především Gestaltpsychologie a behaviorismus), a snaží se dokázat, že fakty a materiály shromážděné touto vědou postačují k tomu, aby vyvrátily každou z oněch interpretativních teorií, k nimž se implicitně nebo explicitně uchýlily behaviorismus i Gestalttheorie. *Struktura chování* je tedy situována v rovině zkušenosti nikoli přirozené, nýbrž vědecké a snaží se dokázat, že tato zkušenost sama – to znamená soubor faktů, který osvětlen vědeckým zkoumáním tvoří chování – není pochopitelná v ontologických perspektivách, které věda spontánně přijímá.¹⁶ Koherentního pohledu na chování lze úspěšně dosáhnout jen tehdy,

¹⁶ Vědec tu nemůže namítnout, že myslí bez jakéhokoli ontologického pozadí. Věřit, že žádnou metafyziku neděláme, nebo se chtít zdržet toho, abychom ji dělali, znamená vždy implicitně praktikovat určitou ontologii, avšak ontologii nekritickou; zrovna tak jako vlády „techniků“ nedělají politiku, nikdy ale neopomenou nějakou mít, a často tu nejhorší ze všech.

jestliže se chování interpretuje s pomocí nějaké koncepce, která nepřikládá větší kredit hypotéze o chování jako věci než hypotéze o chování jako manifestaci čistého ducha. Z toho je třeba vyvodit závěr, že pojem vědomí zapojeného do světa, tak jak je později odhalí popis prosté či přirozené zkušenosti, je již implikován, ba přímo vnučován interpretativní kritikou vědecké zkušenosti. Ve skutečnosti však zůstává teze *Struktury chování* podřízena tezi *Fenomenologie vnímání*, stejně jako zkušenost vědce zůstává ve svém původu podřízena každodenní zkušenosti, kterou má za úkol vysvětlit a bez níž by neexistovala. „*Vrátit se k věcem samým znamená vrátit se k tomuto světu před poznáním, o němž poznání vždy mluví a ve vztahu k němuž je každé určení abstraktní, signitivní a závislé, tak jako geografie ve vztahu ke krajině, v níž jsme se poprvé poučili o tom, co to je les, louka nebo řeka.*“¹⁷

Výhodnější se nám nicméně zdá zahájit četbu *Strukturou chování*. Právě toto pořadí si přeje i autor sám¹⁸ a bez vážných důvodů od něj nelze upustit. Takové důvody nejen vůbec neexistují, ale jsou tu naopak důvody jiné, které nás zavazují autorovu výzvu přijmout. Neboť ke koncepci, kterou autor obhajuje, není vůbec snadné získat přístup, a jestliže se nepříčí určitému spontánnímu citění našeho bytí, jde přímo proti všemu, co nás o tomto bytí naučila *myslet* moderní filosofie. Je tedy dobré, máme-li jí správně porozumět, nezanedbat určité odbočky a předem se přesvědčit, že řešení moderní tradice, která se týká problému vnímání a jeho dalších souvislostí, jsou neplatná. Proto také, místo abychom od začátku pronikali do nesnadné a překvapující teorie, učiníme lépe, když nejprve prozkoumáme, proč všechny cesty vyznačené jistou historií jsou slepými uličkami; možná pak uvidíme, jak z těchto nezdarů ponenáhlu a postupně vzhází jiné světlo.

* * *

¹⁷ Merleau-Ponty, M., *Phénoménologie de la perception*, c. d, s. III. „Veškeré vědění se situuje v horizontech otevřených vnímáním.“ (Tamtéž, s. 240). „Numerická určení vždy sledují předznačenou linii konstituce světa, tak jak k ní došlo již před nimi.“ (Tamtéž, s. 348)

¹⁸ Vydání obou knih od sebe dělí tři roky.

Těchto několik vysvětlivek nás uchrání před vážným omylem. Ten by spočíval v tvrzení, tak jak je před námi jednou vyslovil jistý kritik M. Merleau-Pontyho, že tato filosofie, která všude pečlivě dbá na to, aby byla podepřena fakty odhalenými pokrokem psychologie, je prý proto solidární se současnou vědou a určena s ní padnout nebo zvítězit, což znamená, že je v jistém smyslu už nyní odsouzena. Toto je naprosto protismyslné a většina výhrad, které byly proti teorii M. Merleau-Pontyho v určitých kruzích vzneseny, je ostatně inspirována ideou přesně opačnou (a stejně falešnou), protože mu vyčítají, že vědu znehodnocuje nebo znemožňuje. Je třeba konstatovat, že toto domnělé podřízení filosofie, již se zde zabýváme, jakékoli experimentální vědě (biologii, fyziologii, psychologii), postrádá sebemenší zdání zdůvodněnosti. Jestliže M. Merleau-Ponty neúnavě shromažďuje a rozbírá fakta, která nám dodávají vědecké experimentování nebo psychiatrie, jeho jediným cílem je dokázat, že tato fakta doslova rozbíjejí na kusy ontologické rámce – zpravidla implicitní –, v nichž jsou prezentována. To neznamená, že autor chce snad vědce zatížit úkoly a odpovědnostmi metafyzika. Znamená to prostě, že pro tohoto filosofa vědec – stejně jako každý jiný člověk – myslí spontánně v závislosti na určité ontologii a že v daném případě tato ontologie – kterou dlouhý návyk činí něčím samozřejmým – je v radikálním protikladu k názorům, k nimž nás přirozená a naivní zkušenost – v níž tkví svými kořeny zkušenost vědecká¹⁹ – zřejmě vede, když se jí snažíme bez předsudků porozumět.

¹⁹ „Všechny vědy se situují do úplného a reálného světa, aniž by si uvědomovaly, že vzhledem k tomuto světu je perceptivní zkušenost konstituující.“ Merleau-Ponty, M., *La structure du comportement*, c. d., 1949, s. 235 (zde s. 289).

Redakční poznámka

Podkladem pro redakční zpracování českého překladu knihy Merleau-Pontyho *Struktura chování* bylo již v úvodním slově citované francouzské vydání z roku 2002 a německé vydání z roku 1976.

Členění textu vychází z německého vydání.

Grafická podoba jednotlivých pojmů – jsou uváděny v kurzivě, v uvozovkách i bez zvýraznění – respektuje důsledně francouzské vydání. Rovněž i jistá rozkolísanost při psaní jednotlivých pojmů – např. alter-ego i *alter ego* – je dána ohledem na francouzský originál. Pouze německé pojmy jsou na rozdíl od francouzského vydání zvýrazněny kurzivou.

Editoři německého předkladu opravili a doplnili odkazy na literaturu, především u citací děl R. Descarta o odkazy na edici Ch. Adama a P. Tanneryho (*Œuvres*, Vrin, Paris 1897 nn.). Doplnění učiněná německou redakcí jsou vyznačena hranatými závorkami. Německé vydání poskytuje v této souvislosti rovněž rozsáhlejší seznam citované literatury.

Předkládaný český překlad doplňuje odkazy a literaturu o údaje týkající se českých překladů. I tyto dodatečné údaje jsou uvedeny v hranatých závorkách. Nicméně i citace z děl, která vyšla česky, jsou někdy v souladu s autorským záměrem přeloženy nově přímo autory tohoto překladu.

Jmenný index

- Alžběta Falcká, princezna 263
André, H. 216, 298
Aristotelés 262
Arouet, F. (pseudonym
G. Politzera) 222, 304
- Babinski, J. F. F. 36
Barni, J. 267
Bayerová, M. 220, 301
Beethoven, L. van 273
Beguivin, A. 223, 297
Benary, V. 100, 103, 109, 297
Bergson, H. 18, 214, 218,
220–223, 259, 266, 283, 297,
304
Berkeley, G. 196
Bethe, A. 28, 92, 96, 297, 305,
306
Bohr, N. 210
Bouman, L. 101, 106, 297
Bridoux, A. 260, 277
Broglie, L. de 194, 297
Brunschvicg, L. 17, 189, 195,
197, 217, 222, 268, 275, 297
Bühler, K. 56, 297
Buytendijk, F. J. J. 11, 36,
50, 64, 65, 71, 89–91, 93,
95, 103–106, 141, 144, 150,
154, 156, 159, 166, 168, 171,
179–181, 190, 191, 193, 205,
213, 216, 297
- Caillois, R. 65, 234, 298, 305
Canon, W. B. 48, 65
- Cardot, H. 76
Cassirer, E. 229, 242, 298
Cassou, J. 271, 299
Cavendish, H. 189
Cézann, P. 226
Claudel, P. 264, 298, 299
Cournot, A. 189
Cousin, V. 255, 263
- Déjean, R. 25, 299
Descartes, R. 54, 255–257,
260–263, 281, 286, 299
Drabovitch, W. 84, 299
Dumas, G. 45, 84, 221, 299,
301, 302, 304
Durkheim, É. 292
- Ehrenfels, Ch. 74
Eukleidés 197
- Fink, E. 274, 299
Fischel, W. 95, 104, 156, 168,
298
Fischer, A. L. 13
Freud, S. 18, 237, 239–241,
291, 292
Fuchs, W. 65, 66, 124, 299
- Gassendi, P. 277
Gelb, A. 11, 64, 98–103, 109,
164, 167, 174, 299
Glombíček, P. 260, 263,
299

- Goldstein, K. 11, 12, 27, 30, 33, 35, 38-42, 53, 54, 64, 65, 67-71, 92, 93, 96-103, 105-109, 111, 115, 117, 133, 134, 164, 167, 174, 200, 202, 204, 206, 210, 238, 240, 242, 243, 291, 299
- Goya y Lucientes, F. de 227
- El Greco 270, 299, 304
- Grünbaum, A. A. 101, 102, 105, 106, 297
- Guillaume, P. 62, 139, 145, 158, 169, 205, 224, 244, 250, 300
- Gurwitsch, A. 11
- Hansel, W. 264, 301
- Head, H. 37, 99, 101, 105, 300
- Hegel, G. W. F. 174, 209, 219, 220, 237, 276, 280, 299
- Heidegger, M. 282
- Heider, G. M. 125, 300
- Helmholtz, H. von 88, 117
- Herder, J. G. 243
- Hering, E. 121, 122
- Hocheimer, W. 100, 300
- Husserl, E. 11, 13, 196, 220, 232, 250, 279, 288, 300
- Hyppolite, J. 219, 301
- Chevalier, J. 168, 299
- Ivanov-Smolenskij, A. G. 94
- Jaensch, E. R. 118, 301
- Janet, P. 221, 301
- Jastrow, J. 153
- Jaurisová, A. 236, 305
- Jennings, H. S. 205, 301
- Jordan, P. 210
- Kant, I. 136, 215, 230, 261, 264-266, 275
- Katz, D. 62
- Klages, L. 278, 301
- Koffka, K. 12, 49, 57-59, 62, 63, 66, 68, 117, 121-125, 135, 139, 140, 143, 144, 154, 162, 172, 179-181, 184, 186, 187, 227, 301
- Köhler, W. 11, 49, 61, 69, 73, 74, 139, 142-144, 146, 151, 157, 159-163, 165-167, 170, 172, 186, 189, 196, 197, 202, 218, 302
- Kries, J. von 59, 302
- Kroetz 48
- Lachelier, J. 192
- Lalande, A. 34, 302
- Lapicque, L. 45, 75, 78, 79, 216, 302
- Lashley, K. S. 50, 103, 105, 106, 302
- Lasson, G. 219, 300
- Lefort, C. 11
- Leibniz, G. W. 290
- Luchsinger, R. 28
- Malenbrache, N. 262, 290, 302
- Marie, P. 113
- Marina, A. 62, 302
- Marvan, T. 260, 263, 299
- Merleau-Ponty, M. 11-15, 38, 43, 279, 281
- Michelson, A. A. 91
- Miller, N. E. 28, 152, 302
- Monakow, C. von 96
- Mourgue, R. 273, 303
- Murchison, C. 58, 61, 120, 301-303
- Nellmann, H. 159, 161, 303
- Newton, I. 189
- Ombredane, A. 111, 303
- d'Ors, E. 227, 303
- Painlevé, P. 191, 303
- Pavlov (Pawlov), I. P. 64, 65, 83-96, 131, 137, 158, 171, 214, 298, 303
- Pechar, J. 14, 278, 279, 301, 304
- Pelikán, F. 220, 297
- Petříček, M. 281, 290, 303, 305
- Piaget, J. 70, 162, 253, 303
- Piéron, H. 25, 33, 84-89, 94-96, 98, 107, 110, 112-117, 120-124, 127, 130, 133, 172, 303, 304
- Platón 265
- Plessner, H. 64, 89-91, 93, 95, 171, 180, 298
- Politzer, G. 222, 238, 239, 304
- Proust, M. 278
- Ptolemaios 34
- Rettová, A. 196, 301
- Revesz, G. 153, 154, 304
- Robinet, A. 302
- Rubin, E. 205, 304
- Ruger, H. A. 148, 162, 304
- Ruyer, R. 29, 304
- Sanders-Ezn, L. 33
- Sartre, J.-P. 227, 291, 292, 304
- Shepherd, W. T. 159, 304
- Sherrington, C. S. 27, 28, 32-34, 37, 41, 43, 44, 46, 50, 54, 55, 72, 75, 77, 191
- Schiff, P. 75
- Shinn, M. W. 59, 225, 305
- Scheler, M. 231, 233, 236, 274, 304
- Schilder, P. 52, 304
- Schneider, K. C. 107, 205, 304
- Spinoza, B. B. 13, 17, 175, 216, 263, 268
- Steinfeld, J. E. 101, 305
- Stendhal 241
- Špalek, V. 264, 301
- Švec, O. 256, 299
- Talbot, W. H. F. 124, 125
- Ter Laag, P. B. 156, 168, 298
- Thorndike, E. L. 138
- Tilquin, A. 19, 243, 305
- Tolman, E. C. 138, 139, 145, 146, 152, 153, 156, 236, 305
- Trendelenburg, W. 63, 159, 161, 303
- Tudor-Hart, B. 125, 305
- Uexküll, J. J. von 216
- Urban, Pavel 13
- Urban, Petr 196, 301
- Váňa, M. 276, 300
- Volkelt, H. 166, 305
- Waelhens, A. de 14, 307
- Wahl, J. 195, 234, 265, 305

Waldenfels, B.	13	Wertheimer, M.	31, 74, 182, 186, 205, 206, 306
Wallon, H.	132, 305	Woerkom, V. van	99, 102, 103, 107, 305
Watson, J. B.	18, 19, 50, 138, 243, 305	Wolff, W.	213, 305
Weber, E. H.	46-48	Zavadil, P.	260, 299
Weiss, P.	75	Žákavec, F.	220, 297
Weizsäcker, V. F. von	11, 27, 28, 30, 32, 33, 36, 37, 40, 44-46, 50, 54, 72, 305		

Struktura chování

Maurice Merleau-Ponty

Z francouzského originálu

La structure du comportement,

Presses Universitaires de France, Paris 2002,

přeložili Jiří Pechar, Alena Bakešová, Josef Fulka,
Michael Hauser, Tomáš Jeníček, Karel Novotný, Jiří Olšovský,
Marcela Sedláčková, Jan Svoboda, Petr Urban a Otakar Vochoč.

Odpovědná redaktorka Magda Králová

Technická redaktorka Marie Vučková

Návrh obálky Jaroslava Šustková

Sazba Jana Andrlová, 5. května 111, Mělník

Vydalo nakladatelství

jako svou 261. publikaci,
v ediční řadě Základní filosofické texty
10. svazek

Vytiskl PBTisk, s.r.o., Příbram

Vydání první

Praha 2008

Stran 328